יצחק קורן

בחורי קישינוב

יהודי קישינוב

מאת

יצחק קורן

*

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

תל־אביב • הוצאת „אבוקה" • תש״ד

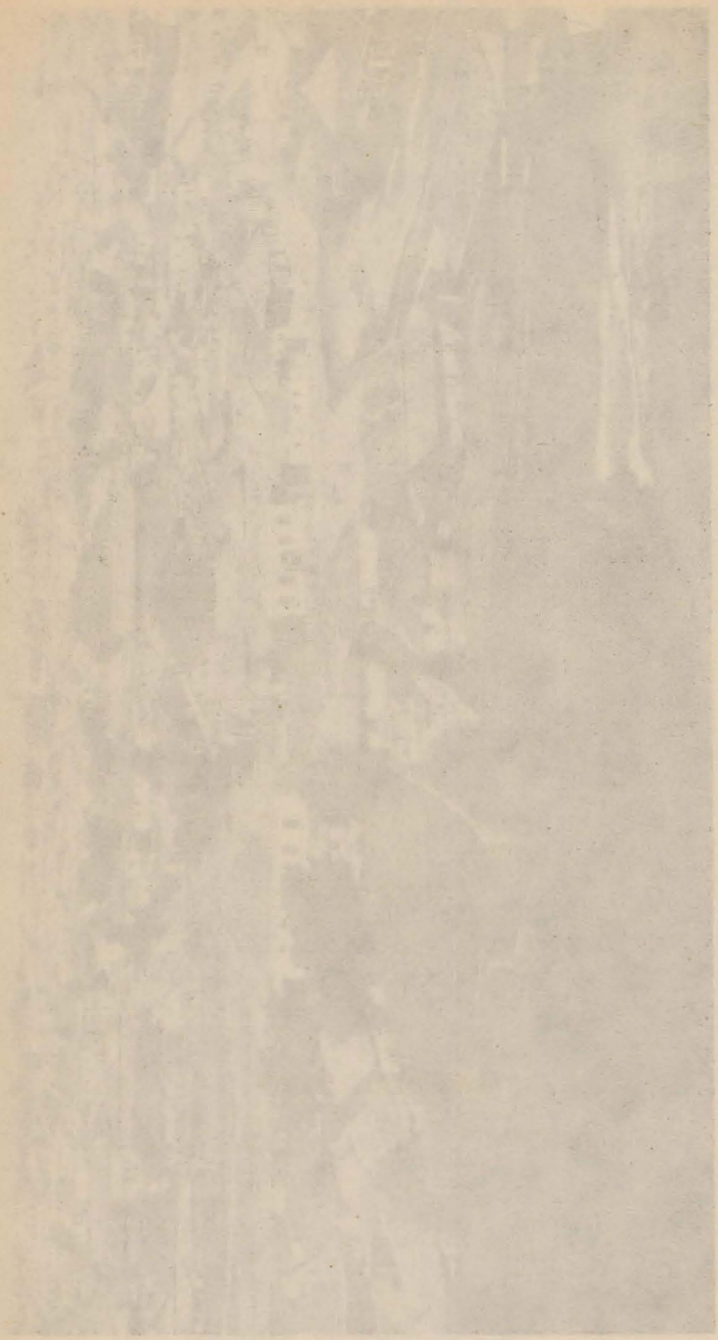
כל הזכויות שמורות למחבר

נדפס בישראל

דפוס קואופ׳ „הפועל הצעיר״ בע״מ, תל־אביב

הספר סוקדש לזכר
קדושי קישינוב שנפלו
ביסי השואה והחורבן.

GLEL dELL EdMATLE tAtU 0781

ה ת ו כ ן :

הקדמה 11

שלבים

קהילה קהילה ומזלה 15
הצעדים הראשונים 16
כפריות עירונית 18
חיי הקהילה 20
אופי לאומי 22
ניצני הציונות 23
התגובה נגד הפרעות 24
פליטי אוקראינה 27
בתחום יהדות רומניה 30

החסידות והחשכלה

רבני קישינוב 35
ראשית ההשכלה 37
הישיבה — מרכז רוחני 39
בין חסידים למשכילים 41
מלחמה נגד תקיפים 47
השפעת החסידים בקהילה 49

תנועות חברתיות

גרעינים מהפכניים ואירגון פועלים 58
ה„בונד" 60
„אגודת־ישראל" 62
עדת ישראלים בני הברית החדשה 63
תנועת ארגנטינה 67

הפוגרום בשנת 1903

ההגנה של היהודים 73
האשמים העיקריים בפוגרום 80
חסידי אומות העולם 82
עם גמר הפרעות 84
ההד בתפוצות והמסקנות 87

הפרעות בשנת 1905 92

הציונות

חיבת ציון 97
הציונות הפוליטית 112
לשכת הדואר 117
„צעירי־ציון" 122
ניצני העליה השניה 128
קישינוב הציונית בתחומי רומניה 136
„החלוץ" 139
פעולת הקרנות 140
משפחה ציונית 145
התקופה שלפני השואה 148

חינוך ותרבות

חינוך גופני 165
ספרות 168
מיכאל גרשנזון 177
עתונות 180
התיאטרון היהודי 186
חזנות בקישינוב 194
אמני הפיסול והציור 198

החיים הכלכליים והמשפטיים

בתחום מולדביה עד 1812 205
תחת השלטון הרוסי (1812—1918) 206
התנועה הקואופרטיבית היהודית 212
בתחום רומניה (1918—1940) 213
מוסדות סוציאליים 219
בית החולים היהודי 220

ימי התפוררות וחורבן

הגיטו והגירוש 228
השמדה בטרנסדניסטריה 235
סטרומה במצולות ים 236

תעודות 243
קהילה כי תיכרת 259
מקורות 261

ה ק ד מ ה

ספר זה הנהו נסיון להעלות את דמותה של יהדות קישינוב בתקופה של קרוב למאתיים שנה, מאז קיום קהילה זו, שמקום מיוחד לה בקרב קהילות יהודי מזרח אירופה. אולם בספרות על תולדות הקהילות בתפוצות כמעט ונעדר מקומה של קישינוב. החומר על חיי הקהילה הזאת מפוזר מאוד ומפוצל בכתבי עת, בחוברות, בספרי זכרונות של אישים וכו' — דבר שהכביד על ריכוז החומר הדרוש להכנת מונוגרפיה על יהודי קישינוב. זאת ועוד: חלק חשוב וניכר מהתעודות והחומר על קהילת קישינוב כלל לא הגיע לארץ ויש שכדי למלא ידיעות על תקופות שונות היה צורך להיעזר בזכרונם של אנשים החיים אתנו בארץ. מכאן אי־השלימות שבפרקים שונים. עם כל זאת לא אגזים, אם אציין שזהו נסיון ראשון להעלות בצורה מקיפה יותר את חיי יהודי קישינוב בתקופות שונות על שלל צבעיהם. המגמה העיקרית של הספר להבליט את צביונה, מהותה ודרכה של יהדות זו, וגם למצוא את החוליות העיקריות שקשרו אותה קשר אמיץ עם שאר חלקי היהדות, וחלקה במאבק הכללי של האומה הישראלית על קיומה. מבחינה זו — ייחודה של קישינוב היהודית בחיי יהדות הגולה, ומהשקפה זו יש להעריך את מקומה של כל קהילה וקהילה.

בסוף הספר ניתנת רשימה ארוכה של ספרים וכתבי עת מהם שאבתי את החומר לספר זה. והכוונה היא לעזור בזה למעוניינים להרחיב בעיון בפרקים שונים בחיי קהילת קישינוב.

בהזדמנות זו ברצוני להביע תודה להנהלת הארכיון הציוני, בית־ביאליק, בית אחד־העם, וספרית „שערי־ציון", שאיפשרו והקלו עלי לעיין בכל חומר שהיה ברשותם על חיי יהדות קישינוב. כן נתונה תודתי

לכמה מידידי וחברי מקישינוב, שהמציאו לי חומר מהאוסף הפרטי שלהם. כן הנני מחזיק טובה לאחדים מידידי שהעירו לי את הערותיהם לפני גמר הספר.

סבורני שבימים אלה — ימי קום מדינת ישראל וקיבוץ גלויות, — עלינו המצוה והחובה להציל מבין חורבות העולם היהודי את אוצר העבר העשיר של אותן הקהילות, שתססו בהן חיים יהודיים ובמשך דורות רבים החזיקו בלהט ובמסירות את האבוקה שהאירה את דרך האומה בגולה, עד שפעמוני הגאולה — מלווים צלילי סבל ויגון — הזעיקו את ההמונים לנהור לחופי המולדת המחודשת. יהודי קישינוב חלקם רב בהחזקת אבוקת האומה. למסירותם, נאמנותם ומאבקם — ניסיתי לתת ביטוי בספר זה.

י. ק.

ניסן תש"י

שלבים

כלב באברים כן קהילת ישראל בקישינוב ביהדות בסרביה. לב זה היה ספוג מסורת והווי יהודיים וחדור כיסופי גאולה מאז ועד לתנועה הציונית. אבל לא נעדרו בחייה גם סטיות ועקמומיות. שם הקהילה הזאת נחרת בהיסטוריה בשל הפוגרום שנערך בה בשנת 1903, שנרצחו בו עשרות אחדות יהודים (עד מה „קטן־ממדים" היה מאורע זה לעומת מה שהתרחש לאחר שנים) ואשר הסעיר בשעתו את כל העולם. רבה היתה השפעת הפוגרום הקישינובי על ההתפתחות הרעיונית של יהודי מזרח אירופה ועל הידוק הקשרים לארץ־ישראל.

ת. הרצל הצהיר באחד מנאומיו שמעשה קישינוב היא בעצם האספקלריה של חיי ישראל בכל פינות הגולה. קישינוב היתה לסמל של פורענות ישראל בימי הצאר. מאורע זה היה גם גורם חשוב בראשיתה של העליה השניה לארץ.

קהילה וקהילה ומזלה. יש וקהילות זוכות שדברי ימיהן ומאורעותיהן ירשמו לדורות ויש ועל קהילות גדולות נגזרו שיכחה ושתיקה. קהילת קישינוב שלפני הפוגרום היא בכלל האחרונות, אף שבמשך שנים רבות היתה מרכז יהודי תוסס, יוצר ויוזם בחיי היהודים בדרום רוסיה ולאחר זה גם מעין מרכז רוחני לכל יהדות רומניה.

קישינוב היהודית על מוסדותיה ומפעליה הרב־גווניים, נהרסה ונחרבה בימי השואה. קישינוב היהודית, שמנתה למעלה מחמשים אלף נפש, נכרתה מקרב עמה ורק עירמות אבנים מספרות על החורבן. בנובמבר 1941 נשלחו רוב יהודיה לגיא ההשמדה בטרנסדניסטריה. בספרנו זה נביא גם את דבריהם של עדי ראיה על ימיה האחרונים של קישינוב היהודית ועל החיסול האכזרי של הגיטו.

הצעדים הראשונים

רושמי קורות קישינוב [1] מציינים, שבירת בסרביה היתה פעם כפר קטן על גדות הנהר ביק, מחוז לאפושנה, שנוסד ע"י וולאיקו, דודו של סטיפאן צ'יל מארה.

---

[1] יאן ניסטור: היסטוריה של בסרביה (רומנית), צ'רנוביץ, 1923, עמודים 146־148.
146־148.

יאן ניסטור מזכיר תעודה משנת 1436, בה נזכר בפעם הראשונה שם הכפר קישינוב. בתעודות מזמנים מאוחרים יותר (בשנת 1576 וכן בשנת 1617), נזכר הכפר קישינוב שנמכר פעמים אחדות למקורבי המלך מאותם הימים. רק בשנת 1666, בתעודה (ispisoc) של דוקא־וודא, נזכרת קישינוב כעיירה. הפיכת הכפר לעיירה הוא שלב חשוב בהתפתחותה של קישינוב. ההיסטוריונים מדגישים, שאיסטראטי־ואדיא־דאביזה הוא שהעלה את קישינוב הכפר לדרגת עיירה בשנים 1661־1665. יש לשער, שבתקופה הזאת בערך מופיעים בעיירת קישינוב הסוחרים היהודים הראשונים, וכבודדים הם מנסים להניח את היסוד לחיי יהודים במקום.

באותה התקופה בערך נהרסה קישינוב ע"י הטטרים, ולאחר זמן נבנתה מחדש. מהמקורות הרומניים על הימצאם של יהודים בקישינוב, יש להזכיר את הכרוניקה של דימיטרי־קאנטמיר (1673־1723) מחשובי ההיסטוריונים והמלומדים של רומניה, שכתב על קישינוב כעיירה קטנה ושהאוכלוסין שבה הם נוצרים, ארמנים ויהודים. לצערנו מעטים הם המקורות שלפיהם אפשר לקבוע בדיוק מתי מתחילים בקישינוב חיי קהילה יהודית מסודרים יותר. לפי האמור למעלה, אפשר לשער שבסוף המאה השבע־עשרה היתה ראשית התפתחותה של קהילת קישינוב.

במאה השבע־עשרה מורגשת במולדביה ובסרביה כולה השפעת הרוסים, בעיקר החל מזמן שלטונו של וסילי לופו (1634־1653) לאחר פרעות בוגדן חמלניצקי (1648־1649, גזירות ת"ח ות"ט), מעירות ישראל באוקראינה נמלטים רבים לעבר בסרביה ומולדביה. השפעה זו גדלה והולכת בימי שלטונו של פטר הגדול ברוסיה עד כדי כך שנסיך מולדביה קנטמיר דימיטרי מגיע לכריתת חוזה סודי עם רוסיה [2]. בעקבות הקשרים האלה מתרבה מספר יהודי רוסיה בתחום מולדביה ובסרביה וגם בקישינוב. על בואם של היהודים הראשונים לקישינוב אין חומר מדויק. אבל ראוי לעמוד על אי־אלו תעודות מאמצע המאה השמונה־עשרה בהם נזכרים יהודי קישינוב. ההיסטוריון הרומני י. ביאנו [3] מביא פסק־דין משנת 1742 לטובת היהודי דוד מקישינוב, בקשר לסחורה שגנבו אצלו והמחייב את הצד השני לשלם קנס ולהחזיר את הסחורה. גם ההיסטוריון הנודע ניקולאי יארגא מביא בספרו „תעודות ישנות של החוק הרומני", כרך שני, עמוד 428, תעודה שלפיה חייבים יהודי קישינוב, בשנת 1743, לשלם בכל שנה,

---

[2] מ. רייפר: „כתבים היסטוריים נבחרים" (גרמנית), צ'רנוביץ, 1938, עמוד 79.

[3] י. ביאנו (רומנית): „כתבי־יד רומניים", עמוד 560.

5 לעי נוסף למסים אחרים, החלים על שאר האזרחים במקום באותו המצב.

בספרו של המסייר פון רנרס (v. Rennes), כרך ראשון, עמוד 83, מסופר שבשנת 1793 היתה קישינוב עיירה קטנה, בה גרו מולדובנים, יוונים ויהודים.

בהתאם למעט התעודות שנשתיירו — קיימת קהילת קישינוב כ־250 שנה, בהשוואה לקהילות אחרות בבסרביה, כגון: אקרמן, לפושנה, חוטין וכו', שעליהן יש מסמכים, המעידים על קיומן מלפני 500 שנה, נחשבת קישינוב כקהילה צעירה בנפה זו, אבל היא הצליחה — בעיקר במאה השנים האחרונות — להתפתח ולהקים מפעלים יהודים רבי־ערך. רושם הכרוניקה של תולדות יהודי בסרביה, א. ליאון, מציין, על סמך התקנון הראשון של ה„חברה קדישא", שבקישינוב היו בשנת 1773 לא יותר מ־144 משפחות.

המצב המדיני, בו היתה נתונה בסרביה, עד סוף המאה השמונה־עשרה, לא איפשר את התפתחותה של קהילת קישינוב: עיון בתולדות קהילה זו מביאנו לידי מסקנה, ששיא פריחתה וגידולה היה במחצית השניה של המאה התשע־עשרה, לא מבחינה מספרית בלבד, אלא גם מבחינה כלכלית ותרבותית. בטבלה הבאה אפשר לראות את העליות והירידות במספר האוכלוסיה היהודית בקישינוב מראשית התהוות הישוב בה:

שנה	יהודים	באחוזים (מהאוכלוסיה הכללית)
1773	כ־540 נפש	7,0
1847	„ 10.509	12,2
1867	„ 18.327	21,8
1897	„ 50.537	46,0
1910	„ 52.000	42,0
1930	„ 42.000	38,0
1940 ביולי	„ 75.000 (4)	50,0
1947	„ 5.500	6,5

4) ב־28 ביוני 1940 נכנס הצבא האדום לבסרביה ואז התחילו לנהור לקישינוב אלפים יהודים בסרבאים מערי רומניה שפחדו להישאר שם תחת המשטר הפרו־נאצי ברומניה שעמדה להצטרף למלחמה לצדה של גרמניה. כן השתקעו בקישינוב אלפים יהודים מנקודות הספר בבסרביה מהרבה כפרים ועירות. התרכזות זו באה בעיקר בשל הזעזועים הכבירים בשטח הכלכלה. מספר גדול זה, 75.000 בערך, לא התקיים בקישינוב

כלהרבה קהילות במזרח אירופה, הביאה המאה התשע־עשרה גם לקהילה קישינוב פריחה ועליה. סיפוח בסרביה לרוסיה בשנת 1812 והידוק הקשרים עם היהדות הרוסית, הלוו מפנה רב־ערך בחיי הקיבוץ היהודי בנפה זו. נפרצה מצודת החיים הדתיים הסגורים של יהודי בסרביה, אשר היו עד 1812 קשורים ברבנות ביאסי. בתקופה שלאחרי הסיפוח נעשה הנסיון להחדיר את ההשכלה בקרב המוני ישראל. בשנת 1838 במשול הנסיך וורונצב בנובו־רוסיה (בסרביה בכללה), נפתח בתמיכת הממשלה בית־ספר יהודי חברתי ראשון [5]). בצדק אפשר לציין, שמשנות ה־40 של המאה הקודמת מתחילה תקופה ערה בהתפתחות הזרמים החברתיים הראשונים בקרב יהודי קישינוב.

ההתנגשויות בין קבוצת המשכילים לבין חסידי קישינוב משתקפות לא בלבד בכתבות ב„המליץ", החל משנת תרכ"ד, אלא המתיחות מורגשת גם בפינות שונות בחיי הקהילה, ותסיסה זו היא המזרימה דם חדש בעורקיה. העדה היהודית שהיתה כולה עד אז תחת השלטון של זרם החסידים, קולטת בפעם הראשונה צלילי מציאות חדשה של יתר דינמיות, יתר ערות.

כפריות עירונית

קישינוב נעשתה במרוצת הזמן מרכז כלכלי ורוחני ליהודי בסרביה, ובו בזמן השפיעה החקלאות היהודית בבסרביה על דמותה וצביונה של קישינוב היהודית. הדדיות זו לא פסקה עד ימיה האחרונים של קישינוב, המעמיק לראות יכול היה להכיר את הכפריות שליוותה את היהודי העירוני בקישינוב. פשטות, מסירות, נאמנות, ולעתים תכונות פרימיטיביות של אדם, כאילו קרוץ מרגבי האדמה השחורה של בסרביה, „הצ'רנוזיום" — היו טבועות באפיו ובנפשו של יהודי מקישינוב. מידה מסוימת של קרתנות נשמרה אצלו גם כשהפליג לכרך גדול וסואן, ואפשר היה להכיר ב„מהגרים" אלה כשהגיעו למקומות אחרים.

אבל התכונות הכפריות לא עכבו בעד התקדמותם של יהודי קישינוב. במשך הדורות אנו עדים לתסיסה מתמדת, לפעמים מבלי להבליט זאת

זמן רב. חלק ניצל ביוני 1941 ע"י השלטונות הסוביטיים שהעבירום למקומות רחוקים, ורוב הנשארים הושמד בימי השואה בשנים 1941־1942 כשחזרו הרומנים בליווי גרמנים לבסרביה.

[5]) א. ליאון: כרוניקה על התפתחות רוחנית ומוסרית של יהודי קישינוב (1773־1890) (רוסית), קישינוב, 1891.

יתר על המידה. לא בלבד החסידות וההשכלה מצאו הד בקרבם, כי אם גם נסיונות של קבוצות בודדות, כגון הנסיון של דרך בריפורמה דתית, שהרעישה בזמנו את דעת העולם, וכן התנועה למען ארגנטינה, ובעיקר הצטרפות ההמונים לתנועה הציונית — הבליטו את המתח הציבורי של יהודי קישינוב.

קישינוב „הכפרית" תרמה את חלקה לא בלבד בתנועתנו הלאומית. אלא היא מצאה גם את מקומה בקרב תנועת הפועלים המהפכנית. אולי מעטים יודעים, שיהודי קישינוב לא פיגרו בתנועות המתקדמות ורוח החופש נשבה בהרבה מאהלי ישראל בקישינוב, החל מאמצע המאה הקודמת.

במשך מאתים שנה היתה קישינוב מחוסרת כמעט תעשייה גדולה. היא היתה עטורה חגורת כרמים וגנים, שדות נרחבים. חלק גדול מיהודיה לא משכו את ידיהם מלחכור שדות בר ולעבדם. אך עם כל „הנתונים הכפריים" האלה לא הורגש קפאון תרבותי. ההמונים חשו בצורך להימצא תחת צל קורתה של התורה ודאגו שבראש העדה יעמדו מגדולי הרבנים באותה תקופה. בזה תוסבר עובדת כהונתם בקישינוב של הרבנים המפורסמים עוד ממחצית השניה של המאה ה־18, ביניהם: ר' חיים צ'רנוביצר, ר' אריה ליבוש מלנצהוט, ר' משה מסבראן ואחרים. ידוע גם בכמה להט לחמו יהודי קישינוב כדי להבטיח, שהרב הגאון י. ל. צירלסון ישאר הרב הראשי שלהם. הדורות הראשונים הורישו לבאים אחריהם את הצמאון לדעת ואת הרצון העז להרחיב את האופק. מתחת לסף ההכרה פעלה ההרגשה של פיגור כלפי אחרים והיא שהמריצה להצטרף בהמונים לתנועות החברתיות שהסעירו במאה התשע־עשרה את הציבוריות היהודית, ויותר מכולן התנועה הציונית, ובעיקר הציונית העובדת — שהיתה לדור הצעיר כטל מחייה ומפרה. לא חסרו גם סטיות ותקופות שפל, אבל בסיכום ובצירוף קו לקו למען השלמת דמותם הרוחנית של יהודי קישינוב, אפשר להגיד בלי חשש להגזמה, שניצחה רוח החופש והלאומיות המתקדמת.

ראויה לזכרון גם העובדה, שבמשך עשרות בשנים היתה קישינוב מקום גלות ברוסיה הצארית, ולשם נשלחו בעיקר נאשמים וחשודים בתנועות מתקדמות ומהפכניות. שהותם של המהפכנים הגולים בקישינוב שימשה ברוב המקרים לזרע התסיסה. תקופת הגולים המהפכנים בקישינוב לא עברה בלי רושם ניכר על יהודי קישינוב. אולם גם הגולים מצאו חיש מהר עידוד והבנה לפעולותיהם, ולא מעטים מהם הכירו מקרוב את דמותו של היהודי מדרום רוסיה. יהודי זה על פשטותו ומסירותו השאיר רושם בל יימחה על רבים מהם. בין הגולים הראשונים (1825־1827) היה המשורר

הרוסי אלכסנדר פושקין. ביומנו מתקופת שהותו בקישינוב הוא מספר גם על פגישתו הראשונה עם יהודים בעיר (6).

חיי הקהילה

ראשית דרכה של קהילת קישינוב לוטה ערפל. רק מתקופת השלטון הרומני, מלפני כמאה ושמונים שנה, משנת תקל"ג (1773), נשמר תקנון של חברה קדישא של העדה היהודית בעיר, בו נקבעו אי־אלו הסדרים פנימיים של העדה, נראה, שהוא התקנון הראשון של יהודי קישינוב, שהיו קשורים אז ברבנות מיאסי, בירת מולדביה. התקנון מטפל רק בעניני דת ויחסי חברה של חברי ה„חברה קדישא" ביניהם (7). בכל זאת אפשר להסיק מסקנה ברורה, שכבר אז ניסו יהודי קישינוב להופיע כעדה מאורגנת. עצם העובדה, ש„חברה קדישא" הטילה את מרותה השלמה על כל יהודי קישינוב בצרכי דת וקביעת משטר של שויון מתוך אפשרות שכל חבר יוכל להשתתף בהנהלת העניינים, מוכיחה שכבר אז היתה בעיר עדה מפותחת שדרשה הסדר פנימי זה. יש להצטער, שחסרים פרטים מחיי היהודים בקישינוב בתקופה ההיא, אולם ידוע שחיי הציבור היו מרוכזים אז בעיקר סביב צרכי הדת של חברי הקהילה. סערת המלחמות שעברו על מולדביה־בסרביה באותה התקופה וכן מלחמת רוסיה־תורכיה בשנים 1806־1812, לא הניחו אפשרות ליהודי קישינוב לפתח את מוסדותיהם המיוחדים, ובזה מסתבר חוסר הטיפול בכל שטח הקשור בעזרה סוציאלית המיוחדת לעדה ישראלית.

לאחר שנת 1812 — השנה בה הצטרפה קישינוב לרוסיה — באה תקופת שקט ארוכה, ומאז גם נבנו והלכו לאט לאט מוסדות שונים של קהילת קישינוב. בהתחלת המאה התשע־עשרה התחילו פרנסי הקהילה לדאוג, נוסף לצרכי הדת, גם לצרכים חיוניים אחרים ובעיקר בשטח הסוציאלי; כן הובטח סיוע לתלמוד־תורה, בו למדו ילדי עניים.

דוקה שעה שקהילת קישינוב התחילה להתפתח והכתה שרשים והיקף פעולתה הלך והתרחב, השיג אותה גל של גזרות השלטון הרוסי, משנות השלושים של המאה הקודמת, כאשר הצאר התחיל להביט בעין רעה על הקהילה הגורמת ל„התבדלות" בחיי החברה כולה (8) וגזר

---

6) Еврейскій Летопись: כרך ראשון, 1922 פטרוגרד, מאמרו של ד. זסלאבסקי.

7) ראה בסוף הספר בפרק „תעודות", תקנון חברה קדישא (שנת 1773).

8) ש. דובנוב: דברי ימי עם עולם, כרך ט', עמודים 128־134.

אומר, שאין להשלים עם שלטון בתוך שלטון. כתוצאה מכך החליט הצאר לבטל את עצמאותה של הנהלת הקהילות, פרט לצרכי הדת, ולמראית עין לאפשר ליהודים להיות פעילים בחיים הכלליים של הערים כנבחרים, ולהבטיח להם השכלה מטעם הממשלה (1840־1844). חיסול האוטונומיה של הקהילה התחיל בעצם באותו זמן, בערך בשנת 1839, כשהשלטונות התחילו לבדוק ולהיות הקובעים בחלוקת המסים שהקהילה גבתה ממס־הבשר (מס שיהודי שילם בקנותו בשר כשר) ומס הנרות. חוקת מכס הבשר שהופיעה באותו הזמן מטעם השלטון היתה מהלומה גדולה לחיי הקהילה, ולא כלפי חוץ בלבד, אלא גם כלפי פנים. השלטונות היו מוסרים את זכות מכירת בשר לחוכר, ברוב המקרים לאחד התקיפים של העדה הישראלית, שהיה עושק את דלת העם בלי רחמים, ומבלי למלא את הצרכים החיוניים של הקהילה. המאבק המר בין החוכרים לבין חברי הקהילה בקישינוב לא פסק במשך עשרות בשנים. יש שקבוצות עשירי העיר, שהיו ממונים כועדה מיעצת ע"י השלטון העירוני, היו מתערבים למען מניעת העושק על ידי „בעל הטאקסי" (חוכר הבשר) והיו קובעים לבשר מחיר מתקבל על הדעת. כך אנו קוראים ב„המליץ" משנת 1865 כתבה מקישינוב:

ברצון קציני העיר הנאורים הכניסו סדר ב„טקסא", בממכר הבשר, למחירים קבועים, במסרם את ההשגחה לאנשים כשרים ונאמנים: את הגביר הישיש ר' יהודה פולינובסקי, המשכיל נחמן זידיבצקי, המפורסם ר' אהרן רבינוביץ, המופלא וינברג, ר' אפרים טיטלמן, אלטר גלנטירו ור' חיים לרנר. למרות התמרמרותם של המוכסן ומוכרי הבשר הנהיגו מחירים נוחים וקבועים ומשקל צדק. באופן זה אפשר ונחוץ להכניס סדרים בכל ענייני העיר ולמחות בידי עושי עול ומפריעי חוק לעשות כרצונם בעניני הקהל".

אופן חלוקת כספי „הקורובקה" (המוסד לניהול עניני הקהילה לחלוקת הכספים למטרות שונות) עורר ויכוח ער וגרם למתיחות מתמדת בין אלה שרצו להגדיל את מספר „כלי הקודש" בקהילה ובין אלה שטענו שעיקר הכספים יש להוציא לתמיכת השכבה מדלת העם, וקודם כל יש לדאוג לרעבים. ב„המליץ" משנת 1802 אנו קוראים מכתב מקישינוב:

„...אנשי העדה מזלזלים בכספי מכס־הבשר, שהיא צרעת ממארת לעניים ובמקום להוציאם לדברים חשובים מוציאים אותם לדברים מיותרים לגמרי לעניים. קבלו עוד ארבעה דיינים ומו"צים, הוסיפו לכל שוחט עשרים רו"כ לחודש, חמש מאות רו"כ הקציבו לחזן עם מקהלה. לנפשי הרעבים שירי־המקהלה הם כקול הסירים תחת הסיר"!

וכאן יש להדגיש כי המעונינים להגדיל את מנגנון „כלי הקודש", שהיה למעמסה גדולה מדי על הגוף הצנום של הקהילה, כמעט ולא התחשבו

ב„מרידות" אלה והמשיכו בדרכן, כי כן היה אז המצב ברוב קהילות ישראל ברוסיה.

בשנים 90־1880, עם צמיחתן של תנועות חברתיות שונות ברחוב היהודי, הועלתה בכל חריפותה שאלת אפיה ותכנה של הקהילה. התנועה הציונית, ה„בונד" וחוגי החרדים — כולם עשו מאמצים רבים לכבוש את הקהילה, המוסד היחידי ששלט על הענינים הפנימיים של חיי העדה הישראלית. מלחמה זו השתקפה בחיי יהודי קישינוב, אבל כל עוד היה קיים השלטון הצארי לא היה מקום לשינויים בחיי הקהילה, כי השלטונות התנגדו לתת לה כל סמכות נוספת, וכן לא אישרו את התביעה, שגביית המסים בשביל המוסדות היהודיים המיוחדים, תיעשה בצורה של מס פרוגרסיבי המחייב את כל האוכלוסיה. כי לא מעטים היו, שהשתמטו בזמן האחרון מלשלם את מס הבשר ויצא שהמסים האלה היו מוטלים בעקיפין על המוני העם שמצבם החמרי היה קשה. תביעה עיקרית מצד אלה שרצו לשנות את דמות הקהילה היתה, להבטיח בחירות חפשיות כדי לתת לה פרצוף דימוקרטי ולשחררה מעול הממונים.

שנת המהפכה ברוסיה, 1917, רמזה על אפשרויות גדולות גם בשטח של הקמת הקהילה הדמוקרטית, והציבוריות היהודית בקישינוב היתה כבר דרוכה מזמן להסתער לקראת שינויים אלה. הקהילה הדמוקרטית שנבחרה כעבור תקופה קצרה לא המשיכה זמן רב. ובמשך עשרים השנים הבאות, עד ימי השואה היא נמצאה במאבק תמידי לשם ביסוסה וכן התמודדו בה — בלי תוצאה יציבה — כל הכוחות הציבוריים שהיו בקישינוב.

אופי לאומי

קישינוב היהודית הרגישה את עצמה, עוד מראשית היוסדה, כחלק בלתי־נפרד של כל האומה כולה. רגש של סולידריות לאומית קינן תמיד ביהודי קישינוב, דאגת העם היתה גם דאגתם. קישינוב היתה הקהילה הראשונה ברוסיה, שהודתה למשה מונטיפיורי ולעבודתו המסורה למען הצלת יהודי מארוקו. להלן נוסח איגרת יהודי קישינוב למונטיפיורי ותשובתו הנלהבת:

„בששה ועשרים יום לחודש אדר שני שנת תרכ"ד, קישינוב,
יחי אדוננו נזר ראשנו, תפארת עמנו, סיר משה מונטיפיורי!
מארץ רחוקה באו אחיך, מארץ בסרביה, מעיר קישינוב, להודות לך ולברך את שמך על כל הטוב והחסד שגמלת לבני עמך בימים ההם בזמן הזה.

הצלת מצרה נפשם והפכת אבלם לששון ולשמחה ונשמע את כל אלה, וישמח מאד לבבנו, ויאמרו אלינו אחינו כל יושבי עירנו לאמור: קחו נא כפיכם ברכה וברכו נא את אדוננו על כל טובו וחסדו, על רחמיו הרבים ולבו הרך. וזאת הברכה אשר ברכנוך היום בשמנו ובשם כל עדתנו: ברוך אתה לאל עליון, אדון רם ונישא; עליך משמים יביט ד', ממרום שבתו. ישגיח על כל מעשיך וישלם לך שכרך על כל תגמוליך, חן וחסד ירדפוך, כבוד והדר יעטרוך. אורך ימים ושנות חיים, ברכה ושלום וכל מתנות שמים יתן לך אלוהינו כשאלתנו ובקשתנו. ואתה, משה איש האלוהים! הוה גביר לאחיך ומושיע לבני עמך וחיית ורבית והיית ברכה בכל הארץ. ואנחנו אחיך בני יעקב אוהביך, זכור נזכור אותך בכל ימי חיינו והיו מעשיך אלה, אשר אתה עושה כל היום, חרותים על לוח לבבנו ולבב זרענו אחרינו לזכרון עד עולם. אמן".

(הרב ושלושה מו"ק אשר בעיר חתמו את שמותיהם ואחריהם נכבדי העיר).

תשובת משה מונטיפיורי:

„בע"ה פה ק"ק לונדון, יום ב', י"ב ניסן התרכ"ד.

אורך ימים ושנות חיים לכבוד הרבנים המפורסמים, מנהיגי קהל עדת ישראל **קישינוב.**

הברכה אשר הבאתם לפני בשם כל אחינו היושבים בקרבכם מצאה חן בעיני עד למאד, כי שמעתי את שמכם הטוב וכי חשקה נפשכם בתורה וביראת ד' מעוזנו. ידעתי כי לבבכם נאמן הוא עם ד' ולכן לא באתי היום כי אם להגיד לכם חסד עליון ולספר טובו (כאן הפקודה מטעם השלטון בכל מקומות ממשלתו) — — — ועתה נישא לבבנו אל אלוהינו שבשמים להודות לו ולברך על כל הטוב אשר עשה עמנו להחיות את נפשות אחינו. כה יתן ד' וכה יוסיף לרחם על שארית נחלתו ויאמרו בגויים: הגדיל ד' לעשות עמנו.

אלה דברי מוקירכם משה מונטיפיורי."

ניצני הציונות

בשנות השמונים של המאה הקודמת מורגשת כבר תסיסה בקרב האינטליגנציה היהודית בקישינוב נגד מגמותיה הקוסמופוליטיות של ההשכלה, נגד ההתבוללות שניסתה להחדיר בקרב ההמונים אמונת שוא בפתרון מתעה לבעיה היהודית. השקפה זו גברה על־ידי נחשול הפוגרומים, שהציף את משכנות ישראל בימים ההם ברוסיה. ויכוח חריף התנהל בתקופה ההיא בין מצדדי דעה זו ובין מתנגדיהם הנאורים. הד המאבק אנו מוצאים בעתונות:

„אחרי המאורעות באה לנו התפכחות מן השמחה הגדולה לכבוד ההשכלה... ראינו ונוכחנו כי לא בני־תבל אנחנו, אלא יהודים, ולכן החליטו בעלי הנפש שבתוכנו לבור להם דרך אחרת: חינוך אחר, יהדות, תולדות ישראל, שפת עבר, יש בינינו

הקשורים באולתם, בטחו שההשכלה תמלא כל הארץ דעה ואז תבוטל שאלת היהודים, „וגר זאב עם כבש", אבל זה ימשך דורות רבים. בעלי הזיה אלה סבורים, שליהודים יש „שליחות" בעולם, להיות עמוד אש להאיר הדרך לעמים. האמת היא שהעמים אינם רוצים בהוראותינו ומחלקים לנו מהלומות בגלל זה. מה מגונה הוא להתברך בלבך שאתה הוא אורח חשוב, בשעה שמראין לך את הדלת, אבל זה גם כן לא נכון להכריז שההשכלה לא נחוצה לנו. זוהי כת של נואשים. ההשכלה נחוצה לנו לא כלפי חוץ אלא כלפי פנים. אין אנו רוצים להישאר בורים ובלתי מתוקנים. אבל בראש כל חכמה תהי חכמת ישראל, משפט הבכורה לשפת עבר. בעבודתנו בתיקון העולם לא נשכח את עולמנו המלא אור, נועם, זוהר והדרת קודש". (9)

חוג זה לא הצטמצם בדיונים מופשטים, אלא החל בהגשמת מטרותיו, באותו זמן התארגנה חברת „שפת עבר", באסיפה המכוננת השתתפו ד"ר י. ברנשטין־כהן, ד"ר מוצ'ניק, ד"ר גרינברג, ד"ר אפרתי, עו"ד יוסלביץ, רוקח פרלמוטר ואחרים. מטרת החברה היתה: 1) חינוך הילדים ברוח היהדות; 2) מינוי מורים עברים לעברית, תולדות ישראל ודת בבתי־הספר הממשלתיים; 3) הפצת השפה העברית בבתי־הספר; 4) ייסוד ספריה עברית; 5) פגישות תכופות להשתלמות בתולדות ישראל ובמדעי היהדות; 6) ייסוד בתי־ספר מיוחדים לספרות עברית וללשון העברית.

תנועה זו התפשטה במהירות בקישינוב והשפעתה גדלה. בחוגים אלה התרכז חלק ניכר מ„חובבי ציון", ואליהם הצטרפו כל אלה שלא ויתרו על המהות הלאומית חלף ברק תרבותי חולף, מבוסס על הזיות ואשליות.

התגובה נגד הפרעות

חיי הקהילה בקישינוב ספוגים יסורים, שנמשכו כמעט בלי הפוגה, אם כי כלפי חוץ הובלטו רק הפוגרומים בשנות 1903 ו־1905. המסתכל מקרוב על חיי קהילה זו יווכח בנקל, שההסתה נגדה, בין בתקופת הצאריזם ובין בימי השלטון הרומני, לא פסקה, ורבים היו הנסיונות לפרעות, שרק ברגע האחרון סוכלו. ברוב המקרים נרתעו הפורעים בעצמם בראותם את אומץ לבם ונכונותם של יהודי קישינוב להגיב נמרצות על כל התנפלות, אף־על־פי שהשלטון דאג להזעיק מיד צבא לשם דיכוי כל התארגנות נגדית מצד היהודים. לא רבים יודעים שגם בשנת 1881, שנת הפוגרומים בהרבה ערים ברוסיה, עמדה להיפגע גם קישינוב, אלא שהפורעים הסתלקו

---

9) כתבה מקישינוב (ש.ד.) ב„המליץ", 1890.

בבושת־פנים, הודות להתגוננות האמיצה של יהודי המקום. ד"ר ברנשטין־כהן מביא פרטים מעניינים על זה [10]:

„...אנשי קישינוב התכוננו נוכח הפרעות; בורגנים מופלגים — אברהם גרינברג, דינין, קופרווסר וכו' — יסדו קרן לשחד את השלטונות כדי שימנעו את הפוגרום למרות ה„היתר שניתן מלמעלה"; יהודים קצבים היו משחיזים את הסכינים והגרזנים, כדי להדוף את ההתקפה מרגע התפרצותה, בכל בסרביה בעיירות ובכפרים, הסתובבו טיפוסים מוזרים בבגדי שרד אזרחיים וצבאיים, כינו את עצמם בשם „שליחי הצאר" והזמינו את האכרים ובכלל נוצרים לחתום בשם העדות הכפריות על החלטות, שיש לגרש את היהודים ולערוך בהם טבח, במקרה אם לא יסכימו ברצון לעזוב את המקום... אף על פי שהמולדובנים ברובם הגדול לא נתרצו ל„עצה", זו, הופיעו „חובבים" שהובאו ממרחקים, קבוצות עירוניים מגושמים, גברתנים מפלך אוריול (לפי מראם היה ניכר תיכף שהם אנשי חוץ); מטעם ועל חשבון ה„מלכות" היו משתכרים בבתי־מרזח עד לטירוף דעת. והנה ביום ראשון הופיעה קבוצת אורלובאים גדולה אל השוק, אל שורת הקצבים, אחד מהם שתוי כהלכה נכנס אל אטליזו של נח קוז'ושנר, חבט במוט ברזל על השולחן וקרא: „ז'דובה! בוא קצב הב את פרוטותיך!" באותה שעה פרצו גם חבריו אל האטליזים הסמוכים. קמה מהומה. נח קוז'ושנר נעץ ב„ערל" מבט ביטול, נטל גרזנו המושחז והנחיתו על ראש הפורע, רצוץ גולגולת צנח האורלובאי ונפח את נפשו. הפורעים מהרו לעזרתו, אולם הקצבים התנפלו עליהם, כפתום והובילום אל בית־המטבחים (לא אל המשטרה). בעמל רב עלה בידי המשטרה לשחררם ולשלחם ברכבת באותו ערב בלוית חיל משמר, כדי לטשטש את עקבות המעשה המזוהם. נח קוז'ושנר אשר מצא פתרון רדיקלי לשאלה כאובה זו, נעלם בו ביום (לאחר זמן סודרה נסיעתו לאמריקה). זמן רב התעניינה דעת הקהל בנח קוז'ושנר, אשר הציל את יהודי קישינוב מפוגרום ראשון; מובן מאליו שכל תושבי בסרביה ששו ושמחו ובמשך שנים רבות נזכרו ברגשי תודה בשמות הגבורים ומשפחותיהם בתכסיסם זה, היחידי שהיה נבון ונכון."

לאחר עשרים שנה ויותר, באפריל 1903, פרץ בקישינוב הפוגרום האיום שתוצאותיו היו 49 הרוגים ומאות פצועים יהודיים.

על תגובת יהודי קישינוב למעשה הפוגרום ישנה ידיעה מטושטשת

---

[10] ספר ברנשטיין־כהן, בעריכת מרים ברנשטיין־כהן ויצחק קורן, פרק שלישי, עמודים 67-78.

מאוד, אולי מתוך כך שח. נ. ביאליק, אחרי ביקורו בשנת 1903 בקישינוב, פירסם את „בעיר ההריגה" שלו ובאופן כזה הוטבע על יהודי קישינוב חותם של פחדנות וחוסר כבוד אנושי ולאומי. דבר זה עורר תרעומת כבדה של הנוער הלאומי הבסרבאי שהיה סבור כי לא צדק ביאליק בפסק־דין חמור זה:

„וְעַתָּה לְךָ וַהֲבֵאתִיךָ אֶל־כָּל הַמַּחֲבוֹאִים;
בָּתֵּי מַחֲרָאוֹת, מְכָלְאוֹת חֲזִירִים וּשְׁאָר מְקוֹמוֹת צוֹאִים,
וְרָאִיתָ בְּעֵינֶיךָ אֵיפֹה הָיוּ מִתְחַבְּאִים
אַחֶיךָ בְּנֵי עַמֶּךָ וּבְנֵי בְנֵיהֶם שֶׁל הַמַּכַּבִּים,
נִינֵי הָאֲרָיוֹת שֶׁבְּ„אַב־הָרַחֲמִים" וְזֶרַע הַ„קְדוֹשִׁים",
עֶשְׂרִים נֶפֶשׁ בְּחֹר אֶחָד וּשְׁלֹשִׁים שְׁלֹשִׁים,
וַיְגַדְּלוּ כְּבוֹדִי בָּעוֹלָם וַיְקַדְּשׁוּ שְׁמִי בָּרַבִּים...
מְנוּסַת עַכְבָּרִים נָסוּ וּמַחֲבֵא פְּשָׁפְּשִׁים הָחְבָּאוּ,
וַיָּמוּתוּ מוֹת כְּלָבִים שָׁם בַּאֲשֶׁר נִמְצָאוּ".

האשמה זו נראתה לרבים כבלתי־מיוסדת, לאחר שמביאים בחשבון את התנאים בהם היו נתונים יהודי קישינוב בימים ההם. ד"ר ברנשטין־כהן, רושם בזכרונותיו: „בארבע הוקפו כל פלוגות ההגנה ע"י משטרה וצבא, פורקו מנשקם ונדחקו לחצרות גדולות ומשם נשלחו כאסירים אל המשטרה לשם הגנה עליהם, כביכול, מפני זעם ההמון הפרוע, כפי שהתנצלו אחר־כך השלטונות". באותו ערב פרץ הפוגרום והפורעים היו חפשיים במעשי הזוועה שלהם. בתנאים אלה אין להאשים את היהודי המחוסר כל מגן. אילמלא ניטלה אפשרות ההתגוננות מאת יהודי קישינוב, היו הפורעים בלי ספק נרתעים כמו בימי נח קוז'ושנר וחבריו בשנות השמונים, אבל נגד צבא סדיר ופורעים מאורגנים מקבוצת קרושיוואן בחסות הצארית מפטרסבורג, לא היתה כל אפשרות של הגנה. הנסיך אורוסוב שנתמנה מיד אחרי פרעות 1903 כמושל בסרביה, האשים את הממשלה הצארית בהכנת הפוגרום, ורושם בספר זכרונותיו [11], שההגנה העצמית היהודית הכינה נשק, אמנם פרימיטיבי, נגד הפורעים.

---

[11] ראה ספרו של הנסיך אורוסוב: Записки Губернатора: Кишиневъ (1903-1904) עמודים 82-111.

כמעט באותם התנאים חזר הפוגרום בשנת 1905, אולם לאחר זה במשך 35 שנה בערך, כשהממשלה לא אירגנה באופן ישיר את הפרעות והסתמכה על יזמה פרטית גרידא, לא הצליח אף נסיון אחד של הפורעים. יהודי קישינוב היו מוכנים תמיד לעמוד על נפשם. לאחר הצטרפות בסרביה לרומניה לא פסקה התנועה האנטישמית אף לזמן קצר, לא היו חסרים קרושיוואנים רומניים, אבל לידי פרעות לא הגיעו. נראה שנכדיו של נח קוז'ושנר הפחידום. בחדשי החורף של שנת תרפ"ח, כשהסטודנטים הקוזי־סטיים אירגנו פרעות בערי רומניה והיתה גם הסתה גלויה בעתונות האנטישמית בבוקרסט ויאסי, נאלצו הפורעים לפסוח מתוך חריקת שיניים על קישינוב, כי ידוע ידעו שנכונה להם תגובה חריפה מצד היהודים.

פליטי אוקראינה

השנים 1919־1922, שנות הדמים באוקראינה, כאשר קהילות ישראל שלמות נכרתו בידי צבאות פטלורה, דניקין וכנופיות שונות, ורבים רבים היו קרבן לרעב ולמחלות — הגיע זרם פליטים לבסרביה, לאחר שעברו את הגבול על הדניסטר, בסכנות רבות, מתוך תקוה להמשיך הלאה, מי לארץ־ישראל ומי לארצות־הברית. לאחר שהמאות הראשונות עברו בשלום את הנחל הסתערו רבבות לגבול ההצלה. הבאים היו רובם שבורי־נפש ומחוסרי־כל. יהודי בסרביה פגשו אותם בחיבת אחים אמיתית, והגישו להם עזרה כמידת יכלתם. אלפים רבים נמשכו למרכז, לקישינוב, כי כאן קיוו למצוא יותר קשרים וטיפול מרוכז בעניניהם.

קישינוב היהודית היתה הראשונה שהועמדה בפני שאלה אחראית, איך לעזור ולסייע, לכוון ולהדריך את רבבות האחים הפליטים, על אף הקשיים שיהודי קישינוב עצמם היו נתונים בהם באותן השנים. היו אלה הימים שלאחר סיום המלחמה, עוני וסבל עוד שרר באלפים משפחות שכולות, יתומים, אלמנות, מחוסרי סידור ונשברי־מלחמה, והיה צורך לארגן את העזרה לנגועי המלחמה. רבה היתה המעמסה וגדולה האחריות. בתחילה תבעו מוסדות העזרה מחו"ל להפריד הפרדה ברורה בין עזרה לנפגעי המלחמה ובין הסיוע לפליטים. אולם לא כן סברו העסקנים בקישינוב, שלא הסכימו להפלייה בין אח לאח, בין משפחה במצוקה לחברתה. בשל עמדת „הג'וינט" הוקמו שני וועדים נפרדים: האחד ועד אוקראיני למתן עזרה ליהודים נגועי הפרעות, ובראשו ד"ר יעקב ברנשטיין־כהן, והאחד לעזרת נגועי המלחמה של „הג'וינט" בראשותו של נ. אהרונוביץ. הועד

האוקראיני ריכז סביבו ממיטב הציבוריות היהודית בקישינוב, נוסף ליושב ראש היו: הלנה באביץ, י. סנילביץ, נ.מ. רויטמן השו"ב ו. אלכסנדרוביץ (שנהרג בשנת 1941 בגיטו קישינוב), ד. שכטר, ל. טרכטנברג ויבדל לאורך ימים הסופר שלמה הלל"ס הנמצא כיום בארץ ורבים אחרים. הרב י. ל. צירלסון תרם את חלקו הרב במפעל העזרה.

כאשר קבוצת העסקנים בקישינוב החליטה לטפל בפליטי אוקראינה, לא הסתפקו בידיעת המצב מפי אלה שהגיעו לבסרביה, אלא החליטו גם לשלוח משלחת מיוחדת לאוקראינה — בשנת 1919 — את בן־ציון בלצן ושוחטמן (אליגון), כדי לבדוק את המצב ולסייע לאירגון היציאה.

בהתפתחות פעולת העזרה היה צורך לקבל אישור הממשלה הרומנית וגם להבטיח הקלות לכניסתם של הפליטים לבסרביה. הועד האוקראיני בקישינוב החליט לשגר משלחת לבוקרשט בהרכב ד"ר י. ברנשטיין־כהן והסנטור אלכסנדרי, שעמד בקשרים טובים עם גנרל אבירסקו. מאמציה של המשלחת הביאו פרי. ראש הממשלה הגנרל אבירסקו התיר את כניסתם של הפליטים לבסרביה במשך שלושה חדשים, עד שפרעות דניקין ופטלורה יפסקו. היה לו ענין רב לגנרל לעשות ז'סטה הומניטרית כלפי הפליטים, כדי ליצור רושם טוב על חוגים שונים באירופה, והטיל על ד"ר י. ברנשטיין־כהן, שידאג שאדיבותו תגיע לאזני החוגים בפריס, לונדון ומקומות אחרים (12). בכל אופן לפליטים היה בהקלה שניתנה להעברה משום מעשה הצלה, כי לא מעטים היו הקרבנות בשעת ההעברה בשנת 1920 כאשר היו מחזירים מאמצע הדרך. הנשק המקובל במקרים אלה — „מתן בסתר" — הופעל גם הפעם ורבבות רבות של יהודים חצו את הדניסטר וברחו מהגיהנום האוקראיני.

הועד האוקראיני בקישינוב הועמד חיש מהר בפני מצב, שבאמצעיו עצמו לא היתה לו היכולת לתת את העזרה המינימלית הדרושה לרבבות. הוחלט על כן לפנות ליהדות בסרביה ורומניה ולקהילות ישראל בחוץ־לארץ. זעקת אחים שבאה מקישינוב הכתה גלים וסכומים ניכרים התחילו לזרום לבירת בסרביה מיהודי התפוצות. הועד האוקראיני בקישינוב, שעד חודש דצמבר 1920 שימש גם כועד מרכזי לכל בסרביה, אירגן את כל הפעולה, הקים את המנגנון הדרוש וריכז את העסקנים במקומות לשם ביצוע המשימה הגדולה שהגורל הטיל על יהודי קישינוב בהגשת עזרה לרבבות אחים (13).

---

12) ספר ברנשטיין־כהן: עמודים 185־190.

13) ראה בפרק „תעודות" את הדו"ח של הועד האוקראיני בקישינוב (1919־1921).

ואולי התוצאה הגדולה ביותר, שאינה ניתנת לביטוי בשום דין־וחשבון, היתה האוירה ואהבת־אחים שליוו את הפעולה למען פליטי אוקראינה. יהודי קישינוב קלטו אלפים פליטים בבתיהם, המוני העם בעיקר ולא רק בעלי אמצעים קבלו את הפליטים־אחים בחיבה גדולה ונתנו להם שיכון וכלכלה.

היה צורך להביא את סבלם של הפליטים בפני מוסדות הסיוע בחוץ־לארץ ואז נשלח ד"ר יעקב ברנשטין־כהן לפריס והוא מילא את השליחות בהצלחה. נפתח אשנב לציבוריות היהודית בעולם ורוכזה ההתענינות בגורלם של רבבות קרבנות של פליטי חרב אוקראינה. הזעקה על מצבם המיואש של יהודי אוקראינה עוררה פעולה רחבה להגשת עזרה מעבר לדניסטר. אולם על אף המאמצים הגדולים אין כל בטחון שמכל העזרה שנשלחה לאוקראינה הגיע משהו לתעודתו. נוסף לפעולת הועד האוקראיני, היו פעילים גם ב"כ הפליטים המאורגנים שדאגו לאחיהם באוקראינה. הוחלט בין השאר לשגר מביניהם משלחת — הסופר שלמה הללס וי. אלתרמן — לועידת העזרה שהתכנסה בפראג. בועידה הרצה ש. הללס על מצוקתם של הפליטים ועל המצב האיום של יהודי אוקראינה ותבע שתישלח עזרה דחופה בדרך הדניסטר. לאחר תקופה קצרה נשלח טרנספורט ראשון בכיוון הנ"ל אבל רובו הגיע לא ליהודים ולא היה בזה משום עידוד להמשך הפעולה.

לאחר שנה קיבל עליו ה"ג'וינט" יותר אחריות לעזרה והקל על המעונינים להמשיך בדרכם לארץ־ישראל ולעבור את האוקיאנוס.

הביקור של ולדימיר טיומקין בשנת 1921 מטעם ועד הסיוע בחוץ־לארץ עודד בהרבה את הפעולה בקישינוב והגבירה בכל רחבי בסרביה. אולם כרבות פעולת הועד האוקראיני כן גדלו הצרכים לתמיכת הפליטים. שזרמו לבסרביה.

ב־1922 הוחמרה השמירה על הגבולות וכמעט שהופסק המעבר מעבר הדניסטר; נוסף לכך התחילה הממשלה הרומנית ברדיפות נגד הפליטים, כדי לאלצם לצאת את הארץ ונקטה אמצעים דרסטיים להחזירם לארץ מוצאם, או לטלטלם ממקום למקום. ימים קשים באו לפליטי אוקראינה. עסקני קישינוב טרחו ועמלו לקרוע את רוע הגזרה. מאמץ גדול ורב־סבל הושקע כדי לדחות את הגזרות או לרככן, חלק ניכר מהפליטים עלה בידם להישאר ברומניה אבל רובם נאלצו להחיש את נדידותם. גם בשנים 1922־1923 נמשך המצב הקשה וגברו העינויים והסבל לפליטים מצד השלטון הרומני המדכא. בשנים האלה נעשתה פעולת עזרה חשובה ע"י

„איקא" לחיסול בעית הפליטים ע"י החשת הגירתם, ובמידה רבה עלה הדבר בידה.

בסיום פרק זה, טראגי ומפואר כאחד, ראוי לציין שקישינוב היהודית לא זו בלבד שנתנה לפליטים, אלא גם קבלה מהם תמורה רוחנית וחברתית. רב היה ערכו של זרם הפליטים מאוקראינה שהגיע אז לקישינוב המנותקת מיהדות רוסיה. היו אלה ימים של פרשת דרכים. בתקופה של למעלה ממאה שנה היתה קשורה ביהדות רוסיה, והנה, בין לילה, הועמדה בפני נסיון לצאת לדרך חדשה, עצמאית, להיות מרכז רוחני ליהדות רומניה רבתי, והיתה נאלצת לאזור כוח ויזמה, כדי לעמוד בפני התפקידים הגדולים האלה. בימים ההם היתה ברכה, למרות המעמסה הקשה, במספר הגדול של אנשי ציבור, עסקנים מנוסים, סופרים ומחנכים, והזרם החלוצי של צעירי ישראל — שבא לקישינוב. אמנם בחלקם הגדול שהו כאן זמן לא ממושך, אבל הם השפיעו לטובה, היו יוזמי מפעלי ציבור, ויש שאחדים וחשובים מצאו דרך להישאר זמן ממושך והיתה במעשיהם ברכה רבה לציבוריות היהודית במקום. ממרחק של שנים נראה חלקם הרב של פליטי אוקראינה בקישינוב בהרחבתן והגברתן של פעולות רבות בחיי הציבור.

עזרת־גומלין זו בתקופת פליטי אוקראינה בקישינוב, מהווה אחד הפרקים הנהדרים בתולדותיה של קהילת קישינוב. בצדק זוכרים יהודי קישינוב את הימים של פליטי אוקראינה כתחנת המפנה כאשר עמדו על פרשת דרכים בסיום מלחמת העולם הראשונה.

בתחום יהדות רומניה

עם סיום מלחמת העולם הראשונה הוכנסו תיקונים ניכרים בגבולות של מדינות אירופה וקישינוב בתוך כלל בסרביה צורפה למדינת רומניה. יהדות רומניה שמנתה למעלה מ־800 אלף נפש לא היתה גוף חברתי מגובש ואחיד. לא רק הבדלי השקפות פוליטיות היו ביניהם, אלא גם הבדלי שפות, תרבות, נוהג ותנאי סביבה. בראשונה לא קל היה למצוא סינטזה לשיתוף פעולה בין הנסיון והאופי של יהודי, שחי תקופה ארוכה בתחום אוסטריה־הונגריה, כדוגמת יהודי טרנסילבניה ובוקובינה לבין יהודים מתחום רוסיה ורומניה. רב היה המאמץ להחליש את המפריד ולמצוא נקודת מגע בין חלקי יהדות רומניה. במשימה הגדולה הזאת מילאה קישינוב, ואתה יהודי בסרביה כולה — תפקיד ראשוני ואחראי. קישינוב הביאה לתחום יהודי רומניה מן המסורת של הרוח הלאומית היהודית: קומה זקופה בתביעת

זכויות פוליטיות, הופעת מיעוט גאה על מקור מחצבתו; עמידה זו היתה מלווה בהתמסרות רבה לתנועה הציונית, שהתבטא בהכשרת האדם היהודי לקראת הגשמה עצמית, גיוס מיטב הנוער ל„חלוץ", תרבות וחינוך עברי — כל אלה היו כרוח משיבת־נפש. המורה העברי, עסקן הציבור והציוני מקישינוב, הופיע על הבמה הכללית של יהודי רומניה, הביא עמו נעימה חדשה, לאומית ציונית מתקדמת, ולאט לאט היתה קישינוב למשענת עיקרית במלחמה לגיבוש לאומי־ציוני של יהודי רומניה. רבים בקרב יהדות רומניה ראו ברוח החדשה שבאה מגבולות בסרביה וקישינוב נזק עצום ליהודים, כי הם בחרו בשביל השעבוד הרוחני; בגלוי ובסתר תמכו בזרם המתבוללים, והנה באים יהודי קישינוב ומקלקלים את כל מלאכתם. בזירה היהודית הפוליטית התגבשו בקרב יהודי רומניה שני זרמים: האחד שנשא בכבוד את דגל היהדות וברוח זו חינך את ההמונים. זרם זה רוכז סביב ההסתדרות הציונית ולאחר מספר שנים סביב המפלגה היהודית, והזרם האחר — כת מתבוללים מובהקים וההולכים אחריהם, שהתארגנו סביב ההסתדרות „אוניוניה", שקמה זמן רב לפני מלחמת העולם הראשונה, בתוך יהודי רומניה הישנה. שני הזרמים האלה קדשו מלחמה למען התווית דמותה של יהדות רומניה. רבה היתה תרומתם של יהודי קישינוב בכל זמן המאבק הזה, בשנים 1918־1940, למען הבטיח נצחון לזרם הלאומי והציוני.

כסמל של גורל הקהילות היהודיות בגולה, תשמש העובדה, שלאחר 20 שנה, בעת שקהילת קישינוב עלתה על דרך של מרכז יהודי חשוב ועצמאי וגדלה השפעתה — דווקא בשנות עליה באו כחתף ימי השואה והחורבן, ובין לילה הופסקו כל החיים הציבוריים והרוחניים שנרקמו בקהילה זו. הכל נמחק בידי הואנדאלים הנאציים־רומניים בשנת 1941 והבנין של חיי קהילה בת יותר ממאתיים שנה נהרס עד היסוד.

עם שובם של הרוסים לקישינוב בשנת 1944 פתחו דף חלק בפנקס הקהילה שבעת סבל וקשיים. פרק זה אינו משתזר ברקמת חייה של הקהילה בעבר, רושם תולדות הנדידה של אהלי ישראל בתפוצות עוד ישלים את קורות הקהילה בקישינוב בתקופה האחרונה, ויציין את דרך התפתחותו של מרכז יהודי זה, שבמשך דורות מילא תפקיד ניכר בחיי האומה הישראלית בגולה, במאבק על קיומה ובשאיפה לגאולתה.

חסידות והשכלה

ראשית העֲרות הצבורית בקהילת קישינוב חלה בשנות תק"י (1750) בערך. היתה זו תקופת פריחתה וגידולה של החסידות בחלק זה של יהדות מזרח אירופה. מראשית צעדיה היתה קישינוב קשורה ברבנות מיאסי — בימים ההם המרכז של וואלאכיה ומולדאביה — וגם היא היתה מושפעת מזרם החסידות. החסידות כמעט לא נתקלה בשום התנגדות מצד רבנים בתחומי קהילות דרום רוסיה, בוואלאכיה ומולדאביה — ובתוכם גם קהילת קישינוב.

החסידות מדרום רוסיה — בניגוד לזו מהצפון [1] — הרגישה בעיקר את הדביקות בצדיק, את אמונתם הבלתי־מוגבלת של ההמונים בראשי החסידות ולא חייבה את מאמיניה לעסוק בלימוד התורה והתלמוד. בתקופה הראשונה מצאה קרקע פוריה בקרב הקהילה הצעירה. בקישינוב. כפי שהזכרנו כבר שימשה יאסי כמרכז הרבנות, בכל זאת עוד בראשית צעדיה שאפו יהודי קישינוב לעצמאות רוחנית. דבר זה מוכח מן העובדה, שעוד במחצית השניה של המאה השמונה־עשרה (תק"מ־תק"ץ בערך) כיהנו בכתר הרבנות בקישינוב רבנים חסידים, ששמם היה מפורסם בקהילות ישראל ועל־ידי כך היתה קהילת קישינוב למרכז מושך לנאמני החסידות.

רבני קישינוב

ראשון לרבנים בקישינוב היה ר' זלמינה בר' מרדכי שרגורודסקי, תלמידו של הבעל־שם־טוב. הוא שהביא ראשונה ליהודי קישינוב את תורת רבו והטיף לחסידות, אם כי לא הגיע לשיעור של הרבנים הבאים. לאחר מותו (בשנת תקמ"ב—1782) ישב על כסא הרבנות ר' פליק, גיסו של שמרל ורחיבקר ואחריו ר' יששכר, גיסו של ר' זלמינה, רבה הראשון של קישינוב. בבחירתו של הרב הרביעי, ר' חיים צ'רנוביצר, גדול התורה והחסידות בדורו, לאחר שכיהן בקהילות שונות בוואלאכיה ובאוקראינה, בא מפנה

[1] ש. דובנוב, „דברי ימי עם עולם", חלק ח', עמודים 229־234.

ניכר בחייהם של יהודי קישינוב. ר' חיים צ'רנוביצר לא הסתפק בדברי הטפה ושמירה על הדמות הרוחנית של קהילתו, אלא שאף לשפר ולהרים את המוני הנאמנים לדרגה מפותחת יותר. הוא היה הראשון (וזה היה סמוך לצירוף בסרביה לרוסיה, בשנת 1812, תקצ"ב), שדאג להקים מוסדות ציבור לקהילה. בתחילת שנת 1816 הונחה אבן־הפינה לבית־כנסת גדול בקרבת הנחל ביק. בית־כנסת זה שהיו בו 500 מקומות ישיבה, היה במשך עשרות בשנים המרכז הרוחני של הקהילה. גם שנים רבות אחרי כן התרקמו אגדות שונות סביב בית־כנסת זה. וכמעט באותה התקופה יזם הרב צ'רנוביצר להקים בית־חולים בעיר [2]) ועיקר המטרה היה להבטיח אישפוז למחוסרי האמצעים בעיר. יזמתו היתה גם בהקמת מפעל לסיוע נצרכים. ר' חיים צ'רנוביצר, שרכש לו אהדה רבה בקרב חסידיו, לא נרתע להתרות בהם למען הבטיח את טוהר התנהגותם היהודית ולא סבל מגע מקולקל עם שכני הארץ [3]). בשנות כהונתו כמעט לא העיז יהודי לסטות מהוראותיו של הרב. הוא חיבר כמה ספרים תורניים חשובים וגם על דרכי החסידות: „באר מים חיים", „סידור שבת", „שער התפילה". הוא ניסה לגבש שיטה עצמאית למהותה של התנועה החסידית, שהיה אחד ממפיציה המסורים ביותר. בשנת תקע"ז (1817) עלה לארץ ונפטר בצפת. עד השנים האחרונות עוד סיפרו זקני קישינוב מפה לפה על גדולתו ועל חריפותו של הרב.

לאחר הסתלקותו לא נבחר כשנתיים רב חדש על כסא הרבנות בקישינוב. רק לאחר התערבותו של הרב יהושע השל מאפטא, רבה של קהילת יאסי, שהיה גם מחותנו של הרב צ'רנוביצר, התמנה לכהונה זו הרב ר' אריה ליבוש מלנצהוט [4]). כוחו היה רב בתורת הנסתר ובקבלה. הוא המחבר של שני הספרים „חומת אריאל" ו„גבורת אריה". לאחר מותו

---

[2]) בחגיגה שנערכה במלאת 100 שנה לקיום בית־החולים, נאם הרב י.ל. צירלסון על חשיבות המוסד ותבע למענו עזרה נוספת. ראה בספרו „לב יהודה" שהופיע בקישינוב בשנת תרצ"ו, דפוס דעקטאר, עמודים שי"ג־שט"ז.

[3]) שמעתי מפי הרב הישיש ר' בנימין קולקר, מזקני הרבנים בבסרביה, הנמצא כעת בא"י, על גדולתו והשפעתו של חיים צ'רנוביצר בקרב יהודי קישינוב כפי שנמסר מפי זקני הדור הקודם. בין היתר סיפר שבשנים שהרב צ'רנוביצר כיהן בבוטשן שבמולדאביה, היה מקפיד מאוד, שיהודי קהילת בוטשאן לא ישתתפו בשבת בריקוד של נשים וגברים (ולפעמים גם נכרים) גם יחד. ברומניה הריקוד הזה נקרא Joc (ז'אק). על כך היו היהודים מגיבים: משבא אלינו הרב צ'רנוביצר הפר את העונג־שבת...

[4]) „שרי המאה", הרב י. ל. פישמן, חלק ד', פרק ט"ז.

נבחר הרב משה מסבריאן, שנחשב גם הוא כאחד מגדולי הרבנים בתקופה ההיא. הוא כיהן בו בזמן בארבע הקהילות: ברדיצ׳ב, קישינוב, אומאן ובלטה, והיה מבקר בכל קהילה חודש־חדשיים לשם הסדר העניינים והכרעה באותם הדברים שדייני המקום לא יכלו להגיע לעמק השווה. הוא ישב על כיסא הרבנות בקישינוב עד שנת תקצ״ח (1838). עם כל השפעתו הרבה על יהודי קישינוב באותן השנים, נתקלים אנו דוקא אז בניצנים הראשונים של התחלת ההשכלה.

ראשית ההשכלה

ההשכלה נתקלה בקשיים לא מעטים בקרב יהודי קישינוב, אולם שאלה היא: איך זה קרה שבקהילה זו, הצעירה ביותר בקהילות הדרום, שהיתה כולה תחת ההשפעה הגדולה של גדולי הרבנים מהזרם החסידי, דוקא בה עלה בידי הזרם של ההשכלה עוד בשנות ה־30 של המאה הקודמת (בשנת תק״ץ), לפלס לו דרך בין יהודיה, שהיו מנותקים מהזרמים החברתיים אשר התפתחו החל במשה מנדלסון בברלין וכלה בראשוני המשכילים בסוף המאה השמונה עשרה ברוסיה [5]). יתכן, שאפשר להסביר את הדבר בזה, שקהילת קישינוב, כדוגמת רוב הקהילות בדרום, ובעיקר המפותחות שבהן, לא השלימה עם החסידות ששלטה אז ברחוב היהודי, שלא דרשה אז מהפרט שום מאמץ עיוני ותורני, פרט לאמונה עיוורת בדרכו של הרב החסיד, שכיוון והדריך את קהילתו. לא קשה היה לערער את אמונתו של החלק בעל ההכרה, שלא הסתפק רק בהרגשות, כי אם חיפש גם תוספת תורה וידיעה בחסידות זו שחסרה בסיס עיוני. כאשר הממשלה הרוסית התחילה בשנות ה־30 לחפש דרך, איך להתחכם על „השפעה מזיקה" של יהודי רוסיה על־ידי חינוך מחדש של ההמונים, למרות כל הגזירות והרדיפות של המשטר הצארי נגד היהודים, מצא נסיון זה קרקע פורה, ובקישינוב כבאודיסה ובריגה, קם בית־ספר כללי, ששאף לפתוח אשנב לדור הצעיר לעולם הגדול.

המטיף הציוני הידוע צבי הירש מסליאנסקי ביקר בקישינוב בשנת תרנ״א, בערך, על התרשמותו מביקור זה הוא רושם בין היתר:

---

[5]) „השכלה" (בשפה גרמנית) מאת ד״ר יוסף מיזל, פרקים ב׳, ה׳, וכן „תנועת השכלה ברוסיה" (באנגלית) מאת יעקב רייזין, פילדלפיה, 1913, פרק רביעי, עמודים 162־221.

„דרשתי הראשונה דרשתי ב„שבת שובה", בבית הכנסת הגדול, כאפיזודה מענינת ראוי לספר את המאורע הזה: הפרנסים של אותו בית־הכנסת, היו נוהגים שלא להרשות לשום מגיד או מטיף לדרוש מעל הבימה. ונימוקם היה, כי בבית־כנסת זה היה מתפלל ודורש הגאון ר' חיים (צ'רנוביצר), בעל „באר מים חיים", והמקום אשר עמד עליו קודש הוא. ורק לי התירו, כיוצא מן הכלל, לדרוש בבית־הכנסת. והנה בחלק דרשתי נעשתה מהומה ב„עזרת הנשים", מגודל הלחץ והדחק. המהומה עברה גם לתוך בית־הכנסת גופו, הרעש הלך וגדל, וכל העמל להשקיטו היה לשוא. הייתי מוכרח להפסיק את דברי ולרדת מעל הבמה. חסידים רבים שחו במאורע זה וראו בו מעין מופת..."
(כתבי מסליאנסקי, כרך ג', פרק שלישי, תרפ"ט, ניו־יורק).

ההיסטוריון של ההשכלה, ד"ר יוסף מיזל, מזכיר, שבהקמת בית־הספר בקישינוב סייע הרבה אחד מחשובי המשכילים באודיסה, אברהם שטרן, שהוא דאג גם להבטיח את המורים הראשונים בעלי שם שניהלו את בית־הספר, ביניהם המשורר והמטמטיקאי איכנבוים, ד"ר גורביץ וגולדנטל, שנתמנה אחר כך כפרופיסור באוניברסיטה בוינה.

סביב ביה"ס הזה התרכז באופן רשמי החוג הראשון של משכילי קישינוב, וכנראה שלא הסתפקו רק בשאלת חינוך הדור הצעיר בביה"ס, אלא שניסו להשפיע גם על הדמות הרוחנית של קהילת קישינוב, ולא חסרו התנגשויות רציניות בין החסידים ואנשי ההשכלה, שהתחילו להתבצר עוד יותר בשנות ה־50. משכילי קישינוב הבינו, שלמען הצלחת פעולתם יש למנוע ישיבת קבע של צדיק במקום. ואם כי כעבור מאה שנה אין הדברים האלה נראים כנועזים, אין ספק שנעשה מאמץ רב ע"י קבוצת המשכילים בקישינוב בכיוון זה. בשנים אלו עלתה השפעתו של הצדיק ר' ישראל מריז'ין והמוני ישראל בעיירות אוקראינה ובסרביה קבלוהו בחרדת קודש וברטט של חויה גדולה. לאחר ההלשנה על ר' ישראל מריז'ין שהוא נוהג כמלך היהודים ושהוא עלול לפגוע במרות השלטונות, נכלא הרב ועשרים ושנים חודש היה במאסר בקמיניץ ובקיוב. עם שיחרורו והעמדתו תחת השגחת הפוליציה החליט להתישב בקישינוב (6). אולם גם כאן לא הונח לו, ולאחר תקופה קצרה היה נאלץ לעזוב את המקום ולברוח ליאסי ומשם לאוסטריה, כי הממשלה הרוסית לא הסירה ידה ממנו.

לאחר נדודים רבים התישב הרב מריז'ין בסדיגורה ומשם התחילה דרכו המפוארת והשפעתו על חסידיו. לאחר מותו רצה אחד מבניו להתישב בקישינוב (תרי"ב 1852), אך לתמהונם הרב של משפחת הסדיגורים נתקלה הבקשה הזאת בהתנגדות נמרצת מצד קבוצת המשכילים בקישינוב, שראתה

---

6) „החסידות והחסידים", ש. א. הורודצקי, חלק שלישי, עמוד קמ"ג.

בזה פגיעה בהשכלת היהודים (7). בעזרת הממשלה נדחתה בקשתו של הרב מסדיגורה. הדבר הזה הסעיר את חסידי קישינוב נגד המשכילים. חטא זה לא נסלח להם עשרות בשנים. יש אומרים, שהקשר עם שושלת הצדיקים מסדיגורה התחזק, אם כי ברבות השנים תפסו צדיקים אחרים את מקומם של הסדיגורים.

הישיבה — מרכז תורני

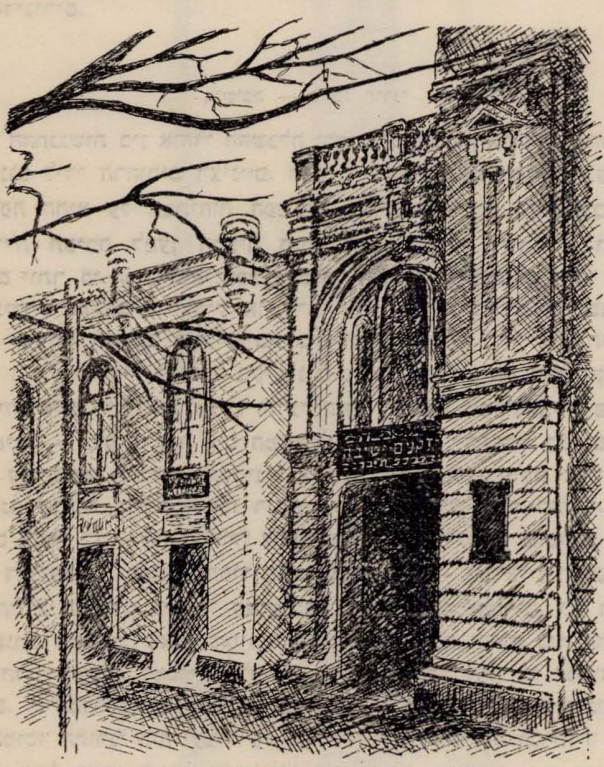
ההתנגשות בין אוהדי ההשכלה והחסידים הביאה את ראשי החסידים בקישינוב לידי הרהורים רציניים, ואם כי נשארו מעט תעודות בענין זה מהתקופה ההיא על המתיחות הפנימית בקרב החסידים בקישינוב, ידוע שהתחילה תסיסה למען הבטיח תוכן לדור הצעיר ללימודים תורניים רציניים יותר, כי הבינו שאי־אפשר לכלכל מבחינה רוחנית את הדור הצעיר רק בגילויי התלהבות לצדיק או לרב שבמקום. אז נולדה המחשבה על הצורך החיוני להקים בית־ישיבה בקישינוב, שיחנך דור של תלמידי־חכמים ו„כלי קודש". הישיבה בקישינוב שירתה לא רק את יהודי קישינוב ובסרביה, אלא היתה גם מרכז רוחני תורני לרבים ממולדאביה, פודוליה ואוקראינה — כתריס נגד זרם המשכילים שהתחיל להתפתח בשנים הללו.

עם הקמת הישיבה בקישינוב בשנת תר"כ (1860), הוקם, אולי בפעם הראשונה בדרום רוסיה, מרכז רוחני ותורני לחינוך הדור הצעיר. מאות צעירים (בגיל 12 — 19) התחילו ללמוד באופן יסודי גמרא ופוסקים וקיבלו חינוך דתי־חסידי. ראשי החסידים אז בקישינוב — ישראל דוד שינברג, משה הירש הלפרין, אליעזר קאושנסקי, נחום פרפר ואחרים, לא הסתירו את דאגתם וחששם, שאם החסידות לא תתגונן הגנה יעילה נגד ההשכלה, יאבד הדור הצעיר למסורת ולחינוך הדתי. לא קל היה אז למצוא חבר למדנים, שיעמדו בראש הישיבה בקישינוב, הואיל וחסידי קישינוב רצו שגם המוסד התורני הזה יעמוד על טהרת השיטה החסידית וברוח זו יחונכו חניכיו. אבל ראשי הקהל בקישינוב השיגו את מבוקשם. זמן קצר עמד בראש הישיבה ר' שבתאי־משה, חסיד חב"ד, וכעבור תקופה קצרה הוזמן כראש הישיבה, ר' אברהם בר, חסיד קרליני, למדן מופלג, שידיעותיו בש"ס ובקיאותו בתלמוד הפתיעו את כל אנשי התורה שבאו במגע אתו. כארבעים שנה חינך מאות צעירים והפיץ תורה.

---

7) כנ"ל.

ראוי לציין שעד שנת תרס"ח, עת שעברה לדירתה החדשה, עסקה הישיבה אך ורק בהקניית תורה לחניכים מבלי לתת להם שום תעודה לסמיכות לרב או לתפקיד תורני אחר. תקופה זו היתה מוקדשת להשרשת היסודות התורניים בדור הצעיר בקישינוב. מוסד חינוכי זה הביא לידי

בית הישיבה

התאוששות גדולה של זרם החסידים. הוא גם היה תופעה מיוחדת בקהילות הדרום, שכמעט ברובן חסר היה המיזוג של ההתלהבות והאמונה החסידית עם הפצת לימודים תורניים בקרב הדור הצעיר. רושמי תולדות התפתחות הישיבות בקהילות אירופה, ובעיקר בקרב החסידים, לא הדגישו את מקומה החשוב של ישיבת קישינוב.

לאחר שנת תר"ס, כשהישיבה עברה לבנינה החדש, מתנת אחד מעשירי העיר, ר' שלום פרלמוטר, חסיד צ'ורטקובי, שהיה אחת הדמויות המעניינות בין עסקני הציבור באותן השנים, החלה תקופה חדשה בחיי הישיבה. שלום פרלמוטר דאג להבטיח מועמדים מתאימים לרבנות בקהילות שונות בבסרביה ומחוץ לגבולותיה, שמספרם לא היה רב (כי בתקופה הקודמת בלימודי הישיבה לא היו נותנים תעודות של סמיכות לרבנות), ומאז, משנת תר"ס, התחילה הישיבה, שנקראה לאחר מותו על שמו, ישיבת פרלמוטר, להוציא תעודות סמיכות לרבנים וע"י כך הוצרך, נוסף ללימוד מקיף של גמרא, להרחיב את הלימודים בפוסקים. באותן השנים נבחר כראש הישיבה מוטל פרנקל, שהיה אז רב בסורוקה, גדול בתורה, והוא שהתווה את דרכה של הישיבה בתקופה השניה.

לאחר שנים הוזמן כראש הישיבה ר' גמליאל, חסיד צ'ורטקובי, שעיקר חריפותו ובקיאותו היה בפוסקים. מכריו עוד מספרים דברי פלאים על בקיאותו ב„יורה דעה", שחלק ניכר היה מקריא לתלמידיו בעל־פה. הוא היה עמוד התווך בחינוכם ולימודם של תלמידי הישיבה, אולם עם למדנותו הגדולה לא חסרו כנראה גם דברים מאוד מוזרים בחייו הפרטיים, כפי שמספרים על כך אחדים מתלמידיו [8]).

לא נגזים אם נגיד, שתקופת קיום הישיבה משנת תר"כ עד ת"ש הטביעה לא במעט את חותמה על צעירי ישראל בקישינוב, שרכשו להם תורה וחינוך דתי. במקרים רבים יצאו מכאן למרחב של תרבות עברית ואוניברסלית. הרחבת האופק בלימוד היתה לברכה בדור זה.

בין חסידים למשכילים

מה היו הניצנים הראשונים של זרם ההשכלה בקישינוב?

עדותם של סופרי התקופה על דמותם החברתית של יהודי קישינוב ועל התחלת השכלתה תעזור לנו בהערכת ראשית פעולה זו. אברהם בר גוטלובר, שביקר פעמים אחדות בקישינוב בשנים תקצ"א־תרכ"ג כתב סדרת מאמרים בירחון „המגיד" [9]) על קישינוב. על ביקורו הראשון, בשנת

---

[8]) העתונאי הידוע, יעקב בוטושנסקי, יליד בסרביה, כעת בבואנוס־אייריס, פירסם בספר זכרונותיו פרק מרתק על אישיותו של ראש הישיבה ר' גמליאל, בעת שהוא למד שם.

[9]) א. ב. גוטלובר: „מסע ברוסיה החדשה". „המגיד", גליונות 14—18, ניסן, תרכ"ד.

1831, בעת שנסע לחפש מרכז של השכלה בקישינוב שהיה עדיין בראשיתו, הוא כותב:

„...באתי שמה מקץ חודש שבט עד אחר חג המצות. בן עשרים שנה הייתי בעת ההיא, וכאשר לשמע אוזן שמעתי כי העיר קישינוב גדולה לאלוהים ויהודים בה הרבה מכל קצות הארץ ואבוא שמה גם אנכי בתוך הבאים. ואם יכול להיות כי מצא בה איש איש אשר ביקש, וימלאו את ידיהם אלה בכסף ואלה בזהב ואלה מלאו בטנם מכל מאכל אשר יאכל שם וישתו לרויה, כי שמנה הארץ וכולה משקה זבת יין ושכר — אנכי למורת רוחי וליגון נפשי לא מצאתי בה את אשר בקשתי. לא היתה בזה חכמה ולא ידעו ממנה דבר. והכנעני אז בארץ, אשר בידו מאזני מרמה וחסידים ברנה יגילו כי החסידים אשר שם בימים ההם (ועד היום) לא כחסידי ארצנו אשר בלכתם ארחות עקלקלות לא פנו עכ"פ עורף ללימודי התלמוד ונושאי כליו, ובאורו יראו אור לבלתי סור ממצות ה'; לא כן המכונים חסידים בערבות בעסאראבין, כי לא ידעו בין ימינם לשמאלם, ותהי להם חזות הכל כדברי הספר החתום ורק בצדיקיהם יאמינו לעולם ואחרי דברם לא ישנו".

בשנת 1840, לאחר שקם ביה"ס הכללי בעזרתו של שטרן מאודיסה, הוא קובל מאוד על חלק מהמורים שאינם מתאימים לתפקידם:

„לא רבו הימים והחכם הנכבד הנודע לשם המנוח מל"ה ב. שטערן, דירעקטאר בית־הספר באדעסא, פקח עיניו על העיר קישינוב הקרובה אליו וירא ויתבונן לה, כי היא מקוה ישראל בכל ארץ בעסאראבין וממנה משפטה יצא אם לאור באור חיים וללכת באור ה' או לשית חשך סתרה וללכת בגיא צלמות עוד כל ימי עולם, ותהי עליו יד ה' וצדקתו היא סמכתהו ליסד שם בית־ספר לנערי בני ישראל. בימים ההם התגורר באדעסא זקן שקנה חכמה ודעת הרבה וידו רב לו בתורת ה' ה"ה החכם המפואר הר"ר משה לנדוא ז"ל, נין ונכד להרב הג' הנודע ביהודה, ויבחר בו הדירעק־טאר לתתו למשגיח על בית הספר בקישינוב.

מה השתוממתי, בבואי תשע שנים אחרי כן בחודש שבט שנת ת"ר, לקישינאב, לראות בית נכון ונשא לתת לנערים דעת, ובראשו איש נבון וחכם מגדולי החכמים, ועל ידו מורים ממורים שונים לתורה ולתעודה ולחכמה ולשון. אולם לא כל הנוצץ הוא זהב יאמר משל ההמוני. מרחוק נראה לי הבית הזה לבית נכון ונישא, לבית מצודות, וכמעט קרבתי אליו לראותו מקרוב והנה כנגע נראה לי בבית, נגע וקלון מצאתי בו, שמה ושערוריה. מארבע כנפות הארץ נקבצו שמה המורים, זה מירכתי גאליציען וזה מגבולות פולין, אלה מצפון אלה מים, וריב להם זה עם זה כמו האיתנים מוסדי ארץ, אש ומים רוח ועפר, ויהי בית־הספר כמרכבת קרילאוו, אשר רתמוה בצפור שמים ודג וסרטן, זה מושך למעלה וזה לפנים וזה לאחור, עד כי לא משה המרכבה ממקומה. ולא זה בלבד כי גם נמצא קשר בקצת המורים נגד המשגיח החכם הנכבד ר"מ לנדוא וימררו את חייו.

מקץ שנת ת"ר התפטר לנדוא ממשרתו ובמקומו בא ד"ר פנחס הורוויץ."

בשנת תר"א (1841) מבקר גוטלובר שוב בקישינוב כמועמד למורה, אבל הדבר לא יצא אל הפועל. בקורו האחרון היה בשנת תרכ"ג (1863)

ואז הוא מתאר את התרשמותו מביה"ס ומזרם ההשכלה, שהתחילה להכות שרשים בציבוריות בקישינוב:

„הנני יושב פה בקישינב זה ארבעה עשר יום ואברך בקול רם: ברוך משנה עתים! גם על שמי קישינאב רוח עברה ותטהרם, נצחה רוח הזמן את עמוד העשן העולה מארובות שאול ואבדון ותחת אשר לפנים התאבכו גאות העשן הזה ויכסו את עין העיר ויושביה, עתה נפזר לכל רוח ויראו כוכבים נוצצים ברקיע השמים ויושביה ויש תקוה כי יעלה השחר וזרחה להם שמש צדקה. — הן אמנם רוב אחינו שמה הולכים עוד בחושך ואור החכמה לא ראו, איש לבצעו מקצהו ואת רבי החסידים יקדישו ויעריצו, אף כי גם תורת החסידים לא יבינו ותהי יראתם אותם מצות אנשים מלומדה. אולם מצאתי שם גם משכילים ונאורים האומרים לחכמה אחותנו את. וכמוצא שלל רב הייתי בעיני במצאי שם את אהובי מכבר איש הלבב המשכיל ר' אסף הורוויטש, אשר בא שמה כאיש מחסור ויברכהו ה' ויתן חנו בעיני השרים והעם, ועתה הוא משגיח נכבד על שני בתי־הספר (ממדרגה הראשונה והשניה) מטעם הממשלה, ועיניו פקוחות עליהם לטוב. וגם את שני בני ידידי המנוח המשכיל הנעלה ר' צבי ראבינאוויץ מצאתי שם ושניהם נחמדים להשכיל ולהיטיב, יודעים לשון וספר כעברית כלשונות העמים, הלא המה ר' אהרן ור' ליפא; האחרון סופר עברי בעל לשון צח כאחד המליצים ומדברו נאוה, ושניהם כאחד מסגולת בני ישראל המה, אשר בהם יבורך ישראל לאמר: כמוהם ירבו בישראל! וגם שני דאקטארען ראיתי שם מבני הדור החדש אשר לא ידעתים עד הנה, הלא המה דאקטאר לעווינסאן ודאקטאר קאנגער, חכמים מחוכמים ודורשי טובת עמם, הראשון הוא ג"כ מורה שפת אשכנז בבית הספר הראשי. שם החכמים האלה משתדלים ומתאמצים להרים קרן אחיהם ולהסיר חרפה מבית ישראל. ואיש נבון וחכם בכל חכמת מדע ויד ושם לו בלשונות שונות הד"ר יוסף בלומענפעלד אשר היה לפנים מורה בבית־הספר, מכהן פאר כעת בתור רב העיר מטעם הממשלה, זקן ורגיל ודעתו מעורבת עם הבריות ורוח כל העם נוחה הימנו. והמשכיל הנכבד המפואר בחכמתו ובאור לבו ה' ליאן (חתן המנוח המליץ המפואר ר' י. אייכנבוים) אשר היה לפנים ג"כ אחד ממורי ביה"ס תחת השגחת חותנו המנוח, עשה לו בית מסחר לספרי העמים ללשונותיהם וביתו בית ועד למשכילים ואליו נבונים ידרושו. בבית־הספר הראשי שני מורים משכילים שוקדים על עבודתם מלבד הד"ר לעווינסאן, המשכיל היקר ר' פייביל חובין והמשכיל היקר ה' מוטטערמילך ומשגיח נוצרי עליהם. ובביה"ס ממדרגה הראשונה מורה לשפה עברית, איש דובר צחות ועטו עט סופר מהיר המשכיל ה' מאיר קאנעלסקי. הוא העתיק לעברית משפת רוסיא את שתי מחברות החכם המליץ המפורסם ד"ר יוסף ראבינאוויץ אשר שם האחת „בן העונש" „Strafnoi" שהעתיק החכם המפואר המנוח דאקטאר יאסט ללשון אשכנז ונדפס בין ספרי האינס־טיטוט של ד"ר פ'ליפזאן, ושם השנית: „המנורה המורשה". גם את ספר „נתן החכם" Nathan der Weise של לעססינג ראיתי בידו מעתק לל"ע, אפס לא מצאה העתקתו זאת חן בעיני, אם אמנם שפתיו ברור מללו דבריו מבוארים ומובנים וירוץ הקורא בם, אבל בשתים חטאו: הא' כי לא העתיק מגוף הספר האשכנזי כ"א מאיזה העתקה צרפתית אשר כפי הנראה לא שמע המעתיק את שפת אשכנז אשר העתיק ממנה. והשנית, כי לא שמר דרכי המליצה ואין להעתקתו שום משקל השיר והיו בעיני דברי המשורר הגדול לעסינג כאילו נמסו במים".

גאטלאבער מעריך את החלטות הממשלה למנות משגיחים עבריים לבתי־הספר:

„והיה כי תבצע הממשלה את המעשה אשר החלה ותמנה משגיחים עבריים בכל בתי־הספר אשר לבני ישראל, משגיחים היודעים את נפש העם ויודעים לכלכל דבריהם במשפט בדברם את יושבי חושך וצלמות בשער, ואשר הסכן הסכינו לבקש עצות ותחבולות לקחת את נפש העם במועצות ודעת אשר מחלת העם נגלה למו וידעו במה ירפאו את שברם לא על נקלה; אז יבקע כשחר אור בתי־הספר ומלאו דעת והעם ישוב עד רופאהו ומחץ מכתו ירפא.

לשאלת חינוך הבנות בקישינוב הוא מקדיש תשומת לב מיוחדת:

המחסור הגדול אשר לא ישימו בני עמנו לב עליו בימינו אלה, הוא חינוך הבנות כפי שנאה להן ונאה לעולם. הן תמצאו עשירי עם בערים הגדולות, ולפעמים גם בקטנות, מלמדים את בנותיהם לשון וספר אשכנז וצרפת והמתהללים ברב עושר ונכסים ילמדון גם לפרוט ע"פ מינים ועוגב. —

גם לדבר הטוב הזה שמו לב משכילי העיר קישינאב ויסדו בית־ספר לנערות תחת יד המנהל המשכיל ה' יעקב שענפעלד, כשבעים נערות באות שמה ללמוד קריאת לשון עברית ותרגום התפלות בלשון אשכנז ולשונות רוסיה, אשכנזית וצרפתית, מלאכת החשבון, געאגראפיע ויתר העניינים הנלמדים בבתי־הספר הכלליים, מלבד מלאכת הנשים ולצאת במחול ונגן במינים ועוגב. שלוש פעמים בשבוע תצאנה במחול לעיני המורה ה' קאהן, איש יהודי מארץ אונגארן. ובטוב טעם ודעת יורמו ויראמו לישר פעמי רגליהן עפ"י החוקים והמשפטים. את הכל עשה המנהל יפה בעתו, ואבות הבנות האלה חייבים להודות לו לראות כי ימצא שכר טוב בעמלו ופרי מעלליו ישבע. רק את זאת לא אכחיד תחת לשוני, כי לא טוב עשה לבחור גם את יום השבת בתוך שלושת הימים המועדים למחול. ויותר טוב היה לפי דעתי לקדש את היום הקדוש הזה למוסר השכל ולדעת ה', לקרוא באזני הנערות ספר תורת ה' מתורגם אשכנזית או ע"פ קיצור הספורים שבכתבי הקודש והמוסר היוצא מהם. שמעתי כי יש בקישינאב עוד בית ספר אחד לנערות, אבל לא ראיתיו ולא ידעתי את מנהלו ולבי בטוח כי גם המנהל השני רק טוב בנות ישראל מטרתו, ויהי ה' עמו."

גוטלובר איננו מסתפק בהערכה כללית של החברה באותם הימים, ואינו נמנע מלעקוץ אותם המשכילים, המפגינים לכאורה רק כלפי חוץ את רצונם וידם קצרה מלהפיץ ספר עברי הכתוב ברוח ההשכלה:

„לא מכרתי שם מספרי „ממצרים" יותר מחמשים עקזמפלרים, ולא ריביתי במחיריהם. ולולא עמל ידידי הנכבד ר' יוסף הורוויטץ לחלקם בין אוהביו ולהפיצם בין השומעים לקולו, כי עתה לא נמכר גם המעט הזה. ושחוק עשה לי איש אחד מהמצוינים בין משכילי קישינאב, אשר באתי אליו לבקרו בהיכלו, גם ידע את שמי ויקבלני בסבר פנים יפות, וכאשר הצעתי לפניו לקחת ממני ספרי במחיר, נשתנו פניו ככרום ויענני כי חדל בימים האלה לעת זקנתו לקרוא ספרים עברים לבלות בהם זמנו היקר. לכבוד האיש הנכבד ההוא טוב בעיני להאמין כי יקר בעיניו כסף המחיר.

גם זה לעומת זה עשה אלהים. ואם יקרו רגעי זמנו להמשכיל הנ"ל לבלי בלותם בקריאת ספרים עברים, הנה מצאתי בקישינאב משכיל אחד (יותר ממנו מאד) והוא

החכם הנכבד הישיש המפואר הר"ר עזריאל פרענקעל נ"י, אשר ברוב עסקיו ירבה לעסוק בתורה ובחכמה, וכרוב ידיעתו בלשונות וחכמות העמים כן רבה הכמתו בלשון עברית ובספריה. רותה נפשי מדשן מדברותיו ובאורים על כמה מקומות בדברים בתנ"ך, וביחוד שמחתי לקרות את תרגומו האשכנזי (כ"י) על מגילת איכה. לשונו עט סופר מהיר ורעיוניו נשגבים ומלאים עוז והדר. אשרי העם שמשכיליו כר"ע פרענקעל אוהבים ספרותו ושמחים בהרמת קרן לשוננו. ואוי לו למכונה משכיל והוא בז ליקהת אמו הקדושה".

ההתנגשות בין החסידים והמשכילים גברה בשנות הששים של המאה הקודמת ולבשה צורה חריפה ביותר. לאחר שבשנת 1852 פתחה הממשלה 2 בתי־ספר יהודיים נוספים, התחילה התחרות גדולה בין שני המחנות על גורל החינוך של הדור הצעיר. למען שינוי פני הדברים לא נרתעו המשכילים לצייר את חינוך בני החסידים בצבעים שחורים ביותר. כתב מקישינוב פירסם ב„המליץ" [10]) רשימה בשם „חינוך הבנים" נגד שיטת החינוך של בני החסידים, בין היתר הוא כתב:

„...חינוך בנים לאחינו אלה הוסד על ארבע אבני חן: על מיעוט דעת, על מיעוט דרך־ארץ, על חסידות ועל פריה ורביה. כל נער מבן שלוש שנים עד ארבע־עשרה שנה יהגה בתורת המלמדים — המה המלמדים הנודעים בשער, אשר ידם רב להם בחכמה, בדעת ובדרך־ארץ; — ומבן ארבע־עשרה שנה ומעלה יצא לצבא בתלמידי בית־המדרש. והימים ימי הביכורים, ביכורי פרי תורתו, וזה פריה: לא יקרא עברית כמשפט, ולא יבין פירוש המלות, יתנודד כקנה רצוץ בתפלתו, רוחץ את בשרו במי המקוה בבוקר בבוקר, לובש בגדי משי ביום השבת, נוסע אל רבו פעם אחת בשנה, מדבר לפני מי שגדול ממנו ונכנס לתוך דברי חברו, אינו שואל כענין ואינו משיב כהלכה, אשר לא שמע יאמר שמעתי ואשר לא ידע יאמר ידעתי. אוהב את הבטלה ואינו מכבד את הבריות. והנער אשר אלה לו יתן לו אביו אשה ויפרו ויעצמו במאוד, וימלאו בתים בנים ובנות. ומה יעשה אז המטופל הזה? אם עשיר הוא ישמח בחלקו, ואם דל הוא יקלל את יומו, ואם איש מרמה הוא נעשה שדכן, ואם לא ראוי לשדכן נעשה חזן, ואם לא ראוי לחזן נעשה מלמד, ואם לא ראוי למלמד נעשה בטלן, וכה הלך ילך ודל עד שמת ונפטר מן העולם. זאת תורת חינוך בנים לאחינו וזה משפטו. — מדוע לא ישלחו המה (העניים) את בניהם אל בית־הספר אשר בפקודת הממשלה, למען ילמדו דעת ודרך־ארץ ולא יהיו כפראים במדבר ואז יבקשו וימצאו לחם ומשען מים לא יגועו בעוני ומחסור."

עורך „המליץ", א. צדרבוים, העיר בשולי הרשימה בין היתר: „שטף רגשותיך פרצו גבול, כי אחת אמרנו כי נחטא למטרה אם נוסיף לדבר סרה על דרכי אחינו אשר הורגלו בהם וטוב לחשות לבלי גלות רק טפח ולהרבות בשבח ההשכלה ובתועלתה".

---

[10]) שלמה א. רבינוביץ, „המליץ", שנת 1864, תרכ"ד, מספר 15.

אם כי בדברי הכתב מ„המליץ" „שטף רגשותיו פרצו גבול", אין להת־עלם מהעובדה, שבאותם הימים היו מוסדות החינוך הדתיים של חסידי העדה מוזנחים וחסרה שיטה פידגוגית מותאמת. על כך מעידים רשימותיו של א. ב. גאטלאבער שפרסם ב„המליץ" (11).

חסידי קישינוב לא קיבלו את ההאשמות נגדם, אם כי בלבם התחילה לחדור לאט לאט הדאגה לגורל הדור הצעיר, כפי שכבר הדגשנו קודם.

בשנת 1864 קרה מקרה מצער, שעלול היה להוסיף שמן למדורת המחלוקת בין המשכילים והחסידים. הכוונה לענין הדבקת כרוזי חרם נגד בית־הספר הפרטי של י. צוקער, שהוקם בשנת 1861, והמנהל הצטרף למחנה המשכילים. החרם הסעיר את הרוחות. הידיעה על כך הגיעה חיש מהר לעתונות: ל„המליץ" ול„אדעסקי וויעסטניק", דבר, שאילץ את נציג הממשלה שטיפל בעניני השכלה בקרב היהודים, השר ארצימאוויטש, לבקר את בית־הספר של צוקער בקישינוב שמצאהו בסדר. עורך „המליץ", א. צדרבוים, פרסם (12) שורה של מאמרים, שבהם הדגיש את הסכנה הכלולה בדרך של הטלת חרם על מוסד או איש שאינו מקבל את דעת המחרים. צדרבוים חרד כל כך לסכנה שמעשה החרם בקישינוב יכול להביא, שפנה לראשי הרבנים באודיסה לחוות את דעתם על חוקיותו של החרם. כתשובה לכך פירסמו גדולי הרבנים אז, ובראשם הרב המפורסם ר' יחיאל הלפרין מאודיסה, כרוז ב„המליץ" תרכ"ד מספר 22, אשר בו הדגישו על סמך שאלות ותשובות של גאוני עולם ע"ד החרם בכלל, כי אין בכוח איש יחיד להחרים ולנדות וגם רב וב"ד חשוב וגדול אין לו רשות לנדות בלי נתינת טעם על מה ולמה נידו את האיש, ונוסף לזה בתקופה ההיא הרעישו עולם עד"ז כמה מגאוני בתראי שחלילה חלילה לנו לעשות כן בעתים הללו ושאין שום ממש כלל בנידוי אף שיהיה כהלכה (13).

לאחר בקורת קפדנית הוברר, שהחרם אינו קשור בראשי העדה וכי קבוצת אנשים בני בלי שם, ואולי גם מתחרים של י. צוקר, הפיצו את כרוז החרם (14) ויהודי קישינוב המשיכו לשלוח את ילדיהם לבית־הספר צוקר, שנחשב אז כבית־ספר פרטי מושלם.

---

11) „המליץ", שנה שלישית, מספר 25.

12) „המליץ", תרכ"ד, מספרים 17, 18, 22 ו־38.

13) יהודה בר' משה הלוי רוזנטל: „תולדות חברת מרבי השכלה בישראל", רוסיה, ס"ט פטרבורג, תר"ן (1890) חלק שני, עמוד 35.

14) בענין החרם על בית־ספר צוקר פורסמו כמה מכתבים, שנתקבלו מהמשכילים

מלחמה נגד תקיפים

בספרות ובעתונות העברית משנות תר"כ—תר"ל (1860—1870) אנו מוצאים תיאורים במאמרי סאטירה על טיפוסים שונים מיהודי קישינוב. משכילי קישינוב לא הסתפקו בהחדרת חינוך חדש בקרב הדור הצעיר, אלא ניסו להוקיע את התופעות השליליות בחיי הקהילה היהודית, ולקרוע את המסווה מעל „דואגי הכלל" הצבועים. מורי קישינוב ומשכיליה לא מצאו כנראה אפשרות להוציא בחתימותיהם חוברת על אנשים כאלה והם מסרו על כך לאחד מגדולי ההשכלה באותה התקופה י. ב. לוינסון וביקשוהו לגלות את פרצופם האמיתי של התקיפים הרמאים, שניסו להשתלט על קהילת קישינוב.

כנראה שהחומר שנדפס ע"י יצחק בער לעוינזאן הכה גלים בציבוריות היהודית בקישינוב, הואיל והיו מזכירים זמן רב את הסאַטירה „המסכת אותו ואת בנו", שי. ב. לוינזון הנציח בה את פלוני אלמוני הכזבי. בדברי הקדמה לסאַטירה כותב ריב"ל [15]:

„שלום לאוהבי ורעי יקירי העורך, סופרים ומשכילים, ה"ה המורים בבית־הספר הנכבד בקישינוב והנלוים עמכם מדורשי התושיה אשר בקריתכם ה' עליהם תחיו!

מלאתי את רצונכם ואשלח לכם פה את המחברת הקטנה בדרכי ההלצה וההיתול".

הוא מתאר בשבעה סעיפים את אפיו של הזיפן והשקרן כזבי, שעשה הכל כדי להיראות כתלמיד־חכם בעת שהוא חסר תורה.

„הוא קצת יודע ספר, היינו במדרגה השניה שאחר עם הארץ, ובקוצר מלים אומר, הוא איש ריק מתורה וחכמה בעולם, כי בראשית ימי עלומיו, אחר שברח מבית־הספר, לא למד כלל, ולכן לא ידע על בוריו פסוק אחד בתנ"ך עפ"י הדקדוק, פרוש רוב המלות זר לו, הרוצה הלא ינסהו. ואם לא ימצא כדברי, וחטאתי לה' כל הימים".

בקישינוב ל„חברת מרבי השכלה בישראל". י.מ. רוזנטל פרסם בספרו המוזכר בהערה מס' 14 חלק ב' את המכתבים הנ"ל, ראה עמודים: 35, 36, 38, 39. במכתב של הרב בלומנפלד מקישינוב למר ויוואדצאוו, ביוני 1864, כתוב בין היתר: „לפי האותות הנראים היום נוכחנו כי החרם יצא ממתי מעט אנשים פרטים אשר במלאכתם הם מתחרים עם ה' צוקר ובתכונת רוחם הם משלחי מדון והולכי רכיל הגלויים לכל ואינם מבני היראים והחרדים גם לא מבני החסידים".

[15] „ילקוט ריב"ל", יצחק בער לוינזון, ורשה, תרל"ח (1878). בהתחלת הקובץ מופיעה הסאטירה „המסכת אותו ואת בנו" חתומה בפסידונים: נחום בלא"א המופלג מו"ה משה גרשון אורוואַרגער. י"ד כסלו תר"י.

„לשונות זרות לא ידע ולא שמע... וכאשר הוא פותח לדבר בלשונות הללו ישחקו עליו נערים... הן אלה תורתו, חכמתו וידיעותיו, ובכל זאת לא יבוש להתהלל בכל מקום בואו בין דלת העם ולספר מחכמתו ותורתו וידיעותיו הנשגבות."

ריב"ל ממשיך ומצייר את דמותו הרוחנית של כזבי ומגלה באילו דרכים עקלקלות הגיע למצבו החמרי הטוב ולא נמנע מכל דרך נפסדת, כדי להרחיב את הונו. שנא עני ורדף כל מי שעמד בדרכו כמתחרה בעסקיו. ואיש בצע זה לא הסתפק בפרנסתו הבזויה, כי אם גם רצה לעמוד בראש הקהל ולהופיע בשמו.

לפני כ־100 שנה בערך בימים של הפשטות והמסירות וההשתרשות של החסידות הצדיקית מכאן וראשית תקופת ההשכלה, שיסודותיה במסורת ודרכי המוסר מכאן — אז היה פלוני אלמוני כזבי כפגע בגוף הצעיר של קהילת קישינוב, ומתוך כך ההתמרמרות הרבה נגד רמאי ורשע זה. המשכילים רצו בזה גם להדגיש, שלא כל אחד יכול להתחבר למחנה שלהם כי הם בעלי תפיסה מוסרית מסוימת, הכוללת: חינוך והשכלה וגם השתרשות הולמת בחברה. בכמה בוז נדחתה — כפי שריב"ל מציין — הצעתו של הכזבי הרשע לסרב לעניי העיר לתת נדבות ערב פורים, כפי שהיה נהוג כל השנים. הוא רצה לקנות את לבבות עקרות הבית ועל זה הוקיעו אותו. ריב"ל מוסיף: „העם לא פנה אל כרוז האכזר הזה והודיעו אל העניים האומללים שילכו כרצונם כמנהג כל ישראל וכמצווה בספר אסתר, אך אל בית הכזבי לא באו וסחור סחור לביתו לא הקריבו, כנזיר לכרם, וככהן לבית הקברות, ואיש אחד ישר מצעירי הימים חיבר אז בפורים על זה הענין בכלל זמר יפה בהלצה, בלשון יהודית אשכנזית המכונה בשם „פורים שפיל אויסגערופן אין שול", אשר שלח לכם אז ידידנו החכם ר' שמחה:

עס לאזען זיך אויס די גוטע צייטען,
וואס איך פלעג אויף קהל רייטען,
זייא האבען גיגעסין מיט לעפיל,
און איך מיט שעפיל.

אז בייא מיר פלעגט זיין די אסיפה
האב איך געהאט פרנסה בשפע
פערבייא די גוטע צייטען
וואס איך פלעג אויף קהל ארום רייטען.

קהל וועט אויך באלד אויס וועלן
וועט שוין מיין פרנסה גאנץ אויפהערן
איך וועל בלייבן אן געלד,
א פנים ווי חוזק ביי דער וועלט.

נאָך דאָס פעלט מיר פּוּרים אין לאַנד!
ער שטעהט שוין אוּנטער דער וואַנד,
ער איז שוין גאָר נישט ווייט.
וואָס וועל איך טוהן מיט די אָרמע לייט? [16])

בשיר עממי זה בולטת מרידת הקהל בתקיפים הרוכבים עליו, והבוז לרשעים הטוחנים פני חלש ועני. מרידה זו שהתחילה להתבלט בציבוריות הנאורה בקישינוב לפני מאה שנה נתנה את פירותיה בגיבוש החברתי של קהילה זו. בזה רב חלקם של משכילי קישינוב דוקא בתקופה הראשונה של עבודתם. ואם כעבור עשרות בשנים נהפכה קישינוב לקרקע פוריה להתפתחות חברה יהודית לאומית מתקדמת, הרי זה בזכות אבני היסוד שהונחו על־ידי ראשוני המשכילים בקישינוב באותה תקופה.

השפעת החסידים בקהילה

השנים 1870—1880 גדושות מאורעות מכריעים בחיי יהדות רוסיה וקהילת קישינוב בכלל. זרם ההשכלה, שהכה גלים בשנות ה־40 בקישינוב ושהיה נתמך על־ידי חברת מרבי ההשכלה בישראל (נוסדה בפטרבורג בשנות תרכ"ד, 1863), הואט והיקפו הוקטן. ממשלת רוסיה שינתה את הקו שבו נקטה בשנות ה־40. מפיצי ההשכלה, שעד שנות ה־70 ראו כמטרתם העיקרית להפיץ השכלה בקרב ההמונים היהודים ברוסיה וע"י כך להקל עליהם להשיג שויון זכויות, התיאשו לאחר הפוגרום באודיסה ולאט לאט התחילו להבין שבפעולתם לא סגי. בשנת תרל"א (1871) אחר הפוגרום באודיסה אנו עדים לנסיגה וצמצום בהיקף בתי־הספר של ההשכלה [17]).

הסטיה להתבוללות שהתחילה להתבלט בין מפיצי ההשכלה בקרב יהודי רוסיה לא מצאה באותן השנים הד חזק בקישינוב. רוב הקהל היהודי

[16]) הבאתי ארבעה בתים מהשיר שהתפרסם ע"י ריב"ל. לא שיניתי את הכתיב באידית.

[17]) ש. דובנוב: דברי ימי עם עולם, חלק ט'.

שני חס׳דים משוחחים ביניהם

עמד תחת הנהגה רוחנית של החסידים וביקוריהם של הצדיקים המפורסמים באותם הימים, עוד הגבירו את דביקותם של יהודי קישינוב בדרך זו. ביקורו של הצדיק ר׳ דוד מטלנא או רבי אחר, היה מאורע רב־משמעות לאלפי החסידים. קישינוב העיר על 40־45 אלף יהודיה לא איכסנה באופן קבוע צדיק מפורסם, אבל היא היתה מצודה חשובה לגדולי החסידים וביקורו של הרבי נחרת בזכרונם של ההמונים. יהודי קישינוב העריצו שושלות שונות, אבל עיקר ההשפעה בעיר היתה לצדיקים מסדיגורה, טלנא, בוהש ופחות מהן לרבי מסקבירה. היתה גם קבוצה קטנה של חסידי חב״ד.

על מעמדה של החסידות בקישינוב בשנות ה־80 מביא לנו תיאור נאמן החזן פיני מינקובסקי מקישינוב בקובץ „רשומות" [18], הוא כותב בין השאר:

„כל מחנה ומחנה מן החסידים היה לה ראש ו„מצביא" שלה. הטלנאים עמדו תחת נשיאותו של ר' אלישע הלפרין הקצין. בביתו התאכסנו כל בני משפחתו של הצדיק וגם כל השדרי"ם ומשולחי־הישיבות, שהיו באים לקישינוב. בביתו היו נערכות גם כל החגיגות, לרבות את ה„אושפיזין" של „דוד משיחא" בליל הושענא־רבה. ההבושים והסאדיגורים עמדו תחת חסותו של ר' אברהמ'לי גרינברג (מי שהיה אחר־כך שנים רבות ראש הועד לחובבי ציון באודיסה). אני אומר „תחת חסותו" ולא „תחת נשיאותו", משום שר' אברהמ'לי עצמו לא התחסד אלא היה חתנו של הקנאי ר' יעקב יוסף ארטנברג, עמוד החסידות הבהושית והסאדיגורית. ור' יעקב־יוסף זכה לגדולה זו ראשית משום שאחיו, אדם גדול בתורה ובחסידות, ר' דוד ארטנברג, המו"ץ מברדיצ'ב היה ה„קנצלר" של ה„חצר" הסאדיגורית, ושנית משום שחתנו, ר' אברהמ'לי האמור, היה אדם חרוץ, עשיר ובעל עסקים מרובים וגדולים, „כל יכול" בדומה העירונית, חשוב ורצוי לשר־הפלך שבקה ומפורסם לשתדלן בערי התחום. הרי שר' יעקב־יוסף היה מוקף תורה וחסידות, תקיפות ועושר, ולפיכך היה נוהג ברמה. מנינו ברחוב־הזהב (רח' חארלאמפינסקי — י. ק.) היה מלא תמיד „מסלתה ומשמנה" של החסידות הבוהר־שית. כיסו המלא וידו הפתוחה של אברהמ'לי נתנו לחותנו את היכולת להתעדן ולהתפנק, ללבוש בגדי משי אפילו בחול, להחליף צוארון נקי בכל יום, לנעול מנעלים מגוהצים, ופניו היפים וזקנו הלבן והמחודד הוסיפו לו לוית־חן של אצילות חסידית מיוחדת. למדן לא היה ואף־על־פי־כן היה עוסק תמיד בזוהר, ב„תיקונים" ובספרי־יראים, אף ידע להגן כראוי על הכתה שלו".

מינקובסקי, שכיהן בחזנות בקישינוב בשנים 1878־1882 בערך, מדגיש גם את המשטר של החיים הרוחניים ואת ההווי באותם הימים, מתיאוריו אפשר ללמוד מה רבה היתה השליטה של החסידים בקישינוב על חיי הקהילה. כל נסיון של הנאורים נתקל בהתנגדות נמרצת. אז נעשה נסיון להקים בית־כנסת כוראלי בקישינוב בשביל המשכילים ופ. מינקובסקי רושם בספר זכרונותיו [19]:

„היחסים ביני ובין הצדיק הטלנאי היו, כמו שנראה מן הקודם, יחסים של אהבה, אולם בקישינוב, קן החסידות למיניה, היו מלבד הטלנאים גם הבי־הושים, מפלגה גדולה בכמותה ובאיכותה, ובמידה שנחלתי אהבה מהראשונים סבלתי רדיפות מהאח־רונים. והגבאי התקיף ר' חיים־וולוויל עשה את שלו ולא חדל להרעיבני.

---

[18] „רשומות", חלק ב', מאסף לדברי זכרונות, לאטנוגרפיה ולפולקלור בישראל; „מספר חיי", פ. מינקובסקי: תל־אביב, תרפ"ז, הוצאת „דביר".

[19] כנ"ל, הוצאת „מוריה", אודיסה, תרע"ח.

באותו הזמן נפתח בית תלמוד־תורה למשכילים ובו אולם גדול למקדש ארעי, אבל בו התפללו בימים נוראים וגם בשבתות ומועדים. בראש העדה הקטנה הזאת, אשר רצתה לייסד „כור־שוהל" בתמונת „זעיר־אנפין", עמדו הד"ר המשכיל ליוונטל, חתן מאקסימיליון הורוויץ מאודיסה, אברהם דינין, שאבאד, הד"ר בלומנפלד, יוסף רבינוביץ, שהמיר אחרי כן את דתו ויסד בית תפלה למיסיון, הרב חאריק ועוד. האנשים האלו נתנו את עיניהם בי ושלחו מלאכים אלי לדבר על לבי שאחליף את בית־הכנסת הישן באולמם החדש, והציעו לי משכורת של אלפים רו"כ לשנה תחת השמונה מאות אשר קבלתי בצער גדול מידו הרחבה של חיים־וולוויל. לכאורה, בתור עסק, לא היה לי לפקפק כלל, אלא לקבל בשמחה את ההצעה ולברך ברוך שפטרני מענשו של חיים־וולוויל, אולם האהבה להצדיק הטלנאי והקשר ביני ובין חסידיו בקישינוב, אשר זה לא כבר חגגתי עמם יחד בהושענא־רבה את „האושפיזין דדוד מלכא משיחא", ובהושה אשר אגרום למשפחתי, וביחוד לאבי־זקני ר' גדי ראש־השו"בין בז'יטומיר, והשנאה העתידה להתפרץ נגדי אחרי החלופין — כל אלה מנעוני מהתמורה ושנה שלמה ארכה המלחמה הכבדה בקרבי. אולם לאחר שנודע לי כי חיים־וולוויל מציע איזה בדק־בית חדש, להנחיל לעצמו „נתח" חדש של עולם־הבא, ונוכחתי לדעת כי צדק חיים־וולוויל ובאמת „יחיד ורבים הלכה כיחיד" ואין לי כל חשבון להישאר יותר תחת שלטונו בצער ובמצוק — אז גמרתי בדעתי להשיב למלאכי המשכילים כי נכון אני להימנות אצלם בתור „כור־חזון" הראשון. ובאשר גדלה שמחת המשכילים כן גדלה שבעתים שנאת היראים אלי אחרי אשר שמועה רעה זו עשתה לה כנפים בעיר. בעיני כלם הייתי ממש כעוכר ישראל, וכל אוהבי, וביחוד הטלנאים, כבשו פניהם בקרקע מחלול השם אשר חלל אחד אברכיהם „התכשיטים", שהיה מזמר על שלחנו של צדיק הדור והביהושים צחקו על משבתם.

...התמורה שלי גרמה לתמורות רבות בחיי הדור הצעיר. הרבה מהצעירים החלו לקצץ בגדיהם, פאותיהם וזקניהם כדי להתראות כ„נאורים" ולשכור מקומות ב„כור־שוהל" החדש, ונשיהם הצעירות אף הן הסירו את חתולת ראשן ויגלו את שערותיהן למען תוכלנה לבקר את „ההיכל" כנשים „הנאורות", ורבים מההמונים רצו אל המקדש הקטן הזה מדי שבת בשבתו כאל מחזה תיאטרוני לראות בעיניהם את פיני החסיד הטלנאי מלובש „בגדי גלחים". וכאשר הציעו לי אנשי עדתי החדשה להחליף גם בחוץ את בגדי החסידים, כי לא נאה לקנטור כוראלי להתלבש כבטלן, וקצצתי מעט את „סרח העודף" ממלבושי ומפאותי ועוד — בושתי בפני עצמי לעבור בחוצות קישינוב בין מכירי, כי מכל החנויות רצו המשרתים וירמזו עלי בשחוק וקלסה.

ובעת תסיסה כזאת מת אחד מידידי החדשים הד"ר ליוונטל[20]) וראשי עדתי האיצו בי לערוך הלויית המת הגדול הזה בתהלוכה פומבית עם משוררי, כמנהג אודיסה, ותהום כל העיר, וכמה מן היראים לא יכלו עוד יותר עצור ברוחם על הנבלה, שאני נכון לעשות, ויבואו אלי ויצעקו מרה: „התאמר לחלל דת ישראל בראש כל חוצות ולהוביל מת יהודי כאחד הפגרים?! לא ולא, נבלה כזאת לא תעשה בעירנו! ראה, אנחנו מתרים בך, ואם לא תזהר — דמך בראשך, וידעת את תנואתנו". אולם אנשי

---

[20]) ד"ר ל. א. ליוונטל, היה עסקן ציבורי רב השפעה, מראשי המשכילים במקום, רופא ופדגוג מנוסה. על אישיותו הופיעה רשימה מפורטת ב־ „Разсвѣтъ", פטרבורג, שנת 1881, מספר 11 (12); „המליץ", כ"ט אלול, (1890־9/(14)2).

עדתי הבטיחוני שלא תאונה לי כל רעה, כי גם הגוברנאטור ילוה את המת הגדול בכבודו ובעצמו. וכן היה".

*

במידה שהננו מתקרבים למחציתן השניה של שנות ה־80, מתערער השלטון רב ההשפעה של החסידים בקישינוב. זרם המשכילים מתרחב וגורמים חדשים משתזרים בחיי הקהילה. „סופות הנגב" ברוסיה, בתחילת שנות השמונים, מצמיחות קרקע להתגברות תנועת חובבי־ציון מכאן וזרם של התבוללות והגירה המונית לאמריקה וארגנטינה מכאן, לא חסר גם נסיון לארגן כת של יהודים־נוצרים מיסודו של יוסף רבינוביץ, המבטא את היאוש שתקף אחדים מקרב יהודי קישינוב.

את שנת תר"ס — 1900 — אפשר לקבוע כהתחלת הירידה של מקומה ושלטונה של החסידות בקישינוב ולאחר עשרים שנה פג כוחה והשפעתה. שרידי החסידים כוונו רובם, מיד אחר מלחמת העולם הראשונה, ל„אגודת ישראל", שעמדה תחת השפעתו של הרב י. ל. צירלסון, ומקצתם, בתקופה מאוחרת יותר, להסתדרות „המזרחי".

שנות ה־90 מביאות משבר פנימי בתנועת ההשכלה ביהדות רוסיה. חלק ניכר מתחיל להתרחק מערכי היהדות בראותם את דרך ההתבוללות וההתכחשות כפתרון הולם. הרוב המכריע של משכילי קישינוב מתקומם נגד דרך זו. הם רוצים בהשכלה, אבל מבלי לנטות מאמונתם בערכי היהדות. תסיסה זו בקרב משכילי קישינוב הביאה, כביתר הקהילות הגדולות ברוסיה, להקמת חברה של חובבי שפת עבר. במלחמה ציבורית חברתית זו מילא הסופר שלמה דובינסקי תפקיד ראשוני ומכריע. הוא פרסם בעתונות העברית אז סידרת מאמרי הסברה ופולמוס נגד אוהדי ההתבוללות, שמצאו בעיקר את מקומם בקרב האינטליגנציה היהודית בקישינוב. אנו מביאים בזה עיקרי דבריו שפרסם בזמנו ב„המליץ"[21] על דרכה של ההשכלה בקישינוב:

„היו ימים — והמה לא רחוקים — אשר נאורינו השכיחו מלבם את זכר ישראל; האור אשר חדר פתאום בבתי האופל לישראל בשנות החמשים והששים היה לנו לאור מתעה, אשר עיור את דעתנו ובלבל דעתנו. בתומת ילדים גמורה האמינו יוצאי חפזון, כי בהסירנו מעלינו כל קודש, כל יקר לנו, ובהזירנו הלאה כל חמדת ישראל ומצאנו חן בעיני הגויים אשר סביבותינו, וסרה השנאה מתם האיבה, והיינו „לעם אחד ולבשר אחד"... והנה באו המעשים הידועים בשנים האחרונות והזכירו לנו — כי בני אברהם, יצחק ויעקב אנחנו..."

נגד הנסיון של ההתבוללות וההתנכרות ליסודות האומה כותב ש.ד.:

„נשובה! חנוך אחר! יהדות! תולדות ישראל! שפת עבר! עברית! אלה הם

(21) „המליץ", כ"ט אלול, תר"ן, (2/14/9/1890)

הקולות היוצאים, כיום מפיות אלפי נאורים בכל רחבי הארץ, והמה דברים היוצאים מן הלב, מעומקא דלבא, מנפש כואבת על שבר עמה הגדול; אבל עוד ישנם בקרבנו גם צעירים תמימים כאלה, אשר הקולות האלה להם כמרצע באוזן...

„עוד חלום יחלומו איזה בעלי הזיה מאחינו: מששת ימי בראשית נועד ישראל למטרה ושליחות — להיות עמוד אש להאיר הדרך לעמים...

„בעלי מחשבות! בעלי הזיה! מה החלום הזה אשר חלמתם לכם? התלמידים בועטים ברבם ואין להם חפץ במורה ישראל; הנה זה אלפי שנה מלמדים לעמים דעות רמות ונעלות ומה הוא „שכר הלימוד" ששלמו לנו אלה התלמידים? מכות ומהלומות, פצעים אנושים וחרפת נצח! נחדלה נא מהיום והלאה להיות נדרשים ללא שואלים, רב לנו היות רב ומורה!"

ש. דובינסקי יחד עם קבוצת המשכילים בקישינוב לא רצו שיסיקו מדבריהם שהם מתנגדים להשכלה בכלל, וכי יש לוותר על דרך זו ולפנות לה עורף. הוא ממשיך בענין זה:

„הנה צוררינו חפצים להפוך אותנו לפראים, חדלי־אישים, וחלילה לנו להיכנע מפניהם ולמלאות משאלות לבם הרע; בכל קשיות ערפנו עלינו להתנגד לזה. וכי בשביל שיגדרו דרכנו בגזית עלינו להישאר בערים ובורים? חלילה! בכל אשר בחומר יסודתו יוכלו להרע לנו, אבל לא בנוגע לרוחנו, כי אין שלטון ברוח. האמנם סוגרים עלינו את דרך עץ הדעת, וגם נפשי יודעת מאד, כי כלה יסגרו לפנינו שערי בתי ספר מבוא; אבל אל יפול לבנו גם לזה; הנה היו אקאדעמיות לישראל בעת אשר כל בני אירופא פראים היו, והיה בבוא ההכרח לזה, נוכל גם בזמן הזה לכונן לנו ברשיון הממשלה בתי מדרש לתורה ולתעודה, לחכמה ומדע והיתה לנו ה„געטהא הרוחנית" הזאת למקור מים חיים, בו ירוו בנינו את צמאונם לתורה ותושיה".

המגמה היתה להחדיר את ההכרה שיש לחזור למקורות היהודיים, לחכמת ישראל, חכמת התורה, ובין כל הלשונות לתת משפט הבכורה לשפת עבר. כבחלקים שונים ביהדות רוסיה כן בין משכילי קישינוב באה ההתעוררות להגביר את הפצת השפה העברית על־ידי הקמת חברה „חובבי שפת עבר". ש. דובינסקי מציין את העובדה בשמחה רבה. „נרבה נא ללמד את בנינו עברית ותולדות ישראל, נשמור נא את רוח היהדות בטהרתה, חזק ונתחזק בעד עמנו ולאומנו, ללשוננו נגביר; אין לנו לבוש בכל אלה, עברים אנחנו! ובזאת נכבדה וזו תוחלתנו. וכה נתיסדה החברה."

יד חובבי שפת עבר היתה על העליונה, ולא מעט היתה תרומתם בהכנת הרקע החברתי לתנועה הציונית שכבר עמדה על מפתן המציאות החדשה של היהדות, לצמיחתה של תנועת התרבות וריכוז כוחות ספרותיים בקישינוב בשנים הבאות.

כל המנסה לסקור את השפעתם של שני הזרמים החברתיים האלה — החסידות וההשכלה — בקהילת קישינוב, יכול בלי היסוס להדגיש, שכל אחת מהן לפי דרכה, עזרה הרבה לגבש את דמותה היהודית־הלאומית של קהילה זו ושתיהן הטביעו את חותמן על התפתחותם של חיי הקהילה.

תנועות חברתיות

נוף־הערבה, סביבה כפרית ואוכלוסיה צמודה לרגבי האדמה הדשנה, הטביעו לא במעט את חותמם על אפין של התנועות החברתיות שהחלו להתפתח בקישינוב. גם יהדות קישינוב ספגה הרבה מהנוף הכפרי, אבל בערבה זו היו משובצים כבמרבד מלאכת־יד מאומנת, הרבה עצים, שהעשירו את הנוף של ארץ המישור והיו מרחיקים על־ידי כך את המונוטוניות והחד־גוניות. הנוף השפיע בעקיפין על חייה הפנימיים של קישינוב. מישור עצום ורחב־ידים, שפת ושם נראות בו גבעות בודדות או עצי נוי מפוזרים, והגולם בתוכו סוד השקט ותכונה של הליכה אטית. בתוך קישינוב העיר לא היו מפעלי תעשיה גדולים, המשמשים כמרכזי מתיחות מתמדת, ורוב המפעלים שימשו רק כמכשירי עזר לתוצרת החקלאית, ברוכת היבול, שהגיעה מהערבה — דבר שהבליט עוד יותר את אפיה הכפרי של העיר כולה, שבפרבריה וגניה שררה אוירה של עיר־כפר.

לעיר זו לא הגיע בזמן הדן של התנועות החברתיות, אשר צצו ועלו בקהילות הגדולות ברחבי יהדות רוסיה. ומשהגיעו — לא כולן הכו שרשים, כי קישינוב היהודית שימשה כמקלט זמני להרבה נסיונות של תנועות חברתיות, אבל מעטות מצאו בה מקום קבע. קישינוב קלטה באופן יסודי גרעיני חברה שהיו מותאמים ליסודות האומה הישראלית, וכל מה שסטה מדרך זו, לא נבט, ומשנבט, נשר הפרי עוד לפני שבשל. הרוצה לסכם דרכה של חיי קהילה, במשך של למעלה מ־150 שנה, אפשר לו להסיק שרק שתי תנועות חברתיות מצאו הד רב ושרשיות בקרקע הצבורי בקישינוב: החסידות והציונות, שהתפתחו בצותא עם זרם ההשכלה. תנועות חברתיות אחרות שהופיעו באפיקי החיים הציבוריים של יהודי קישינוב, אף שחלפו כאפיזודה, תרמו בכל־עת את חלקן בחישול החברה היהודית בעיר.

גרעיני מהפכנים ואירגון פועלים

קישינוב נחשבה כמעט מתחילת המאה התשע־עשרה כמקום מרוחק, צדדי, שקט מכל ניצני המהפכנות, שהתחילו להופיע בשמי רוסיה, ואולי יש בזה להסביר את העובדה, שהיא נקבעה כמקום גירוש למהפכנים מרוסיה. כפי שהזכרנו היה בין המגורשים גם המשורר הגדול אלכסנדר פושקין, בשנת 1825. בגירושו זה נפגש בפעם ראשונה ביהודים [1] והפגישה גרמה לו הפתעה רבה. פושקין למרות מהפכנותו ספג מושגים מסולפים על מהותו של היהודי כיצור שכולו שלילה ומלא פשעים, ודבר זה השתקף לא אחת בשירתו. והנה ראה בקישינוב המוני יהודים שהליכותיהם ואפיים השקט היו ניגוד גמור לידיעתו עליהם. ביומנו בקישינוב רושם פושקין: „שלשום נערכה הלוויה של המיטרופוליט בכל הטכס הדרוש, אבל יותר מהכל מצאו חן בעיני היהודים. הם מלאו את הרחובות הצרים, עמדו על המדרכות והיוו קבוצות של נוף חי. אמנם אדישות היתה ניכרת על פניהם, אולם אף חיוך אחד ואף תנועה אחת בלתי־נימוסית".

אין להגיד בודאות אם פושקין וגולים מהפכנים אחרים הושפעו מיהודי קישינוב השקטים, אבל גם השפעתם הם לא היתה ניכרת. שלטון החסידות הבעש"טנית בדרום רוסיה על יהודי קישינוב נמשך עד שנות השמונים של המאה הקודמת, ורק אז נבקעה המצודה החסידית מכמה צדדים על־ידי זרמים חברתיים שונים.

הזרם המהפכני שריכז חלק ניכר מהאינטליגנציה והפועלים בקרב העם הרוסי נגד המשטר הצארי המדכא, מצא הד גם בקרב יהודי רוסיה, בעיקר בערים הגדולות, ובשנות ה־70 של המאה הקודמת קמו קבוצות של מהפכנים יהודים שהשתתפו במערכה לשינוי המשטר. הד הפעולה הזאת הגיע לתחום קישינוב רק בשנות ה־80, שקמה בה קבוצה מהפכנית מעורבת של יהודים ונוצרים גם יחד. נראה, שלא הספיק הכוח האירגוני ולא היתה סביבה מתאימה ברחוב היהודי כדי לארגן קבוצה מהפכנית יהודית עצמאית. אבל חלקם של היהודים היה ניכר ותמיד מלאו את השליחויות האחראיות ביותר.

בין המהפכנים של שנות ה־80 יש להזכיר במיוחד את לב ברנשטין־כהן ובנו מיטיה, שהעלו את חייהם על מזבח התנועה המהפכנית ברוסיה.

---

[1] קובץ „Еврейская Летопись" חלק א', מאמרו של ד. זסלבסקי, עמוד 65־67, פטרוגרד, 1921.

ליובה (לב) ברנשטין־כהן עשה את עיקר פעולתו המהפכנית לא בקישינוב. הוא פעל במקומות שונים ובשנת 1881 נאסר במוסקבה והוגלה לאירקוטסק שבסיביר. לאחר מספר שנים קוצרו שנות גלותו ובשנת 1885 בא ללמוד לעיר האוניברסיטאית דורפט, יחד עם אחיו יעקב ברנשטיין־כהן [2]). חבריו לפעולה במחתרת התקשרו עמו כאן ולא עבר זמן רב ושוב נאסרו ליובה ואשתו נטשה, שהיתה במצב של הריון, לאחר מאמצים שוחררה האשה עד לאחר לידתה וליובה נשלח שוב לגלות באירקוטסק. הגולים באירקוטסק ניסו למרוד, אבל הז׳נדרמריה דיכאה בלי רחמים את המרד ובהריגה ההמונית של המהפכנים נשארו בחיים רק 3 מבין המורדים: לב ברנשטיין־כהן, האוסטמן וזטוב. הם הובאו בפני בית־משפט צבאי שהוציא נגד שלשתם פסק־דין מות. האפילוג הטראגי של דרך חייו המהפכניים של לב ברנשטיין־כהן, הסתיים במעשה אכזרי של המשטר הצארי. הוא הועלה לגרדום חולה ופצוע ולא יכול היה ללכת. את המיטה שמו סמוך לגרדום והכניסו את ראשו לעניבת החבל. כך מת אחד הבנים הסוערים של יהודי קישינוב, שחשב שמזבח המהפכה הוא באמת שלו. בצדק כותב אחיו ד״ר יעקב ברנשטיין־כהן: „כמה תועלת, כשרון אירגוני, אומץ רוח יכול היה כוח זה להקדיש לטובת העם ונצחונו, אילו השקיעוהו בנקודה המתאימה של המנוף ההיסטורי!״ וכאילו רצה הגורל להפגין את הטראגיות המיוחדת של המהפכנים היהודים בתנועה המהפכנית ברוסיה הצארית, וגם בנו של לב ברנשטיין־כהן, מיטיה, הלך בדרך אביו.

מיטיה (מתתיהו) נולד בעת שאביו נשלח לסיביר והאב לא ראה אותו לפני מותו. בעצם היה יתום מרגע צאתו לאויר העולם. בעודו תינוק, בן ימים אחדים הלך עם אמו לגלות סיביר. ספג סבל, עוני ודוחק. נטשה האם הצעירה והיפה, חשוכת־הגורל, שהושלכה לירכתי ארץ עם בנה התינוק, מצאה בבנה, תוכן ומהות חייה, ונאבקה בכל מאמציה כדי לגדלו ולחנכו. מיטיה, גדל־הקומה שחן הנעורים בצבץ מכל תנועותיו, היה בעל כשרון ותפיסה, תלמיד חרוץ, והודות לקשרים שהיו לבני המשפחה נסע ללמוד באוניברסיטה.

לאחר שגמר את הפקולטה המשפטית, התמנה להיות העורך־דין של הבנק האזובי־הדוני במוסקבה, ואחרי־כן נקבע כמנהל סניפה ברוסטוב. הוא לא ניתק את קשריו עם המחתרת הסוציאל־רבולוציונרית, כאילו זעקה בדמו הנקמה נגד תלייני אביו. והנה קרה דבר טרגי ואיום, הוא נהרג דוקא

---

[2]) ספר ברנשטיין־כהן, עמודים 92־97.

ע"י אלה שלמענם לחם, והיה מוכן לעשות עבורם כל מאמץ עליון, אולם הם חשבוהו בטעות כמתנגדם.[3]).

בשנות ה־90 למאה הקודמת שימשה קישינוב שוב כמקום גולה למהפכנים ויש לציין שדוקא בשנים אלה, השפיעו חלק מהגולים לגיבוש חוגים מהפכניים ופועלים בעיר וגם בחוגי היהודים. הגולה משה חנזשי, בעצמו בן בסרביה, השקיע הרבה מרץ ויכולת, כדי להקים את החוגים המהפכנים בקישינוב ובבסרביה כולה, אבל ההתחלה היתה צנועה מאוד, כי עין המשטרה היתה פקוחה על כל צעד שלהם. רק בשנת 1־1900 קמה קבוצה ראשונה, באפיה סוציאל־דימוקרטית, שניסתה להחדיר את דבר המהפכה בקרב הפועלים ובעלי־המלאכה בקישינוב. בשנת 1901 מופיע הריכוז הראשון שלהם, לשם הטבת מצבם החמרי של השוליות אצל בעלי־מלאכה ושל הפועלים במפעלים הגדולים.

ה„בונד"

באותן השנים קמה המפלגה הסוציאל־דימוקרטית הרוסית בקישינוב, שכללה בתוכה גם יהודים. ה„בונד" עדיין לא נפרד אז מהמפלגה הסוציאל־דמוקרטית. פעיליה היו סבורים שהפתרון הטוב ביותר יכול להיות רק במפלגה מעורבת של רוסים ויהודים. בקרב היהודים המהפכנים בקישינוב גבר הויכוח הפנימי, האם יתכן להרחיב את מסגרת פעולתה של המפלגה הנ"ל בין ההמונים היהודים, בלי להשתמש בשפת אידיש, ובלי להכיר את גישתם המיוחדת, או שיש להגיע לידי מסקנה שה„בונד" צריך להוות בכל מקום מסגרת מיוחדת לפעולה בקרב היהודים ולמענם. הויכוחים נמשכו בשנים 1901־1903, ורק לאחר הפוגרום בקישינוב, בשנת 1903, הוחשה ההכרעה גם בקרב תומכי ה„בונד", לצאת מהמפלגה הסוציאל־דימוקרטית הרוסית ולהוות מפלגה עצמאית. הפעולה של ה„בונד" היתה בכל תקפה בשנים 1903־1905. הוא עורר לפעולה סוציאליסטית את חוגי הפועלים בקישינוב. ויכוח ער ביותר התנהל באסיפות („מאסאווקעס") בקישינוב על דרכם של היהודים בשאלותיהם הלאומיות והסוציאליות. בבירור זה הופיעה מפלגת „צעירי ציון" כמתחרה הגדול ביותר ל„בונד". „צעירי ציון" ריכזו סביבם מספר ניכר של פועלים ובעלי־מלאכה, שלא השלימו עם דרכו של

---

[3]) על חייו ודרכו של מיטיה הופיעה חוברת ע"י חבריו בשם: „מטביי בן לב ברנשטיין כהן".

ה„בונד". ה„בונד" בקישינוב עיבד תכנית מפורטת לפעולת הסברה ואירגון למען הרחבת פעולתו. הוא ערך הפגנות באחד במאי. כל הפגנה כזו נסתימה במאסרים. אחת ההפגנות הגדולות ביותר של 1 במאי היתה בשנת 1905, השתתפו בה כ־400־500 איש.

מתחרה רציני ל„בונד" בקישינוב היו גם המהפכנים־הסוציאליסטים, שהיו חברי הסוציאל־דמוקרטיה הרוסית, והם לחמו נגד הפרדתו של ה„בונד" והתנגדו שהמפלגה תכיר בו.

בקרב המפלגה הסוציאל־דימוקרטית הרוסית הצטיינו מספר יהודים. נזכיר כאן רק שנים: נדיז׳דה יבגנינה גרינפלד, מבית קניגשץ, נולדה בשנת 1887. היא היתה פעילה במפלגה ס. ד. בקישינוב ולאחר תקופה קצרה הועברה לפעולה לאודיסה. שם נאסרה בינואר 1905. לאחר שחרורה בשנת 1906 פעלה שוב במפלגה ס.ד. בקישינוב ואחרי כן נבחרה כחברה במרכז המפלגה בקיוב, אבל בשנת 1909 נאסרה והוגלתה לארכנגלסק. בשל מצב בריאותה הרשו לה לצאת לחוץ־לארץ. בשנת 1917 חזרה לקישינוב. השלטון הרומני, שרדף את חברי המפלגות המהפכניות ברוסיה לא שכח גם אותה, ובשנת 1920 נעלמה מביתה ולאחרי עינויים קשים נהרגה.

חדשים מספר לאחר הפוגרום בקישינוב החליטה קבוצת מהפכנים מתוך הס.ד., להתנקש בחייו של פון־פלבה, מארגן הפרעות והאחראי לדם הנשפך. בחורי ישראל, שנשאו בלבם את הכאב הצורב של הפרעות נשבעו לסלק את הרוצח, ואחד מהם, סיקורסקי, עלם מקנישין שע״י ביאליסטוק, קבל על עצמו לבצע את הדבר. הוא השתתף יחד עם סזאנוב בשנת 1904 בהריגת הרוצח של עשרות קרבנות יהודי קישינוב, והיתה בזה תשובת נקם. המעשה האכזרי של פון־פלבה לא עבר בלי תגמול. סיקורסקי נידון לעבודת פרך עולמית והוגלה לסיביר. רק בשנת 1917 שוחרר.

כידוע היתה שנת 1905 שנה של פעילות רבה בקרב הסוציאל־מהפכנים. תחת הלחץ של התנועה המהפכנית והתבוסה במלחמת יאפאן — פרסם הצאר ניקולאי השני ב־17 באוקטובר 1905 מניפסט שבו הבטיח משטר חדש במדינה. גל של שמחה ועידוד הקיף את הפועלים והחוגים המתקדמים, וגם את רוב האוכלוסיה היהודית, כי ראו בזה מפנה לטובה. התנועה המהפכנית החליטה לצאת מהמחתרת והתחילה לארגן אסיפות־עם גדולות בהן תבעו את ביצוע המשטר החדש. עובדה זו הקלה על המשטרה הצארית לרכז את שמות המהפכנים ומיד התחילו בהתקפה נגדית והגבירו את המאסרים והרדיפות נגדם. באותו זמן הוגברו גם הפוגרומים, ובחודש אוקטובר 1905 פרץ שוב פוגרום בקישינוב. הרדיפות נגד מפלגות השמאל

גברו והגיעו לשיאן בשנים 7־1906, כאשר בידי המשטר עלה לאסור את רוב המנהיגים המהפכניים ולדכא כל פעולה. כזה היה גם גורלם של החוגים האלה בקישינוב. המפנה חל רק עם המהפכה ב־1917.

המהפכה של 1917 מצאה את חוגי הפועלים והשמאל בקישינוב חלשים, וכמעט שלא יכלו לאזור כוח לתפקידים חדשים. ה„בונד" ניסה בשנים 17־1918 לארגן את חבריו לבחירות ומועצת העיריה, ואחרי־כן לקהילה. בראשונה עוד עלה בידו לרכז סביבו חוגים מסויימים, אבל השפעתו הופחתה, והתנועה הציונית ריכזה יותר ויותר את השפעתה ברחוב היהודי. לאחר שנת 1918, עם צירופה של קישינוב לשלטון הרומני, נאסרה עבודת ה„בונד" ושל יתר המפלגות שהיו קשורות בזרם המהפכנים. בתקופה קצרה כמעט חוסלה כל השפעה של „בונד" כמפלגה יהודית. חלק מחברי ה„בונד" הצטרף לתנועה הקומוניסטית שהיתה בקישינוב במחתרת, ואשר ריכזה לא מעט חברים יהודים בקרבה. השלטון הרומני דיכא בדרכי עינויים אכזריים את הזרם הזה. עם חיסולו של ה„בונד" ניסה מספר מפעיליו להתבצר באי־אלה מוסדות תרבות, בבתי־ספר האידישאיים, וכן הוקם מוסד תרבותי „קולטור־ליגע", אבל האינטליגנציה והמוני היהודים בקישינוב לא נהו אחריהם. לבם ומוחם ערגו אל האפיק המנוגד; הם הכירו בצדקת הפתרון הציוני — בהקמת מדינת היהודים.

„אגודת ישראל"

בהופעתם של כוחות חברתיים שונים על הבמה הציבורית, הורגש בחוגי היהדות הדתית הקיצונית רצון להתארגן ולהגיב נגד הזרמים החדשים. כביטוי ראשון לכך שימש הכינוס העולמי הראשון של הרבנים בשנת 1903. מקישינוב השתתף בו הדיין זלמן פרגר, אבל לכינוס לא היתה השפעה רבה על החוגים הדתיים במקום, ורק לאחר 1917, כאשר מפלגות שונות התכוננו לכבוש את הקהילה ולהפכה למכשיר דמוקרטי של יהודי קישינוב, התארגנו שתי מפלגות: „אגודת ישראל" ו„המפלגה הבלתי תלויה", שהיה ביניהן שיתוף פעולה, ולאחר זמן קצר הופיעו יחד בבחירות למועצת העיריה והקהילה. המפלגות האלה שאפו להשליט משטר דתי קיצוני בחיי הקהילה ולהדביק נציגות דתית ליהודי קישינוב. הרב י. ל. צירלסון העמיד את עצמו בראש „אגודת ישראל", והוא היה הרוח החיה בכל פעולתה הפוליטית. בשם הדת וצרכי הציבור ניסתה „אגודת ישראל" לארגן את מפלגתה הדתית ע„י שיטה פשטנית מאוד: כל יהודי ההולך לבית־הכנסת

להתפלל נרשם ברשימותיה, וחיש־מהר הגיעה לסיכום מעודד של למעלה מרבבה חברי המפלגה. אולם מה דלות היו התוצאות בבחירות למועצת העיריה ולמועצת הקהילה. רק כמה מאות יהודים הצביעו למפלגה הזאת. חולשתה נתגלתה ברבים ולזמן מה נסוגה מהבמה הציבורית, אבל לא עבר זמן רב, ובשנת 1921 הופיעה שוב, הפעם לא בררה באמצעים כלל וכלל למען הבטיח את הצלחתה ונשענה על השלטון הרומני, שראה בעין יפה את פעולתה והיה מוכן למסור לידה את הנהלת הקהילה. בשנים 1921־1930 נאגרה בציבור היהודי מרירות רבה על אופן התנהגותם של נציגי „אגודת ישראל" בעניני ציבור. אבל אין להתעלם מהעובדה, שבכל „מיני דרכים" גברה השפעתה של „אגודת ישראל" על חיי הקהילה ב־20 השנים האחרונות, וכל הנסיונות לבחור בקהילה דמוקרטית נתקלו בהתנגדותה. לא חסרו גם תכסיסים לפלג את החזית הציונית, כדי להבטיח את שלטונה בהנהלת הקהילה, או לפעול בשיתוף עם חוגים שונים לא־דתיים שלא קבלו את מצעה, אבל מתוך תנאי שיסכימו להמשך שלטונה.

עד שנת 1933 ניהלה „אגודת ישראל" פעולה אקטיבית נגד התנועה הציונית, אבל עם עליתו של היטלר לשלטון, חל מפנה, בעיקר אצל הרב י. ל. צירלסון, כלפי התנועה הציונית. עוד בשנת 1935 השתתפו הרב י. ל. צירלסון ו„אגודת ישראל" במפעל „בצרון ובטחון", שהכריזו אז שליחי ארץ־ישראל בקישינוב. חלק ניכר של חברי „אגודת ישראל" בקישינוב, שרק תמול־שלשום לחמו בשצף־קצף בתנועה הציונית, התחילו להתקרב למחנה הציוני.

עדת ישראלים בני הברית החדשה

סופת הפוגרומים, שהלמה את יהדות רוסיה בשנות ה־80, גרמה לתופעות של יאוש. היו שחיפשו פתרון לשאלת היהודים ע"י תיקונים בדת ובהתקרבות לנוצרים, מתוך אמונה שיש בזה כדי לעקור את סיבות השנאה אל עם עולם. נסיונות אלה, מחוסרי שחר, נכשלו ובוטלו, אבל בזמנם עוררו ויכוח וסערה ברחוב היהודי ואף מחוצה לו. חלק עתונות העולם הקדישה תשומת־לב מיוחדת לנסיונות הרפורמיזם הדתי בתחומי יהודי רוסיה. תקופת הנסיונות האלה היתה קצרה (1881־1886) והקיפה רק בודדים. היו שלושה מרכזים לפעולות־נפל אלה. בשנת 1881 ביליסאביט־גראד, שם הקים הסופר הידוע יעקב גורדין כת בשם „חברה רוחנית־מקראית"; בשנת 1882 קמה באודיסה בהשפעת המורה יעקב פרילוקר

כת בשם „ישראל חדשה" [4]; ובשנת 1884 התחילו בקישינוב באירגון כת בשם „עדת ישראלים בני הברית החדשה", שבראשה עמד יוסף רבינוביץ, שכל תעמולתו לא הועילה יותר מאשר לריכוז מנין יהודים סביבו.

מי היה יוסף רבינוביץ? אדם שחי חיים סוערים, מלאים משברים והסתבכויות, הפכפך במעשיו, הרפתקני ועז־ביטוי. נולד בעיר אורהיב, במשפחה חסידית, ובשנות נעוריו ספג את תורת החסידות. אביו היה נוסע עמו תכופות לרבי מבאלז, ויוסף היה חסיד נאמן לרבו, והיה פעיל בקרב חסידי המקום. תקופה זו לא נמשכה זמן רב. עם בואו של מלמד ליטאי משכיל הושפע ממנו יוסף וכעבור זמן היה לוחם נלהב להשכלה. עוזם הקמת תלמוד־תורה לילדי העיר ודואג במרץ למלמדים מתאימים ובעצמו מלמד את השפה הרוסית, שבינתים למד אותה על בוריה. המקום היה צר לו באורהיב והוא שאף למצוא כר נרחב יותר לפעולה ציבורית ועבר לקישינוב, שהיתה אז שאיפת כל המשכילים בערי השדה.

בקישינוב התקרב רבינוביץ לחוג של האינטליגנציה המקומית, שעם פרוץ הפוגרומים של שנות ה־80 התחילה לחפש פתרון לשאלת היהודים. ד"ר ל. א. ליוונטל אירגן חוג לעודד עבודת אדמה בקרב יהודי בסרביה. הממשלה הרוסית סירבה לאשר את תקנות האגודה ובקרב החוג גברה הדעה, שיש לעודד את ההגירה לאמריקה או לארץ־ישראל. יוסף רבינוביץ נטה לארץ־ישראל והציע שתישלח משלחת לארץ לברר את התנאים. חבריו אספו את ההוצאות הדרושות ואיפשרו לו את הנסיעה שהנחילה לו כשלון חרוץ והסתבכות. הוא חזר מיואש וברוח זו מסר דו"ח מביקורו בא"י. יאוש ודכאון השתלטו עליו ובמשך שנה התרחק מחיים ציבוריים. באותם הימים חלה מהפכה בנפשו. זועזעה אמונתו בדת ישראל והתחיל לחפש דרך להתקרב לנוצרים ושאף לשינויים רדיקליים בדת ישראל. הוא ראה בזה פתרון לרדיפות נגד היהודים. הכין תקנון בעברית בן 13 סעיפים, עיקרי תורתו החדשה. הכומר המיסיונר הפרוטסטנטי פלטין, שנפגש אז בדרכו עודד אותו בנסיונו החדש. פלטין לא העריך ביותר

---

[4] בעתון „Русскій Еврей" („היהודי הרוסי"), משנת 1882, גליון 6 שהופיע בפטרבורג, הודפסו במפורט יסודות הכת „ישראל החדש", בין היתר נקבע: הכת מודה רק בתורת משה ומתנגדת לתלמוד וכן להרבה תפילות. במקום שבת היא מציעה את יום ראשון כיום המנוחה. השפה הרוסית היא שפת האם של יהודי רוסיה. בדברי ההקדמה מודגש, שמטרת הכת היא להביא לידי התקרבות בין היהודים והנוצרים, וכן להניע את היהודים, ע"י התיקונים האלה, להסתלק ממקצועות בלתי־הוגנים ולהתחיל בעבודה פרודוקטיבית.

את 13 „העיקרים" של יוסף רבינוביץ, אבל רצה להפיק תועלת מעצם הנסיון לקרב את היהודים לנצרות.

עיקרי תורתו של יוסף רבינוביץ היו: על היהודים להכיר בישו כמשיח; הכרה זו אינה מחייבת ביטול דת ישראל לגמרי; היהודים שיקבלו את תורתו עליהם לשמור על השבת ומועדי ישראל, לקיים מצוות מילה וכן לא לבטל את התפילות בשפה העברית. הכומר פלטין העביר ללונדון דין־וחשבון מפורט על הכת החדשה שעומדת להתארגן בקישינוב וסקירתו פורסמה בעתון הלונדוני „טיימס" ומשם חזרו והדפיסוה עתונים חשובים רבים. הידיעה הסנסציונית הזאת ריכזה תשומת לב העתונות העולמית במשך תקופה מסויימת ואף נפחוה במידה בלתי משוערת, אפילו ליוצרי הכת.

הסברתו ודרכו החדשה של י. רבינוביץ לא שכנעו את היהודי הפשוט שדחה את הדרך הנפסדת הזו. הצבוריות היהודית בקישינוב הוקיעה אותו כמסית ומדיח. „המליץ", שהיה הרבה שנים השופר הנאמן של ראשי הציבור בקישינוב, בשל העדר עתונות מקומית, פרסם בשנת 1884 סידרת מאמרים נגד תורתו של י. רבינוביץ. עורך „המליץ" א. צדרבוים, שהכיר את י. רבינוביץ מאז שהתקיף את השר האנגלי אוליפנט, ידיד חובבי ציון, והאשימו במגמות מיסיונריות, יצא בחריפות נגד הנסיון להטעות את ההמונים בתנועות־נפל, העלולות רק להעמיק את הטרגדיה של יהדות רוסיה. בגליון 71 משנת 1884 אנו קוראים ב„המליץ" בין היתר:

„...בתוך המהרסים האלה נמצא גם זקן ששכח תלמודו, הוא האיש יוסף רבינוביץ, שהתאמר לברוא לו כת „יהודים מתנצרים" ויבחר לו עיקרי דת חדשים לא שערום אבותינו ויעש לו סדר חדש בהלכות הפסח, אשר יעיד עליו כי נתרופף מוחו של הזקן הזה עד שיצא מסדר עולם. ואנחנו בראשונה חסנו עליו ונהגנו בו כבשלושה המינים שעליהם אמרו חז"ל „לעולם תהי שמאל דוחה וימין מקרבת". ...אמנם היטב חרה לנו פעם אחת בראותנו כי עלתה בידו להעלות אבק למרחוק לסמא עיני פיקח ומלומד גדול כהפרופסור דעליטש אשר בהיותו אדוק ורב אמונה נתפתה להאמין באיש הזה, כי תנועת „היהדות המנוצרת" הולכת על ידו וגוברת בכל חבל בסרביה ומדינת הנגב — (ככתוב בחוברת שהדפיס הפרופ. הנכבד הזה) ובכל זאת התאפקנו גם בפעם ההיא, אף כי באו לנו מאמרים אודות זה מסופרנו הנאמן בקישינוב ולא אצנו להכזיב את הבדותא הזאת שנתפשטה אח"כ בכל העולם, פן יחשדונו כנוגעים בדבר ולא יאמינו בהכחשתנו ומה נכבד לנו היום אשר יצאה ההכחשה ממקום נאמן לכל הדעות, מעיר קישינוב בעצמה וממכ"ע נוצרי היו"ל במדינה ההיא, הוא הממכה"ע הנכבד „אדעס. ליסטאק", מיום 2.14 לספטמבר 1884 (גליון 199)".

פרנץ דליטש בבטאונו: "Saat auf Hoffnung" שהופיע בלייפציג, פרסם דברי תגובה על ההתקפה הקשה על הכת של י. רבינוביץ. דליטש

מדגיש את הצורך להתקרבות בין היהדות והנצרות ומתפלא על אי־הבנתם של היהודים לצורך זה. הוא אינו מאמין לכתב מקישינוב המסרב לאשר שקרוב ל־250 משפחות כבר הצטרפו לכת של י. ר., כפי שפורסם ב„טיימס". פ. דאליטש שבהתחלה ראה ביוסף רבינוביץ ריפורמטור דתי חשוב שאפשר להיעזר על ידו, לא נמנע מלעשות מאמץ רב לשלוח אליו שליח מיוחד את המיסיונר פאבר. בפגישה בין פאבר ו־י. רבינוביץ טען האחרון, שאמנם רבים אוהדיו כפי שפורסם ב„טיימס", וכי ההכחשה באה ב„אדעס. ליסטאק", מתנגד תקיף של „נובורוסיסקי טלגרף", העתון שעודד את הכת שלו. דאליטש הוסיף לתמוך בי. רבינוביץ. בעזרת הכהן המיסיונר פלטין מקישינוב קיבל י. רבינוביץ רשות מהשלטונות לפתוח בית־תפילה לכת שלו בשם „בית לחם". בקושי צירף י. רבינוביץ „מנין", רובם קרובי משפחה, ובעיקר אחיו יענקל שהיה עוזרו הנאמן בכל. את התפילות היה קורא י. ר. בעברית ואת דברי ההטפה באידיש[5]. הוא דאג לזה בלבד לבית תפילה אלא גם לבית קברות לכיתתו והוקצה שטח למטרה זו.

בתחילת שנת 1885 הוזמן י. רבינוביץ לברלין על־ידי וילקאן, מראשי המיסיון, ומשם נסעו ללייפציג ולאחר התיעצויות התנצר י. רבינוביץ וקיבל את הדת הלותרנית. עובדה זו הדהימה אף את אוהדיו המעטים שרצו לראות בו מתקן רציני של הדת, ולא סתם משומד. מאז אפפוהו קרירות ובדידות עוד יותר גדולה. שנאתם של יהודי קישינוב למומר הזקן גדלה מאוד. גם השלטונות הרוסיים, שבתחילה ראו בעין יפה את הקמת הכת החדשה של יהודים־נוצרים מבני הברית החדשה, התמרמרו על העובדה שיוסף רבינוביץ וכמה מגרוריו התנצרו לא לפראבוסלאביים (דת רוב העם הרוסי) אלא לפרוטסטנטים. הקטיגור של הסינוד הקדוש, פובידונוסצב, שינה את עמדתו לכיתתו של י. רבינוביץ ומצבו נעשה יותר ויותר קשה. הוא איבד את חינו גם בעיני פלטין שכתב בדין־וחשבון שלו לשנת 1887 על הכשלון הסופי של נסיונו של י. רבינוביץ, וגם גילה את המצב האמיתי של הכת הזאת, שלא היתה לה אחיזה רצינית בקרב יהודי קישינוב. הדו„ח של פלטין שינה חיש־מהר את עמדתם של מוסדות ואישים רבי השפעה לכיתתו של יוסף רבינוביץ, שראו בו לפנים ריפורמטור בעל ערך.

מבודד ומדוכא עד היסוד התהלך י. ר. הוא היה מחוץ למחנה ובשנת 1889 מת. נראה, שסמוך למותו נצנצו בו סימני חרטה על הדרך ההרפת־קנית בה הלך. ואולי גם חיפש דרכים לשוב ליהדות. מספרים, שפנה

---

[5] נאומיו של יוסף רבינוביץ הופיעו בהוצ' אקסלרוד, בקישינוב בשנת 1893.

לאחדים ממכיריו הקודמים ובקש שלאחר מותו יקברוהו בבית־הקברות היהודי ולא בבית־הקברות של היהודים־הנוצרים שהוא בעצמו טרח בהקמתו. לבקשתו זו התנגדו מוסדות הקהילה ומכל הנסיון של י. רבינוביץ נשאר „זכר לחורבן" בית־עולם קטן בפרברי קישינוב, שם קבורים מיסד הכת ואחדים מגרוריו.

תנועת ארגנטינה

השנים תר"ן־תרנ"ה (1890־1895) היו שנות התעוררות בחיי קהילת קישינוב להגירה גדולה לארגנטינה. לא בחידוש הדרך — בהגירה — הצטיינה תנועה זו, כי ההגירה לאמריקה הצפונית התחילה עוד לפני מספר שנים, בממדים יותר קטנים הלכה העליה ע"י „חובבי ציון" לארץ־ישראל. מה איפוא היה המיוחד שבתנועה זו?

סיסמת הברון מוריץ הירש, מיסד יק"א (Jewish Colonization Association) בשנת 1891 בלונדון, היתה ליישב חלק ניכר של יהודי רוסיה על האדמות הפוריות בארגנטינה ולהקים ישוב חקלאי, כדי לסיים את פרשת הסבל והיסורים של יהודי רוסיה תחת המשטר הצארי. הגברת הפוגרומים נגד יהודי רוסיה בהתחלת שנות ה־90, והפחד שנפל על רבבות היהודים עם הידיעה על גירוש יהודי מוסקבה בשנת 1891, נתנו דחיפה לתכנית הדמיונית של הברון הירש להעביר בתקופה קצרה רבבות רבות של יהודי רוסיה לארגנטינה. היה גם נימוק מקומי לכך, שתנועת ארגנטינה הכתה גלים רחבים בקרב יהודי קישינוב ובסרביה. הרעיון לפתור את בעית היהודים ע"י שיבה לעבודת האדמה, להקים ישוב חקלאי, לשוב לחיק הטבע — היה קרוב מאוד ללבם של יהודי קישינוב; והואיל והיקף ההגירה לארץ־ישראל היה קטן, ולחץ הרדיפות גדל והלך — יש להבין את סיבת הנהירה של יהודי קישינוב לתנועת ארגנטינה בשנותיה הראשונות. נדמה היה להם, שזוהי לא הגירה סתם, כי אם נסיון לפתרון קבע. הקסם המטעה של התנועה הזאת לא נמשך זמן רב, ובקרוב נתגלו אי־הריאליות והגוזמה שבתנועה זו.

עם הקמת ועד מרכזי של יק"א ליהודי רוסיה בפטרבורג ועם ההחלטה להתחיל באירגון מהגרים למושבות החקלאיות, ביקר ד. פיינברג, בשנת 1892, בקישינוב והקים שם סניף של הועד המרכזי. נעשתה פעולה מאומצת לזרז את יציאת אלפי המהגרים. מקישינוב ומערים אחרות בבסר־

ביה — איזמאיל, טלנשט, בלצי ומקומות אחרים — יצאו כ־3000 משפחות, רובן המכריע מתוך שאיפה לעבודת אדמה.

חוגי „חובבי ציון" בקישינוב ריכזו את כל כוח השפעתם, כדי למנוע את ההגירה לארגנטינה, ולהסביר את הצורך להרחיב ולהגדיל את העליה לארץ־ישראל, שבה הפתרון היחידי לשאלת היהודים. אולם ידם של חובבי ציון לא היתה אז על העליונה. לא עברו שנתיים והאכזבה לא אחרה לבוא.

הזרם הגדול שהתרכז מכל קצווי רוסיה, לא היה לו פתרון במושבות של הברון הירש בארגנטינה. הקרקעות שנקנו עדיין לא היו מוכשרות לקלוט אלפים, והתור היה גדול מדי, עד כדי כך שהברון הירש היה נאלץ להוציא כרוז לכל הקהילות, להפסיק את הזרם ולמנוע סבל לנודדים בתחנות הביניים. זאת ועוד: לאחר שנה התחילו להגיע ידיעות מהמושבות ובצדן טענות קשות על השיטה הנפסדת, שלפיה הסכים הברון הירש ליישב את המהגרים שם. השיטה היתה מבוססת על ההנחה, שיש למנוע מגע קרוב בין המתישבים. מתוך חשש שהיהודים יתחילו שוב במסחר וכל התכנית החקלאית של הברון הירש תיהרס, בחרו בשיטת חוות מרוחקות אחת מחברתה כמה קילומטרים. שיטה זו נתקלה בהתנגדות נמרצת מצד המתישבים ולאחר זמן גרמה לעזיבת רבים את החוות הבודדות. לא חסרו גם בקשות רבות של מתישבים להחזירם לקישינוב. תנועה זו, שהסעירה בזמנה את הציבוריות היהודית בקישינוב ובחלקים שונים ביהדות רוסיה, הצטמצמה ופג קסמה.

בימים כאשר תנועת ארגנטינה היתה בכל תקפה בקישינוב, ביקר שם המטיף הציוני הידוע צבי־הירש מסליאנסקי, ובספר הנסיעות שלו[6]) הוא רושם את רשמיו על המאבק בין אוהדי ארגנטינה וחובבי ציון, כמסייע לאחרונים בהסברת צדקת דרכם. ראוי להביא את עיקרי דבריו של מסליאנסקי, כעד ראיה של תקופה קצרה וסוערת בחיי יהודי קישינוב:

בקישינוב מצאתי את התנועה החדשה של אותם הימים בעצם תקפה: אותה תנועה שהיתה בשעתה „צרה" להתנועה של „חיבת ציון" ושהביאה לידי חיכוכים ומחלוקות.

התנועה החדשה היתה תנועת „ארגנטינה". תנועה זו, שיצאה מעיר הבירה על ידי פקידי הברון הירש, זונגטל ופיינברג, הקיפה את כל ערי התחום. הברון הירש נהיה פתאום ל„גואל" חדש, תמונותיו קשטו את הכתלים בבתי ישראל, שמו היה לברכה בפי

---

[6]) כתבי צבי הירש מסליאנסקי, כרך ג', ספר הזכרונות והמסעות, עמודים 11־15, הוצאת היברו פאבלישינג קאמפאני, ניו־יורק, תרפ"ט.

כל, — וארגנטינה נעשתה מרכז המחשבה של יהודי התחום. היו יהודים כאלה, שהזניחו את מלאכתם ומסחרם והיו סובבים כל היום בשוקים וברחובות, דופקים על פתחי העסקנים, לדעת מתי תצא השיירה הראשונה וילוו גם הם אליה. אחדים הראו בראיות מפורשות מן התנ"ך ומן המדרש, כי זהו קץ הגלות והגאולה האמיתית. המקרא "כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה" והמאמר "עתידה ארץ־ישראל שתתפשט בכל הארצות" — לא משו מפיהם. היתה תקופת שבתי־צבי חדשה. גם המקובלים ובעלי הגימטריות לא ישבו חבוקי היד וחשבו בכל יום "קצים" חדשים.

אחרי התסיסה הראשונה באו המעשים. בערים רבות נפתחו לשכות, נוסדו ועדים והחלה רשימת הנוסעים. בולמוס היציאה תקף את היהודים. בולמוס היציאה הלך וגדל מיום ליום. גם סוחרים אמידים הזניחו את עסקיהם וקפצו גם הם על הכתובים לארגנטינה. היחידים שהתנגדו לתנועה זו היו "חובבי ציון". הם ראו בה לא רק סתירה לאידיאל שלהם, אלא כפירה גמורה בתקנת עם ישראל ובארץ־ישראל. היו גם כאלה שנבאו מראש, כי הישוב היהודי בארגנטינה לא יצלח — דבר שנתקיים בסופו. "חובבי ציון" היו משתדלים בכל כוחם, בדבור ובכתב, להניא את לב העם מאחרי ארגנטינה ולפקוח את עיניו על הסכנה הכרוכה ביציאת המונים לארץ רחוקה ושוממה. התנגדות זו לא מצאה חן בעיני אלה שהטיפו לארגנטינה וראו בה תשועת ישראל. וכך נחלקו לשתי כתות, ל"פלשתיניים" ול"ארגנטיניים". החיכוכים והמחלוקות בין שתי הכתות האלה היו גדולים מאוד. והיו מגיעים לפעמים לידי ריב ומדנים וגם לידי הכאות, עד שנודע הדבר לרשות, שהיתה מסבירה פנים לה"ארגנטיניים" בשל מיליוני הברון הירש. אלכסנדר השלישי אישר את התנועה הארגנטינית והאישור נחתם בתשעה־באב. מטיפי "חובבי־ציון" קראוה בשם "החורבן השלישי", כשם שצרפו ההיסטוריונים את גירוש ספרד לפני ארבע מאות שנה לחורבן תשעה באב. ונביאי־השקר של ה"ארגנטיניים" הוכיחו במאמרים מן המדרשים ומן הילקוטים, כי "אתחלתא דגאולה" תהיה בתשעה באב.

ב"עידנא דריתחא" כזו באתי לקישינוב. מצאתי שם עסקנים נאמנים ל"חיבת ציון". בראש האגודה עמד ד"ר כהן־ברנשטיין ועל־ידו שני סגניו, הסופר העברי שלמה דובינסקי ומר שלמה ברליאנד. שני "שלמה" אלה עבדו בחום עלומים בתנועה. הם יסדו חברה בשם "דורשי תושיה" להשכיל את העם ולהרביץ את הרעיון של חיבת ציון.

בדרשותי נגעתי, כמובן, בתנועה הארגנטינית. ודנתי אותה לחובה. בדברים היוצאים מן הלב ובכל חום־נעורי בארתי לקהל השומעים המרובים את כל הסכנה הכרוכה בתנועה זו, ואת ההבדל הרב שיש בין ארץ־ישראל ארצנו ההיסטורית, הרוויה בדם אבותינו, ובין ארץ זרה ושוממה, שאבותינו ואבות־אבותינו לא ידעו ממנה.

דברי אלה העירו את חמתם של ה"ארגנטיניים" והחלו לבקש תחבולות "לפנות אותי מן הדרך". בקשו ומצאו.

ביום אחד הלכו אנשים ידועים ו"אכלו קורצא" אצל שר הפלך, כי אנכי מסית את היהודים להתנגד לארגנטינה ומניא את לבם מלצאת את הארץ. ומכיון שהתנועה הארגנטינית היא ברשות הממשלה, על פי חוזה שנעשה בין הברון הירש ובין הקיסר, הריני "מורד במלכות"... לא פחות ולא יותר...

שר הפלך עשה את חובתו ונתן צו לאסרני. שלושה ימים רצופים ישבתי במאסר. באותם הימים היתה העיר קישינוב כמרקחה. טובי העיר וראשי "חובבי ציון" השתדלו להוציא אותי מבית־האסורים אבל השתדלותם לא עלתה בידם. כנראה, היה עוני גדול מנשוא, ולא כל־כך בנקל אפשר היה להוציא אותי לחרות.

כמלאך מושיע היה לי אז הגינירל בלומנפלד, יהודי לאומי, שהיה רופא הפלך. לא פעם הלך אל שר־הפלך עד שעלה בידו להשפיע עליו , שיוציאני לחרות. שר הפלך הסכים בתנאי שאתרגם לפניו את דברי שדברתי לפני הקהל.

עשיתי כן ובארתי את טעמי ונמוקי שאני מתנגד להתנועה הארגנטינית, רואה אני בה סכנה לכל יהודי רוסיה, וחובתי בתור מטיף להזהיר עליה. שר הפלך צוה עלי לעזוב את קישינוב ואת בסרביה כולה ואמר לי: הנח את הדרשנות. נוח לך לסחור בבצלים מלהיות מגיד. דע לך, כי רוסיה היא ארץ השתיקה ולא ארץ הדיבור.

*

כהופעתה של התנועה כן דעיכתה. לא עבר זמן רב והמציאות האפורה נגלתה לעין כל. לא היו כל תנאים לקלוט רבבות בחיי החקלאות במושבות ארגנטינה; המוני העם לא המשיכו ללכת בדרך זו. ההגירה פנתה לצפון אמריקה ואחרי־כן הוגברה העליה לארץ־ישראל.

במשך השנים עוד הגרו מקישינוב ומערים אחרות בבסרביה לארגנטינה, אבל הפעם היתה ההגירה בעיקר לערי ארגנטינה ולא למושבות החקלאיות.

הפוגרום בשנת 1903

הבא להעריך כיום את מאורעות הדמים בשנת 1903 בקישינוב נתפש, לכאורה, להרגשה: מה „חוורים" היו הם לעומת הר־הגעש של זוועות שניתכו על האומה הישראלית בימי השואה האחרונה בהשמדתם של מיליונים. אולם המשמעות הרבה שלפרעות 1903 היא בזה שהיתה בהן אזהרה חמורה לאומה כולה, שתחשב את דרכה וגורלה בכל פזורותיה.

הפוגרום בקישינוב בימי פסח תרס"ג (6־7 באפריל 1903) ירד כרעם על ראשה של יהדות העולם בכלל ושל יהדות רוסיה בפרט. אז בהופיע גורמים חדשים ומתקדמים בחיים הציבורים ברוסיה, שאפילו המשטר הצארי הרועץ נאלץ להטות אוזן לתביעת הנדכאים, וגם יהודי רוסיה תלו תקוות בהם, אז באה לפתע נסיגה אכזרית כזו. אולי בשל חוסר הכנה נפשית לתופעה זו נמשכה התדהמה לאחר הפוגרום בקישינוב זמן רב, דבר שגרם לחשבון־הנפש בחוגים שונים של היהדות ברוסיה והוגברו חיפושי דרך לשבילי חיים חדשים.

חללי הפוגרום בחצר בית־החולים

מאורע זה שהפתיע רבים, לא בא כלל כחתף על יהודי קישינוב. כארבע־חמש שנים לפני הפוגרום שפע העתון האנטישמי „בסאראביץ", שהופיע בקישינוב בעריכת פאבלאקי קרושאבן, רעל והסתה על היהודים ואיים, שעתידים הם להשתלט על רוסיה כולה. השלטונות המקומיים, וכפי שהתברר אחרי־כן גם השלטונות המרכזיים, ראו בעין יפה את מלאכת העתון וההסתה של קבוצת קרושאבן. בעקיפין תמכו ב„מפעל תרבותי" זה וכדי שלא להפריע לקרושאבן, אסרו השלטונות על הופעת כל עתון אחר שהיה יכול להכחיש ולהחליש את הרעל ש„בסאראבץ" הפיץ בקרב ההמונים הנוצרים. הכנופיה השחורה סביב „בסאראבץ" לא הסתפקה בהוצאת העתון בלבד, כי אם ארגנה גם קבוצות של בריונים לשם הפצת כרוזים נגד היהודים והכנתם לקראת היום הגדול של שחיטת היהודים. בנרתיקו של קרושבאן לא חסרו עלילות שפלות ביותר, ובלבד לעורר בקרב ההמונים שנאה עיוורת כלפי העדה היהודית. בלי ספק, שקרושבאן לא בייש את הבאים אחריו: קוזא, גבלס, שטרייכר ואחרים. והנה שיחק מזלם של המסיתים האלה. בפברואר 1903 הופצה שמועה, שהיהודים הרגו את הנער הנוצרי מיכאל ריבוצ'ינקו מדובוסרי, כדי להשתמש בדם נוצרי לחג הפסח. „בסאראבץ" קפץ על „המציאה" הזאת ולא היה קץ להסתה הפרועה ולקריאה להכות ולהרוג את היהודים. לפי דרישת היהודים חקרו השלטונות את המקרה והוברר, שהנער נהרג בידי נוצרי. העתון נצטווה ע"י השלטונות לפרסם הכחשה, שפורסמה בעמוד אחרון בפינה באותיות זעירות, אבל ההסתה לא נפסקה. קרושבאן ריכז סביבו כל מיני טיפוסים חשודים וביניהם גם „נציגי האינטליגנציה הנוצרית", בראשם פרונין, בעל נכסים רבים, ומספר כמרים. מקום ריכוזם של המסיתים היה במרכז העיר בבית המרזח „מוסקבה".

ימי חג הפסח תרס"ג (1903) קרבו, בקרב הנוצרים הורגשה מתיחות רבה והתכוננות לפרעות. נציגי הקהילה הזהירו וחזרו והזהירו את השלטונות לנקוט צעדים למניעת הפרעות. שר הפלך, פון ראאבן, אדם ציני ורשלן במילוי תפקידו, לא הקדיש אפילו תשומת לב ראויה למשלחות שהופיעו לפניו. השלטונות חזרו על הפתגם, כי הם מחכים להוראות מפטרבורג, ממקום מרכז ההסתה שהתנהלה בחסותו של מיניסטר הפנים פון־פלבה. המשלחות היו מיואשות ויחסה זה של הממשלה ליהודים עודד את קרושאבן וכנופיתו. מאחורי הפרגוד ריכז את כל החוטים סגן שר הפלך, אוסטרוגוב, שראה בעין יפה את התפתחות השנאה והנקם נגד יהודי קישינוב.

מעשה הזוועה התחיל באחרון לחג הפסח, ב־6 באפריל, ונמשך כל היום למחרת עד הערב.

באותו יום, שעה שהאספסוף בא לככר צ׳יופלי בקישינוב, כבר היתה מוכנה הכנופיה של קרושבאן להתחלת הפרעות. נערים נוצרים החלו לרגום באבנים את היהודים עוברי דרך, וצעקות פראיות פילחו את האויר „הכה בז׳ידים"! לא עבר זמן רב וסביב בית המרזח „מוסקבה" התרכזה הכנופיה, בת כמה מאות איש. חיש־מהר ניתנו כל ההוראות והם התחלקו לקבוצות־קבוצות בנות 10־15 איש, ולאחר שהתפשטו בעיר התחילו לרגום באבנים את היהודים שפגשו, להסתער על חנויות היהודים במרכז העיר ובפרברים, חדרו לבתים, שדדו והרסו רכוש יהודי [1]. הרחובות נתמלאו רהיטים שבורים, זנוצות פורחות מהכרים שנפרמו ע״י השודדים, המחזה הפרוע שימש כוח מושך לנוצרים הסקרנים, ביניהם האינטליגנציה הרוסית: כמרים, פקידים, סמינריסטים, זקנים, נשים וטף. עדי ראיה מספרים, ש„הסקרנים" האלה לא היו אדישים לכל מה שהתרחש לעיניהם, כי אם גם ניסו להפעיל את עצמם על־ידי „ניקוי הרחובות" והרמת כל דבר בעל ערך, הם גנבו ושדדו תכשיטים, מלבושים, נעלים וכל הבא ליד. גם בשעת שפיכת הדמים דאגו השלטונות להנאתם הרוחנית והאמנותית של התושבים, בגן העיר ניגנה המקהלה הצבאית כבימים כתיקונם, כאילו דבר לא קרה במרחק של כמה מאות מטר [2].

ביום הראשון לפוגרום התחמקו השלטונות מלתת תשובה ברורה ליהודים והמשטרה והצבא שהתהלכו ברחובות ללא הגבה עודדו באדישותם את הפורעים. ראש המשטרה חנז׳נקוב עבר ברחובות עיר במרכבה שלו בשעות שהפורעים עשו את מלאכתם וכאשר עיכבוהו ושאלוהו אם צריך להכות ביהודים — לא נתן כל תשובה. שתיקתו שימשה אות מעודד לאנשי הכנופיות, המשטרה תעמוד מן הצד והם יכולים לעשות את אשר יעלה ברצונם. עם רדת החשכה שככה ההסתערות והעיר התרוקנה מאדם והיתה כעיר מתים. אבל שונאי ישראל לא שקטו באותה לילה והכינו תכנית מפורטת להריגת יהודים והשמדת רכושם. במשך הלילה סימנו בגיר את

---

[1] מבין התיאורים הרציניים על הפוגרום, המדויק והמסודר ביותר הוא של זולד (ברטולד פייבל) בספרו על מאורעות קישינוב, בהוצאת „אידישער פערלאג" (בגרמנית) בברלין. עמודים 21־42.

[2] על כך מספר גם הקטגור של בית־המשפט המחוזי מאודיסה, בדו״ח למיניס־טריון המשפטים על הפרעות בקישינוב. ש. דובנוב וג. אדמוני „תעודות לתולדות הפוגרומים".

מראה רחוב לאחר הפוגרום

בתי היהודים, כדי להקל על הפורעים את המלאכה ולהימנע מלפגוע בנוצרים. בשעה 4 לפנות בוקר בערך חודשו הפרעות.

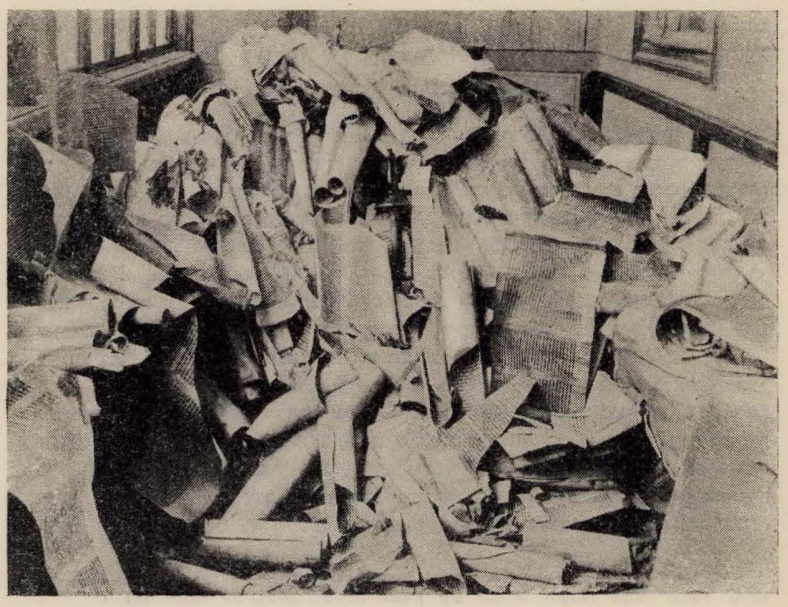
7 באפריל 1903 — ביום זה באו לידי גילוי כל הונדליזם והפראיות של החוליגנים בקישינוב ושל אלה שהובאו במיוחד לסייע לביצוע „המשימה הקדושה." הרוצחים עבדו לפי תכנית מעובדת מראש והפעם לא הסתפקו בשדידת הרכוש, כי אם שאפו לדם יהודי. הם ידעו שהמשטרה והצבא משוטטים רק למראית עין, ולכל היותר כדי למנוע שהיהודים לא יגיבו בכוח נגדי. ההתנפלות היתה בעיקר על בתי היהודים בפרברי העיר: הרסו כל מה שנפל לידם, הרגו, אנסו, חנקו ואין העט יכול לתאר בכמה בהמיות פראית עונו יהודי קישינוב הבלתי־מוגנים בחלקם הגדול, כי הצבא והמשטרה הגיבו בכל מקום שהיה נסיון מצד היהודים להתנגד. הקצבים היהודים בשוק החדש התארגנו ובהתקרב הפורעים פרצה התנגשות רצינית, אולם אז הופיעה המשטרה כאילו מתחת לאדמה והתחילה לפזר את היהודים,

ובחלקם גם נאסרו. תפקידה זה של המשטרה חיזק את ההכרה של הרוצחים, שניתנה הרשות להמשיך לשדוד ולהרוג.

ברטולד פייבל מציין בספרו [3]) שהזוועות בקישינוב עלו באכזריותן ובפראיותן בהרבה על מה שידעה דרך העינויים של היהודים עד אז בגולה, — מימי נוסעי הצלב בזמן האינקביזיציה, פרעות חמלניצקי, פרעות הדמים בדמשק וכו'. אז, בימי 1903, נראו הדברים בראי עגום ביותר, כי אף אחד לא שיער לעצמו, כי מעשי זוועה אלו יהיו כעין הקדמה לטראגדיה האיומה של עמנו בגולה בדרכו לכבשני האש, להשמדת המונים באושבנצים, טרנסדנסטריה, דכאו וכל יתר מדורי הגיהנום.

ההשתוללות הפראית של הרוצחים בקישינוב במשך יומים הביאה יבול דמים רב. 49 איש נהרגו (מהם 24 נשים וילדים), למעלה מ־550 נפצעו ובחלקם קשה מאוד. 2080 בתים וחנויות נחרבו כמעט כליל, אלפים

[3]) טולד, עמוד 27.

יריעות ספרי תורה מחולקים

משפחות נשארו בלי קורת גג. הנפגעים היו בעיקר מדלת העם. המעמד הבינוני סבל פחות ואילו השכבה של העשירים לא נפגעה כמעט, לא מעט הודות לעזרה שקבלו תמורת „מתן בסתר".

ההגנה של היהודים

אין להכחיש, כי גל הזוועה שניתך על ראשם של יהודי קישינוב בא עליהם כתדהמה, כי האמינו במידת־מה בהבטחותיהם של השלטונות לפזר את הפורעים, אם יתחילו במעשיהם. אולם גם בלי הכנה מוקדמת לא נרתעו לעמוד מול הפורעים, ובמקרים רבים כאשר המשטרה או הצבא לא התערבו, עלה בידם לגרש את הרוצחים. מתהלכת גירסה, כאילו יהודי קישינוב לא התנגדו כלל לרוצחים, דבר שאינו מתאים למציאות. כל נסיון של ארגון הגנה מצדם הושבת ברוב המקרים על־ידי המשטרה, אבל היתה קיימת רשת של קבוצות הגנה עצמית, וגם מקרי גבורה רבים להצלת יהודים, להגנת כבוד האשה והילד. כן היו גם מקרים של קידוש השם בהגנת בתי־הכנסת.

לשם הדגמת פעולתן של קבוצות ההגנה העצמית בקישינוב, ראוי להביא את דברי הח' יוסף רבינוביץ שהשתתף בקבוצה כנ"ל [4]):

„הייתי אז נער בן 15 שנה ונמצאתי באותן השעות ברחובות המרכזיים של העיר. בעיני ראיתי את הפורעים שהתחילו בתהלוכות ותוך כדי כך פגעו בחנויות יהודיות, מכיון שהפורעים חשבו אותי לנער לא יהודי התהלכתי בתוכם. זה היה בקרבת הרחובות שנקראו בשם כולל השוק החדש. כך התהלכתי ברחובות האלה עד שקיעת החמה, ואז התחלתי להתקרב לסביבה שבה גרה משפחתי, סביבה הגובלת בכנסיה הנוצרית Вознесенская Церковь. כדי להגיע לסביבה זו היה עלי לעבור חלק מן העיר המיושב רק יהודים. כשהגעתי למקום זה הותקפתי ע"י פלוגת צעירים יהודים שעמדו על המשמר שלא יחדרו לרובע זה נוצרים. אף הם חשבוני לנער נוצרי ואני צעקתי בקול נרגש: „איך בין א איד" ואז נתנו לי לעבור בדרכי הביתה.

„בבית מצאתי את אבי נתון בדאגה רבה ובסידורים שונים. הוא פנה אלי והסביר לי שעלינו, על כל דיירי הרחוב שלנו, להתארגן להגנה עצמית כנגד הפורעים. לשם זה על כל דיירי הרחוב להתרכז בחצרות סמוכות מועטות. כל הגברים יזדיינו במוטות ברזל ובכמות אבנים. כשבאתי יחד עם אבי לחצר המיועדת לריכוז, מצאתי שם מהנדס יהודי אחד שנמצא בחופשה מן עבודתו בבית־חרושת שבאחת מערי קוקז. הוא היה חבוש מין כובע צבאי ועליו סמל בצורת שני פטישים מצטלבים. הוא אירגן אותנו.

---

[4]) הח' יוסף רבינוביץ, שעלה לארץ עם העליה השניה הנהו עכשיו מרכז המחלקה לעבודה של הסוכנות היהודית בירושלים.

הוא עצמו היה מזוין באקדוח, היחידי שהיה ברשותנו. התכוננו להתגונן נגד הפורעים שנמצאו ברחוב הסמוך מעבר לכנסיה הנוצרית.

„עמדנו הכן על־יד שער חצר הכנסיה וארבנו לפורעים. כוונתנו היתה לעכבם על־יד השער. ואמנם כן היה הדבר. לאחר שהפורעים עשו שמות בבתי היהודים הבודדים מעבר השני של הכנסיה, עברו דרך חצר הכנסיה ופנו אל השער הפונה לרחוב שלנו. בהגיעם אל השער ירה עליהם המהנדס באקדוחו ואנחנו כולנו הסתערנו עליהם במוטות הברזל שבידינו. אחד הפורעים נפל חלל מיד ויתרם נסוגו בבהלה חזרה. כן ניצל כל הרחוב שלנו.

„עלי לציין שזאת היא רק אחת העובדות של ההגנה העצמית, שבה השתתפתי יחד עם אבי. ידועה לי עוד עובדה: ברחוב שנקרא על שם קרל אלכסנדרוביץ שמידט, ראש העיר קישינוב, אשר בחלק ממנו הקרוב לשוק החדש היו מרוכזות חנויות ברזל שונות וחנויות אחרות של יהודים, הגן בהצלחה יהודי אחד מזוין באקדוח מעל גג בנינו על כל שורת החנויות. הוא הפיל חללים אחדים מבין הפורעים.

„היו גם מקרים של הקרבה עצמית של יהודים למניעת חילול ספרי תורה ע״י הפורעים. אחד מהם נחרת היטב בזכרוני ובזמנו צויין במיוחד.

היה זה בבית־הכנסת „גוצלובקר שול״, כשהפורעים פרצו לבית־הכנסת לא נתן להם השמש — משה צבי קיגל — לגשת לארון הקודש והוא נהרג על־יד המדרגות בקרבת ארון הקודש.״

נביא גם את עדותו של משה קירה, יליד קישינוב, שהיה הרבה שנים כתב העתון „המליץ״. בתאורו על הפרעות בקישינוב הוא מוסר בין היתר [5]:

...מאור הבוקר התאספו רבים מן הצעירים, אשר כוחם במתנם, ברחוב החדש, ובראשם היה חיים פרידלס, הידוע לגבור ואיש חיל. הם אמרו לעמוד על נפשם ולהכות את הפוחזים שוק על ירך. הדבר הזה הרגיע את כל תושבי חלק העיר ההוא, שהאמינו בטח, כי במלחמת תנופה כזאת הנצחון יהיה בלי ספק על צד אחינו. אך כעבור רק חצי שעה הסתערו עליהם אנשי חיל הצבא המקומי וישימו עליהם משמר וברגע אחד הובלו כולם לבית־האסורים, שם הוחזקו כולם עד קץ הפוגרום. לעובדה זו ניתנה אח״כ אמתלא ב„בסאראבץ״, שחיים פרידלס אסף אסיפה כדי להתקומם נגד הממשלה...״.

והיו עוד הרבה מקרים של הקרבה עצמית וגבורה. האב הזקן שנאבק עם הפורעים כדי להציל את כבוד בתו, עד שעלה בידה להימלט, אבל הוא שילם בחייו. ידוע גם המקרה בתלמיד צעיר שהגן על כבוד אמו ושניהם נהרגו במקום.

המרטירולוגיה של יהודי קישינוב בימי הפרעות יודעת לספר על עוד הרבה מקרים דומים, שהיהודים עמדו על כבודם ועל נפשם.

---

[5]) יתר הפרטים ראה „העולם״ תרפ״ח, גליון כ״ד.

האשמים העיקריים בפוגרום

רבים מהיסטוריונים היהודים המקדישים תשומת־לב לפבלאקי קרושבאן כנאשם העיקרי בפרעות קישינוב. אין ספק, שהוא היה כלי שרת בידי השלטונות המרכזיים בפטרבורג, אשר השתמשו בו למען בצע את מזימותיהם, אבל הזוממים העיקריים של הפוגרום בקישינוב, וכן במקומות אחרים, היו בצמרת השלטון. בלי כל היסוס אפשר לקבוע, שמיניסטר הפנים צורר ישראל פון־פלבה, תרם את תרומתו החשובה; תפקידים מרכזיים במשחק הדמים בקישינוב מילאו: שר הפלך בבסרביה, פון־ראאבן, סגנו אוסטרוגוב, ראש המשטרה חנז'נקוב, ראש מפקדת הז'נדרמים באיזור ליבנדל, ומבין האזרחים שטיפלו באירגון הפרעות: פרונין, הנוטריוס פיסרצ'בסקי, סמיגרדוב, בולינסקי, י. פופוב, השופט החוקר דוידוביץ ואחרים.

מענין להביא כאן דעתו של אדם מרכזי בשלטון הצארי, גרף וויטה, מי שהיה ראש ממשלת רוסיה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בזכרו־נותיו[6]) הוא מספר על תפקידו של פלבה בזמן שלטונו: „כאשר פון־פלבה היה מיניסטר הפנים, חיפש אמצעי פסיכולוגי לשבור את הזרם המהפכני של ההמונים, בעיקר בזמן המלחמה ביפן. פלבה מצא זאת בפוגרומים נגד היהודים. בזה מוסבר גל הפוגרומים שגבר בזמן כהונתו, שביניהם היה אכזרי ונורא במיוחד — הפוגרום מקישינוב".

ובקטע אחר מספר גרף וויטה:

„גרף מוסין־פושקין, מפקד הצבא האזורי באודיסה, מסר שמיד לאחר הפוגרום נסע לקישינוב כדי לברר את פעולות התנהגותו של הצבא בזמן הפרעות. הוא תיאר את הזוועות שנעשו נגד היהודים הבלתי־מוגנים והדגיש, שכל זה קרה בשל אי־יעילותו של הצבא, כי לא ניתן לצבא לפעול בשל סירובם של השלטונות האזרחיים. מוסין־פושקין השתומם לכל זה כי הוא ראה בזה דרך לדמורליזציה של הצבא."

הקטגור המחוזי א. פולאן, שאף הוא לא נטה לצד היהודים, אולם ניסה להודיע באופן אוביקטיבי על הזוועה בקישינוב, מספר בדין־וחשבון שלו למנהלת מיניסטריון המשפטים פרטים, שיש בהם משום האשמה כבדה נגד השלטונות. בין היתר הוא מדגיש: „לו נקטו ביום הראשון של פסח (אחרון של פסח היהודי) אמצעים מתאימים נגד הפרעות, הן לא היו קורות בכלל, ולו גם פרצו באיזו מקום אפשר היה להפסיקן מיד, כי לא היה להן שום אופי רציני".

---

[6]) ספר זכרונותיו של גרף וויטה (ברוסית) פריז 1922, עמודים 192־193.

הוא מוסיף לספר שבזמן הפרעות „קיבל ראש המשטרה את ראש הכמורה, שעשה ביקורים שונים באותו יום, ולעומת זאת לא הוקדשה תשומת לב לנעשה בעיר".

אין לסיים את רשימת האשמים — המקומיים והמרכזיים — מבלי להזכיר, שהצאר ניקולאי השני והפמליה שלו לא היו נקיים משפיכת דמים

„נקמת דם ילד קטן
עוד לא ברא השטן"

אלה. כידוע, נפוצו בימי הפרעות בקישינוב בקרב הנוצרים שמועות, שהצאר נתן הוראות לפרוע ביהודים במשך שלושת ימי הפסחא, וההמונים הפרועים שלא שמעו שום הכחשה רשמית לכך וגם ראו את אדישותם של שר הפלך ויתר האחראים לבטחון בעיר, הסיקו את המסקנה הטבעית, שאמנם רצון „הגבורה" במדינה לעשות משפטים ביהודים. התנהגותו של ניקולאי מיד

לאחר הפרעות, סירובו לקבל את הקונסול האמריקאי ואת המחאה שהיתה חתומה בידי אלפים תושבים מאמריקה נגד פרעות קישינוב; ההודעה שנתפרסמה באותם הימים על תודת הצאר לקרושבאן בעד ספרו „בסרביה" ששלח לו במתנה, ועוד פרטים אחרים — כל אלו מעידים, כי ניקולאי השני היה חדור שנאת ישראל כנושא כליו פון־פלבה. מענין גם להזכיר כאן את ספר זכרונותיו של וו. שולגין בו הוא מגלה את פרצופו האמיתי של העריץ הרוסי, את אהדתו לפוגרומים והצדקתם.

כל המנסה לאחד את כל החוטים המסובכים שהובילו לחוגים שונים מקישינוב לפטרבורג וחזרה, יבין שהדרמה שהתחוללה ב־6—7 באפריל, 1903, שרשיה בשנאה הכללית לעם מפוזר בגולה, שרבים רבים שאפו לרדוף אותו ולמגרו.

חסידי אומות העולם

בצד הרשעות שהצטברה בהמונים ובאינטליגנציה באותם הימים בקישינוב, אין לפסוח על מספר נוצרים שעשו הכל שביכלתם, כדי להקל על הסבל והעינויים של הנפגעים, עמלו למנוע את הפרעות, אבל הדבר לא עלה בידם. מעשי הבודדים האלה היו כשביבי־אור בים של זוועה ופראות. ביניהם יש להזכיר את הכומר לשקוב, שהציל בביתו כמה משפחות יהודים, ולמרות שבנו היה מעורב בפרעות, לא נרתע מלהוקיע את הרוצחים; המהנדס קוש, שהיה אז בהנהלת מכבי־אש הציל תושבי רחובות אחדים בהפעלת צנורות המים נגד הפורעים. ב. פייבל מזכיר במיוחד את פעולתו של הקצין מיכאילוב, שבא מבנדרי עם הגדוד שלו והגן ללא היסוס על היהודים הנתקפים. בהתחלה קיבל אזהרה קשה מן המפקדה על אי־ציות למשמעת, אבל הודות להתערבותו של מפקד הצבא באודיסה, מוסין־פושקין, שונתה ההחלטה ולמיכאילוב הובעה הוכרה בעד פעולה למען אהבת אדם.

בעל האחוזות קרופנסקי הצטיין בפעולתו לעזרת הנפגעים, הוא גם עזר לב"כ הקהילה ד"ר מ. מוצ'ניק לשלוח באופן דחוף את המברק לפטר־בורג, בו מסר על המאורעות בעיר. לפי הוראות המושל אי־אפשר היה לשלוח אז שום מברק פרטי מחוץ לעיר. קרופנסקי תרם גם סכום כסף ניכר לטובת הנפגעים. ביתו נהפך לבית־חולים ולטיפול בפצועים.

במרכז הקבוצה הנוצרית הקטנה הזאת, ששמרה על צלם האלוקים בימי הפרעות והתקוממה נגד הזוועה, עמד ראש העיר קרול שמידט. הוא היה ידיד היהודים הרבה שנים עוד לפני היבחרו לראש העיר. נולד בשנת 1847 ומילא תפקידים שונים בקישינוב. כשהתקרבו הימים המתוחים ובעיר

הורגשה ההכנה לקראת הפרעות, הזהיר והתריע נגד השלטונות האדישים לפניות של משלחות היהודים. לא האמין שאחיו הנוצרים מסוגלים למעשי זוועה כאלה. בעת שהמשלחת היהודית פנתה אליו, לאחר שהמושל פון־ראאבן סירב לשמוע אותה — רושם ד"ר סלוצקי בזכרונותיו — היה קרול שמידט כה נרגש מהמצב ללא נשוא שהתחיל לבכות, והיו אלה דמעות ידיד נאמן שלא יכול לעזור, על אף היותו ראש העיריה. השלטונות לא שמעו בקולו. מה שאפשר היה לו לעשות כפרט עשה: פתח את דלתות ביתו כמקלט למספר ניכר של יהודים עד יעבור הזעם; שקד להגיש עזרה לנפגעים, התרוצץ בבתי־החולים, כדי להתענין בפצועים הרבים. בעת שנחקר על־ידי החוקר השופט בקשר למאורעות לא נרתע להטיל את האשמה העיקרית על הצבא והשלטונות שלא פעלו בזמן. הוא גם מציין בעדותו [7]) את התפקיד הפושע של העתון „בסרבץ" שהרעיל את היחסים התקינים בין היהודים והנוצרים. אהדתו של ק. ש. לא היתה לשעה, לאחר הפרעות התקיפו אותו האנטישמיים על יחסו ליהודים והוא לא התגונן, אלא פתח בהתקפה נגדית. כנופית קרושבאן לא שקטה וחיפשה לשלם פרס כבוד למורם ורבם ברציחה ושוד, ובבחירות הקרובות נבחר קרושבאן למועצת העיר. קרול שמידט לא יכול היה להימצא בחברתו של המסית ויצא בדימוס. מאז עד יום מותו התרחק מחיי ציבור ובלי ספק נשמר בלבו הזעם נגד הבריונים, שהכניסו משטר חדש של שוד ופרעות בחיי העיר.

באהדה מיוחדת יש להזכיר גם את רופא בית־החולים האזורי (הזמסטבה) ד"ר ניקולאי דורושבסקי. הוא לא הסתפק בסיוע ליהודים בימי הפרעות בלבד, כי אם הזמין יהודים שיבואו לביתו עד שיעבור ימי הזוועה, וכן הופיע בגלוי בפני הפורעים וניסה לשכנעם שיסתלקו ממעשיהם — וגם סיכן את מעמדו בהוקיעו בפני דעת הקהל את הפרעות ואת האשמים האמיתיים להן. מיד לאחר הפוגרום פרסם בעתון „נובוסטי" שהופיע בפטרבורג את מעשי הזוועה שלא היו כדוגמתם. הפרטים שבאו לידי גילוי על־ידו הסעירו עוד יותר את דעת הקהל. הדבר הגיע עד לידי כך, שבפגישה אחת הביעה המלכה מריה פיאודורובנה למפקד הצבא באיזור קישינוב, גנרל בקמן, את צערה על הזוועות והאכזריות בימי הפרעות בקישינוב, כפי שזה תואר ע"י ד"ר דורושבסקי. סגן מושל בסרביה אוסטרוגוב הוזעק לברר ולהכחיש את הדבר [8]). היה נסיון גם לשכנע את

---

[7]) ש. דובנוב וג. אדמוני: עמודים 213־218.

[8]) שם — עמודים 251־253.

דורושבסקי שהוא בעצמו יכחיש את תוכן מאמרו ב„נובוסטי", וכשסירב התחילו לרדפו. הבלשת ערכה חיפושים בדירתו, לאחר שנודע לה שדורו־שבסקי מתכונן להוציא ספר מקיף על הפרעות ובו הוא מגלה את פרצופם האמיתי של ב"כ השלטונות [9]. הבולשת לא מצאה את המבוקש. לעומת זאת נמצאו רשימות של נוצרים ששלחו על־ידי דורושבסקי תרומות לועד היהודי לטובת נפגעי הפוגרום, משראו שלטונות הצאר שאי־אפשר „לתקנו", פיטרוהו ממשרתו מבית־החולים, וזה היה גמולו בעד גישה הומניטרית ליהודים הבלתי־מוגנים.

עם גמר הפרעות

מסך של בדידות ויגון ירד על יהודי קישינוב. זמן רב עבר עד שהתאוששו. סימני החורבן וההרס בחוצות העיר הבליטו אף הם את האסון. השלטונות האחראים במידה רבה לפרעות ניסו למחוק את סימני ההרס, אבל הדבר לא עלה בידם. היהודים לא פתחו את החנויות ואת משרדי המלאכה. עזובה שררה בכל פינות העיר.

למחרת הפרעות התאספו ראשי הציבור ובחרו בועד עזרה בראשותו של הרופא י. ש. מוצ'ניק. חבריו היו: ד"ר ברנשטיין־כהן, אלנרה הלפרין, ש. מ. גרוסמן, א. ש. קניגשץ, ישראל קיפרוסר, מ. גליקמן, י. מ. קרסילש־טיק, ש. פרלמוטר, א. י. ריידל, צ. רוזנפלד, ד"ר מ. ב. סלוצקי, מ. פוקלמן והרב מ. ש. אטינגר. הועד התחיל לפעול במרץ לשם הגשת עזרה לנפגעים. הסכומים הראשונים נאספו בין היהודים בעלי אמצעים בעיר. משהגיעה זעקת העזרה לערי רוסיה, לאמריקה, ולמקומות אחרים, התחילה לזרום עזרה רבה שהספיקה לצרכים במקום [10].

---

[9] שם — עמודים 231־234.

[10] בספר השנה של יהודי אמריקה, לשנת 1904 (5685) בעריכת כורש אדלר והנריטה סולד, פילדלפיה (The American Jewish Year Book) (עמודים: 378־380), התפרסם דין־וחשבון מפורט של ועד העזרה לנפגעי הפרעות בקישינוב. הועד סיים את פעולתו ב־25 בינואר 1904. נתקבלו תרומות בסכום של 1.010.343 רו"כ, שבאו מ־728 ערים, מהן 663 ברוסיה. וזוהי חלוקת הכספים:

533.573	רו"כ	לנפגעים
100.200	„	ליתומים
156.071	„	לסוחרים
15.390	„	למהגרים
13.056	„	לכלכלה והלבשה
3.041	„	לעזרה רפואית

הד הפרעות שהסעירו את דעת הקהל ברוסיה, אילץ את השלטונות לצעדי הסוואה כלפי חוץ. נאסרו כמה מאות חשודים כמשתתפים בפרעות, אבל רובם שוחררו מיד. מהמרכז הודיעו על בואו של ראש המשטרה המרכזית מפטרבורג, לפוכין, לשם חקירת המצב. כשהגיע לפוכין ב־14 באפריל קיבל משלחת יהודית, שמסרה לו תזכיר מפורט על הפרעות ועל גורמיהן. אמנם חסרו אי־אלו פרטים על האשמים המרכזיים, דבר המובן מאליו בתנאים של אז ובשלטון של ראש המשטרה המרכזית. שבוע ימים לאחר שלפוכין מסר את הדין־וחשבון שלו לפון־פלבה, פורסמה הודעה רשמית מטעם מיניסטריון הפנים להסברת הפרעות בקישינוב, בה סולפו כל העובדות, ובעקיפין הוטלה האשמה על היהודים, בין היתר נאמר בהודעה זו, כי לשם מניעת תופעות כאלה להבא יש לאסור כל קיום של איגוד להגנה עצמית. הסילוף הזה ואופן העמדת העניינים הוכיחו שוב את הכוונות הזידוניות של פון־פלבה. מענין לציין, כי לאחר שנים הודה לפוכין בפני אחד מעסקני היהודים ברוסיה, ג. ב. סליאזברג [11]), שאמנם הדו"ח שלו על הפוגרום שונה לחלוטין על־ידי פלבה. כפי שנודע אחרי כן המציא המפקד הצבאי לאיזור אודיסה, גרף מוסין פושקין, דין־וחשבון מפורט על הפרעות והאשים את השלטונות במקום.

פלבה חשב להסתפק בתגובתו הרשמית על הפרעות, אך הסערה הציבורית ברוסיה ומחוצה לה אילצוהו לנקוט אי־אלו צעדים דרסטיים. פיטר את המושל פון־ראאבן, ובמקומו בא מושל ליברלי, נסיך אורוסוב, כן פוטר ראש המשטרה בקישינוב ונשלח חוזר מעורפל ובו הוראה המטילה אחריות על המושלים בעד כל הפרעות הסדר במקומותיהם.

המשלחת היהודית מקישינוב, בהרכב א. גרינברג, א. ש. קניגשץ וגולשטיין שנתקבלה ב־6 במאי 1903 ע"י פלבה, התרשמה מבקורה שמיניסטר הפנים אינו מפסיק מלהאשים את היהודים שהם מחבלים במשטר הצארי, וכי מתוכם באים רוב המהפכנים נגד המשטר הקיים.

23.047	רו"כ להחזקת מטבח ציבורי
—.581	„ להלויית ספרי תורה שנקרעו
14.700	„ הוצאות הטיפול היורידי
4.051	„ הוצאות ועד העזרה
16.748	„ לתיקון בניני ציבור ופרטיים
50.000	„ להקמת נקודת התישבות בא"י למשפחות מקישינוב
50.000	„ ל„איקא" להקמת מושבה חקלאית בבסרביה

[11]) ספר זכרונותיו של סליאזברג, כרך ג', עמודים 60־67.

ועד העזרה

באותה תקופה בערך ביקר במיוחד בפטרסבורג ד"ר יעקב ברנשטיין־כהן ונפגש עם הנסיך משצ'רסקי, שהבטיח לפעול ולהעניש את האחראים.

כפי שהזכרנו נאסרו, למראית עין, מאות אחדות של פורעים, אבל חיש־מהר שוחררו ברובם מתוך „חוסר הוכחות" נגדם. השופט החוקר לא נתן לעורכי־דין מצד הנפגעים לחרוג ממסגרת התכנית שנקבעה על־ידו, ובשום אופן לא הסכים לכלול בכתב־האשמה את נציגי השלטונות המקומיים והמרכזיים, שנגדם היו הוכחות שהיו מעורבים בהכנת הפרעות. בתקופת חקירת הנאשמים נקבעו כמה מטובי עורכי־הדין, יהודים ונוצרים, בראשם עורכי־הדין המפורסמים א. ס. זארודני ונ. ד. סוקולוב. הם לא הסתפקו בהוכחת אשמתם של הנאשמים העלובים שהושבו על ספסל בית־המשפט, כי אם טרחו והוכיחו שראש הז'נדרמיה בבסרביה לבנדל, ריכז בידיו את כל החוטים לביצוע הפרעות, ואת אשמתם של כמה נציגים מהשלטונות האזרחים. השופט החוקר התנגד להרחיב את יריעת החקירה וגם נרמז

לזארודני שנוכחותו בקישינוב אינה רצויה וכי המשטרה לא תוכל להיות אחראית לחייו. זארודני נאלץ לעזוב את העיר, אבל עלה בידו לקחת אתו חומר רב שהאיר באור נכון מי הם הנאשמים האמיתיים בפרעות קישינוב [12]). כשנסתיימה החקירה והתחילו במשפט גופו נקבעו קבוצות עורכי־דין מהידועים ביותר, אנשים ליברליים, שאחדים מהם כבר שימשו בנאמנות כסניגורים לענין היהודים, ובראשם עורך־הדין המפורסם נ. פ. קרבצ'בסקי שיחד עם גרוזנברג, קלמנוביץ, זארודני ואחרים הגנו על זכויות הנפגעים. קרבצ'בסקי וחבריו הצליחו שוב להוכיח, בתוך מהלך המשפט, שנוסף לנאשמים הנמצאים בבית־המשפט חסרים עוד כמה נאשמים אשר השתתפו בפעולה עם הפורעים בהכנת הפוגרום. הם דרשו להפסיק את המשפט מיד ולחדש את החקירה נגד החשודים. משסירב בית־המשפט להיענות לתביעה הצודקת, עזבה קבוצת עורכי־הדין עם קרבצ'בסקי בראש באופן הפגנתי את האולם, בציינם שאין טעם להמשיך במשפט בשעה שהמסקנות הוכנו מראש. לתגובה זו היה הד עצום בדעת הקהל שהבין מתוך זה איך הכין פלבה „משפט צדק" בענין הפוגרום בקישינוב. הבימוי לא הצליח, והמזימה נודעה קבל העולם כולו.

ב־15 ביולי 1904 נפל פון־פלבה בחוצות פטרבורג מתבוסס בדמו. בסמטאות קישינוב התלחשו כי זהו אצבע אלוהים. יהודי רוסיה לא שכחו את תפקידו הפושע בפרשת הדמים בקישינוב.

ההד בתפוצות והמסקנות

פרעות קישינוב הסעירו לא בלבד את תחום המושב היהודי, אלא גם את החלק הנאור של החברה הנוצרית. ברוסיה עצמה השמיעו את מחאתם גדולי הדור של העם הרוסי. סופרים, עסקני ציבור, מלומדים הצטרפו לגל המחאות האלה. אפיני הוא הדבר, שברוב הכרוזים האלה הודגשה לא בלבד האשמת הפורעים בפועל, אלא גם תפקידם הפושע של המסיתים. ליאו טולסטוי, הנסיך טורובוצקוי, פרופסור סטורוז'נסקוי, פרופ' אוזורוב ואחרים, ציינו בין היתר בהודעתם את רגשי הבוז שלהם כלפי כל המסיתים את ההמונים. מקסים גורקי [13]) מדבר בשאט־נפש על הנוצרים והאינטליגנציה הרוסית שיכלה לסבול בתוכה פראות זו. והיו שלא הסתפקו בהבעת מחאה בלבד, כי אם באו לקישינוב מיד לאחר הפרעות לראות במו

---

[12]) שם, עמודים 64־61.

[13]) ראה מכתבו בפרק „תעודות".

עיניהם את סימני הזוועה. ביקורם עורר רעדה בנפשם, ואחדים הנציחו בספרות הרוסית את זוועות קישינוב. אחד מהם היה הסופר הליברלי הנודע וולאדימיר קורולנקו, שביקר בקישינוב ותאר תאור ריאלי את מצב העיר לאחר הפרעות, ובעיקר חצר אחת ברחוב אזיאטסקי, ששם נהרגו מספר יהודים. שם החוברת: „הבית מספר 13".

החלק הליברלי שבין הכמורה, אף הוא לא השלים עם הוונדליזם בפרעות בקישינוב, והאפיסקופ אנטוני גינה בנאומו בכנסיה בז'יטומיר בצורה חריפה מאוד את הפשע כלפי היהודים.

הרוחות לא שקטו. מכאן גל המחאות מצד החלק הנאור שבחברה, ומכאן גברה התנועה האנטישמית. מתיחות גדולה הורגשה בערים הגדולות שברוסיה, ואי־פה אי־שם גרמה גם להתנגשות.

המחאות של העולם הנוצרי הקיפו גם חלקים באירופה המערבית ובעיקר הרתיחה את דעת הקהל באמריקה [14]). אלפים אסיפות מחאה נערכו בערי אמריקה, הממשלה נתבעה לאינטרבנציה רשמית, התחילו גם בריכוז אמצעים להגשת עזרה לנפגעים.

הסוקר את התגובה הכללית של הנוצרים הנאורים לאחר פרעות קישינוב, אפשר לו להגיד, שהם הפתיעו אותם במידת הפראות, תאות הבצע והשוד בהמון הנוצרי הפרוע. אלה שחינכו לסבלנות, למשטר ליברלי ודמוקרטי, נבהלו מגילוי שנאת האדם שהובלטה בימי הזוועה בקישינוב.

ומה קרה ברחוב היהודי לאחר פרעות קישינוב?

אין ספק, שהפוגרום הרעיד את דעת הקהל היהודית בתפוצות. הפרעות האלה גרמו לא בלבד לזרוז ההכנות להתגוננות העצמית של היהודים בתפוצות, אלא גם לחשבון נפש עמוק על עתיד קיומנו בגולה. באותם הימים הסוערים טיכסו עצה עסקנים והוגי הדור כיצד לארגן הגנה עצמית, וכיצד לחנך את המוני העם, ובעיקר את הנוער, לאחר לקח מאורעות קישינוב. מתוך כור הסבל של הפוגרום בקישינוב קמה ועלתה ההגנה העצמית בחלק ניכר של קהילות רוסיה הצארית. מגילת סתרים [15]) שהוכנה ע"י אחד העם, שבועיים לאחר הפרעות והופצה בקרב כל הקהילות ברוסיה בשם אגודת סופרים עברים, הסעירה את הציבור היהודי. הכרוז מציין בין השאר: „ההרג והביזה בקישינוב, אשר כמוהם לא באו עלינו מימי חמילניצקי וגונטה — מחייבים אותנו לפקוח עינינו לראות מעמדנו

---

[14]) ספרו של כורש אדלר: קולה של אמריקה על קישינוב (באנגלית).

[15]) ראה בפרק „התעודות": „מגלת סתרים של אחד־העם".

בארץ הזאת כמו שהוא, למען נדע לבחור דרכנו ולא נוסיף עוד להשלות נפשנו בנחמות־הבל ותקוות שוא".

ש. דובנוב רצה להבטיח גם ריכוז חומר מפורט על הפוגרום כדי לפרסמו, ואז הוחלט על ביקורו של ח. נ. ביאליק בקישינוב למטרה הנ"ל. החומר המפורט על הפרעות שרוכז על־ידו לא פורסם, כפי שהוטל עליו ע"י הועדה ההיסטורית, לעומת זה ראה המשורר, תוך כדי איסוף חומר וריכוז גבית עדויות, את שבר עמו בתפוצות ונתן ביטוי לזעמו על המצב הקיים. שני שיריו „על השחיטה" ו„בעיר ההריגה" — הם לא רק פניני בספרות העברית, אלא גם אבני יסוד במהלך המהפכני של הנוער היהודי בגולה ובחיפוש עתיד חייו העצמאיים. הוא זעזע את מצפון הדור למען הליכה בכבוד קוממיות.

גם ש. פרוג חיפש לתת ביטוי בשירתו לפרעות קישינוב, אך לנגד עיניו היו החללים הרבים ובנפשו נגע סבל הנפגעים והוא פנה בקריאה:

— „הבו פת לחם לחיים, תכריכים — למתים"!

התגובה הנפשית שהתעוררה בקרב יהודי רוסיה להגן על כבוד האומה, היא שהביאה את פנחס דשבסקי למעשה התנקשות בחייו של פ. קרושבאן, המסית והמארגן של הפוגרום בקישינוב. בצדק מעיר ב. כצנלסון [16], שקישינוב גרמה גם לכך, שבפעם הראשונה בתולדות הגולה הופיע צעיר יהודי אשר נקם את כבוד ישראל. בחקירת דשבסקי בפטרבורג ב־4 ביוני 1903 הדגיש, שאף כי הוא מודה שניסה להתנקש בחייו של קרושבאן, אינו רואה את עצמו אשם כיהודי, מחובתו היה לנהוג כך, כמעשה של כבוד עצמי לאומי. לשם הבלטת הרקע הלאומי של מעשהו הדגיש, שאף פעם לא היה בקישינוב, ואף אחד מקרוביו לא נפגע בפרעות קישינוב והוא הצהיר כי הוא ציוני ומתוך הכרה ראה את מעשהו כמוצדק [17]. מעשה הנקמה של דשבסקי נתקבל בקרב הנוער היהודי כמעשה מהפכני ממש. היו ידועים מעשים נועזים להגנת הזולת, אך אף פעם לא העיז צעיר יהודי לנקום נקמת הכבוד היהודי.

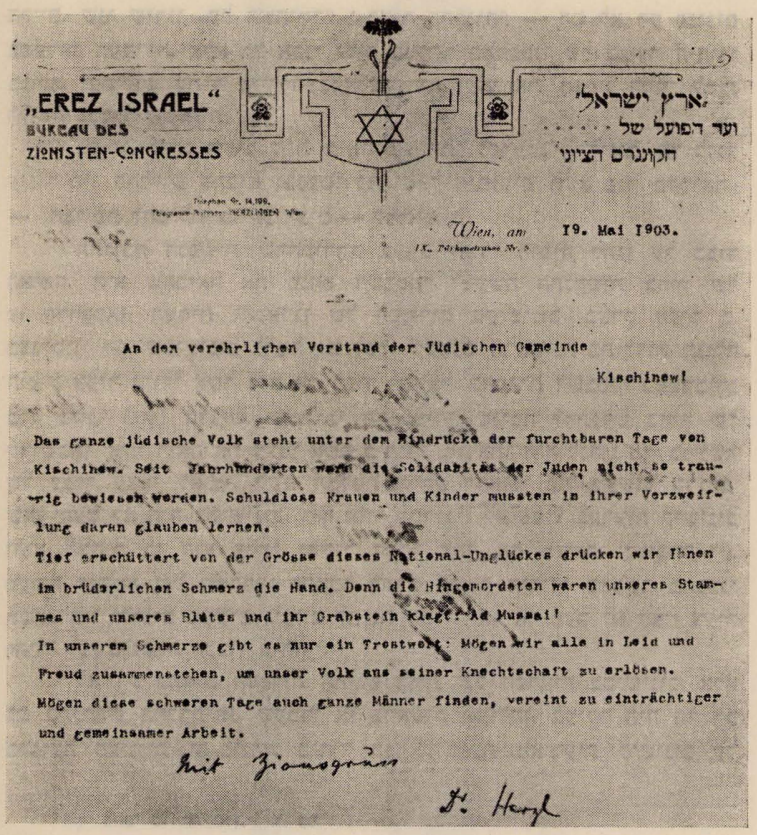
לא רק בתחום הספרות הורגש זעזוע של הפרעות בקישינוב, אלא גם בתנועות החברתיות, שעמדו אז בראשית צעדיהן. בעיקר היה הד רב בתנועה הציונית וב„בונד". ביחוד רבה השפעת מאורעות קישינוב על

---

[16] כתבי ב. כצנלסון, י"א, עמוד 37.

[17] ספר התעודות על הפוגרומים, ערוך ע"י ש. דובנוב וא. אדמוני, עמודים 308־311.

התנועה הציונית והתפתחותה. בתוך המבוכה שהקיפה אז את הציבוריות היהודית נשמעה שאגת המנהיג הציוני ד"ר ת. הרצל: עד מתי? בבחינת אזהרה חמורה לפזורי העם, שאינם חשים בסכנה האופפת אותם. קריאה זו באה במכתב שהרצל שיגר לועד הקהילה בקישינוב, ב־19 במאי 1903, על טופס משרד הועד הפועל הציוני בוינה, וזה לשונו:

„EREZ ISRAEL"
BUREAU DES
ZIONISTEN-CONGRESSES

ארץ ישראל
וער הפועל של . . . . .
הקונגרס הציוני

Wien, am 19. Mai 1903.

An den verehrlichen Vorstand der Jüdischen Gemeinde

Kischinew!

Das ganze jüdische Volk steht unter dem Eindrücke der furchtbaren Tage von Kischinew. Seit Jahrhunderten wurde die Solidarität der Juden nicht so traurig bewiesen werden. Schuldlose Frauen und Kinder mussten in ihrer Verzweiflung daran glauben lernen.

Tief erschüttert von der Grösse dieses National-Unglückes drücken wir Ihnen im brüderlichen Schmerz die Hand. Denn die Hingemordeten waren unseres Stammes und unseres Blutes und ihr Grabstein klagt: Ad Mussai!

In unserem Schmerze gibt es nur ein Trostwort: Mögen wir alle in Leid und Freud zusammenstehen, um unser Volk aus seiner Knechtschaft zu erlösen.

Mögen diese schweren Tage auch ganze Männer finden, vereint zu einträchtiger und gemeinsamer Arbeit.

Mit Zionsgruss

Dr. Herzl

מכתבו של הרצל לקהילת קישינוב

„וינה 19 במאי, 1903

אל הועד הנכבד של הקהילה היהודית בקישינוב!

עם ישראל כולו עומד תחת רושם הימים האיומים בקישינוב. זה מאות בשנים, שהערבות ההדדית של היהודים לא הוכחה באופן מעציב כזה כמו עתה. נשים וילדים חפים מפשע, נאלצו ביאושם ללמוד לדעת את זאת.

מזועזעים עד לעמקי לבנו מגודל האסון הלאומי הזה, הננו לוחצים מתוך צער את ידכם. כי הנרצחים היו בני גזענו, דמנו ובשרנו ומצבת קברם מקוננת עד מתי?[18].

בצערנו זה, יש מילת תנחומים אחת: נהיה נא כולנו מאוחדים בצרה כבשמחה, כדי לגאול את עמנו מעבדותו. וימצאו נא ימים קשים אלה גם גברים שלמים מאוחדים במחשבה אחת לעבודה משותפת.

בברכת ציון

ד"ר הרצל

פרעות קישינוב גרמו לשתי הופעות מנוגדות: אוגנדה — מחד ועידוד העליה השניה — מאידך. העולם היהודי נזדעזע מפוגרום זה יותר מכל הפרעות הקודמות[19]. אז היתה קיימת כבר התנועה הציונית שחישלה את הקשר בין היהודים, „קישינוב — נתנה לעם היהודי דחיפה גדולה למחשבה על עתידו". אולם דווקא התביעה המידית לאור המציאות בקישינוב הכניסה את המנהיגות הציונית הפוליטית במבוכה לא קטנה. היה צריך לתת תשובה בהקדם להמונים הנתונים במצוקה ועלתה המחשבה, שאולי אין להפקיר את המוני ישראל עד שתבוא האפשרות ליסוד המדינה, ועד אז למצוא טריטוריה זמנית ל„קליטת לילה". הרצל ראה בזה פתרון זמני ורצוי. שאלת אוגנדה הסעירה את כל התנועה הציונית, אולם דוקא ציוני רוסיה היו המתנגדים העיקריים ולא רצו להחליף את א"י בשום מקום אחר. בעקבות התקופה הסוערת הזאת רושם נשיא ישראל חיים

---

[18]) סביב הביטוי „עד מתי" התעורר פולמוס בעתונות, מר מ. אונגרפלד ציין במאמר ב„הצופה", שהרצל הושפע ע"י המורה שלו לעברית ד"ר מיכאל רבינוביץ משירו של ביאליק „על השחיטה" והכניס את המלים „עד מתי", על כך ערער ב.ק. ב„הארץ" וניסה להוכיח שביאליק ראה את מכתבו של הרצל לפני שכתב את שירו „על השחיטה" וכי הושפע מהרצל. בא לבסוף פ. לחובר ומוכיח (בספרו ח.נ. ביאליק חייו ויצירותיו) ששתי ההשערות אינן נכונות. בהתאם לתעודות מארכיונו של ביאליק מתקבל שהשיר נכתב ונשלח ל„השילוח" בסוף אפריל, ואילו המכתב נכתב ב־19 במאי בווינה.

[19]) כתבי ב. כצנלסון כרך י"א עמוד 36.

וויצמן בזכרונותיו [20]): „ברור היה לי, שפרעות קישינוב ושלטון האימים הכרוך בהן לא בישרו טובות לתנועתנו. בימים של פחד תכניות מאבדות צורתן, עבודת היצירה היא מן הנמנעות, על הכל משתלטות שיטות פורעות, שלא עלו על הדעת. עקת הפחד, שנעשה גלוי לעין אחרי פרעות קישינוב, לא סרה מן התנועה הציונית במשך שנים. „הפתרון המהיר" רדף אחרינו בכל קונגרס והסיח את דעתנו מתיכון תכניות בישוב הדעת ומאותן ההתחלות הקטנות ההכרחיות כל־כך לפני כל הישג גדול". מאידך התעורר בין הנוער הציוני אז הרצון העז לעלות לא"י ולהתחיל בחיי הגשמה עצמית. פרעות קישינוב האירו להם באור נכון את הסיכויים של השהייה. עשרות, ואחריהם מאות צעירים וצעירות, הפסיקו את לימודיהם ומלאכתם ומצוידים ברצון עז לחדש את בית ישראל בארץ מולדתם העפילו לארץ. צעירי קישינוב בעצמם שימשו דוגמה ומופת לאלה שהחליטו לשרוף את גשרי הגולה. אז הונח היסוד לבסיס מוצק יותר לעבודה מעשית בארץ־ישראל. ראשוני העליה השניה פתחו פרק חדש בתולדות התנועה הציונית ובתולדות חיי הישוב.

ראוי לציין מפעל עליה לא"י של יתומי הפרעות בקישינוב שבוצע ביזמת התנועה הציונית. לפי התכנית צריך היה להעביר את יתומי הפרעות למוסד חינוכי־חקלאי ולאחר שיסיימו את לימודיהם בבית־הספר, יתישבו על הקרקע שתירכש על־ידי התנועה הציונית. על הביל"וי ישראל בלקינד, מבוני ראשון־לציון, הוטל לרכז את יתומי קישינוב במוסד „קרית־ספר" ועל מ. מ. אוסישקין לרכוש את שטח האדמה המיועד להתישבותם. בביקורו של י. בלקינד בקישינוב בחר את קבוצת היתומים הראשונה לעליה. בחודש נובמבר 1903 עלתה קבוצה של 33 יתומים ולאחר מספר חדשים קבוצה שניה. על אף מאמציו של י. בלקינד לא עלה המפעל יפה, רובם הגדול נשארו בארץ, פזורים בפינות שונות ובתפקידים שונים, אולם התישבותם לא בוצעה.

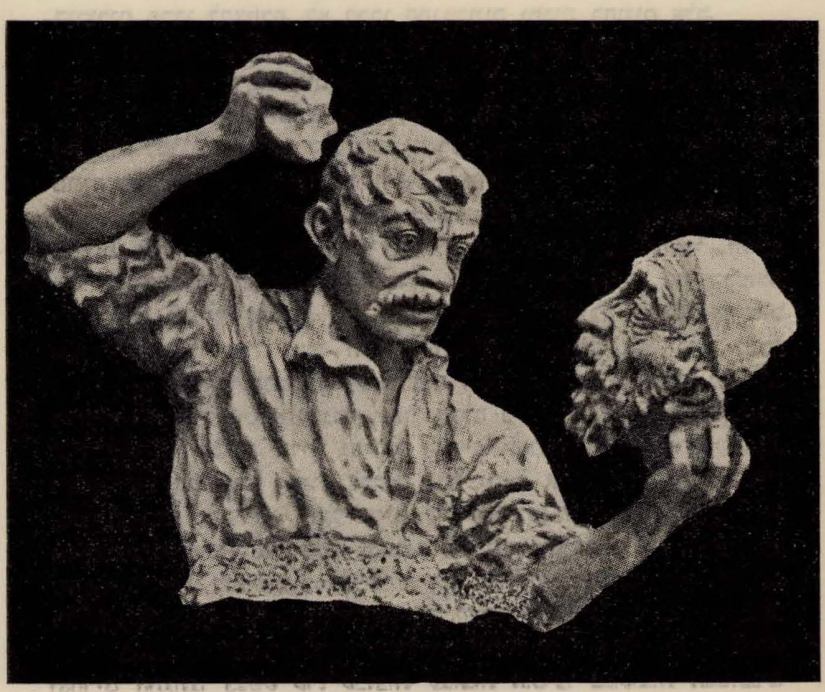
הפרעות בשנת 1905

הנסיך אורוטוב, המושל החדש של בסרביה, אדם ליברלי ואוהד היהודים, ניסה לשפר את היחסים בין היהודים והנוצרים בעיר, אבל הקו החדש שלו לא מצא חן בחוגי השלטונות בפטרבורג, ובשנת 1905 הוחלף במושל חדש, חרוזין, אשר המשיך את הקו האנטישמי של המושל פון־

[20]) „מסה ומעש", ח. וויצמן, עמוד 87.

אוסטרוגוב מזמן הפרעות ב־1903. חרוזין מונה גם כדי לדכא כל פעולה של החוגים השמאליים, שהרימו ראש באותה שנה, ויהיו לגורם פעיל. חוגי הריאקציה לא טמנו את ידם.

אנשי קרושבן ופרונין התחילו לארגן את רוב הנוצרים בקישינוב, ב„ליגה של פטריוטים" שעיקר מטרתה היתה הסתה נגד היהודים. הם הפיצו כל מיני דיבות ועלילות על האוכלוסיה היהודית, כדי לסייע עוד

פרעות 1905 (פסל מאת הצייר א. פטלז׳אן)

יותר מהר לגבש את הכרתם של הפורעים. היו אלה ימי המפלות הגדולות של הרוסים במלחמה עם יפאן, וכדי להסיח את דעת ההמונים מהכשלונות הצבאיים הפיצו המסיתים שמועות בין האספסוף שהיהודים בגדו במולדת, הם מכרו ליפאנים אניות ושלחו להם סכומים גדולים. אחת השמועות היתה שהיהודים מתכוננים להקים ריספובליקה בדרום רוסיה ובראשה יעמוד

העורך־דין המפורסם פרגמנט מאודיסה, יהודי וכי ד"ר מוצ'ניק מקישינוב יבוא במקום המושל חרוזין וד"ר לב קוגן במקום ראש המשטרה בעיר. ידיעות אלה היו כשמן על גלגלי ההסתה של הפורעים.

מפלגות השמאל בקישינוב הכריזו על 16 באוקטובר, 1905, כעל יום שביתה בו העלו את התביעה למשטר של חופש במדינה. בשביתה ובהפגנה השתתפו פועלים יהודים רבים, ולעומתם רבים מפועלי העיר הנוצרים סרבו להצטרף, לא חסרו התנגשויות ומכות בחוגים אלה.

המתיחות ששררה בעיר בישרה פרעות חדשות. הפעם התארגנה בעוד מועד הגנה עצמית בממדים רציניים יותר מאשר בשנת 1903. הוחלט גם לפנות למושל חרוזין בתביעה לנקוט בצעדים הדרושים כדי למנוע את הפרעות. למרות כל ההבטחות פרצו הפרעות ולפי כל סימנים בסיוע השלטונות שרק לפני יום־יומים הרגיעו את היהודים.

18 באוקטובר נקבע „כיום הקונסטיטוציה", בעיר נערכו אסיפות גדולות. למחרת ב־19 באוקטובר התחילו הפגנות הנגד מצד חברי „הליגה של הפטריוטים" שהיתה להן מטרה אחת ויחידה, לקיים את הבטחות החוליגנים לערוך פוגרום שני בעיר. המשטרה והצבא נשארו אדישים והפורעים קבלו זאת כאות הסכמה. הפורעים התרכזו גם הפעם בככר צ'ופלי — והתחילו להסתער על רחובות העיר. הקבוצה הראשונה של 100 פורעים פנתה לרחוב אלכסנדר וכאן נתקלה בקבוצה של יהודים מזוינים, ומוכרחים היו לברוח. בדרך נסיגתם הספיקו להרוג בחור ובחורה יהודים. הנסיון של הפורעים לפרוץ לרחוב אחר נתקל אף הוא בתגובה מידית וביריות מצד היהודים. לרוע מזלם של המגינים הופיע כאן גדוד של ז'נדרמריה שהעמיד את עצמו באמצע בין היהודים והפורעים בצורה כזו שהפורעים יכלו להמשיך במלאכת ההריסה ושוד בלי תשובה מצד היהודים. באותן השעות נפרצו ברחוב פושקין רוב החנויות וכל הרכוש נשדד ונשרף.

בהגנה השתתפו כ־200 איש ורק כ־100 מהם היו להם אקדחים, ואחרים התגוננו בנשק קר. קבוצות קבוצות הופיעו במקומות המסוכנים ביותר והצילו רבים, אבל הם לא יכלו למלא את שליחותם בשלמות, כי המשטרה והצבא עמדו לצדם של הפורעים, בכל מקום שהופיעה קבוצת הגנה נרתעו הפורעים והסתתרו מאחורי גבה של המשטרה.

מספר הקרבנות היהודים במאורעות אלה היה: 29 הרוגים, 56 פצועים והרס רב של הרכוש היהודי, אולם הפעם נפלו גם רבים מבין הפורעים.

הציונות

קישינוב היתה אחד המרכזים החשובים לתנועה הלאומית במזרח אירופה. בשל סיבות שונות טושטשה לעתים קרובות השפעת מרכז זה ולא הובלטה לפי ערכו במערכת התנועה הציונית. המסתכל בעין בוחנת בדרכה של קישינוב הציונית ב־60 השנים האחרונות, יעמוד על גודל התרומה הרעיונית שתרמה לתנועה. מתחילתה של התנועה הציונית בקישינוב בשנות השמונים של המאה הקודמת עד לחיסולה בשנת 1940 אפשר להבחין 5 תקופות:

א. חיבת ציון;
ב. הציונות הפוליטית;
ג. „צעירי־ציון" וראשית העליה השניה;
ד. בתחום ציונות רומניה;
ה. על סף החיסול.

חיבת־ציון

שנות השמונים של המאה הקודמת הסעירו את האינטליגנציה היהודית ברוסיה, אשר באה לידי הכרה, שה„השכלה" לא פתרה ולא תפתור לעולם את הבעיה היהודית, ובמקום „סידור" תקין של ההמונים היהודים במקומות מגוריהם הציף גל של פוגרומים את הקהילות הגדולות ברחבי רוסיה. המבוכה הכשירה את הלבבות לקליטת הניב החדש, שהושמע בלי לאות ע"י פרץ סמולנסקין, מ. ל. ליליינבלום, אליעזר בן יהודה, ד"ר ל. פינסקר ואחרים [1]. הם לא קראו להגירה סתם, דוגמת ההגירה לאמריקה, אלא לבנות מחדש את המולדת בארץ־ישראל. חלק מיהודי קישינוב הצטרפו לחותרים נגד הזרם. פעולתם הפובליציסטית של סופרי חיבת־ציון הראשונים הכתה גלים בקרב בחורי ישראל בקישינוב. אף כי בשנת 1881 אין עדיין בקישינוב שום אגודה ציונית, בכל זאת נמצאים שם כבר בודדים, שהושפעו מהתעמולה לעליה לארץ: אברהם גרינברג, מאיר דיזנגוף ואחרים.

---

[1] „חיבת ציון", נ. סוקולוב, הוצאת ר. מס, ירושלים, שנת תש"א, עמ' 176־186, 234־252.

היו גם גורמים אחרים, שהניעו חוגים בקישינוב, בשנת 1880, להתעניין בארץ־ישראל. ד"ר מ. ב. סלוצקי, רופא ראשי בבית־החולים היהודי בקישינוב, שלא היה קרוב לחוגים הציונים בתקופה הראשונה, מעלה בזכרונותיו פרטים מעניינים בשטח זה [2]).

בקונגרס הברלינאי, שנועד לקבוע תנאי השלום בין רוסיה ותורכיה נשא נציג רוסיה, הנסיך גורצ'קוב, נאום אנטישמי מובהק, והביע התנגדות לדון במצב יהודי רוסיה. הוא גם האשים את היהודים בהתחמקות מעבודות פרודוקטיביות. באותם הימים התרכז בקישינוב, כפי שהזכרנו, חוג של עסקנים, שהעמיד לו למטרה להגדיל את הפרודוקטיביזציה בקרב ההמונים היהודים. בראשו עמדו: ד"ר לבונטין, ד"ר מ. ב. סלוצקי, יוסף רבינוביץ, חזן, ד"ר פליספיידר ואחרים. מיניסטריון הפנים הרוסי לא אישר את תקנון החוג. מתוך התענינות באפשרויות ההגירה לא"י הוחלט לשלוח שליח מיוחד לארץ לברר את המצב. לרוע המזל נבחר כשליח יוסף רבינוביץ [3]). בשנת 1882 יצא בשליחותו זו, אולם עוד בהיותו בקושטא המטיר ב„המליץ" מכתבי אזהרה, לבל יהינו לעלות לארץ, הואיל והתנאים השוררים בה קשים ללא נשוא. לדבריו היתה השפעה על ההמונים בקישינוב.

רבינוביץ שלח מכתב מקונסטנטינופול ב־6 במאי, 1882, לעורך „המליץ" א. צדרבוים (פורסם בגליון 19, י"ב סיון תרמ"ב, 18.5.1882) הוא כותב בו בין היתר:

„בבואי הנה מצאתי פה את כל אחינו הדורשים שיבת שבות יעקב אל אדמות הקודש: ה' דוד פרעסקין מו"ל מ"ע „טעלעגראף" בלשון ספרדית, הד"ר שווארץ ומרעיו, כולם כואבים על שבר עמם ברוסיא ורומניא ותאבים לבקש מפלט לעשוקים ורצוצים אלה על אדמת אבותינו והחלוץ העובר לפניהם הם הגולים הרעבים ללחם וצמאים לישועה, הלומי אגרוף הרוסים הלומי יין. בעת אשר ממשלת תוגרמה, לא לבד כי לא גלתה דעתה כי נכונה היא לאסוף גליותינו אל ארץ מכורותינו מעולם, ונהפוך הוא — לרגלי התנועות הגדולות אלה שהגיעו עד שערי הדיוורן (מרכז הממשלה) ניתן צו להקונסול התורגמי באדעסא לאסור על יהודי רוסיא לבוא לפלשתינה. התקוה לתקן המעוות הזאת נשענה אך על איש החסד ה' אליפהאנט, כי יבוא לפני השולטן לבקש מלפניו רחמים בעדנו, כי יחזיר אותנו למקומנו לעבוד את האדמה הקדושה לנו ביתר שאת ולהפריח את הארץ בכל משלח ידים. וגם יפתח השר ההוא את אוצרו הטוב ואוצרות אחיו הבריטנים הכמהים להביא את היהודים אל המנוחה ואל הנחלה בארץ נחלת אבותיהם.

---

[2]) ד"ר מ. ב. סלוצקי: „За три четверти века" עמודים 90-89, קישינוב, 1927.

[3]) ראה עמודים 63-67 בספר זה.

אבל, אוי לי אם אכתוב, כי השר הגדול ה' אליפהאנט אשר הבטיח לישראל בכל מקום בואו כי יעשה וגם יוכל להיות להם לכורש במאה הי"ט ויפנה לפניהם הדרך לבוא גאולים למחוז חפצם ותוחלתם זה קרוב לאלפים שנה, השר הזה נגלה לעינינו כגבר אין איל, כי אין לו חן לפני שרי תוגרמה, בגלל ספרו אשר כתב נגד התורקים וגם אין בידו לפורטה אף פרוטה אחת לטובת ישוב א"י.

— — — בר כוכבא האנגלי הזה היה לבר כוזיבא ועלינו איפוא להשען על אבינו שבשמים כי ימציא לו מנוחה נכונה במעלות כל משיחי השקר שהתעו את היהודים בזמניהם."

המכתב הזה הסעיר את חוגי חובבי־ציון בכל רוסיה, רבים המטירו מכתבי מחאה למערכת „המליץ" [4]) נגד מכתבו של יוסף רבינוביץ בענין אוליפאנט, ורבים האשימו גם את העורך א. צדרבוים על שנתן לפרסם מכתב־דיבה כזה: ביניהם א. ש. פריעדברג (הוראדנא), שאול פנחס ראבי־נאוויטש (לעמבערג), משה־ליב לילינבלום, שמואל־משה לולקימאכער (אדעסא), פרץ סמאלענסקין — כולם מביאים הוכחות ועובדות על מסירותו של אוליפאנט למפעל ההתישבות של יהודים בארץ־ישראל.

א. צדרבוים ראה את עצמו נאלץ לפרסם מכתב גלוי נגד י. רבינוביץ בשם „מה עכרתנו"! ובין היתר הוא כותם לי. רבינוביץ: „מה גמלנוך רעה במשך חמש־עשרה שנה אשר ידעתיך כי משכת אותנו ברשתך לחטוא ולהחטיא את הרבים לחשוד בכשר ולהכאיב לבבות אלפי ישראל?"

י. רבינוביץ חזר בסוף חודש יוני 1882 מביקורו בארץ־ישראל ונדהם לקרוא ב„המליץ" על הסערה שעורר מכתבו נגד אוליפנט. במכתבו לא. צדרבוים (נדפס ב„המליץ" ב־2.8.82 גליון 30), הוא מנסה להסביר, שכוונתו היתה להביע את ספקותיו בדבר עבודתו של אוליפנט והוא עשה זאת מתוך שאיפת אמת. אולם ד"ר סלוצקי, מדגיש בזכרונותיו [5]) את ההשפעה השלילית של יוסף רבינוביץ ומציין, שמתנגדי הציונות, המתבוללים מכאן וחוגים דתיים קיצוניים מכאן, עטו על דיבות רבינוביץ כעל שלל רב והיו בטוחים שיעלה בידם לדכא לחלוטין כל התארגנות מחדש של חובבי ציון. חפצם זה לא עלה בידם. כעבור זמן מה, כשנודע בקהל על מעשי רבינוביץ, שבגד ביהדות והקים כת דתית יהודית־נוצרית, החלו הכל להסתייג ממנו ולבודדו, והבינו עד כמה לא נכונה היתה תעמולתו נגד העליה לא"י.

בתחילת 1882 התכנסה בבית ל. פינסקר באודיסה פגישה של מספר

---

[4]) „המליץ" 21, 22 תרמ"ב (1882).

[5]) ד"ר מ. סלוצקי, שם עמוד 91.

עסקנים עם ב"כ קבוצת „ביל"ו" מחרקוב להיועץ בדבר הבטחת עזרה קבועה לבילויי"ם, העומדים לעלות לארץ. בפגישה זו השתתפו מאיר דיזנגוף ודר י. ברנשטיין־כהן. האחרון רשם בזכרונותיו על הפגישה הנ"ל:

„באודיסה הופיעו אז פנים חדשות: משלחת ציונים מקבוצת חרקוב, החלוצים הראשונים של ביל"ו. היו ביניהם סטודנטים, מורים, שני פרופסורים והשאר ברובם בעלי מלאכה ופועלים. ד"ר פינסקר, שהכרתיו לפני זמן קצר, סידר בביתו אסיפה מיוחדת כדי לשמוע את דברי השליחים. הוזמנו ד"ר מיכאל ליאון, עו"ד מנשה מרגלית, מאיר דיזנגוף ואני כחבר־עסקן רצוי למפלגה. ישבנו עד שעה מאוחרת בלילה והקשבנו לדברי השליחים — „טולסטויים" יהודים שעברו לחיי־פשטות (עוד לפני „קול הקורא" של טולסטוי), החלפנו מחשבות ולסוף נוסד העד פעיל לשם מתן עזרה לקבוצת ביל"ו כפי שכינו את עצמם. מ. דיזנגוף נסע לקישינוב וארגן התרמה שהכניסה חדשית 2.500 רו"כ. הקישינובאים התחייבו לתת כסף בתנאי שהועד האודיסאי יתחייב להגיש להם מזמן לזמן דין־וחשבון על מה מוצא הכסף. נהגו זהירות משום מעשה שהיה. רבינוביץ וכת דיליה קבלו בקישינוב 3.000 רו"כ (אבי ז"ל השתתף בענין ביש זה) לנסוע לא"י. ולא זו בלבד שלא סייעו לענין היהודי אלא התנצרו בהשפעת המיסיונרים האנגלים. יוסף רבינוביץ בעצמו חזר אפילו לקישינוב, יסד „כת ישראל החדשה", שנתמכה ע"י המיסיה האנגלית, בנה לעצמו ספק כנסיה ספק בית־כנסת, קבל מן העיריה בית־קברות מיוחד למתי הכת, אבל מתוך העדר גופות מתים הכשיר את הקרקע לגינת־ירקות והיה מוביל את יבולו העירה או לשוק. לזהירותם של הקישינובאים היה איפוא יסוד ולפיכך הסכימו לתנאיהם" [6].

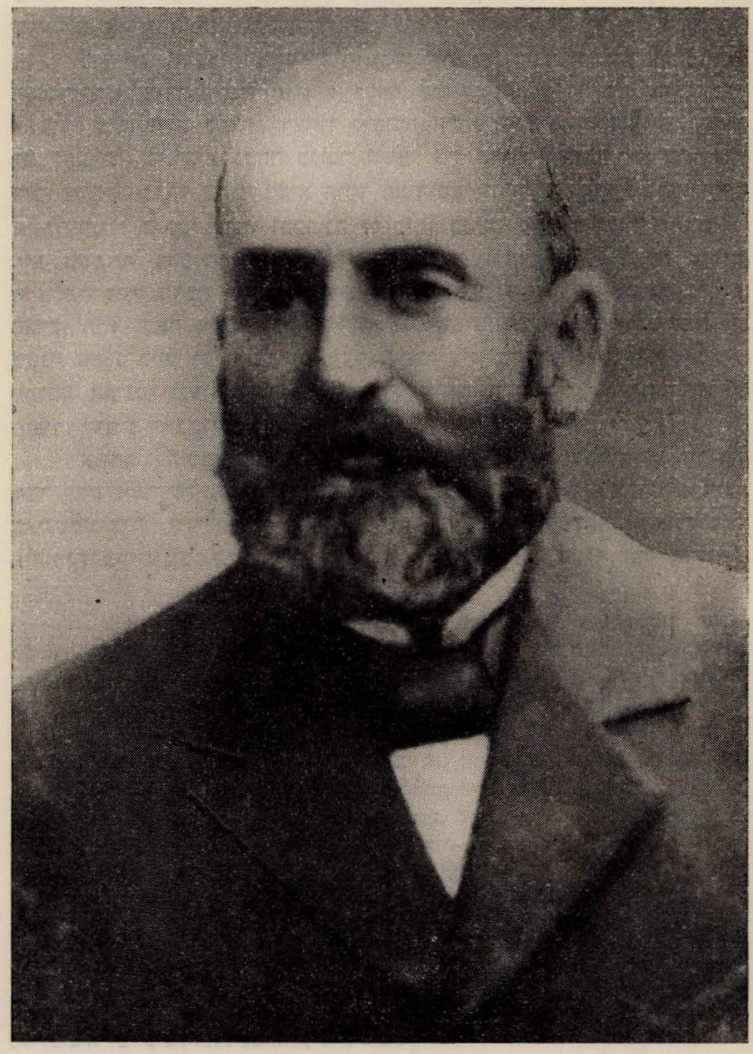
פעולת העזרה לבילויים הכשירה את הקרקע להקמת אגודת „חובבי ציון" בקישינוב כעבור ארבע שנים. בין אלה שהתמסרו לפעולה ציונית ולאירגונה היה אברהם גרינברג, אשר בשל כשרונו לארגן ומסירותו לתנועה נבחר לאחר זמן ליו"ר הועד האודיסאי של „חובבי ציון".

אברהם גרינברג נולד בקישינוב בשנת 1841. בעודו צעיר התעניין בחיי הציבור בעיר. בשנות ה־70 נסחף בזרם ההשכלה ופעל רבות בחיי הקהילה המקומית. היה עשיר גדול ובעל נכסים רבים בעיר ובנפה. הוא היה מבין הראשונים בעלי האמצעים הגדולים, שהצטרפו לתנועה הלאומית בראשית צעדיה [7]. אודיסה שהיתה בימים ההם מרכז ליהדות דרום רוסיה, זכתה למספר רב של משכילים ועסקנים והפכה למקום יזמה לפעולה ציבורית — משכה גם את א. גרינברג, שעבר לשם לישיבת קבע. אבל גם שם לא הפסיק את קשריו עם קישינוב והתענין ואף היה פעיל בשטחים

---

[6] ספר ברנשטיין־כהן, עמודים 87־88.

[7] אנציקלופדיה לציונות כרך א', מ. קליינמן, תש"ז, עמוד 326־327.

אברהם גרינברג

שונים לטובת העיר. קרוב לבואו לאודיסה התקרב אל ד"ר ליאון פינסקר, שראה בו את אחד מעוזריו העיקריים.

בועידת חובבי ציון בדרוזגניק (תרמ"ז) נבחר בין "הגבאים הנכבדים" ובועידת וילנה (תרע"ט) נבחר, לפי הצעתו של ל. פינסקר, "גבאי ראשון". כשהוחלט להשיג רשיון ליסוד "הועד האודיסאי" השקיע מאמץ רב להשגתו. בתרנ"ב נבחר כגזבר רשמי של האגודה. לאחר פטירתו של ד"ר פינסקר נבחר בתור נשיא הועד האודיסאי והקדיש את כל מרצו ורוב זמנו לעניני חובבי ציון. ובכהונה זו כיהן כמעט עד יום מותו (תרס"ו). הוא השתתף ברכישת גוש־חלב וגם הגיש עזרה רבה למושבה "יסוד המעלה", פעל הרבה ע"י ברון רוטשילד להקמת המושבה קסטינה בדרום הארץ, היא "באר טוביה", שבה התאחזו ראשוני המתישבים מבסרביה [8], בשנת 1886 סייע רבות להקמת ועד חובבי ציון בקישינוב, שריכז סביביו ממיטב האינטליגנציה והעסקנים בעיר. בראש הועד עמד מאיר דיזנגוף, מזכירו היה נ. ליפשיץ.

אגודת "חובבי ציון" בקישינוב (1886) נתקלה בהתנגדות חריפה מצד חלק ניכר של החסידים והדתיים, ששלטון הקהילה היה בידיהם. חוגי האינטליגנציה, שניסו אז לפלס דרך לרעיון הציוני בקרב האוכלוסיה היהודית בקישינוב, היו בבחינת "הולכים נגד הזרם". העיזו ואף הצליחו.

---

[8]) שיטת ההתישבות בקסטינה עוררה אי־שביעת רצון רבה ובשנת 1901, כשמאיר דיזנגוף עבר לאודיסה, המליץ לפני הועד האודיסאי לשלוח את עקיבא אטינגר (1872־1945) לערוך בדיקה יסודית של דרכי ההתישבות במושבות הראשונות, שהוקמו ע"י חובבי ציון ושנגדם יצא אחד העם בבקורת חריפה. עקיבא אטינגר, שלא הסכים לגישה הרעיונית של אחה"ע וחבריו, לא התעלם גם מן הלקויים הרציניים במושבות אלו. על המצב בקסטינה כתב דברים קשים ביותר. אנו מצטטים מספרו "עם חקלאים עברים בארצנו": "ועד חובבי ציון השקיע בקסטינה הקטנה והמבודדת, בסידור עשרים משפחותיהם טיפול וכוחות מרובים וכסף לא מעט. קסטינה היתה דוגמה בולטת לאי־העקביות, לאי ידיעת ה"אלף־בית" של עריכת נסיונות התישבותיים. לאכרים נבחרו בעלי משפחות גדולות. לא היתה להם כל הכשרה, לא קבלו כל ציוד משקי מתאים לתנאי המקום ולא ניתנה להם הדרכה נכונה. המישבים נהגו מנהג שררה, הטיפו לפרימיטיביות המשק ולפשטות (קיצונית) בחיי הפלחים, שפירושה הנכון היה דוחק וצמצום. הם נתעלמו לגמרי מן השאלה המכרעת בדבר שיעורו המינימלי של מקום־ישוב הן מצד הבטחון והן מצד אפשרויות להקמת מוסדות חנוך וצבור. קיום קסטינה היה רופף ומפוקפק וכידוע נחרבה כליל באחת הסערות שעברו עלינו במלחמה. על ידה נוסדה באר טוביה לפי שיטת ההתישבות העובדת החדשה".

בהמשך הפרק נראה שעוד לפני ע. אטינגר מתח ועד חובבי־ציון בקישינוב בקורת חריפה על שיטות ההתישבות של הועד האודיסאי.

לא קל היה התפקיד בשעה שהחסידים הקיצוניים, חסידי בוהוש, טלנא וסדיגורא, התנגדו לזרם החדש, וראו בציונות מתחרה רציני לשלטונם בקהילה.

כדי לעמוד קצת על האוירה ששררה בראשית התפתחות תנועת חובבי ציון בקישינוב, ראוי להביא את מכתבו של מאיר דיזנגוף למ. אוסישקין וזה תכנו:

כ"א אלול אתת"ט לחורבן (קישינוב)

למ. אוסישקין,

ידידי היקר,

— — — שנים הם המכשולים היותר הגדולים העומדים על דרכנו פה: 1. החסידים, או יותר־נכון המתחסדים, האומרים רע לכל אשר לא מפי רבם יוצא והם המה חסידי בוהוש, טלנא וסדיגורא. רק מעט מזעיר תמצא ביניהם מחסידי חב"ד, תלמידי ר' זלמן מקפיוסט, אשר דברת אתו. לא אחת ושתים הראינו לדעת פה, כי החסידים יתאמצו בכל עוז להפיר את מחשבותינו ע"ד קביצת כסף, כי לדעתם לא יתכן לאנשים צעירים לימים, אשר בצל ה"צדיקים" לא יחסיו לקבץ כסף בשביל דבר שבקדושה בארץ ישראל. ואף גם זאת, כי כל הכסף הנאסף מתויב להקבץ ע"י הצדיקים וגבאיהם בסדר החלוקה. רבים יאמרו, כי לו הרשה הצדיק מבוהוש לחסידיו לתת נדבות לישוב א"י הזילו כל החסידים את כספיהם מכיסיהם. כאשר אזכור אני אמרו הרבנים בדרוזגניק כי ישתדלו לכתוב להרבנים ולראשי החסידים אודות הרעיון של ישוב א"י ותחית האומה. אולי ידעת דבר אודות הענין הזה, תוצאת חליפת מכתבים אשר אולי היתה בין הרבנים והצדיקים או אולי ידעת עוד אגודות אשר גם אותן תולעת החסידיזמוס כעש תאכל. וע"כ נחוץ איפוא, לכל האגודות, אשר מכת ארצן הם החסידים, לדבר ביניהם ולטכס עצה איך להסיר את אבני הנגף האלה מדרכנו; אולי נוכל לשלוח לכל ה"צדיקים" איש אחד, אשר יהיה בא־כוחם של החברה וגם בשם הרבנים. הודיענו את דעתך ועצתך כי גדול מאד המכשול הזה".

ואין להתפלא אם חובבי ציון בקישינוב ראו בהתנגדות החסידים מכשול גדול. כדי לרככה ולפתוח אשנב לשיתוף פעולה, ניסו להשיג את הסכמת הצדיקים לחייב את החסידים לתת תרומות למען ארץ ישראל. מ. דיזנגוף וחבריו עשו מאמץ רב, כדי לקרב את כיתות החסידים למפעל הציוני. הנה מה שכותב עוד מ. דיזנגוף למ. אוסישקין:

י"ז טבת אתתי"ט לגלותנו, קישינוב.

ר"פ העתקת מכתב הצדיק מבוהוש להרב מאהליוור (מוהיליבר) ומהעתקות ההן תראה תוצאות מלאכות צירנו. חפצתי לשלוח לך גם העתקת מכתב הרב מוהיליבר לבוהוש, רק נאבדה מאתי, רק אניד לך תמצית המכתב הזה, הרב בקש מהצדיק כי יצוה

להריק נדבות כדי לשכלל את שתי המושבות פתח־תקוה ויסוד המעלה ולא יותר. גם הבטיחו כי ימלאו שם את כל מצוות התורה על כל דקדוקי חז"ל". [9]

פעולה זו של חוג חובבי ציון בקישינוב בקרב החסידים ואנשי הדת השפיעה, ולאט־לאט כבשו הרעיון הציוני והפעולה הממשית מקום ניכר בין שכבות אלו. השפעה זו חרגה בהרבה מתחום ההיענות לתרומת כספים למען א"י, ופגעה גם פגיעה רצינית במצודת החסידים והמתבוללים, שהתבצרו במוסדות הציבור היהודים בקישינוב.

גורמי חוץ, נציגי הממשלה הצארית, הכבידו לא במעט על פעולת „חובבי ציון" בקישינוב. רבים שלבם היה למפעל הציוני לא העיזו לעשות זאת בפומבי מאימת הממשלה. באחד מכתביו של מ. דיזנגוף למ. אוסישקין אנו קוראים:

„רעיונות רבים וטובים חפצים להוציא פה מן הכח אל הפועל ורק פחדנו מפני הממשלה לא נתננו. רבים המה פה אצילי אחב"י, אשר בכל לבם רצו להטות שכם לתנועה הזאת, רק בהיותם אנשים נראים לעין (אופיציאליים) יראו לנפשם פן יבולע להם בהיודע דבר התנועה והחברה לשרי העיר. כבד הוא ע"כ עלינו להתאסף מדי פעם ובסדר אל מקום אחד — דבר נחוץ מאד למען האחדות והשלום ובכלל דברים רבים נחוצים לא יכלו להעשות רק בגלל כי הננו נאלצים לגלות טפח ולכסות טפחיים. הואילה נא, ידיד יקיר, הודיענו איך תעשו אתם ומדוע לא תיראו אתם מפני מראית עין?"

שינוי לטובה בא עם קבלת הרשיון מאת הממשלה ליסוד הועד האודיסאי של חובבי ציון (תר"ן), שאברהם גרינברג טרח כל כך הרבה להשגתו. עם ההקלה ל„חובבי ציון" בכל רוסיה, הוטב המצב גם בקישינוב.

ציוני קישינוב לא הסתפקו בקבלת הוראות מן המרכז באודיסה, שאתו עמדו בקשר מתמיד, אלא יזמו שינויים ושיפורים בתוך תנועת „חובבי ציון" והתאמצו להרחיב את היקף פעולתה.

בועידת חובבי ציון בדרוזגניק, בשנת תרמ"ז (1887), הכניס בא־כוח האגודה בקישינוב הצעות מרחיקות לכת על המבנה האירגוני, הכספי והחברתי, בקשר ליסוד ההסתדרות של חובבי ציון. לפני הועידה הדרוזגני־קית, חמש שנים לאחר הקמת האגודות הראשונות ברוסיה, הובא סיכום בלתי־מעודד מפעולתן של האגודות. עד ועידת דרוזגניק התנהלה כל הפעולה על שם „מזכרת משה מונטפיורי". היקף הפעולה היה בדרך כלל קטן. בימי משבר אלה התבלטה תרומתם החשובה של חובבי ציון הקישי־נובאים להבראת המצב ולנסיון להוציא את האגודות לדרך המלך. הצעות „חובבי ציון" מקישינוב (באמצעות מ. דיזנגוף) בועידת דרוזגניק היו:

---

[9] מכתבים לתולדות „חיבת ציון", בעריכת א. דרוינוב, חלק ב'.

א. הצד הכספי.

1. לחברת חו"צ נשקפת סכנה מן האופי הפילנטרופי שלה (בעיני העם) ביחס לאלה שעלו לא"י; לפיכך נחליט לרכוש קרקע ככל האפשר יותר בשביל קנין הציבור ואת הקרקע או למכור לחלקים לאנשים פרטיים, שאינם זקוקים לתמיכה חמרית או למסור בתשלומים בשעורים לאלה שיכולים להתנחל עליו.

2. האמצעים: א) הכנסות קבועות שחלק מהן מוקדש ליסוד מושבות חדשות. ב) קנית קרקעות ע"י מניות, רשומות דוקא על שם פרטי. ולא על שם כללי. ג) הלואות חיצוניות ע"י בנקים.

3. המקורות: א) מכירה מונופולית של כל תשמישי קדושה. ב) רכישת בתי הכנסת והרבנים לנדרים. ג) הגרלות של חלקות קרקע. ד) יסוד קופסאות ו„מגן־דוד" עליהן.

4. לסדור הישוב וחלוקתו: א) יסוד שתי לשכות סוכנויות מקבילות ברוסיה ובארץ ישראל (בא"י מבעלי השפעה בהשתדלות (בשתדלנות). ב) קנית קרקעות ע"י חברת חו"צ ובלשכה לפי יפוי כוחם של אנשים פרטיים וכן מכירת הקרקעות. ג) מכירת חלקות בתשלומים לשעורים. ד) להציע לבעלי יכולת לקבל מושבות באפוטרופסותם. ה) המועצות והועד המרכזי פונים בכח סמכותם לאנשים, המוצעים ע"י הצירים, לבקש סיוע.

ב. הצד הרוחני.

1. אחוד כל האגודות: א) אסיפה כללית אחת לשנה. ב) אספות חלקיות של אגודות המתאחדות למרכז אחד. ג) את כל האספות האלה מנהל הועד המרכזי, המסדרן לפרקים תכופים עד כמה שאפשר, לא פחות מארבע פעמים בשנה. (מוטב בימי מועד: פסח, סוכות, חנוכה, תשעה באב). ד) באספות החלקיות צריך שישתתף, אם אפשר, מי שהוא מחברי הועד המרכזי. ח) האגודות מתאחדות ע"י צירים בקשרים אמיצים, יוצרות יחסי חיים ע"י חלופי דעות בכתב בענין העבודה בא"י. ו) הועד המרכזי מוסר לאגודות דין וחשבון על פעולתו פעמים אחדות בשנה, לפי האפשרויות, מודיע על חדשות מיוחדות, מיעץ במקרים קשים ועונה בלי עכוב על כל שאלות האגודות.

2. הפצת רעיון התחיה והישוב: א) לתמוך ולהפוך את העתון „הצבי" עד היותו כלי מבטא לחו"צ. ב) להוציא מאספים, כמו „פלשתינה" לפרקים קרובים יותר בכל הלשונות, וביחוד בלשון הרוסית, כי בעברית ובזרגון כבר יש מעין אלה. ג) הוצאת מגלות עפות ככל האפשר. ד) לנהל תעמולה רחבה בעל־פה (מטיפים, רבנים). ה) האינטליגנציה צריכה לבוא בקשר עם ההמון בכל מקרה ובכל מקום מתאים לכך (בתי כנסיות) להפיץ לאט לאט ובשיטתיות להוכיח במעשה את שיבת האינטליגנציה היהודית לעם ולהמון. ו) להסב לב האינטליגנציה היהודית אל בתי הספר היהודיים העממיים. ז) על החברה והועד הפועל שלה לקבל לידיה את האיניציאטיבה ולהציע לבני סמך רק מקרב היהודים לכונן את הקהלה היהודית בכלל, לעסוק בעניני בתי ספר, לקרא לאסיפות מורים, ליסוד „חברת כל ישראל" חדשה לתחית עם ישראל.

ג. ההנהלה.

1. המרכזים, ארבעה במספר, המוצעים למתאימים ביותר הם: א) אודיסה נקודת המבוא והמוצא של המהגרים. ב) ורשה מרכז יהודי גדול. ג) השאר לפי ההסכם עם הנשיא הנבחר.

2. רצוי שבהנהלה יהיו שלשה חברים מבני זרמים שונים, למשל, הרב רבי יצחק אלחנן, הד"ר פינסקר, ממונאי א. גרינברג או ויסוצקי באודיסה (או בורשה בתנאי שיהיה סניף באודיסה) בצרוף המזכיר לילינבלום לועד באי־כוח המשפיעים בכל עיר [10].

הצעות חובבי ציון בקישינוב בועידה הנ"ל היו כחומר מכוון לפעולות הבאות של הסתדרות „חובבי ציון" ברוסיה כולה. הם היו בין הראשונים, שהכניסו לפרוגרמה של „חובבי ציון" את כיבוש הקהילות, ותבעו לא להצטמצם באוסף כספים גרידא ובתמיכה במספר ישובים שקמו אז בא"י, אלא לחנך את ההמונים לקראת תמורה יסודית בחייהם לעתיד, ודבר זה אפשר רק בכינון קהילה הראויה לשמה [11] והכוונת חינוך הדור הצעיר לשם יצירת מסגרת כללית של האומה המחודשת לקראת ארץ ישראל.

חובבי ציון בקישינוב חתרו גם לקראת שינויים רציניים בשיטת ההתישבות בא"י, ולא השלימו עם ההזנחה הרבה בשטח זה. בתכנית ההתישבות של חובבי ציון הקישינובאים מבצבצים כבר אי־אלו יסודות שנשתלבו במציאות הישוב המאורגן החדש. דבר זה מוכיח, ש„חובבי ציון" בקישינוב חרגו מפעולה מקומית־אזורית והקיפו את יסודות התנועה לעמקם. כהדגמה לכך נביא בזה את מכתב „חובבי ציון" בקישינוב ל„חובבי ציון" במוסקבה:

יום ד' כ"ד מנחם אב אתת"כ לגלותנו תרח"ם ציון לפ"ק.

לאחינו בני בריתנו הדבקים לדגל חו"צ במאסקווא.

כל המתחקים על עניני התנועה של ישוב ארץ־ישראל יודעים ורואים כי הדברים יגעים וגם אתם רואים כמונו איך הקולוניזציאן באה"ק מתנהלת בכבדות. אנחנו יגענו למצוא פשר הדבר ומצאנו כי הסיבה היא יען כי נחוץ לאיש המתישב שם לא פחות משלושת או ארבעת אלפים רו"כ — אולם ע"י אורגניזציה כללית יכול איש עם סך כסף יותר פחות מהסך הנ"ל להתישב שם על צד היותר טוב אם רק ידע תנאי המקום ההוא.

והנה אנחנו באנו ע"י אחינו הנכבד ה' כהנא מאונגני, אשר היה בפלעשתינא שנה תמימה, לכלל הצעה כזאת: ליסד מושב חדש מעבר לירדן. המושב הזה יהיה ממאה משפחות, אשר יש לכל אחת מהנה לא פחות מסך חמש מאות רו"כ. טוב מאד לו היו

---

[10] כתבים לתולדות חיבת ציון, חלק שני.

[11] בשטח כיבוש הקהלות לא הצטצמו חובבי ציון בקישינוב במשאלה גרידא. עם הופעתו של ד"ר ברנשטיין־כהן על במת חובבי ציון בקישינוב התחיל מאבק קשה על הבטחת דמות דמוקרטית לקהילה, והציונים הכריזו מלחמת בחירות נגד הרב הראשי בקישינוב (הרב מטעם) קוטלובקר האנטיציוני ובמקומו נבחר הרב אטינגר הציוני.

מאיר דיזנגוף

המשפחות רק שנים שנים אנשים צעירים, אך יען כי אי אפשר הדבר הזה לכן נתן הרשיון גם לאנשים אשר בנים להם להכנס אם ישלמו בעד בניהם ובנותיהם, אשר עוד לא הגיעו לשנת השתים עשרה חמשים רו"כ ובעד אלה אשר כבר הגיעו לפרק הזה — מאה רו"כ בעד כל אחד.

האנשים האלה צריכים להיות ישרים, תמימי דרך ושקטים וסובלנים (בעניני אמונה ודת).

שלוש השנים הראשונות כלם יעבדו ביחד (אף קופה אחת) ויחלקו ביניהם הדברים הנחוצים לפי מספר הנפשות והעודף יהיה על צרכי הקולוניה בכלל, על בנין בתים לכל אחד מהקולוניסטים ועל כלי בית לכל אחד מהם... כל אחד מהחתומים צריך ליתן עשרים רו"כ על הוצאות; מאה רו"כ בתור התשלום הראשון; התשלום השני ממאה רו"כ כעבור שלושה ירחים מזמן התשלום הראשון והמותר צריכים החתומים לתת אחר צאת השטר מכירה לאור — ועתה, אחים יקרים, הנה לפניכם הצעתנו, קחו אותה וחשבו על אודותיה; והיה אם תמצא חן בעיניכם, נבקש אתכם ליסד בעירכם אגודת אנשים אשר יתנו חתימתם על ההצעה הזאת. ואף כי טוב מאד שיהיו חתומים רבים בכל עיר ועיר, בכל זאת בחירה גדולה נחוצה פה.

הננו חותמים בשם כל חברי אגודתנו:

ראש האגודה מ. דיזנגוף
המזכיר ג. ליפשיץ

חובבי ציון בקישינוב לא הצטמצמו בדיון מופשט ברעיון התחיה, אלא שאפו להגשימו הלכה למעשה. שנים מועטות לאחר ביקורו של י. רבינוביץ, שחזר בשנת 1882 מא"י והוציא לעז עליה, התחילו שוב יהודים מקישינוב לעלות לארץ. יצחק חיותמן, אלטמן, גרשקוביץ ואחרים פלסו אז את הדרך לעליה ויחד עם מספר ניכר של יהודים מערים ועירות בבסרביה היוו בשנות ה־80 של המאה הקודמת את החלוץ לעולי בסרביה.

בתחילת 1888 נסע מ. דיזנגוף לפריז ולמד שלוש שנים באוניברסיטה בפקולטה של חימיה. משם עלה לאחר שנה לא"י. בהעדרו של האישיות המרכזית בחבורה הציונית, נוצר חלל ריק וצומצם היקף הפעולה. אבל עם הופעתו הפעילה של ד"ר יעקב ברנשטיין־כהן בשילהי 1889 [12] בחוג „חובבי ציון" בקישינוב, השתנה המצב. יחד עם ד"ר לאוו כהן, חבר האגודה הציונית „קדימה" בווינה, התחיל לפתח בשנת 1890 פעולה רחבה של

[12]) ד"ר ברנשטיין־כהן התקרב עוד בשנות ה־80 לחוג חובבי־ציון. נפגש עם ל. פינסקר ואחרים באודיסה. לציוני הידוע וסילי ברמן (1862־1894), היתה השפעה מכרעת על ב. כ. (ראה כתבי ברנשטיין־כהן ע' 78). בשנות ה־80 למד ד"ר ב. כ. באוניברסיטה, אחרי כן פעל תקופה מסויימת באודיסה ורק לאחר גמר לימודיו הרפואיים בדורפט בשנת 1889 השתקע בקישינוב.

„חובבי ציון" בקרב ההמונים. בספר זכרונותיו רושם ד"ר ב. כ.[13]) על התקופה הזאת:

„פעם בערב הוזמנתי יחד עם ד"ר לאו כהן, שבא לדורפאט כדי להיבחן לתואר רופא ועבד זמן מה באגודה שלנו, חברה בת 20 צעירים בדירתה של הגברת ב. רבינוביץ מילדת לפי מקצועה. אספתנו היתה בלתי־ליגלית ומשום כך פחדו אחרים לבוא, ונתאספו איפוא סך הכל 15 איש, לרבות המזמינים. פתחנו בשיחה על האוירה הרקובה השוררת בקישינוב, על חוסר כל אפשרות להמשיך חיי־קפאון כאלה. צריך לשוחח עם אנשים פעילים ולעבור לפעולות ממשיות. בין המוזמנים היו אחדים בעלי ותק ציבורי, ויחד עם זה בחורים ישרים בעלי מרץ. בעלת הדירה עצמה, הגברת רבינוב־ץ, היתה נאמנה ומנוסה בהלכות קונספירציה. היה ביניהם גם איש צעיר „בלי משלוח יד מסוים", נחום רויטמן, עממי, מעריצו הנלהב של מיכיילובסקי, בחור אמיץ לב, אם כי קל דעת במקצת; היה בינינו י. ברייטמן, אשר כבר הספיק לקבל עונש בעד פעולה בלתי ליגלית; היה בינינו גם ש. ברליאנד, בר־אבהן וחתנו של גביר ורבים אחרים. זמן רב נמשכו חילופי הדעות.

ומתוך שיחותינו באנו לידי מסקנות אלה: 1) עלינו לייצג חוג לאומי מוצק, שנדון בו על כל צעדינו מראש. 2) כל אחד ואחד חייב לקבל על עצמו עול משמעת ואסור לו להסתלק מהשליחות שתוטל עליו; 3) עלינו להפגש פעם בשבוע לישיבה במקומות שייקבעו מראש; 4) עבודתנו הלאומית תהיה לאומית בלבד. לעבודה אחרת לא הסכימו אנשי שלומנו. אך מותר היה לכל אחד ואחד לעבוד גם בשטחים אחרים, עד כמה שעבודתו לא הפריעה לעבודתנו העיקרית".

ד"ר י. ברנשטיין־כהן, איש התנופה והאקטיביזם הציוני, שראה בתנועה הציונית אחד האמצעים להתעוררות לאומית בקרב המוני העם היהודי, היה חיש מהר לרוח החיה בחוגי חובבי ציון בקישינוב ואחרי כן בסרביה כולה. תוך חדשים מספר הוקמו בקישינוב למעלה מ־30 חוגים. בני 30 חבר כל חוג (кружок) הוטלו מסים פרוגרסיביים על חברי החוגים וחלק ניכר מהמסים הועמד לרשות העזרה לקבוצת העולים „ביל"ו".

הפעולה היתה בלתי־ליגלית, אבל יוזמיה לא נמנעו מכל מאמץ לארגן מאות פועלי מלאכה, פועלים וסוחרים זעירים. רוח מתקדמת ואהדה רבה להמוני העם באו לידי ביטוי בכל מעשיה של הקבוצה המרכזת, שבראשה עמד ד"ר י. ברנשטיין־כהן. עובדה זו הטביעה את חותמה הפרו־גרסיבי על רובה של התנועה הציונית בקישינוב גם בשנים הבאות. חלק ניכר מפעילי „חובבי ציון" עמדו בקשר, או פעלו מקודם במפלגה הרוסית „נרודניה וליה" („רצון העם"), שהעיזה באוירה של שעבוד, ריאקציה ומשטר צארי, ללכת אל המוני העם למען הרחבת השכלתם והפעלתם כגורם מכריע בחיי החברה והמדינה.

[13]) ספר ד"ר ברנשטיין־כהן: עמודים 102־103.

בשנות השמונים והתשעים היתה מפלגת „נרודניה וויליה" בלתי־ליגלית ולא מעט סבלו מהמשטרה גירושים ומאסרים, בין אלה היו גם מ. דיזנגוף, ד"ר ברנשטיין־כהן, ד"ר ל. כהן ואחרים. לאחר זמן הבחינה האינטליגנציה היהודית בקישינוב, שה„נרודניה וויליה" לא תפתור את השאלה היהודית, והפתרון הוא דרך יהודית עצמאית. בכל זאת גרם המגע עם החוגים הפרוגרסיביים ברוסיה, „נרודניה וויליה", לברכה ולקביעת דמותה המתקדמת של התנועה הציונית בקישינוב. בין הפעילים האלה נשארה החיבה וההערכה להמוני העם כתנאי מוקדם להצלחתה של כל תנועה חברתית. הפועל היהודי ובעל־המלאכה היו אז הכתובת הרצינית להחדרת הציונות. הפעלת המוני העם לא הצטמצמה בעניני ארץ־ישראל בלבד, כי אם גם סייעה לדימוקרטיזציה של חיי הקהילה בקישינוב.

בחודש אפריל 1890 התכנס באודיסה הכינוס הראשון של ב"כ חובבי־ציון בערי רוסיה, לאחר שנתקבל הרשיון לפעולת האגודה. המשלחת של חובבי ציון מקישינוב היתה אחת הגדולות, בת ששה חברים: ד"ר י. ברנשטיין־כהן, ש. ברליאנד, י. ברייטמן, ח. א. גורודישטיאן, נ. ליפשיץ ונ. רויטמן, שהיו פעילים במהלך הכינוס וגם השפיעו בקביעת עמדות עקרוניות. בקשר לכינוס רושם ד"ר ב. כ. [14]):

„מיד אחרי קבלת הרשיון הוחלט לכנס באודיסה כינוס חוקי לשם אירגון הועד ובחירת ההנהלה. נשלחו הזמנות לחוגים ולחברים פעילים בכל רוסיה. הזמנה כזו קבלתי, כמובן, גם אני ויחד אתי חוגנו על כל מחלקותיו. כינסנו מיד מועצה ובחרנו ששה צירים לכינוס. עיקר הקושי היה חוסר אמצעים לנסיעה לאודיסה ולהוצאות־דרך במשך שבוע, כמו כן לכלכלה בשביל המשפחות. אך גם מעצור זה סולק עד מהרה: חתמנו כולנו על שטר של 100 רובל בזמן פרעון של 6 חדשים, הבנק נתן לנו את הכסף בו ביום בלי כל עיכוב. ארבעה מצירינו השתמשו בסכום זה וכולנו נסענו לאודיסה. — האישיות המרכזית בכינוס היה ד"ר ל. פינסקר, זקן, חלש והסר־אונים, שהיה תמיד זועף וקודר. — נתקבלו החלטות על אירגון הועד בעתיד, על מגביות ודרכי תעמולה. בעיקר הצטיינו החוגים המוסקבאי והאודיסאי. נוסד גם ועד פועל ביפו, שהיה כפוף לועד המרכזי ומורכב משלושה אנשים: ו. טיומקין, בן־טובים ופינס לשם קניית קרקעות בא"י, הכרת צרכי המתישבים ותיווך בענין הושטת עזרה רציונלית מן המרכז האודיסאי. — בשעת הויכוחים על השאלה אם לפנות אל הצדיקים בבקשת עזרה בשביל מפעל־העם, דחה ד"ר ל. פינסקר בשאט־נפש הצעה זו. בו תמכה כמובן כל קבוצתנו יחד אתי. ואף על פי כן נמסר לסלוצקי לחבר את הקובץ הנ"ל, שיצא לאחר זמן לאור [15])".

---

[14]) כתבי ברנשטיין־כהן, עמודים 104־105.

[15]) מדובר על ספרו הידוע של א. י. סלוצקי: „שיבת ציון, קובץ מאמרי גאוני הדור בשבח ארץ־ישראל" בשני חלקים.

בנידון זה נשאר ד"ר ברנשטין־כהן בלתי־גמיש ועקבי בעמדתו כלפי החלק הדתי בתנועה הציונית, שלא הסכים לשום ויתורים או מעמד מיוחד. לא כן היתה עמדתו של מאיר דיזנגוף בשנים שריכז את הפעולה של חובבי ציון (1886־1887) בקישינוב, שלפחות כלפי חוץ נענה לתביעה לחפש אמצעים לבקוע את החוג הסגור של החרדים בעזרת הצדיקים, שבימים אלה התבודדו ועמדו מנגד. ד"ר י. ב. כ. יצא מהכינוס באודיסה בלי התלהבות יתרה, כי קשה היה לו להשלים עם התנאים החדשים. הוא חלם על מגע מתמיד עם המוני־העם, תנועה רחבת היקף ופרוגרסיבית, ואת התגשמותם של כל אלה לא ראה בכינוס באודיסה. כשרונו ויכלתו לא נוצלו בכל היקפם. לו היה נחוץ „שטח מחיה" תנועתי רחב יותר. בהופעתו של הרצל, הוכן הסדן לפטיש־היכולת של ד"ר ברנשטין־כהן.

השנים 1890־1892 היו שנות פעילות רבה לאגודת חובבי־ציון בקישינוב והצטרפות חברים חדשים. בשנים אלה התחילה עלייה מקישינוב לארץ־ישראל. הקשר בין קישינוב ואודיסה התהדק עוד יותר. לא היה מורגש כלל, שכעבור זמן קצר, בתחילת שנת 1893 יעבור משבר רציני על כל תנועת „חובבי ציון", מחמת הידיעות הרעות שבאו מארץ־ישראל על המצב המיואש של המתישבים החדשים, ומחמת המבוי הסתום בו הוכנסו אגודות חובבי ציון ברחבי רוסיה. מצב זה השתקף גם בחיי התנועה בקישינוב. השנים 1893־1897 אלה היו שנות ירידה והצטמצמות בשטח הפעולה הציונית. רק עם התאוששות שבאה בעקבות פעולתו הפוליטית והאירגונית של ת. הרצל יצאה התנועה הציונית שוב לדרך המלך.

בשנות המשבר הפנימי של „חובבי ציון", בעת שאחד־העם הקים את לשכת „בני־משה" למען הבראת המצב, היתה קישינוב בין הערים בהן רוכז מספר של חברים שתמכו בפעולתו של אחד־העם. אולם רבים סרבו לקבל את גישתה של לשכת „בני־משה" ודחו את תכנה. אחד מהם היה ד"ר י. ברנשטין־כהן, שרשם בקשר ל„בני־משה":

„רגש לאומי לחש לי, שאין כל יסוד ממשי לאגודה זו. נוסף לכך כמה חברים שהכרתים בקישינוב לא רק שלא היו בעלי מחשבה, אלא היו שייכים דוקא לאותו מחנה העירונים הזעירים, הסוחרים, אשר תמיד ראיתי חובה לעצמי להילחם בהם ולא לעבוד אתם יחד באגודה אחת המתעטפת בציף מסתורין וסודיות."

באותם הימים חזר מ. דיזנגוף לא"י וטיפל בהקמת בית־החרושת לזכוכית בטנטורה. אבל לא זנח גם את הקרקע הציבורי. בהשפעת יהושע

ברזילי ולוין־אפשטין הוכנס ללשכת „בני־משה" [16]. הודות ליזמתו של מ. דיזנגוף פנתה לשכת „בני־משה" למספר רב של פעילי חובבי־ציון בקישינוב בהצעה להצטרף לאגודה מיסודו של אחד־העם. אולם פעולת „בני־משה" לא הגיעה לשיא ניכר בקישינוב.

בסיום הפרק על חובבי־ציון בקישינוב יש להזכיר את העובדה שפעולתו של הרב מוהליבר להחדיר את הרעיון הציוני בקרב החרדים לא היתה ניכרת בה. בשנים 1880־1900 היתה מצודת החסידים והחרדים בקישינוב סגורה ומסוגרת בפני רעיון ציוני. הנסיונות בקרב החרדים והחסידים לא נשאו פרי, אם כי תהיה טעות לחשוב שהגרעין הציוני הפעיל השלים עם העובדה, ששכבה זו של יהודי קישינוב תימצא מחוץ לתחום התנועה הציונית.

הציונות הפוליטית

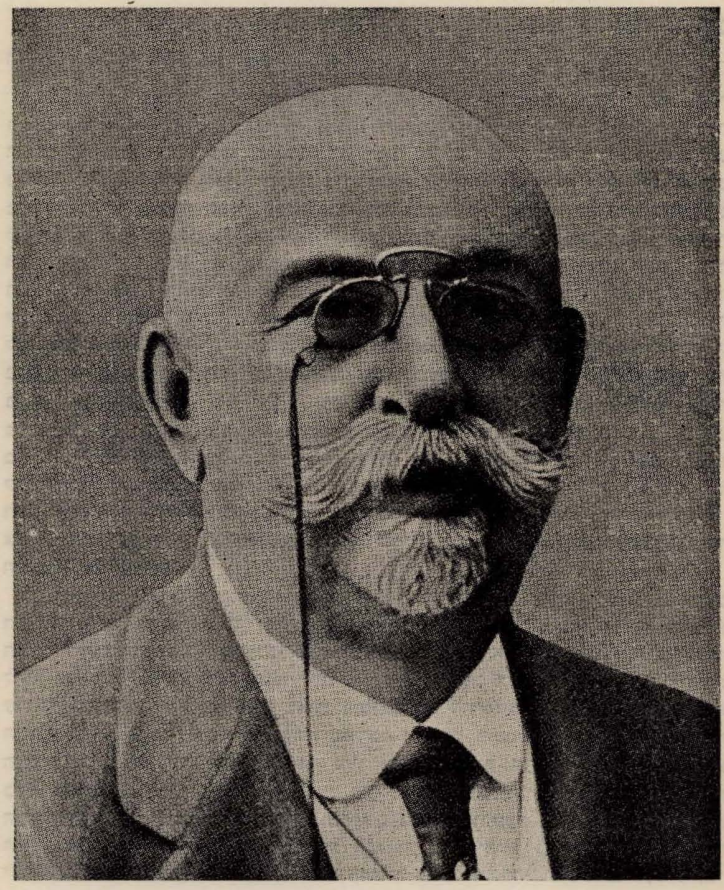
פעולתו הציונית של הרצל הזרימה חיים חדשים גם בקרב ציוני קישינוב. שנת 1896 היתה שנת מפנה רציני להרחבת היקף הפעולה הציונית. ציוני קישינוב קיבלו בהתרגשות רבה את הבשורה על הקונגרס הציוני הראשון. מספר חדשים לפני פתיחת הקונגרס, ביקר בקישינוב יהושע השל בוכמיל לפי יזמתו של הרצל, כדי להבטיח את השתתפותם של ציוני קישינוב בקונגרס הציוני. יהושע בוכמיל (1869־1939) היה כמעט בן בית בקישינוב. בימי נעוריו עבד כאן והיו לו הרבה קשרים עם עסקני העיר. הבירורים שקדמו להחלטה על השתתפותם של ציוני קישינוב בקונגרס היו סוערים ביותר. חלק מחובבי ציון התנגדו לקונגרס. כי הם ראו בו מתחרה רציני למעמדו בעתיד של הועד האודיסאי. כברוב קהילות רוסיה, היתה גם בקישינוב הסתייגות־מה לכינוס הקונגרס מצד אוהדי הועד האודיסאי. אבל בוכמיל הסביר והשפיע, והוחלט לשלוח לקונגרס 2 צירים: ד"ר יעקב ברנשטין־כהן וד"ר לאוו (לב) כהן.)

האחרון לא יכול היה לנסוע ובקונגרס הראשון השתתף כב"כ קישינוב: רק ד"ר י. ברנשטין־כהן. בזכרונותיו הוא מעלה את המאורע הזה: „טרם יצאתי לדרך הצעתי לפני האגודה את הרצאתי על „הארגון

---

[16]) ספר „מ. דיזנגוף", חייו ופעולותיו מאת י. יערי־פולסקין, הוצאת הישוב, ת"א, תרפ"ו, פרק ג', עמודים 21־25.

[17]) כתבי ד"ר ברנשטיין־כהן, עמוד 119.

ד"ר יעקב ברנשטיין־כהן

הסוציאלי העתיד של ארץ־ישראל המבוסס על המבנה הממלכתי של הארץ בהתאם למטרה". הרצאה זו כללה את כל ההוראות שציוני בסרביה נתנו לצירם. הרצאתי אושרה והשמעתיה בהרצאה תכניתית בקונגרס".

בשל חשיבות הדברים שהושמעו ע"י ד"ר ב.כ. בקונגרס הציוני הראשון בבאזל מביאים כאן את תמציתם [18]:

„במאה הראשונה אחרי שקיעת מלכות ישראל היתה שאיפה כבירה מאוד לתחיה פוליטית בין היהודים, שהיו כבר אז פזורים ורחוקים מהמולדת הקדושה. ברם המאורעות ההיסטוריים ארעו תמיד ככה, שהיזמה הפוליטית של אגודים יהודיים בודדים, אף שהיתה מצוידת בהתאם לרוח הזמן, דוכאה עוד בראשיתה. היהדות אבדה לאט את אמונתה בעתיד הפוליטי ונראתה כאילו קפאה במלחמתה היום יומית לקיומה בין העמים האחרים, שכוחם הפוליטי התבסס על צדק האגרוף. רק ברבע האחרון, של המאה הזאת, כשהחיים הפוליטיים של העמים החלו מסתגלים לתכונתם הלאומית הטבעית וצדק האגרוף הלך ונעשה טפל לכוח התרבות, התעוררו גם קבוצות בודדות בין היהודים ממצב התרדמה של אפס תקוה פוליטית והצהירו את הרעיון של חיסול הגלות ע"י שיבת היהודים לעצמאות יהודית פוליטית לאומית בארץ אבותיהם. הרעיון הגדול הזה מצא תיכף הד בלבות אותם היהודים, שהאהבה לאחיהם המשועבדים וכבודם הניתן למרמס היתה עזה ביותר. הם הושיטו יד איש לרעהו, כדי ליצור איגוד חובבי ציון עפ"י תקנון חפשי. ברם האידיאה והפרוגראמה של חו"צ, שמספרם הולך ורב מאוד מיום ליום ויניקתם בעיקר מהחלק האינטליגנטי שביהדות, לא חדרה עדיין עד הזמן האחרון במידה מספיקה לתוך המוני עמנו, כי מחמת הגלות הארוכה נטולים ההמונים כל חינוך פוליטי וכל תקוה לעתיד פוליטי. החינוך הפוליטי של המוני העם היהודי, התפתחותה וטיפוחה של אמונה חזקה בעתיד ישראל פוליטי במולדת העתיקה המוחזרת — זהו התפקיד העיקרי והראשון של הציונים.

לתכלית זו על הציונים להרים את הרמה הכללית של ידיעת היהדות בין המוני העם. בכל עיר שנמצאת בה אגודה ציונית ראוי שיוסד בי"ס יהודי למופת להשכלת הנוער היהודי המתבגר ושייערכו הרצאות פומביות וויכוחים, בהם יוכל העם ללמוד לדעת את דברי ימי ישראל בעבר וגם את מצב האומה היהודית בהווה וכן יודיעום על כל הנעשה כדי לזכות שוב בארץ הקודש ועל ההישגים הפוליטיים. על הקונגרס הציוני לבחור מתוכו „ועד להשכלה", שיורכב מאנשים מוסמכים ביותר לעניני השכלת העם היהודי. על ועד זה, שלרשותו יהיו תמיד מקורות העזר המדעיים המשובחים ביותר במידה מוסיפה והולכת וגם סכומי כסף גדולים, מוטל יהיה לבוא לעזרת הקבוצות המקומיות בעצות מוסמכות והוראות ובספרים מדעיים, ובשעת הצורך ישלח גם מורים וכסף. מלבד בתיה"ס הכלליים יהיה על הקבוצות, המקומיות לדאוג לבתי"ס למלאכה וחקלאות במספר מספיק, וחניכיהם אשר יחונכו ברוח א"י יהיו מוכשרים לעלות לא"י בעתיד הקרוב, כדי ליסד שם מושבות חקלאיות לדוגמא ובתי מלאכה וחרושת. על

---

[18]) הפרוטוקול של הקונגרס הציוני הראשון בבאזל (א־ג באלול תרנ"ז, 29־31 באוגוסט 1897); יצא לאור בהשתתפות הנהלת ההסתדרות הציונית, הוצאת ראובן מס, ירושלים, תש"ז. ראה עמודים 118־123.

הפרוגראמה שתעובד לכל סוג בי"ס לחוד לכלול בתוכה שני נושאי הוראה עיקריים, הריהם: א) השפה העברית כשפת דיבור, ב) ידיעת ארץ־ישראל.

— — — דחיפה שניה וחזקה לתחית העם היהודי, מן הדין שתיחשב רכישת ארץ־ישראל בעד היהודים, ואם זו לא תתכן במחי אחד, הרי עליה להיעשות לאט לאט, ויפה שעה אחת קודם. ראשית, משום שגורל ארץ־ישראל אינו בטוח והארץ עלולה להיות נוחה להירכש מידי תורכיה מאשר מידי מעצמה אחרת. שנית, עלולים גם עמים אחרים לישב את הארץ (מה שכבר נעשה במקצת). לבסוף תגרום העובדה של קנית קרקעות בא"י במידה רבה לחיזוק האמון של היהודים בעתיד הרעיון הציוני. ייסוד המושבות הראשונות בא"י עוררה תנועה רבה ותסיסה בין כל שדרות העם היהודי יותר ממאמרי עתונים ונאומים נלהבים ביותר ושום הטפה אנטיציונית לא גרמה לאי אמון ברעיון הזה עד כדי הפסקת ההתישבות. גם עתה, בלי אמונה מספיקה ברעיון א"י, בלעדי התקוה לעתיד הפוליטי, מתעניין העם היהודי בערנות רבה במושבות הארץ ישראליות, אלא שהוא נפגע עד למעמקיו ע"י חוסר־העצמאות ומחמת חוסר האמון לבארונים תופשי השלטון.

השאלה כיצד נשיג את א"י מעניינת מאוד את כל הציונים. יש ביניהם המאמינים רק בהתישבות הדרגתית האיטית ע"י סינון אנשים לארץ; מפלגה אחרת, מבלי שתצהיר על עצמה כמתנגדת להתישבות, סבורה שההתישבות צריכה להיפסק ועל כל הפעולה להיות מכוונת לכך, שא"י תושג דרך השער העליון, למען יסד שם מדינה אוטונומית תלויה בתורכיה ולרכוש את הסכמת כל מעצמות אירופה לתכנית זו. מפלגה זו מציעה, איפוא, לפעול ככה, שהשאלה הציונית תוצע לפני קונגרס אירופי. שתי השאיפות נלחמות אחת ברעותה ומאיימות לעורר פילוג במחנה הציוני. — — —

הגלות בת י"ח מאות השנים גרמה לאסון הרבה יותר גדול מזה שנראה בסקירה ראשונה. אכן מהבהב עדיין במעמקי הנפש היהודית זיק הלאומיות היהודית והציונית, ברם לחלק גדול של הדור היהודי הזה אבד כל הכשרון לחיים יהודיים לאומיים ומוסריים. אפשרית, איפוא, יהדות עצמאית מהחלק הקטן של האלמנט המובחר שבו בלבד ושל הדורות הבאים. דרושה סבלנות ואין לדחוק את הקץ. בעקרון ה„הדרגה", שנטו אחריו במשך 15 השנים האחרונות של התנועה הא"י מיעטו לעשות חיל לא משום שהוא מוטעה, אלא מחמת זה שבוצע ע"י נושאיו באופן חלש מאוד, בלי המרץ הראוי ורצון ההקרבה. ידידי א"י והאגודות הא"יות פעלו ללא שיטה כל אחד בפני עצמו, ללא תכנית, מבלי שירגישו את כוח המפלגה מאחורי גבם — הרגישו את הרפיון ואולת היד שבבדידות, לא היו בקרב היהודים ולא בקרב העמים האחרים מפלגה אמיצה. אגודות ההתישבות רכשו את חבריהן במידה עלובה מאוד ובתוך מעמד מצומצם בעם היהודי, היינו, בתוך אותה שכבת העם המוכשרת פחות מהכל לא"י. העם עצמו לא נמשך כלל אל האגודות הללו, חסרה תעמולה א"ית בקרב העם. כפי שמוכח מהעובדה שאין עתון ארץ ישראלי בז'ארגון. ההתישבות עצמה היתה מאורגנת באופן גרוע ולקוי ולכן נוסדו עד כה כ"כ מעט מושבות, ואף אותן קיומן עוד טרם הובטח ביותר. יהודי א"י לא נמשכו כמעט כלל להתישבות ולא נעשה מאומה כדי לתת כיוון פוליטי הולם לתושבים היהודיים בערי ארץ־ישראל וכפריה. הקונגרס הציוני יאחד את כל ידידי א"י לשלימות אורגנית, יכריז על עצמו כעל מפלגה בין היהודים והעמים ובכוחות מאוחדים ידחוף את הענין קדימה. המרכז הרוחני הנ"ל ירבה בהרבה את מספר

הציונים ע"י תעמולתו הנמרצת, הרוחנית והמוסרית, ביחוד בקרב הנוער המתבגר והעם. בהתחשב בכשרונות הרוחניים הגדולים של העם היהודי יש לצפות, שחלק גדול של הדור הבא לא יתרום רק פרוטותיו לענין הכללי של תקומת היהדות, אלא יראה את תחיתה כמטרת חייו. צאצאינו יאזרו את כל כוחותיהם כדי להתישב בא"י. על הקונגרס לבחור, איפוא, מלבד ב„מרכז רוחני" בעוד ועד לישוב א"י, שלתקנותיו המעובדות יהיו כפופים כל ועדי ההתישבות של כל הארצות. על ועד זה ללמוד את ידיעת א"י ביסודיות ובפרטות, לרכוש בעזרת ועדי ההתישבות שטחי אדמה נרחבים הראויים לחקלאות וליסד שם בראשונה מספר מושבות ע"י יהודים מוכשרים מא"י ואירופה. ככל שירבה מספר האנשים המוכשרים להתישבות, כן תרבינה המושבות. את המושבות יש לסדר באופן, שכל מושבה תהא רכוש עצמה ולא רכוש עשירים פרטיים ולו גם נדיבים ביותר, לבל יסבלו עוד מחסור, כי הסיפוק החמרי מקשר את העם אל אדמתו ומאפשר לו להתפתח בחומר וברוח. יחד עם מושבות יהא על הועד לכונן במקומות שונים בא"י בתי חרושת יהודיים, אם כי לכתחילה בקנה מידה קטן, ובערים — לתמוך בבנין וברכישת בתים ורכוש אחר ולפתח ענפי תעשיה שונים.

על הקונגרס עוד לבחור מתוכו, או מבין אנשים שאינם נוכחים, „ועד פוליטי" שמתפקידו הראשון יהיה להשיג מאת הממשלה התורכית את ההרשאה ליסד בא"י מושבות ולקבל למושבות אלה זכיונות שיעשון בלתי תלויות בשרירות האדמיניסטרציה התורכית המקומית. על ועד זה לעסוק עוד בתעמולה לרעיון הציוני בין כל העמים ובין כל הממשלות שהיהודים נמצאים ביניהם ולהכשיר את שאלת העצמאות הלאומית הפוליטית של היהודים לקראת הקונגרס הקרוב של המעצמות הגדולות. יש לצפות, שאחרי כמה שנים, או באופן הגרוע ביותר אחרי כמה עשרות שנים, אם האוכלוסיה היהודית בא"י תגדל ותהיינה מושבות יהודיות רבות, אולי למאות, בתי חרושת יהודיים ובתי מלאכה, תעשיה ומסחר בידי אוכלוסיה יהודית מחונכת ברוח הפוליטי הלאומי, וגם רוב יהודי הארצות האחרות יהו מפלגה עצומה השואפת להתרכז בא"י, או אז יוכל הועד הפוליטי להציג את הבעיה הא"י לפני קונגרס המעצמות הגדולות באור אחר לגמרי ולהבטיח את התוצאות הרצויות של שאיפותיו בשלמותן.

למען השג את כל המטרות הנ"ל דרושים כמובן סכומי כסף עצומים, ונשאלת השאלה החמורה: מאין להשיג את האמצעים האלה ? מובן שעליהם לבוא מידי היהודים עצמם. העם היהודי, שאין לו רכוש קרקעי הריהו עם עני מאוד. תועפות הכסף הצבורים בידי מעטים מבין היהודים, שהונם נמצא תמיד בתנועת המסחר, נראה בעיני כל העולם כנכסי לאום עצומים ופרסמו את שם היהודים כעם עשיר. למעשה הריהם פחות עשירים מאשר עמים אחרים. אולם היהודים תאבי עבודה הם וחרוצים. בעבודה טמון עשרם, ועושר זה שבא מהעבודה היהודית, מן הדין שיהא מספיק ליצירת האמצעים הדרושים. עד כה בחרו בעיקר בשתי דרכים לשם קנית אדמה ויסוד מושבות. האחת — יסוד מושבות על ידי איש אחד (מושבות רוטשילד), והשניה — ע"י חברות להתישבות (הועד האודיסאי, אגודת „עזרה" בברלין, „ציון" באוסטריה וכו'). הרבה ציונים מתנגדים לכל אחת משתי הדרכים : לראשונה — יען כי עלולה היא להביא להשתעבדות המתישבים לבעלי הון יחידים. עלול להיוצר מעמד קטן בעלי הון, בעלי רכוש קרקעי עשירים והמון רב של חקלאים נטולי־קרקע, פועלים עניים, שקיומם אינו מובטח במאום. ולדרך השניה מתנגדים הם משום שאינה אלא מפעל של צדקה ולא מפעל עם. העם נעשה תלוי בחסד העשירים. — —

ואשר לאגודות הצדקה של ההתישבות, הריהן מצטיינות בזה, שכספן והקרקעות שנרכשו על ידן אינם שייכים לאיש אחד, כי אם לכל העם. אך לא ייתכן לוותר עליהן. ההיסטוריה והנסיון מורים, שהרבה יהודים מחמת עניותם לא יוכלו להשתתף באיזה מפעל שהוא או איגוד, אך יהיו עלולים להיות פועלים מצוינים בעלי עתיד בטוח. המון זה זקוק לעזרה דחופה בצורת קרן לאומית. וכן יכולה כל התעמולה הציונית, כל המפעל הגדול של החינוך ושינוי הערכין של עמנו, לשאוב את כל האמצעים רק מתוך קופות חברה כאלה. רבים הם הנפגעים ע"י ה„צדקה", כי על כן רגילים להגדיר בשם זה מושג שאינו לכבוד לאנושיות, כי אם לחרפתה. ברם הצדקה של אגודות ציון אינה מזדהית עם זו של העשיר הזורק בבוז עצם לרעהו הפושט לפניו יד, לא צדקת אריסטוקרטים חסרי לב המיוסדת על רדיפת כבוד עלובה, שקר מתרברב ומרמה, כי אם צדקה הבאה מתוך העם גופו, שאינו מבקש לא תודה אף לא כבוד, הרי זוהי העזרה העצמית העממית. נכון אמנם שהענין נראה עד כה באור אחר קצת, לפחות אצלנו בועד האודיסאי. רוב הסכומים שנכנסו לקופה — לא תמיד ניתנו בחפץ לב, כי אם ע"י לחץ חברי הועד. המקום ירחם על נדיבים אלה שמוציאים את תרומתם בעל כרחם, הסבורים שעיני הציונים נשואות רק לכיסם, שמידת גדלם של שקי כספם ממלאה את כל ענין חייהם ואת אפקם הרוחני והמוסרי, אלה הם פרחיה ופריה של הגלות היהודית. מעתה על חברי האגודות להתישבות להיות רק אנשים חפשיים שתורמים בהתנדבות וברצון את חלקם לענין העם היהודי, ענין עצמם. אנשים כאלה מצויים לרוב בתוך העם, יש רק להקל את כניסתם. איש העם נותן את פרוטתו שחסכה בעבודה דלה ביתר קלות מאשר העשיר את מאותיו העלובות. ברצוננו לחדול מלפרוט עשרות אלפים לפרוטות, רוצים אנו להפוך את הפרוטה למיליונות, למען נתק כבלי הגלות ולמען הצלת כבודו של העם היהודי."

לשכת הדואר

בסיום הקונגרס הציוני הראשון הוחלט על תכנית פעולה מוגברת בקרב יהודי רוסיה. הוחלט לבחור ב־4 מורשים מרוסיה: הפרופ' מ. מנדל־שטם מקיוב, הרב שמואל מוהליבר מביאליסטוק, העו"ד יסינובסקי מוורשה וד"ר יעקב ברנשטיין־כהן מקישינוב. כעבור זמן־מה נערכה פגישת ארבעת המורשים בביתו של הרב מוהיליבר בביאליסטוק ושם עובדה תכנית מפורטת לפעולה הציונית בקרב יהודי רוסיה. בין היתר הוטל על ד"ר יעקב ברנשטיין־כהן לארגן „לשכת דואר" בקישינוב לשם אירגון האגודות הציוניות ולפקח על פעולתן.

בתקופת לשכת הדואר היתה קישינוב למרכז הסברתי־ציוני רב־ערך לכל יהודי רוסיה. היתה זו תקופת הזוהר לד"ר ב.כ. ניתן בידו כלי מתאים להגביר את ההסברה הציונית בקרב ההמונים. הוא לא הסתפק בחוזרים על עניני אירגון, אלא ניסה להפוך את לשכת הדואר למרכז עיוני. היה צורך בחומר יסודי לביסוס הציונות „ולהפוך את תנועתנו לתנועה עממית,

לחזק בלב העם את הכרת עצמותו ולהביא את רצונו לידי גילוי". לפי הצעתו של ד"ר ברנשטיין־כהן הוחלט באסיפת ציוני רוסיה, להטיל על לשכת הדואר להוציא בשביל האגודות במשך שנת הקונגרס השלישי מכתבים להסברה יסודית של הציונות. המכתבים שימשו סלע מחלוקת בין קישינוב ליתר המורשים. לרוחו המהפכנית של ד"ר ב.כ. ולהצעותיו לדרכי הפעולה לא ניתנה ההסכמה הכללית, כי ראו בזה סטיה מהקו המקובל. כנראה שגם הרצל נטה למתנגדים להמשך „לשכת הדואר".

בשל חשיבותה והשפעתה של לשכת הדואר ראוי להביא בזה את התכנית המפורטת של המכתבים העיוניים כפי שנקבעה ע"י ד"ר ב. כהן ועוזריו והמובאת במכתב הראשון:

— במכתבנו הראשון, הננו חושבים לנכון להתוות בקצרה את תוכן מכתבינו התיאוריים, אשר ננסה לעבד כפי היכולת בעזרת כל כוחותינו הפועלים, והננו מבקשים מאת כל חברינו, שיש להם מאמרים הנוגעים לענינים המבוארים למטה או שיכולים להראות לנו על החומר הנמצא בכתבי־העת בנידון זה, כי יואילו לבוא לנו לעזר בעבודה הקשה הזאת... קודם כל נחוץ, כי מוח עמנו יקלוט עד כמה שאפשר הבנה ברורה ועמוקה במהות הציונות, הבנה שאינה נובעת מנטיה טבעית, שאינה שטחית, כי אם שיורדת ונוקבת עד התהום של הדברים.

„ואולם אין די כוח בשיטה החיובית להוכיח את צדקת משפטינו ההיסטוריים. אחת עלינו לברר להעם, לאיזו תוצאות מעציבות ונוראות הביאו את אחיו כל הנסיונות האחרים שנעשו למען מצוא פתרון נכון להשאלה החמורה — איך להציל את דגלו הלאומי אשר הדרת השיבה חופפת עליו מכליון חרוץ ולרכוש בעת ובעונה אחת גם זכויות אקונומיות. אין בחפצנו לדבר פה על הנסיונות שנעשו במקצוע הטמיעה וההתבוללות, שעליהם נדבר במכתבנו הראשון, כי אם על הנסיונות האימיגרציוניים השונים ועל תוצאותיהם. ומטעם זה יהיה נושא הרעיון של מכתבנו השני: „פרשת יציאות היהודים לארצות שונות, תולדותיהן ותוצאותיהן".

אך לא רק את ההמון בלבד צריכים אנו למשוך אחרי תנועתנו, להביא בלבו את ההרגשה וההכרה מה נעלה ונשגבה התעודה שכבר מילא בדברי ימי עמנו ושהוא עוד עתיד למלאות; עלינו עוד מוטלת חובה קדושה למשוך לגזע מחצבתנו עתיקי־היומין את ענפיו, שהתבדלו ונפוצו מעליו בעת שרוחות החופש נשבו בעולם לזמן קט, בתקופת האימנציפציה, ויתפרצו מתוך האויר המחניק של הגיטו לאור העולם שכולו אומר חיים וחופש, ורטובים לרויה מליח המים המלאים חיים ונעימות־נצח, המפכים ממקור ישראל, מתורת חוזינו ונביאיו, התעוררו להלחם בחרף־נפש בעד משאות־נפש האנושיות הכללית. את הענפים האלה שגדלו וישגשגו לגאון ולתפארת מחום השמש המתוק, עלינו למשוך ולהחזיר לגזע מחצבתם ולהרכיבם מחדש בשרשיו. ולזאת עלינו לזכור, כי נחוץ לברוא גדודי לוחמים מקרב בני־הנעורים, שיבואו אחרינו ויעמדו על משמרתנו ולהשביע את נפשם המשתוקקת כל הימים למצוא את דרך האמת. עלינו — וזה יהיה נושא הרעיון של מכתבנו השלישי — להוכיח במופתים חותכים ולברר היטב

את יסודי הציונות בתור תנועה השואפת קדימה, בתור תנאי מוכרח להתפתחותם הטבעית של חלקי האנושות ולהצלחתם של משאות־נפש האנושות כולה.

מלבד זאת עלינו לברר את האמת, כי הרעיון ע"ד מקלט בטוח ועומד ברשות עצמו על יסודות החוקים והמשפטים המצוינים בתכונתם שבתורת משה מחוקקנו, איננו זמורת זר בכרם ישראל, כי לא בא אל עמנו לא מן החוץ ולא מחדרי העבודה של חוקרים הרחוקים מעולם המציאות, אלא שהיא שאיפה עצמית, מקורית והיסטורית והיא חיה וקיימת בחביון נפש האומה מדור דור; ומטעם זה יהיה נושא הרעיון של מכתבנו הרביעי: „פרשת זרמי הציונות והזרמים הדומים להם בתולדות עם ישראל".

ואחרי שיתבררו לנו באופן כזה מכל הצדדים יסודי הציונות, מהותה ותורתה ועם זה יתבררו לנו אגב־אורחא גם פרטים אחדים מתכנית עבודתנו המעשית, נעבור לעיון בשאלה: איך אפשר להגשים את משא־נפשנו העממי. לפיה תהיה ראשית מעשינו לא להעביד את מוחנו, כי יגלה תעלומות חכמה, כי אם לקחת תורה ודעת מפי האנשים שאנו יושבים בתוכם. אם אנחנו עבדנו „בחומר ובלבנים" „במצרים" ההווה, לקחנו חלק בראש כל תנועות החופש בארצות גלותנו, אז לא יחשב לנו לחטאה כי אם לצדקה לשאול מאת המצרים „כלי כסף וכלי זהב", לקחת מוסר השכל מדברי ימיהם. ולכן יהיה נושא הרעיון של מכתבנו החמישי: „פרק בתולדות תנועות החופש של עמים אחרים במאה התשע־עשרה".

ורק אחרי כן נשים פנינו להנסיונות שנעשו ע"י ציונינו להשגת החופש במאה התשע־עשרה. ופה נדבר ראשית כל לפי היושר והדין על „חיבת־ציון" מודעתנו, על התכנית שהותותה לה מראש, על דרכי העבודה של עסקיה הראשונים, ובכלל נספר בקצרה את תולדות התנועה הזאת, וזה יהיה נושא הרעיון של מכתבנו הששי.

אחרי כן נתבונן לזרם הציונות הרוחנית — אשר במקצתו בא למלא את מקום „חיבת ציון" ובמקצתו לשית עליה נוספות — כמו שהוא מתגלה בתורת העומדים בראשו, להתפתחותו, לתכניתו ולהתגלותו בחיי מושבותינו אשר בא"י ובקהילות היהודים ברוסיא.

ונושא הרעיון האחרון יהיה לבאר ככל האפשר בשפה ברורה השוה לכל נפש את הזרם המדיני שבציונות, תכניתנו, צעדינו הראשונים ותקוותינו לעתיד. לא נכון, כי ההארה ההיסטורית, ההתפתחות של רעיון הציונות תתן היכולת לעומדים בראש שלשת הזרמים להבין על נקלה איש את רעהו, להבין כי הפרוגרמה הרחבה של הציונות החדשה נותנת מקום רחב ומאחד בתוכו את כל הכוחות הפועלים, החפצים לפעול ולעשות לטובת הענין הלאומי והמאסף אותם תחת דגל אחד כללי, תחת דגל ישראל סבא.

במכתבנו האחרון נברר לאחת אחת את כל המסקנות שבאנו אליהן במשך השנה, אחרי שכל נושאי הענינים המבוארים למעלה יהיו מנותחים לנתחיהם ויחקרו היטב זה אחרי זה, ונוציא מהן את הסכום הכולל, אשר באמת היתה זאת תכלית כל חפצנו, בבואנו למצוא תשובות מספיקות לכל השאלות האלה האחוזות ודבוקות זו בזו בקשר אורגני. במכתבנו האחרון יהיה עלינו לברר לעצמנו מה טיבה של עבודתנו ומה היא דורשת מאתנו, מה הוא הרוח שצריך לסמן ולציין את תנועתנו כולה, מה היא התכנית הכללית של כל פעולותינו בעתיד ובהווה, איך מתיחסים כל חלקי התכנית הזאת איש

לרעהו ואיזה מהם קודמים במעלה ובזמן. מכל זאת עלינו להוציא פרוגרמה מפורטת לעבודת אגודותינו.

אנחנו בעצמנו מבינים עד כמה קשה וכבדה העבודה שהעמסנו עלינו, אך תקותנו תאמצנו כי יכול נוכל לה כפי מידת יכלתנו ובעזרתם ובהשתתפותם של הכוחות המעולים שבאגודות, אשר יבינו כי הם יכולים וצריכים לבוא לנו לעזר".

הד רב היה למכתבים בין ציוני רוסיה, אבל הדפסתם לא נמשכה זמן רב. באמצע חודש ינואר שנת 1900 התכנסה בקיוב אסיפת המורשים מרוסיה כולה ושם הוחלט על הפסקתם. וזוהי ההנמקה הרשמית להפסקת משלוח המכתבים הנ"ל, כפי שפורסמה במכתב חוזר מס' י"ג של לשכת הדואר: "בשים אל לב, שהמכתבים התיאוריים של המרכז הפוסטי מתכנסים בדוחק גדול במסגרת הצעה קבועה למכתבים חוזרים, כי המפקח של המרכז יכול בעתות הפנאי לערוך את המכתבים האלה לדפוס באופן יותר טוב ומתוקן, כי העתונים וגם הבקורת יתנו אל נכון למכתבים האלה לראות אור הדפוס וכי באופן כזה נקמץ גם בהוצאות, מחליטה האסיפה לנכון לחדול משלוח אל האגודות את המכתבים התיאוריים".

החלטה זו, כפי שהדבר מסתבר, לא היתה לרוחו של ד"ר ב. כ. ונכון היה לציין, שזו היתה אחת הסיבות שהביאה אותו לאחר תקופה קצרה (בשנת 1901) להציע לאסיפת המורשים של ציוני רוסיה לחסל את לשכת הדואר. הצעתו נתקבלה. בזכרונותיו מקדיש ד"ר ב. כ. מקום נכבד והערכה ערה לפעולה בתקופת לשכת הדואר:

"הוטל עלי לחבר וכיד הצורך להשלים שאלון מנומק, לשלחו לכל האגודות ולדרוש מהן סיכומים חדשיים על עבודתן. את התשובות שנתקבלו מיינתי וערכתי סיכום החיים הציוניים ברוסיה ופעמיים בחודש שלחתי חוזר לכל האגודות. בקרוב הוכרחתי לשלוח חוזרים אחת לשבוע. מדי שבוע בשבוע גדול מספר המכתבים והיקף המחוזות. וכך נאלצתי בסוף השנה הראשונה לשלוח מאות טופסי־חוזרים ובסוף השנה השניה הגיע מספרם כל פעם ל־1009: כזה היה מספר האגודות שנמצאו תחת השגחתי. אגודות שדרשו חוזרים היו גם מחוץ לרוסיה, מהן — 80 בערך באירופה המערבית ו־9 באמריקה. משכילי ליטא ופולניה יסדו בחשאי אגודות מאחורי גבם של מדריכיהם האדוקים ושאבו חינוך לאומי־חילוני מתוך העלונים ההקטוגרפיים. במהרה נתגלה הצורך להתחיל בשורה מקבילה של „מכתבים עיוניים", שערכם החינוכי היה רב בזמנם. חוץ מזה נתרחבה והלכה חליפת־המכתבים הפרטית לשם מתן תשובה על תלי תלים של שאלות ומכתבים שהגיעו מכל פינה. והנה הוכרזה לשכתנו לצאת מתחום „מרכז בזעיר אנפין" ולהכנס לתחום של בית דפוס לכל פרטיו ודקדוקיו. כל זה דרש הוצאות כספיות הגונות וברשות הסתדרותנו לא היו אמצעים לשם כיסוי ההוצאות ושכר־העבודה. כמו הרצל הוצאתי גם אני את כל המלאי הכספי הפרטי שלי, וכשאזלו 2.000 הרובלים שהיו ברשותי הפרטית, פניתי בתביעת הקצבה לקונגרס. אף־על־פי שרבים מיריבי בליטא

וביחוד בוילנא לא אישרו להלכה את דרכי תעמולתי הנועזת ואף־על־פי שמחאתם היתה כרוכה בדרישה שאעבור לוילנה כדי לעבוד בה יחד עם החברים הליטאים, החליט הקונגרס ברוב מכריע לתת לי הקצבה מוגבלת לשם ניהול „לשכת־הדואר". מאלפיים רובל בשנה עלה התקציב מעט־מעט עד ל־6.000. במקום עוזר אחד, ידידי הנאמן מזכירי נחום בן משה רויטמן, מוכרח הייתי להזמין עובדים טכניים: מזכיר ללשון היהודית, פסח אורבוך, חבר האגודה הקישינובית הראשונה ועכשיו מנהל „בית־הספר לבנים" בתל־אביב והמדפיס במכונת־הכפלה ח' זילברמן (בלתי־ציוני). כשהרימה ליטא קול־מחאה בשל מכתבי שנכתבו בלשון היהודית והרוסית ודרשה להפיצם בלשון העברית, שאלתי על כך את פי ר' שמואל מוהילבר. הוא ענה לי תיכף ומיד, בצירוף הסכמה לפרסם את תשובתו, שאם יש צורך לדבר אל „מתים", יש לדבר עמם בלשון מובנה, כלומר בלשון היהודית המדוברת, אם רוצים להקימם מקבריהם. ואילו בא עכשיו משה רבנו בכבודו ובעצמו להקים את המתים מקבריהם לא היה מדבר עמהם אלא בשפת הישנים בקבר הגלות. מספר הניירות שיצאו מלשכתנו (לרבות החוזרים) הגיע עד 32 — 33 אלפים בשנה, וחבר הגימנסיה שלי, ניקוליי זוזולין, שהיה אז מנהל לשכת שר־הפלך הבסרבאי אמר לי, שלשכתנו עלתה על לשכתו, כי על כן מספר הניירות היוצאים ממשרד הממשלה לא עלה על 28 אלפים בשנה. חוזרינו היו ידועים לשלטונות לא רק בקישינוב, אלא גם בפטרבורג, בלשכת הממשלה המרכזית, כפי שנודע לי אחר כך. ואף על פי כן יצאנו בשלום: את בית־הדפוס חיפשו אך לא מצאוהו, הואיל וכמעט בכל חודש החלפנו את הדירה, את צורת האותיות ואת צבע הדפוס. זכרה של „לשכת הדואר" הקישינובית שהשפעתה הקיפה את כל החוגים החיים בקרב היהדות, את כל שכבות הרחוב היהודי, וחדרה לכל האוניברסיטאות הרוסיות ולכל בתי המלאכה של האומנים היהודים — נשתמר בלבי עד עכשיו. עד היום פוגש אני בכל הערים את תלמידי לרעיון הלאומי וכולם מודים, שפעולת ההסברה של לשכתנו שימשה כוח־דוחף עצום, שחולל מהפכה בנשמתם והביאם לידי שינוי־ערכים. כך נתקיים חלומי מכבר הימים על פדגוגיה המונית, על חינוך העם — בעבודתי ב„לשכת־הדואר" הציונית. ואם כי לא השגתי את מלוא תאותי, הרי עבודה זו נתנה לי סיפוק. בחליפת־המכתבים שלי עם הרצל, אחד־העם ונורדוי, הגנתי על השקפת־עולמי ומלחמתי הפעילה לשמור על מעמד־ההשפעה שלי — כל אלה רעננו את כוחותי, הגבירו את ההפרשה הפנימית בתאי־גופי ונתנו מעוף ותנופה כבירים לחיי."

תקופת לשכת הדואר עשתה את קישינוב למרכז אירגוני ורוחני לציוני רוסיה; זה היה אחד השלבים החשובים בתרומתה של קישינוב הציונית לתנועה הציונית הכללית.

המר הגורל לד"ר ברנשטיין־כהן באחרית ימיו וחלף כל מסירותו במשך עשרות שנים, בהן עמד על משמרתו בתנועה הלאומית, שבע תמרורים באחרית ימיו. כאשר לא יכול היה להתאקלם בארץ־ישראל, נאלץ לעזוב אותה ב־1927. דמעות הציפו את עיניו, כאילו הרגיש כי עתה בא קיצו מבחינה תנועתית־רוחנית, בהיפרדו מהמכורה, לה הקדיש ממיטב מרצו ויכלתו ואשר עליה חלם והגה בכל שנות חייו ההכרתיים. עזוב, ובודד

מת ביקטרינוסלב ב־1929, ועובדה זו מזכירה לנו את העול המשווע שנעשה למנהיג מסור, שלא גמלו לו בשנות חייו האחרונות, בעד מעשיו הטובים.

צעירי ציון

בראשית המאה העשרים נראים ניצני הציונות העובדת בקישינוב, ועוד בטרם הוגדרה לראשונה בשם „צעירי ציון", הורגשה ברחוב הציוני השאיפה לחדש את חיי העם בא"י על יסוד עבודה. בשנים 1900־1902 התחיל הזרם הזה להתגבר בקרב הנוער הלומד ובחוגי פועלים ולהכות שרשים רציניים.

במצודה של ה־ס.ר.ים ובריכוזים הראשונים של ה„בונד" בקישינוב, הורגשה תגובה כנגד עצם הופעת הזרם ה„צעירי־ציוני". אולם התנועה הזאת צמחה על קרקע פוריה שהוכשרה במשך עשרים שנה. רבים מפעילי הציונות בקישינוב נמנו על התנועה של „הליכה אל העם" הרוסית, „נארודו־בולצי", כגון ד"ר ברנשטין־כהן, מאיר דיזנגוף, נ. מ. רוטמן, ד"ר לאוו כהן ואחרים הם העריכו עוד בשנות ה־90 של המאה שעברה את חשיבותו של האדם העובד ואת הצורך להרים את דלת העם למעמד של אזרח שווה בחברה. את האוירה הזאת החדירו בקרב הציונות בקישינוב. כאשר הופיעו הצעירים ובפיהם בשורת האדם העובד והצורך להעמידו במרכז החינוך הציוני, היתה הקרקע מוכשרה לקליטת הרעיון. ראשוני „צעירי ציון" נפגשו באהדה מצד רבים בין הציונים הכלליים, שליוו בעין טובה את שלבי ההתפתחות של התנועה הצעירה הזאת.

אהדה — מכאן, וגורמים מתנגדים רציניים — מכאן. חברים פעילים מאותה התקופה מספרים על מצבם הקשה של „צעירי ציון" במאבק האידיאי עם ה־ס.ר.ים ועם אנשי ה„בונד", שידעו לרכז תחת דגליהם גרעינים רציניים של נוער לומד ועובד והצביעו על „צעירי ציון" כעל תנועה ריאקציונית, שמטרתה לפתות את הנוער ולהטותו מהדרך הישרה...

המפלגות ס.ס., ס.ר., ס.ד. וה„בונד" מצאו את תומכיהם בעיקר בקרב הנוער העובד ובעלי־המלאכה, אך הם לא הזניחו גם את קשריהם עם הנוער הלומד. די להזכיר שאחדים מטובי הנוער בקישינוב אז התנגדו בכל להט נעוריהם לגרעינים הראשונים של „צעירי ציון", אולם התנגדות זו לא החלישה אותם, אלא להפך — היא שמשה גורם ממריץ להתארגנותם.

מפנה לטובה חל מיד לאחר הפוגרום ב־1903, כשרבים מבני הנוער התפכחו מהסיסמאות וההצהרות המילוליות ובלבם התעוררה שאיפת העצמ־

עות, שהגשמתה היא בהקמת מדינת יהודים בא"י על יסודות של עבודה, אז קמה קבוצה ניכרת של נוער מתלמד, בחלקו גם נוער בעל־ביתי, שפעלה להפצת המושגים הראשונים על „צעירי ציון", אם כי עדיין לא היתה אז הגדרה מסויימת וברורה של התנועה הזאת. ההגדרה נקבעה בשנים 1905־1906, בועידה השניה של „צעירי ציון" בקישינוב.

בשנים הראשונות, החל משנת 1902, נועד תפקיד חשוב לספריה שהוקמה ע"י „צעירי ציון", שהיתה בעצם מועדון של הזרם החדש, שם נפגש הנוער לשיחה לא בלבד בעניני ספרות, מיסדי הספריה הנהיגו את הדיבור העברי. על הקיר תלו שלט גדול „דברו עברית". המשטרה שאסרה על כל מועדון של ציונים פועלים, השגיחה בשבע עינים על המתרחש בין כתלי הספריה, דבר שאילץ את מנהליה לנדוד ממקום למקום; מרח' חרלמפי פינת פבלוב, לרחוב שמידט (בדירתו של ראש העיר קארל שמידט, וכאן נהגה המשטרה בפחות חומרה) ומשם למקום אחר. אבל המשטרה הצארית לא השלימה עם מוסד זה וסוף סוף מצאה תואנה לאסור את מנהל הספריה, חיים וייסהודלר, בעד הפצת ספרות בלתי־ליגלית וכעבור זמן נסגרה הספריה.

בשנים אלה תבע הנוער הסבר עיוני של הבעיות הלאומיות והחברתיות; נוכח הפולמוס שהתנהל ברחוב היהודי בקישינוב בין מפלגות הפועלים ובין האגודות הציוניות, שוב אי־אפשר היה להסתפק רק בהצהרה כללית, ללא מתן ביסוס אידיאולוגי יסודי. ולכן רבה השמחה בשעה שהופיע, ב־1905, בחוגי הציונים בקישינוב הח' יוסף שפרינצק, שבא אז מורשה והתחיל להסביר בקרב הנוער את המושגים והיסודות של תנועת „צעירי ציון".

בואו של הח' י. שפרינצק היווה מפנה חשוב בחיי „צעירי ציון", ובלי ספק אפשר לראות את הימים ההם כראשית תקופה, בה התחילה התנועה לצאת משביליה הצרים אלי מרחב של דרך המלך.

בשנת 1905 — השנה של הפוגרום השני בקישינוב, כאשר הופיעה ראשית התגובה המעשית נגד הפורעים ונראו דרכים מעשיות במסכת ההגנה העצמית, התגבשה מחשבה חדשה בקרב הנוער של „צעירי ציון" ועובדה הפלטפורמה האידיאית של התנועה.

בכרוז מטעם מרכז „צעירי ציון", הוגדר מעמד ההסתדרות לאור המציאות החדשה וסומנו דרכי התגובה למעמד־ההפקר של היהדות בגולה. בו הושמעה בפעם הראשונה התביעה הברורה אל הנוער העברי להתארגן בהגנה עצמית, כדי להבטיח שדם יהודים לא יהיה הפקר.

ממייסדי צ"צ בקישינוב בפגישה בקונגרס הי"ט בציריך ב־1937
מימין לשמאל: י. אפטר, עדה מימון (פישמן), י. ברץ, י. שפרינצק, ח. גרינברג.

בכרוז הנ"ל שהופיע ל„שלושים" לפרעות, הודגש בין היתר: „מיר זענען די ערשטע אין קאמף פאר דער פרייהייט, מיר זענען די ערשטע קרבנות פון דער פרייהייט, מיר זענען די לעצטע וואס געניסען פון פרייהייט". (אנו הראשונים במאבק על החופש, הננו הראשונים לקרבנות החופש, והאחרונים להנאתו). בהגדרה הזאת היה ביטוי לגורל היהודים בגולה שהתמרמרו נגד המצב הקיים. בהמשך הדברים הדגישו מחברי הכרוז את הצורך לשנות מן המצב הקיים ולחפש מוצא מן המציאות העלובה, בבנין ויצירת חיים עצמאיים בא"י. כרוז זה עזר לרכז מאות צעירים סביב דגל „צעירי ציון".

תנועת „צעירי ציון" שפעלה בממדים נרחבים למדי, החל משנת 1905 ואילך, לא הסתפקה עוד בהגדרה אידיאית בלבד, כי אם עשתה לפעולת אירגון רחבה ומסועפת בפינות שונות של החיים הציוניים והיהודיים בעיר.

הח' י. שפרינצק ריכז סביב הסתדרות צ"צ בקישינוב את כל הפעילים ופתח בפעולה רחבה. באותה תקופה התבלטו הח"ח חיים גרינברג, נ. טברסקי, אוריה פלדמן, י. גולני, ח. ויסהודלר, א. פריש, זיסל ובתיה טלמזסקי, יוסף טבצ'ניק, ומבין היותר צעירים יוסף ברץ, י. גורפינקל, חיקה גרוסמן, צבי שץ ואחרים. אז התחילה גם פעולה שיטתית ויסודית לאירגון הנוער הלומד בקישינוב. הוקמה הסתדרות הנוער הלומד "Цеирей-Ционская ученическая организация" מאות בני נוער אורגנו בהסתדרות זאת והתחילו באופן שיטתי להפיץ את הפרוגרמה של „צעירי ציון".

הנוער הלומד היווה חלק חשוב וניכר בהסתדרות „צעירי ציון". בעתונות של השנים ההן התפרסמו ידיעות רבות על פעולות הסתדרות הנוער הזאת. נביא בזה קטע אחד מדין־וחשבון שפורסם ב„כרוניקה ייבריי־סקוי ז'יזני" מ־1908, בו מודגש בין היתר, שועד הסתדרות הנוער הציג

קבוצת צ"צ בקישינוב בשנת 1911

במסיבת פרידה לעליתו של יעקב אפטר

לו למטרה לפעול בקרב הנוער בשני כיוונים[19], לשם כך חילק את כל החברים לחוגים שונים וכל אחד מהם בחר לעצמו להשתלם במקצוע הנוגע לחיי היהודים. כך, למשל, למדה קבוצה אחת את השאלות הציוניות להלכה ולמעשה; אחת היסטוריה היהודית; אחת עסקה בשיחות על בעיות שונות בחיי היהודים; ואחת — בלימוד השאלה הלאומית. נוסף לזה עסק הועד גם בפעולות תעמולה וקיים קשרים עם ערים אחרות: וילנא, אודיסה וגרודנה; כן נקט צעדים לאיחוד כל החוגים של הסתדרויות הנוער היהודית ברוסיה.

מתוך הנחה, שהפעולה הציונית זקוקה לפעילים צעירים, נטלו חלק פעיל ביותר בכל שטחי הפעולה הציונית המעשית, ובהפצת השקל בפרט. הועד פנה אל באי־כוח הועד המקומי בהצעה להקים ועדה משותפת, כדי לבצע את הפעולה הזאת. על־ידי כך חדרה הסתדרות הנוער הלומד לשטחי הפעולה השונים.

בתקופה ההיא גברה התביעה בקרב „צעירי ציון" בקישינוב להגדיר את הפלטפורמה. בקישינוב ובפינות שונות ברוסיה הושמעו הגדרות אידי־אולוגיות על דרך „צעירי ציון". הפלטפורמה של וילנה[20], ורשה או אודיסה לא התאימה בכל לגישתם של החברים בקישינוב. לאחר דיונים רבים, שסוכמו בועידה השניה של „צעירי ציון" בקישינוב, ב־1906, הוגדרה הפלטפורמה של „צעירי ציון", אשר היתה כמצפן לא בלבד להסתדרות בקישינוב ובבסרביה, אלא גם להסתדרויות רבות של „צעירי ציון" ברוסיה רבתי.

לפלטפורמה הזאת יצאו מוניטין, כי היו בה מושגים אחדים, שציינו את דרכם של „צעירי ציון" כחטיבה עצמאית בהבלטת יעודו של העובד בציונות. „צעירי ציון" בקישינוב ראו את יעודם בהעמדת השאלה הזאת במרכז תכניתם. בפלטפורמה[21] הודגש, כי ההסתדרות של פועלים, הנה אירגון המאחד את הפועל היהודי — חלוץ הציונות — בצורת „פדרציה של הפועלים הציונים" וכי נוסף לעבודה הציונית הכללית, היא תפעל ל„הגנת אינטרסים אלה והשגת הטבה מכסימלית במצב הכלכלי, האפשרי בתנאי החיים של היהודים בגולה" וגם ל„הגנה על התביעות הדימוקרטיות, הן בהגשמתם ואירגונם של הציונות ומוסדותיה, הן בכל יתר הגילויים, אשר

---

[19] קטעי העתונות מאותה התקופה וכן את הפלטפורמה „צעירי־ציון" (ברוסית), הואיל להמציא לנו הח' יהודה ארז ותודתנו החמה נתונה לו.

[20] „בראשית התנועה" מאת א. לוינזון, ת"א, תש"ז, עמודים 11־45.

[21] ראה בפרק „תעודות" את התרגום של הפלטפורמה.

מגע להם עם חיי היהודים". מכאן מובנת אי־ההצטמצמות של „צעירי ציון" בקישינוב בהגדרה עיונית בלבד, והרגשת הצורך בהתארגנות המהירה.

שיטות ההסברה והמגע עם ההמונים היו שונות בשנים 1904־1907, אך צורה מיוחדת במינה ניתנה לאסיפות שנקראו „מאסובקעס" ואשר בהן הופיעו טובי החברים של „צעירי ציון", שעמדו בויכוח עם המתנגדים, בעיקר מאנשי ה„בונד", והשתדלו להוכיח את צדקת דרכם של „צעירי ציון". גם כאשר האסיפות היו אסורות מטעם הרשות, בימים של רדיפות מצד המשטר הצאריסטי, לא שותקה התנועה, ובחצרות ומרתפים, באסיפות מוסוות באופנים שונים, נפגשו החברים בינם לבין עצמם, לשם ליבון דרך תנועתם.

בתולדות „צעירי ציון" בקישינוב, בראשית דרכם, יצויינו מקומות אחדים ששימשו תחנות־מפגש רציניות ושלא במעט השפיעו על דרכה והתפתחותה בעיר, המסעדה של נטע פרוקוביץ (מולוצ'ניק) היתה בבחינת מטה־המפקדה, בה היו נפגשים החברים יוסף שפרינצק, חיים גרינברג, יוסף ברץ, זיסל טלמצקי ואחרים, ובה תיכנו תכניות פעולה בשטחים שונים הן של תנועת „צעירי ציון" עצמה, הן של התנועה הכללית ולגבי ענינים יהודיים כלליים. וכן ראוי להזכיר את בית פלדסמן, בית חיקה גרוסמן ובית־המלאכה של קאראבן כמקומות מפגש קבועים לצ"צ באותם הימים.

צ"צ בקישינוב נתנו תשומת־לב לחיי הקהילה במקום ובעיותיה. והקדישו בירורים ודיונים חשובים להתווית הדרך לשם תיאום הפעולה הציונית והעבודה לשם הכשרת הלבבות וכיבוש הקהלות. בועידת הלסינפורס שדנה על פעולות ההווה („געגענוואַרטס ארבעט") השתתפה משלחת גדולה של צ"צ בקישינוב בהרכב: י. שפרינצק, חיים גרינברג, אוריה פלדמן, י. גולני ונציג „נעשה ונשמע" (הציונים הכלליים) א. ניסנבוים. המשלחת לקחה חלק בדיוניה בהלסינגפורס ובשובה לקישינוב החלו לבצע את התכנית החדשה של ה„געגענוואַרטס ארבעט".

המנצח על החבורה, בשנות גיבושה של „צעירי ציון" בקישינוב, היה החבר יוסף שפרינצק, ומפי הח' יוסף רבינוביץ, שפעל יחד עם החברים בתקופה ההיא, אפשר לשמוע תיאור נאמן על השפעתו של י.ש. בהופעתו בציבוריות הקישינובית באותן השנים. בין היתר מספר החבר י. ר. את הדברים שלהלן:

„בקישינוב היה קיים ה„בונד". הוא התקיים עוד לפנינו. יחד עם יתר האירגונים הסוציאליסטיים הכריזו מלחמה עלינו. הם הוכיחו באותות ובמופתים שהגאולה האנושית הכללית קרובה לבוא, ואז יגאל גם העם היהודי מסבלותיו. יש על כן להילחם במפיצי

הרעיון הציוני המזיק. עלינו היה להילחם קשות בצוררים האלה לרעיון הציוני. התכוננו נגדם ולחמנו נגדם בכל כוחותינו, אולם כוחותינו היו מעטים. בין חברי התנועה הציונית המבוגרים מאתנו לא נמצאו כוחות אינטלקטואליים שיבואו לעזרתנו במלחמה אידיאולוגית זו, ואנחנו היינו כמעט עזובים לנפשנו.

„ובימים הקשים האלה של התלבטויות אידיאולוגיות בקרב הנוער שלנו, הגיע אלינו החבר יוסף שפרינצק. זכורני, באחד מימי שלהי דקייטא, בשנת תרס"ה, כשנכנסתי לספריה הציונית שלנו, שקראו לה אז „בית־עקד עברי", נפגשתי בפעם הראשונה עם החבר שפרינצק. בשעות הראשונות לפגישתנו זו התקרבנו ומיד התחלתי ל„הציק" לו בשאלות מציאת „הגשר" בין תנועת השחרור הציונית שלנו לבין תנועת השחרור הסוציאליסטית. מפיו שמעתי לראשונה תשובות שהניחו פתוח או יותר את דעתי. הוא תיאר לפני את מתנגדי הציונות כמתבוללים. ולעומת זאת סיפר לי על תנועת נוער חזקה ציונית בליטה ופולין, על קיום אגודת „התחיה" הכוללת גם פועלים עברים, על קיום תנועת „פועלי ציון" ועל פעולות „צעירי־ציון". עם בואו של י. שפרינצק, קיבלנו עידוד חזק בהאבקותנו ובפעולותינו. יצאנו למרחב ורכשנו חברים ואוהדים בקרב הדור היהודי הצעיר בקישינוב. ביחוד זוכר אנוכי את הופעתו של החבר שפרינצק באספת אזכרה ביום השנה הראשון לפטירתו של הרצל. הוא תיאר לפנינו את דרכנו בעתיד להקמת המולדת, להגשמת חזונו הנפלא של הרצל. בסיום דבריו שרנו את שיר „השבועה" : „מיר הויבען די הענד צו מזרח און שוועלען", וצריך לומר שבמידת מה גם קיימנו את ה„שבועה". התמסרנו בלב ונפש לתנועה. עמלנו למענה בחומר וברוח. חלק מאתנו גם „זו" לא"י. זכורני באחד הימים הגיע אלינו חברנו יוסף דריכלר מפודוליה והדקנו את הקשרים עם גרעיני תנועת „צעירי ציון" בדרום רוסיה. תנועתנו התרחבה והתחזקה".

ניצני העליה השניה

השנים 1905־1907 היו ל„צעירי ציון" שנים של הגדרת הדרך הרעיונית והגברת המסגרת הארגונית, אולם עם זאת נעשו גם צעדים ראשונים בדרך ההגשמה העצמית. מספר ניכר של חברים משורות צ"צ עלו לארץ עם ראשוני העליה השניה, והיו בין מפלסיה. כפותחי נתיב חדש בציונות. מעשה ההגשמה היה לכוח חינוכי ומשכנע ברחוב היהודי והשפעת „צעירי ציון" גברה והלכה בין שורות הנוער בקישינוב. עליתו של כל חבר היתה אז מאורע חשוב בחיי „צעירי ציון" וברחוב היהודי בכלל. צעירים אלה הביאו אתם כיסופי נעורים ואהבת־עם. הם עזבו בית אב ומשפחה, חיי נוחיות ובתי אולפנה, מתוך הכרה שאין עתיד לעם בגולה, אלא בבנין מולדתו.

עידוד רב לעליה לארץ היה בלי ספק בביקורו של יוסף ויתקין בקישינוב בחורף שנת 1906. היה זה לאחר פרסום כרוזו לנוער בגולה לקום ולעלות. תביעתו הנלהבת הכתה גלים בקרב „צעירי ציון" בקישינוב ושמשה

ישראל גלעדי ומנדל פורטוגלי

נושא לדיונים רבים. ביום בהיר אחד הופצה השמועה בקרב פעילי „צעירי ציון", שיוסף ויתקין הגיע לקישינוב וברצונו להיפגש אתם. היתה זו פגישה נרגשת מאוד, כי ראו בו את המעורר והמורה ולדברו שמעו ברטט. הפגישה נערכה בחדר אחד ממלוני קישינוב, וויתקין סיפר ארוכות על המצב בארץ והסביר את הצורך בעלית הנוער. ביקור זה חיזק עוד יותר את הכרתם של החברים הצעירים לזרז את עליתם.

מעשה ההגשמה של בודדים השפיע על רבים מבני הנוער, ובשנים 1905־1907 ואח"כ 1910־1911, גברה העליה לארץ וירישומה ניכר ברחוב היהודי. עליה זו, כאחד הריכוזים החשובים של העליה השניה ברוסיה, תרמה תרומה חשובה בשטחים שונים בבנין הארץ.

ראוי להעלות בזה את שמותיהם של אחדים מאנשי העליה השניה שבאו מקישינוב ואת חלקם בבנין הארץ.

מאיר דיזנגוף (1861־1936), שעלה לארץ בשנות ה־90 של המאה שעברה, חזר והתישב בה רק ב־1905. הוא התמסר במרוצת השנים להקמת העיר העברית הראשונה — תל־אביב — וחלקו רב בטיפוחה בנשאו בלבטי הגידול של הקריה הראשונה.

רבה היתה השפעתם של שני צעירים שהגיעו מקישינוב, ישראל גלעדי ומנדל פורטוגלי ז"ל, בהקמת „השומר" בארץ, ורשמו דפים מפוארים בתולדותיו. במסירותם והעזתם — היו רוח החיה והיו לדוגמה ולמופת לשאר החברים, ולאות הוקרה הועמדו בראש „השומר". בתקופה קצת יותר מאוחרת הצטרפו ל„השומר" עוד חברים מקישינוב: חיים פיינברג ז"ל, מאיר קוזלובסקי ז"ל וייבדל לחיים משה אלקסנדרובסקי (כעת בבאר־טוביה), שמילאו תפקידים אחראיים באירגון והצטיינו במסירותם.

פסח אוירבוך (1878 — 1945) פעל רבות בשטח הציוני בקישינוב, מעוזריו הראשוניים של ד"ר ברנשטיין־כהן בעבודת „לשכת הדואר", ואחרי כן פעיל ב„צעירי ציון". לאחר עליתו לארץ הצטיין כמורה לטבע ורכש מהר את לב חניכיו ונחשב בין טובי המורים בארץ.

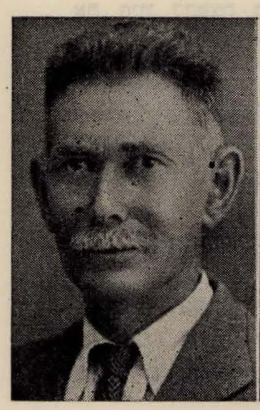
בקבוצה, שבאה בשנת 1905 ישר מקישינוב, היה החבר נחום טברסקי, שתרם רבות לפעולת האירגון של מפלגת „הפועל הצעיר" ועזר להבראת משק בן־שמן, כן פעל בשטח המשקי של עירית תל־אביב.

יוסף ברץ

יעקב אפטר

יוסף רבינוביץ

נחום טברסקי

ישראל גורפינקל

חיים שורר

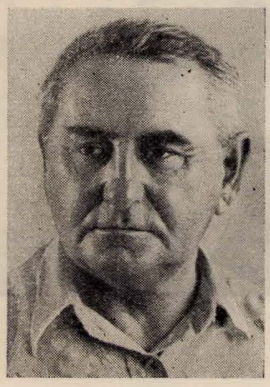
יוסף ברץ — איש דגניה, ממניחי היסוד של הקבוצה, אשר הקדיש את חייו להפצת רעיונה בקרב הנוער ולהתפתחותה, ושימש דוגמה של איש־ההגשמה.

יוסף רבינוביץ — מראשוני הפועלים שהצטרפו לביצוע התכנית בשנת 1911 של ההתישבות הקואופרטיבית לפי שיטת אופנהיימר במרחביה; ולאחר זה כמנהל במחלקת העבודה של הסוכנות היהודית.

יעקב אפטר — יוזם הפעולות הראשונות לאירגון עזרה רפואית לפועלים, המשיך כפועל בדגניה, פעיל במוסדות המרכזיים של ציבור הפועלים ובעיקר בהקמת מפעל הקואופרציה הצרכנית, המשמשת אחת הדוגמאות המפוארות לכוח אירגונו ויכלתו של הפועל לנהל את מוסדותיו הכלכליים העצמאיים.

ישראל גורי (גורפינקל) — שהקדיש את מיטב שנותיו להגדרת החוקות והתחוקות של ציבור הפועלים וגיבושן, שנהיה למחוקק הבלתי־מוכתר, המקובל על כל חלקי ההסתדרות.

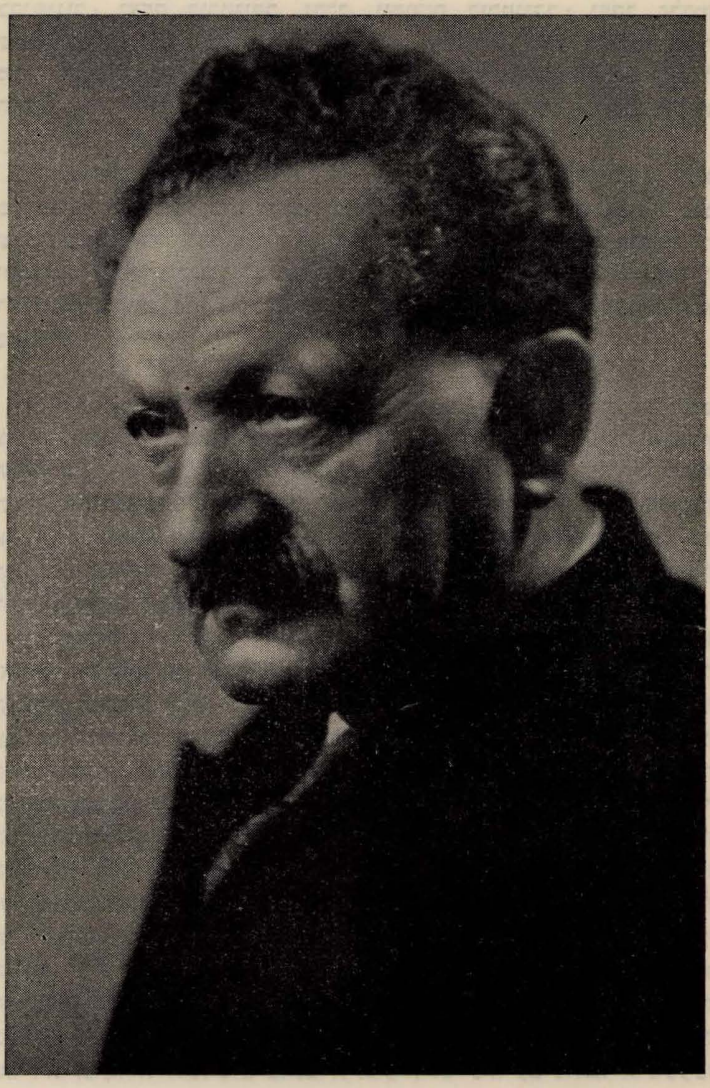
חיים שורר — עלה לארץ בשנת 1913 ועבד כפועל חקלאי בקבוצות בגליל וביהודה ובמושב נהלל. אחד מפעילי „הפועל הצעיר" ומלא תפקידים אחראים בשליחות מפלגתו בארצות שונות, בשנים אחרונות חבר מערכת „דבר".

אוריה פלדמן

אוריה פלדמן — ראשית עבודתו בארץ (1913) היתה כאגרונום, אחרי כן נמסרה לו הנהלת החוה בסג'רה ושם הצטיין בהנהלת העניינים. רוב שנות עבודתו הקדיש כמורה ועורך של הירחון „הטבע והארץ".

ראוי לציין במיוחד מספר חברים שעלו בתקופה 1912—1913 — ופעלו בשטחים שונים בחיי הישוב וציבור הפועלים: זאב פיינשטיין ודוד כנעני מאילת השחר. האחרון בנו של נטע פרובוקיץ בעל המסעדה הידועה

יוסף שפרינצק

בקישינוב: יצחק בורטניקר, נהלל, ויהודית בורטניקר; יעקב פלדמן; שלמה ברלצקי (כעת ב„המשביר המרכזי", חיפה), יצחק יעקבי (כפר אז"ר), משה פלביץ (נהלל), לכטרמן, ת"א; ברוך רבניצקי, עפולה; אברהם רוזנבלט ת"א; מ. לב, ירושלים; צבי רזניק ז"ל, איש אילת השחר; ורבים אחרים.

ואחרון־אחרון יוסף שפרינצק, — ששימש כל שנותיו מניע ומרכז של קבוצת קישינוב, שלא הסתפק בהישגיו הוא בלבד, כי אם, כשומר נאמן של החברותא, דאג לכל אחד לחוד ולכולם יחד, וזכה — תודות להתמסרותו וכשרונו — להגיע לשלב העליון בהנהגת ציבור הפועלים המאורגן, במוסדות העליונים בישוב, ועם הקמת המדינה — להיות דֵבר האומה בכנסת הראשונה שלה.

הקבוצה של העליה השניה לא הצטמצמה רק בתחום של אנשי ציבור, אלא כללה בתוכה גם שני נציגים מובהקים של הספרות העברית המתחדשת: ש. בן־ציון ז"ל וייבדל לחיים ארוכים יעקב פיכמן. בשנות הזוהר והכיסופים של העם הקם לתחיה, שזרו הם על רקע החיים החדשים את הניב המיוחד של איש־הצ'רנוזיום — איש־הערבה — מבסרביה ומקישינוב, ובצלילי שירתם ביטאו את הערגון של הדור החדש כמה־הגאולה להידבק ברגבי־המולדת הניעורה לחיים.

בקבוצת „צעירי ציון" מקישינוב מקום מיוחד ומרכזי לחיים גרינברג, ואם כי לא היה בין חברי העליה השניה, נחשב כאחד מהם. אחד מבעלי הכשרון הגדולים שנתן ביטוי ליסודות התנועה ושמר כל השנים על המגע עם ארץ־ישראל. הצעירים ראו בו את הדיפלומט הנודד של הקבוצה הקישינובאית. חיים גרינברג, הצטיין משחר נעוריו כנואם מזהיר ואחרי כן כפובליציסט בעל יכולת מעמיקה. בשנים 1905 — 1907 הצטיין בנאומיו הפולמוסיים בקישינוב עם „הבונד" וס.ר., הוא ידע להבהיר את „הנקודה היהודית" בסבך האידיאולוגי שהציף את הרחוב היהודי. במרוצת השנים נדד ממרכז ציוני אחד לשני. קישינוב — אודיסה — ברלין — ניו־יורק, אלה הם רק אחדות מתחנותיו הציוניות, ובכל תחנה תרם תרומה ניכרת למפעל הציוני, עד שהגיע להיות חבר במוסד העליון של ההסתדרות הציונית העולמית. כל ימיו נשאר המסביר והדֵבר המעולה של התנועה הלאומית. בשטח הפובליציסטיקה הוא כמעין המתגבר, כתיבתו ספוגה חכמת ישראל, וחדירה למקורות ולשרשים בהסברת הרעיון ובויכוח עם מתנגדיו. משעשה לפני כ־25 שנה את ביתו בארצות־הברית עמד בראש מפלגת „ההתאחדות"

כמורה־דרך לרבים, ועם האיחוד עם פועלי־ציון בשנת 1931 היה לעורך השבועון המפלגתי „דער אידישער קעמפער"; ולפני כ־15 שנה התחיל לערוך ירחון באנגלית („דזשואיש פראנטייער") שרכש לו מקום בין חוגים רחבים של הנוער והאינטליגנציה.

קבוצה זו, שרק יחידים מתוכה הזכרתי, היתה מבלי להכריז על עצמה יחידה מיוחדת, והודות לאפיה וצביונה טבעה את החותם הרוחני של היהודי הקישינובאי — זה הפשטני והמסור, הלאומי והמתקדם. אכן, תרומת קבוצת קישינוב לעליה השניה הורגשה תכופות בציבור הפועלים ובישוב כולו בארץ.

*

השנים 1911—1914 היו שנות קפאון בעבודה הציונית בקישינוב, ודבר זה השתקף גם בפעולת „צעירי ציון". אז הוגבר פיקוח המשטרה הצארית על כל נסיון של אירגון ופעולה ציוניים. ברם, על אף כל הקשיים, הננו עדים לנסיונות שונים של צ. צ. להמשיך בפעולה סדירה. במיוחד יש לציין את פעולת חוג הנוער המתלמד בקרב המבוגרים, שהתארגן ב־1908 בשם „נס ציונה". את הקבוצה הזאת ריכזו החברים ליב בלצן, חיים שורר, מאיר קוזלובסקי, יצחק זילברמן (כספי), מראשוני בוני נהלל (מת ב־1922) ואחרים.

קבוצה זאת היתה נוטה בדרכה האידיאולוגית ל„צעירי ציון", אבל הכניסה בהסברתה שלה רבים מהמושגים של הציונות הכללית. עם בואו של בא־כוח „הפועל הצעיר" מארץ־ישראל, ב־1912, אברהם פלביץ, שהיה אחר כך חבר נהלל, נעשו מאמצים לאיחוד „נס־ציונה" עם „צעירי ציון", ושוב התגבר הזרם הצעירי־ציוני בתנועה הציונית בקישינוב.

בתקופה של התחלת פעולתן של המפלגות הציוניות התארגנה גם קבוצת נוער יהודי בקישינוב שדגל ביסודות „פועלי־ציון". בתקופה הראשונה — בשנים 1904־1907 —נשארו קבוצה קטנה שעשתה מאמצים לתרום את חלקה בהחדרת דרכה של הציונות־הסוציאליסטית בקרב הנוער, ובעיקר בפולמוס עם מתנגדי הציונות. עמדו בקשר עם מרכזי מפלגת „פועלי־ציון" ברוסיה: פולטבה ורשה וכו' וביקוריהם של פעילי המפלגה הזאת בקישינוב סייעו בהרבה בעבודתם. הפעילים באותה תקופה היו פיני טטר, גולדמן, חיה רוזנברג, מ. טברסקי, מירון דיזנגוף ואחרים.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה ב־1914, הופסקה במידה רבה הפעולה הסדירה של המפלגות הציוניות לגווניהן בקישינוב, החל מ„נעשה

ונשמע", שהיותה אז את הגרעין של הציונים הכלליים, ועד הקבוצה הקטנה של „המזרחי", ועד ראשוני „פועלי־ציון" וכלה במפלגה המרכזית יותר אז — „צעירי ציון".

תקופת הקפאון שירדה על ציוני קישינוב הופסקה עם תום המלחמה, כאשר התנועה הציונית במקום הועמדה בפני תפקידים רבי־ערך וכבדי־אחריות.

קישינוב הציונית בתחום רומניה

סיפוח קישינוב לרומניה רבתי, גרם גם לשינוי חברתי וכלכלי רב בחיי העיר ואף השפיע במידה רבה על דרכה והתפתחותה של התנועה הציונית במקום. כידוע, קבלה קישינוב השפעה רבה מיהדות רוסיה ואודיסה בראשה. יהודי קישינוב התיחסו אל המרכז האודסאי כאל מטרופולין תרבותי־רוחני. עם הסיפוח הועמדה הקהילה בפני בעיה של פעולה עצמאית גם בשטח הציוני, ועל יהודי קישינוב הוטל ליטול בידיהם את היזמה להקמת מפעלים ציוניים ולספק בשטח זה לא בלבד את העיר עצמה או את בסרביה כולה, אלא גם לצאת מעבר לגבולות אלה, לכל מקום במדינה בו נמשכה הציבוריות היהודית אל המקורות היהודיים והציוניים לינוק ולהיזון מהם.

קבוצת הציונים בקישינוב עם ד"ר ברנשטיין־כהן בראשה, העריכה בשנים ההן את המשימה הגדולה שהועמדה בפניהם, והחלו מיד באירגון החיים הציבוריים והציוניים בקישינוב, להפעיל את הגורמים השונים ולרכזם סביבם כדי להרים שוב את קרן הציונות.

בשורת הצהרת באלפור, החוזה בסן־רימו, השמועות שהופצו בקרב ההמונים על הקמתה של מדינת ישראל בקרוב — כל אלה הלהיבו את ההמונים להתרכז מחדש סביב הדגל הציוני. קישינוב הציונית, על קומץ עסקניה, מצאה דרך לריכוז ההמונים, להעניק להם תוכן וענין ולהורות להם את הכיוון להגשמת כיסופיהם.

כנקודת מפנה בגיבוש פעולת האירגון של התנועה הציונית, היתה הועידה הראשונה בקישינוב במאי 1920, בה התכנסו כ־250 צירים להתוות את הדרך המעשית והרעיונית של התנועה הציונית. עם הקמת המרכז גברה גם הפעולה המעשית. הפעולה למען קרן הקיימת היתה מאז ומתמיד מקובלת אצל הרוב המכריע של הציונים. פעולת התרבות והחינוך העבריים, שהיו בבחינת נכסי צאן ברזל אצל יהודי קישינוב, נדונה אף היא בפגישה זאת והותוו קוים לפעולה מתמדת, להפצת השפה והתרבות העברית בקרב ההמונים.

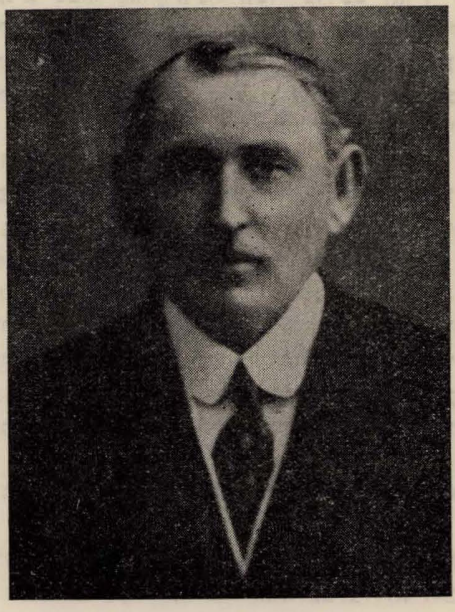

הועידה הציונית נ
תר"פ –

עינוב
19

באותה התקופה התארגן הנוער הציוני, בהסתדרות נוער בלתי מפלגתית „התחיה". רבים מחברי „התחיה" עלו לארץ ופעלו רבות בשטח התנועה הציונית. בין הפעילים היו: חיים לרנר, ראובן שרייבמן, יצחק ברמן, מניה נתנזון, הדסה מרגולית, מ. אורנשטיין ואחרים. גם הנוער הלומד היה מאורגן בארגון ציוני „התלמיד", שמרכזו היה א. גולדשטיין. הנוער בגיל יותר צעיר הופעל בהסתדרות הנוער „החבר הצעיר" שפעיליה היו טוביה פוסטילניק־מדברי, משה שטנמן, ו. אלקסנדרובסקי ואחרים.

באותן השנים הלך והוקם סניף הנוער של „השומר הצעיר" ורבים מותיקי „צעירי־ציון" סייעו להתפתחות הנוער הזה, שראוהו כממשיכים שלהם. האידיליה הזאת בין „צעירי־ציון" ו„השומר הצעיר" נמשכה שנים רבות והיתה שזורה בה אהבת הורים לבנים.

בשנת 1923 בזמן בקורו של גבעוני, שליח מא"י, הוקם ועד מאוחד של הנוער הציוני בעיר שרכז סביבו את „התחיה", „מכבי", „החבר הצעיר"

שלמה ברליאנד

ו„השומר הצעיר". ועד הנוער המאוחד פעל רבות בשטח הציונות המעשית וגם דאג להעמיק את פעולת ההסברה בקרב הנוער היהודי בקישינוב. מטעם ועד הנוער הופיע ירחון „הנוער". הסתדרות „גורדוניה" מופיעה רק כעבור שנים ספורות וכבר בתקופה של שנות 1925 — 1926 הוכן הרקע לניצנים הראשונים של הסתדרות הנוער הזאת.

בשנים 1919 — 1922 קמו המפלגות העיקריות: הציונים הכלליים, „צעירי ציון", „המזרחי" ומפלגת „פועלי ציון". בעיקר התבלטו שתי מפלגות: הציונים הכלליים עם ד"ר ברנשטיין־כהן, המהנדס מ. גוטליב, שלמה ברלנד, ש. קינרסקי, שלמה גרינברג, הסופר ש. הללס, א. ניסנבוים, צבי כהן, ישראל ברמן, י. בייגלמן ואחרים; „צעירי ציון", היתה פעילה לא בלבד בכל שטחי החיים הציוניים, כי אם גם בחיים היהודיים הכלליים. „המזרחי" התחיל בפעולה צנועה, בהנהלת הרב א. פילינקובסקי, שמואל בלצן, השוחט אלקסנדרובסקי ואחרים.

בשנים האלה היתה הקבוצה המרכזית של „צעירי ציון" מורכבת בעיקר מהעסקנים שבאו מאוקראינה, אשר, בדרכם לארץ־ישראל, הקדישו שנים אחדות לפעולה ציונית ברוכה וסייעו לחברים במקום להגביר פעולה, להגדיל את התנועה, ולחדש את עברה המפואר מאז 1904־1907. בשנים אלו, פעלו בקישינוב במרכז הח"ח לייב גלנץ, נחום טולצ'ינסקי, ש. שכטר, אשר קורלניק ואחרים, וכשליחי הארץ חיים שורר, ש. שפירא, שהתמסרו בעיקר בשטח ה„חלוץ".

מרכז פעולתה של מפלגת „צעירי ציון" היה הקמתו של „החלוץ", שהתחיל אז בפעולתו בקישינוב, ואשר היה במרוצת הזמן מרכז לכל הסניפים ברומניה; אירגון קבוצות העולים וסיוע לעליתם לארץ.

פרק מפואר בפעולת „צעירי ציון" בתקופה ההיא היא הפעולה להפצת העברית והחינוך העברי של הנוער היהודי, החדרת יסודות הציונות העובדת בתוכו, ופעולה נמרצת בתחומי ההסתדרות הציונית כולה מתוך תביעה להקים מסגרת כללית של ההסתדרות הציונית, שתקיף את כל חיי התנועה על אגפיה. אכן, דבר זה היה הכרח־חיים, כי הפיצול נתן כבר אז את אותותיו.

בשטח החיים היהודיים, כפי שקראו לזה אז „געגענוואַרטס־ארבייט", הקדישו חברי „צעירי ציון" תשומת לב רבה למלחמה על הקמת קהילה דימוקרטית ולהחדרת המושגים המתקדמים בשטח הנהלת החיים העצמיים של המוסדות היהודיים בעיר. מלחמה זאת, אם כי לא הוכתרה בהצלחה, לעתים גם בשל העדר כשרונה של התנועה הציונית עצמה, על כל אגפיה,

להופיע בתחומי הקהילה היהודית כגורם מאוחד (דבר אשר נוצל לרוב על־ידי מתנגדי הציונות לרעתה), העלתה בכל זאת לפני ההמונים את החשיבות של הקמת מוסד מנהלתי יהודי אוטונומי, המושתת על יסודות דימוקרטיים והמסוגל לשרת את השכבות העממיות והעמלות ברחוב היהודי, ולתת ביטוי לרגשות הלאומיים והציוניים שפעמו אז בלבותיהם.

בשנים 1920־1925 התנהל ויכוח אידאי בקרב „צעירי ציון" להגדרת תכניתה הפוליטית, והסתכם בקבלת החלטה סופית, בועידה השלישית בקישינוב ב־28־30 באפריל 1924:

„בהכירה שהפרוגרמה הברלינאית (של ה„התאחדות", י. ק.) היא נסיון לקונסו־לידציה של הרעיון ה„צעירי־ציוני", ששם לו למטרה יצירת חברת עובדים חפשית על יסודות של חברה סוציאליסטית, בלי ניצול כלשהו, וחדורת התרבות העברית; ובציינה שפרוגרמה זו יכולה לשמש בסיס להתפתחות אידיאולוגית להבא, המתחזקת ונצרפת יחד עם חיזוקה של חברת העובדים בארץ ועם הרחבת עמדותינו הפוליטיות והכלכליות בגולה, — מכריזה הועידה שהיא מצטרפת כחלק אורגני למפלגת העבודה הציונית העולמית „התאחדות" ומקבלת את השם: מפלגת העבודה הציונית־הסוציאליסטית „צעירי־ציון" (התאחדות)."

הועידה הזאת, אשר סיכמה את הלבטים האידיאיים, היתה תחילתה של תקופת מעשים וביצוע. הועידה הקדישה גם תשומת־לב רבה למצב „צעירי ציון" בעולם, למצב בארץ־ישראל ולביצור „החלוץ", שהחל להת־פתח בקישינוב ובכל הנפה. המרצים בועידה היו: יעקב אפטר מארץ־ישראל, י. סקבירסקי, לייב גלנץ ונחום טולצ'ינסקי.

החלוץ

אבן־היסוד לתנועת „החלוץ", שהיתה אחר־כך פארה וגאותה של התנועה הציונית בקישינוב ובבסרביה כולה, הונחה בסיון תרפ"א, בכינוסה הראשון בקישינוב, באולם בית־הספר לילדים „יבנה". מחלקים שונים של רומניה התכנסו טובי החלוצים ופעילי העסקנים להתוות את דרכה של הסתדרות „החלוץ", למען החדיר בקרב הנוער את מושגי היסוד של האדם החדש, שעליו להקים את המולדת המחודשת. בדברי הפתיחה של החבר לייב גלנץ בוטאו מאוויי דור של צעירי קישינוב ושל אלפים צעירים המפוזרים בחלקים שונים ברומניה ושאיפתם להדק את קשריהם להסתדרות „החלוץ" ולהצטרף אליה. הועידה קיבלה את ההחלטה הבאה:

ועידת „החלוץ" מכירה ב„החלוץ" את מורה־הדרך וסולל הנתיב לפעולת המוני העם הרחבים, ההולכים בעקבותיו, ואשר מטרתו היא:

לחדש את החיים הכלכליים והרוחניים של העם על יסודות של עבודה עצמית יוצרת, שבהם הפתרון לפרט ולכלל האומה.

למרכז הראשון של „החלוץ" נבחרו הח"ח: לייב גלנץ, חיים שורר, י. כספי, מ. זילבר, מ. לנדוי, נחום טולצ'ינסקי, ע. גלובמן, י. לרנר, מ. רוזנברג.

באותה התקופה פעלו גם החברים י. ברפל, דב טבצניק, ש. שפירא, מ. ארטנברג, יעקב רזניק ז"ל, נחמן כהן, אגרונום רוזנברג ואחרים.

עם הנחת היסוד ל„החלוץ" ברומניה, עמדו לנגד עיניהם של בני הנוער בקישינוב הדמויות של הבחורים והבחורות, שנמלטו מאוקראינה, בחרפם את נפשם במעבר גבולות, ואשר סרבו להסתדר בעבודה קלה ונוחה, וחיפשו עבודות קשות ביותר, והיו בפועל ממש לחוטבי עצים ושואבי מים, עבדו בכל עבודת נקיון ובעבודה מפרכת בכבישים, למען השלמת הכשרתם הפיסית וכוננותם הנפשית לקראת עליתם. הופעתו של נוער חלוצי זה מאוקראינה ברחובות קישינוב, האצילה על תנועת „החלוץ" בעיר והשפיעה על דרכו של הנוער.

סביב הסתדרות „החלוץ", שהיתה פרי עמלה של „צעירי־ציון" בקישינוב, התרכזו במרוצת השנים כל הסתדרויות הנוער: „השומר הצעיר" „גורדוניה", „החלוץ הצעיר", ולאחר שנים גם „בוסליה", „דרור", „מכבי". כולם יחד היו למחנה של אלפים רבים, בפינות שונות של הארץ. אז חרגו ממסגרת המשפחה המצומצמת והאינטימית והיו להסתדרות המונים גדולה עם מקומות הכשרה ומנגנון גדול. אולם, זכותה של קישינוב היא בכך, שהיתה לחממה של „החלוץ", הכשירה את האוירה וקרבה את לבבות העסקנים להקדיש ממיטב מרצם להצלחת המפעל החלוצי הזה, אשר היה יסוד־מוסד למפעלנו הציוני באותם הימים, כאשר „יום הקטנות" והיצירה המעשית היוו את הבסיס העיקרי להשתתת הבנין המפואר של המדינה.

פעולת הקרנות

בשנים 1920־1925 הונחו היסודות גם לפעולת הקרנות — הקרן הקיימת וקרן היסוד — בקישינוב. התחלת הפעולה בקישינוב עוררה הד בכל יתר נפות בסרביה. ראוי להזכיר את ראשוני העושים למען הקרנות, כאשר הד"ר מ. שוארצמן בא בשנת 1921 לקישינוב להתחיל במפעל למען קרן־היסוד. אז טרם נוצרו התנאים הכלכליים להרים מפעל כספי למען הציונות, והיתה זאת הפניה הראשונה אל יהודי קישינוב להשתתף השתת־פות ממש בתרומה לקרן זו. הנסיון הוכתר בהצלחה. בידי ד"ר שוארצמן,

חוות "החלוץ" בקישינוב

שחיפש דרכים להכשרת הלבבות למען ריכוז התרומות, עלה להביא להמונים את בשורת התנועה הציונית, כגורם פוליטי וכפתרון מעשי להמונים. בפעולת ההסברה השתתפו ולאדימיר טיומקין, חיים גרינברג, י. שכטמן וי. קלינוב, שהיו אז באופן זמני בקישינוב.

המפעל העיקרי, שהכה אז גלים בין ההמונים היהודיים בקישינוב, היה, „מפעל המעשר", שהיה הראשון במינו בכל ארצות אירופה. הפניה להמונים לתרום כמיטב יכלתם לבנין הארץ, וההרגשה שהמפעל הציוני עומד בהגשמתו, עוררו התנדבות עצומה לא רק בקרב הציונים, אלא גם בקרב שכבות העם האחרות, שלא נטלו חלק בתנועה הציונית. סכומים גדולים של כסף וכמויות גדולות של תכשיטים רוכזו במפעל זה. קהילת קישינוב הוכיחה, שהיא יודעת להיענות לפניית מנהיגי האומה בימים של הכרעה, ולגלות התנדבות רצינית במידה שהיא מרגישה שהדבר הוא לתועלת העם.

בפעולת קרן היסוד בקישינוב והסביבה לא תמיד נמצאו המכשירים והאנשים המתאימים, כדי להשתמש בכל אמצעי ההסברה והשיכנוע הדרושים, על מנת להביא את התורם בעל האמצעים לכלל הכרה להצטרף למתנדבים, בממדים ההולמים את הצורך. במפעל קרן היסוד ראויים לציון מיוחד אחדים מן המנהלים, שנשלחו מן הלשכה הראשית: ד"ר יוסף ספיר (נולד בקישינוב, בשנת 1869, ובהיותו עוד צעיר ימים הצטרף ל„חובבי־ציון". עם הופעתו של הרצל הצטרף למחנהו. את מרכז פעילותו העתיק, כדוגמת אברהם גרינברג, לאודיסה. היה פעיל מאד בהסברת דבר התנועה הציונית בקרב ההמונים. הוציא ספרי הסברה ותעמולה. עם הקמת השלטון הסובייטי ברוסיה חזר לקישינוב וכמה שנים התמסר לפעולה ציונית בין המוני העם. ב־1925 עלה לארץ, וגם כאן המשיך בפעולה ציונית מסועפת. מת בשנת 1935). יעקב וסרמן, יצחק ברגר, שמאי פינסקי שלצערנו כולם כבר הלכו לעולמם, אלא שתרומתם בחריש הציוני בקהילת קישינוב תיזכר תמיד לטובה. שלמה ברליאנד שהיה שנים רבות יו"ר ההסתדרות הציונית התמסר במיוחד לפעולה למען קרן־היסוד.

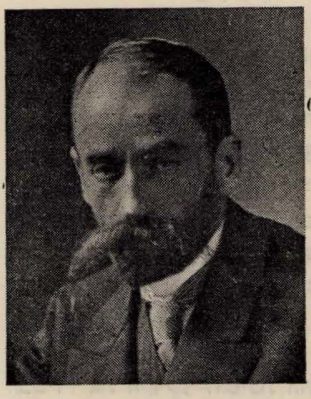
אף הקרן הקיימת לישראל לא פיגרה בפעולותיה ולעתים גם עלתה על חברתה קרן היסוד. יחס מיוחד היה ליהודי קישינוב ובסרביה לגאולת הקרקע. רבים מביניהם היו עובדי אדמה והם הכירו בחשיבות הקרקע מתחת רגלי האומה. לא בלבד העסקנים המושבעים, כי אם גם „עמך" שידעו מעט על יסודות התנועה הציונית ועל דרכה, היו מאספים ברטט נפשי פרוטה לפרוטה למען גאולת הקרקע. עוד משחר ימיה של התנועה הציונית, בזמן פעולתו של הועד האודיסאי, פורסמו דינים־וחשבונות

מפורטים על המפעל למען הקק"ל, וקישינוב תפסה מקום ניכר באוסף כספים זה.

בראש הלשכה הראשית של הקהק"ל בקישינוב, עמד המהנדס מ. י. גוטליב, אחד מפעילי התנועה הציונית שהקדיש את כל מרצו למפעל הקהק"ל. על־אף גילו הקשיש היה מכתת את רגליו לכל ישיבה ולכל פגישה למען הביא את דבר הקהק"ל להמונים. הוא עצמו חונך באוירה לא־ציונית, אבל משהצטרף לתנועה הקדיש לה את כל כוחותיו. הוא ניסה גם לשכנע חוגים מתבוללים מחוץ לתחום התנועה הציונית ולצרפם למלאכת הקודש של גאולת הארץ.

כמפנה בפעולת הקהק"ל בקישינוב היה ביקורו של מ. מ. אוסישקין ז"ל, בחודש מאי 1924. אז התכנס הכינוס הראשון של עסקני הקהק"ל בבסרביה ויחד עם הכרזת „מפעל הדונמים", נקבעה שיטת הפעולה ושוכללו דרכי הביצוע של המפעל הציוני העממי. משעלתה הפעולה על פסי עממיות, עלה בידה לרכז סביבה מאות ואלפים. הצלחת הקהק"ל בקישינוב באה לאו דוקא מידי הקבוצה הפעילה, שבלי ספק תרמה רבות להרחבת המפעל, אלא בעיקר על־ידי החייל הציוני האלמוני שטרח בלי לאות, שלא על מנת לקבל פרס, למען הוסיף לבנה ולהגדיל ולהאדיר את מפעל הקהק"ל.

וכאן מקום לספר על אחד הבנים הדגולים של המשפחה הציונית בקישינוב — נ. מ. רויטמן ז"ל, שעמד בשנים האחרונות בראש מפעל הקהק"ל בבסרביה, ועל תכונותיו הנפשיות שהן סמל ועדות לחייל הציוני האלמוני.

נ. מ. רויטמן

נ.מ. רויטמן נולד בשנת 1868 בכפר על יד טלנשטי וגדל בין עובדי אדמה, ובשנות נעוריו עבד במשק חקלאי. את הטבע ואת האדמה אהב בכל רמ"ח אבריו. בשל בריאותו הרופפת לא יכול להמשיך בעבודת אדמה, והתמסר ללימודים בבית־הספר הריאלי בקישינוב. משחר ימיו, עוד בתקופתו של ד"ר ברנשטיין־כהן, הצטרף לתנועה הציונית. הוא היה בעל השקפת עולם מתקדמת והטביע את חותמו על כל הפעולה הציונית.

ד"ר ברנשטיין־כהן בספר זכרונותיו מדבר עליו כעל אחד מידידיו

הנאמנים והמסורים, שבמעשיותו הגדולה ובהבנתו הבריאה תרם תרומה חשובה לפעולת חובבי ציון בשנות ה־90 בקישינוב, ואחר כך לתנועה הציונית בבסרביה כולה. בעת שד"ר ברנשטיין־כהן אירגן את „לשכת הדואר", היה נ. מ. רויטמן אחד המזכירים הפעילים ביותר והשתתף בניסוח החוזרים והמכתבים. בפגישות בועד האודיסאי הקדיש תשומת לב מיוחדת לעבודה קונסטרוקטיבית של הועד, ובעיקר לעניני ההתישבות בארץ.

ר. שהיה צנוע ונחבא אל הכלים, העמיד בראש דאגתו בפעולתו בגולה לחנך את המוני היהודים ליסודות התנועה הקואופרטיבית, שראה בה שלב מעבר רציני והכנה לחיי עצמאות בארץ. הוא היה המיסד הראשון של קופת מלוה וחסכון ליהודי קישינוב, פיתח את התנועה הקואופרטיבית בבסרביה כולה, שהסתנפה אחר כך לרשת גדולה ומסועפת, ודאג שליד מוסדות האשראי יקומו גם מוסדות לתרבות. מעשיו הברוכים ומסירותו להדרכת המונים ולהטבת מצבם, הקנו לו שם טוב ולאחר מותו של המנהל הראשי של הקהק"ל בבסרביה, המהנדס גוטליב, פנו אליו שיעמוד בראש הקהק"ל, כי ידעו שאישיותו הדגולה תוסיף משקל ומנוף לעבודה. על אף בריאותו הרופפת שקע בפעולתו זו ומסר לה את כל כוחותיו.

שנים רבות נאבק עם מחלתו הקשה עד שהכריעתו ב־17 בינואר, 1937. אבל כבד ירד על המשפחה הציונית והקואופרטיבית כאחת. למחרת מותו נפתחה צוואתו ובה נמסרה במלים פשוטות בקשתו האחרונה: „אני מבקש מאוד במקרה מותי, אל תעבירו את גופתי בעיר למוסדות שונים, אלא מביתי ישר לבית הקברות. ההלויה שתהיה צנועה, בלי מקהלה ובלי טכס." הוא סיים את דרך חייו באותה הצניעות בה נהג כל ימיו.

בשנות כהונתו פעלו במרכז בקישינוב שני מזכירים של הקהק"ל שסייעו בהרבה להרחבת המפעל — שמחה רוזנברג המנוח, שבא לקישינוב בימי הפרעות באוקראינה ולאחר תקופה קצרה התמסר כולו לפעולה למען גאולת הארץ. הוא מת בשנת 1933 לאחר מחלה קצרה. אחריו נבחר לתפקיד הנ"ל הח' איסר רבינוביץ, יליד פלשתי. אחד החברים המסורים של „צעירי ציון" בבסרביה, מחניכי „תרבות" שהמשיך והגביר את פעולת הקהק"ל. הוא שרת את התנועה הציונית בכל זמנו ובכל נפשו. בימי השואה בשנת 1940/1, כאשר יהודי קישינוב הוצאו מהגיטו והועברו לטרנסדניסטריה נעלמו עקבותיו.

הפעולות המסועפות של המפלגות הציוניות והפעולה למען הקרנות, הכשירו את הקרקע להפיכת ההסתדרות הציונית בקישינוב לתנועת המונים. גם בשנים אלה לא פסקה ההתנגדות של המתבוללים וההתנכרות הרבה

מצד בעלי־אמצעים, אבל המוני העם גילו יותר ויותר התעניינות במפעל הציוני ורבים נשאו בלבם את השאיפה להיות בין בוני המולדת.

בתולדות התנועה הציונית בקישינוב מזדקרים כמאורעות מיוחדים ביקוריהם של נחום סוקולוב ז"ל, בשנת 1925, וייבדל לחיים ארוכים נשיאנו חיים וייצמן, בשנת 1927, וכן של מנחם אוסישקין ז"ל, ושל שמריהו לוין ז"ל, ובתקופה מאוחרת יותר של יוסף שפרינצק, ייבדל לחיים. בביקורים אלה הופגנו האהבה והמסירות של ההמונים הרחבים לתנועה הציונית. בהתרגשות רבה נזכרים שרידי קישינוב בתמונה מרהיבה, כאשר רבבות יהודים נהרו ברחובות הקריה לקבל את פני נשיא ההסתדרות הציונית, מר נחום סוקולוב ז"ל, בחורף 1925. אף נוצרים רבים גילו סקרנות רבה והשתדלו להתקרב ולראות את „המלך היהודי".

ההסתדרות הציונית בקישינוב, בעלת המסורת להבנה רבה לגורמים המתקדמים ברחוב היהודי, הנוטה אהדה לחוגי הציונות העובדת, שינתה במידה ניכרת את הקו, לאחר עלייתו לארץ של ד"ר ברנשטיין־כהן, במארס 1925. הוא היה משומרי גחלת הציונות המתקדמת של ציוני קישינוב, מהמשמרת הותיקה, ספוג מסורת המהפכה הרוסית בגילוייה הנעלים ביותר, אך עם עזיבתו את קישינוב וחידוד היחסים המפלגתיים בעיר, התעקם הקו שלפיו פעלה ההסתדרות הציונית. ואכן, מאז הורגשה מתיחות רבה בין הפלגים השונים ואף לא חסרו חיכוכים רציניים, הן אישיים והן חברתיים.

משפחה ציונית בקישינוב

למען השלים את תמונתה של קישינוב היהודית והציונית כאחד, ראוי להעלות קוים אחדים לדמות המשפחות של עסקני ציבור ותרבות, אשר עליהן התבססו בעיקר חיי הציבור היהודיים, והן שהיוו את הכוחות הפועלים העיקריים בחיי ציבור היהודי במקומם ובמוסדותיו. משפחה טיפוסית כזאת בקישינוב — היתה משפחת בלצן.

ראש המשפחה ומיסדה היה המנוח ר' שמואל בלצן [22], יהודי בר־אוריין ישר־דרך וטוב לב, שזקן ערמוני מכסיף יורד לו על מדותיו. ר' שמואל לא היה יליד קישינוב, אלא בן העיירה הקטנה ליאובה, שעל גדות הנהר פרוט. בשנות השמונים למאה הי"ט בא לקישינוב והיה בה לסוחר

---

[22]) את הפרטים על תולדות משפחת שמואל בלצן מסר לי נכדו חיים בלצן, עתונאי, הנמצא בישראל.

יערות וחוכר אדמות הכנסיה הארמנית, שהיוו גוש במרכז החלק היהודי של העיר החדשה. מזגו הטוב, ישרו ונועם הליכותיו, רכשו לו למן הזמן הראשון ידידות בתוך חוגים רחבים בעיר, ומיד נעשה עסקן מסור וחרוץ בכל המוסדות היהודיים.

לר' שמואל היו ששה בנים ובנות, שמשחר נעוריהם לקחו חלק בעניני ציבור. הואיל ומסורת וחיבת־ציון היו הקווים היסודיים בחינוך שנתן ר' שמואל לילדיו, היו כולם ציונים ו„חובבי שפת עבר", והבית היה בית ועד לציונים ולפעולות ציוניות. בחצר האחורית רחבת־הידים של ה„ארמיאנסקא אוגראדה", היו נערכות אספות הסברה ציוניות, בהדרכתו של המנהיג הציוני ד"ר י. מ. כהן־ברנשטין ז"ל. בתקופה שלאחר הפוגרום הראשון בקישינוב, ובהזדמנויות אחרות, היתה החצר אחד המרכזים של ה„הגנה העצמית" היהודית.

עברו שנים והבנים הקימו בתים לעצמם, מי באותה חצר עצמה ומי בבנין הגדול שהמשפחה רכשה ברחוב בנדרסקי 20. אולם תפקידו של בית בלצן בחיים הציוניים בעיר לא נחלש, ואף גבר והתרחב; תחת מרכז אחד קמו מרכזים אחדים, דבר שאף התאים יותר להתפתחות התנועה והסתעפותה לסיעות וזרמים שכל אחד מהם היה מיוצג על־ידי אחד מבני המשפחה: ר' שמואל עצמו, איש דת ומסורת, פעל בחוגי המזרחי והיה סגן נשיא התנועה בבסרביה וצירה לקונגרס הציוני הי"ב. בירחי הדבש של הדימוקרטיה הנאציונאל־צארניסטית, בראשית שנות השלושים, נבחר מטעם הבלוק היהודי כחבר מועצת העיריה; בנו הבכור, בן ציון בלצן, היה עסקן מושבע של הציונים הכלליים והשקיע הרבה מרץ, ביחוד בסוף ימיו, באירגון „העובד הציוני" ו„החלוץ הכלל־ציוני"; שלושה בנים אחרים — ליב, פנחס (היחידי ששרד בחיים והוא כיום בארץ, פעיל במוסד ההסתדרותי) ושמעון — היו מראשוני „החבר", הסתדרות האקדמאים היהודים, ומוותיקי תנועת „צעירי ציון".

כל בני המשפחה היו קרובים לעניני חינוך ותרבות עברית ואת ילדיהם חינכו בבתי־ספר עבריים. שמואל בלצן עצמו ובנו בן־ציון היו מראשי עסקני בית־הספר „תלמוד תורה דשוק החדש", בו הונהגה לראשונה בקישינוב, עוד לפני תום מלחמת העולם הראשונה, שיטת עברית בעברית. ידם של בן־ציון וליב בלצן היתה בהקמת גן־הילדים העברי הראשון „יבנה" ולאחריו בית־ספר העממי בשם זה, שהיו המבשרים הראשונים לרשת הענפה של גנים, בתי־ספר עממיים וגמנסיה „תרבות".

בן־ציון וליב בלצן היו מפרסמים מזמן לזמן מאמרים בעתונות

היהודית בבסרביה, ואילו ליב בלצן המנוח היה סופרו של „הצפירה" ברומניה (ומידו עבר תפקיד זה, במרוצת הימים לבנו של בן־ציון, חיים בלצן). בן־ציון עצמו התמסר, ביחוד בעשר שנות חייו האחרונות, לחקר התנ"ך ופרסם שורה של חוברות וקונטרסים בעברית לפירוש פרשיות סתומות בתנ"ך, תחת השם הכולל „קונצפציה חדשה בחקר התנ"ך". האחים ליב בלצן ופנחס בלצן, יחד עם המורה והמחנך המצויין היניך וורגאפט, חיברו והוציאו לאור בשנת תרצ"ו „מלון כיס עברי אידי־רומני", שדור שלם של חלוצים מרומניה נעזרו ונעזרים עד היום בו בלימוד השפה העברית.

משפחת בלצן

אף המושג „בית בלצן" נתרחב מראשית שנות העשרים ואילך, והפך להיות מושג ציבורי לא בלבד בחוגי הציונים בבסרביה, אלא גם לרבים מחוצה לה. הכוונה לשני הבנינים הגדולים, בניני קסרקטין בני 3 ו־4 קומות שרכשה משפחת בלצן בסוף מלחמת העולם הראשונה. באותו זמן בערך נוסדה הסתדרות „המכבי" בקישינוב, והיא קיבלה לרשותה את הבנין בן 4 הקומות שבבית בלצן ברחוב בנדרסקי, עם החצר הגדולה שעל ידו, ובמשך שנים היה שם מרכז הנוער הספורטיבי היהודי בבסרביה. באותו בנין נערכו כל מיני אספות וכינוסים יהודים וציוניים. שנתיים לאחר כך, כשהוכרז לראשונה על מפעל קרן היסוד וכל יהודי נתבע לתרום מעשר

מרכושו, נענה ר' שמואל בלצן מן הראשונים וכתרומה העמיד קומה שלימה — שני אולמים רחבי־ידים — בבנין האחד שבאותה חצר, אף הוא בן שלוש קומות, לרשות הקרן, שישמש כ„בית החלוץ". היו אלה הימים שהמוני פליטים וחלוצים מאוקראינה נהרו לארץ ישראל דרך בסרביה, ובית החלוץ ברחוב בנדרסקי 20 מילא תפקיד היסטורי חשוב כתחנה ראשונה לחלוצים. קבוצה אחר קבוצה גרו בבית זה, משם היו יוצאים יום יום לחפש עבודה (בעיקר בנסירת עצים), שם חיו את חוויותיהם הראשונות בשטח ההווי הקיבוצי המשותף; שם קיבלו את שיעוריהם הראשונים בעברית ובציונות; שם נרקמה הרקמה הדקה מלב אל לב, המקשרת צעירים וצעירות בני עיירה ופליטים והופכת אותם לגרעינים של קבוצות וקיבוצים. לא אחד מוותיקי הישובים בעמק ובשרון נזכר ברטט בימים ההם, בבית החלוץ ברחוב בנדרסקי 20, בבית בלצן, בקישינוב.

המסורת שנקבעה על־ידי ה„מכבי" ו„בית החלוץ" לא פסקה כל עוד נמצא הבית שברחוב בנדרסקי 20 ברשותה של משפחת בלצן. בזה אחר זה מצאו בו מקום: מחסני ה„דז'וינט", מועדוני „הנוער הציוני", וכל מיני אירגונים ציוניים אחרים שלא השיגה ידם לשלם בעד מועדון או אולם במקום אחר, עד שמטה ידם של בני המשפחה ומכרו את הבית לנושיהם.

שמואל בלצן נפטר בשיבה טובה — אם כי כבר במצב כלכלי ירוד — בשנת תרצ"ה. רק אחד מבניו ושתי הבנות עלו לארץ והתנחלו בה. בן־ציון בלצן כבר היה מוכן לעלות, אלא שנתעכב בשל אריזת ספריתו העברית הגדולה ובינתים נכנסו הרוסים. שנת הכיבוש הרוסי היתה קשה לבני המשפחה שהיו ידועים כציונים מובהקים. מתוך תקווה קלושה לעבור אחר כך לבוקרסט ולעלות לארץ לא נסוגו עם הרוסים ונפלו בידי הגרמנים. בן־ציון בלצן נרצח ביום הכיבוש הראשון כאשר ניסה להגן על צעירה יהודיה, בתו של שכן, מפני חיילים נאצים. כל יתר בני המשפחה נלקחו לגיטו ואחר־כך לשממות טראנסדניסטריה ושם ניספו וקברותיהם לא נודעו.

התקופה שלפני השואה

מאורעות אב תרפ"ט בארץ־ישראל והמשבר בתנועה הציונית העולמית, השפיע לדלדולה ולהתכווצותה של התנועה הציונית בבסרביה. בשנים 1930 — 1931 התעוררו כל החוגים האנטי־ציוניים והתנגבו לחורבנה של הציונות, שאין לה זכות קיום. הבונדאים והקומוניסטים השתדלו לנצל את ה„הזדמנות" כדי לכבוש עמדות חדשות בציבור היהודי בבסרביה;

אף עלה בידם לפרוץ פרצות, בעיקר בין הנוער ואנשי העבודה. המנצחת על כל המקהלה האנטי־ציונית היתה ה„קולטור־ליגע", שהתאמצה להשתלט בעיירה היהודית.

בחורף 1932 החלה שוב התגברות התנועה הציונית בקישינוב ובערי בסרביה. הפעם הצטרפו אל הותיקים קבוצות של נוער יהודי מתלמד, שהביאו אתם התלהבות ומסירות. אורגן איגוד הסטודנטים הציוניים בקישינוב (הוא גם הוציא ירחון — „אונזער וועג"), וסיסמתו היתה לחזק ולגבש את התנועה הציונית, אף השפיע הרבה על התפתחותה. באותו זמן חל שינוי ניכר גם בפעולתן של המפלגות הציוניות, ובראשן „צעירי ציון" שחידשה את פעולתה המסועפת ולאחר הפסקה של שלוש שנים חזרה והוציאה את השבועון „ערד און ארבעט". הודק הקשר עם הסניפים והוגברה ההסברה בקרב הנוער היהודי. מפלגת „פועלי ציון" התחילה להתארגן מחדש ולהקים את מרכזה בקישינוב, לבסס את סניפיה, בעיקר בדרום בסרביה, ולהדק את הקשרים עם הנוער העובד. בפעולתם הציונית היו מאוחדים לרוב עם מפלגת „צעירי ציון". גם בפעולת הציונים הכלליים הורגש שינוי לטובה. „המזרחי" עדיין לא היה גורם חשוב בבסרביה, אך התנהל בירור פנימי בקבוצה הזאת, שהביא לידי גיבושה ולהופעתה כעבור שנים אחדות על הבמה הציונית הבסרבאית כגורם ניכר. קבוצת הרביזיוניסטים, למרות מאמציה, נשארה בקישינוב ובסביבה בקרן זוית.

בשנת 1933, כשהגיעו מארץ־ישראל ידיעות על שיפור המצב, ובאופק המדיניות הציונית נראו סיכויים להרחבת המפעל, נכנסה התנועה הציונית בבסרביה לשלב של התחזקות מהירה. המונים נהרו אליה ושני גורמים עיקריים היו לנהירה זו: מצד אחד — ה„פרוספריטי" בארץ, שאיפשרה קליטת המוני־עם, ומצד שני — חורבנה של יהדות גרמניה, שהיתה בו אזהרה חמורה לשאר יהודי אירופה. במיוחד הנוער, על כל שדרותיו, ראה בציונות את דרכו היחידה. המשטר הרומני סגר לפניו כמעט כל דרך לקיום ולהתפתחות. בעיר ובעיירה הסתובבו אלפים בני נוער יהודי, שלא מצאו שום אפשרות לסידור. חלק גדול היה נכון לכל עבודה קשה גם לאחר שגמר את חוק־לימודיו, אבל בפני כולם היו הדלתות סגורות. המשק היהודי, שדולדל וצומצם בשנים האחרונות, לא יכול לקלוט אותם, המוסדות הממשלתיים סרבו לסייע להם. הנוער היה אובד־עצות. הציונות, הסתדרויות הנוער, מקומות ההכשרה, הם שהצילו אותו מדכאון ומחורבן נפשי. הנוער בהמוניו ראה אז בציונות תוכן חייו, ועצם התקרבותו לתנועה הלאומית חיסלה את סימני הדמורליזציה שנראו בשורותיו. בשנים 1933־

1935 התפתחו הסתדרויות הנוער, גדלה ופרחה תנועת „החלוץ", מאות צעירים מלאו את מקומות ההכשרה. ואף־על־פי שתנאי ההכשרה לא היו תמיד משביעי־רצון נהרו בכל־זאת מטובי הנוער להכשרה, ולעתים קרובות נראו שם בנים ובנות מבתי אמידים, שהחליטו להפסיק את למודיהם ולהתקשר אל התנועה הציונית.

אולם לא הנוער בלבד, אלא גם חוגי בעלי־מלאכה (שאורגנו אח"כ בהסתדרות „העובד"), הסוחרים הזעירים שהורחקו מיום ליום מעמדותיהם, בעלי המקצועות החפשיים שחשו בגזירות הבאות עליהם — הכול חיפשו בתנועה הציונית דרך להקלת מצוקתם הקשה. אמנם, ההסתדרות הציונית בקישינוב ובבסרביה לא ניצלה את המצב החדש בכל היקפו, אבל כל המפלגות הציוניות הגבירו את פעולותיהן. כבר אז הורגש הצורך בהסתדרות ציונית אחידה, שתארגן ותדריך את המוני העם, אלא שהענין עוד לא גמל. הזרם הסטיכי פרץ בעד סדקים והביא אתו למפלגות גם חומר אנושי בלתי־מתאים ובלתי מחונך בחלקו. חלק גדול חיפש את המסגרת ולא את התוכן הציוני. בתנאים אלה הועמדה התנועה הבסרבאית לפני בעיות רציניות. היא חוזקה ברוחב ולא בעומק. היתה סכנה כי השטחיות תשתלט בתנועה.

ביקורו הממושך של י. שפרינצק בקישינוב ובבסרביה, בקיץ 1935, מילא בלי ספק תפקיד חשוב בגיבושה של התנועה הציונית. הוא העלה לפני התנועה את כל רכושה הרעיוני, הדריך את הפעולה, לא נרתע מלבקר כל צד שלילי, דרש לרתק את שרשרת הזהב של הציונות הבסרבאית מלפני 30 שנה ועד הדור הצעיר החדש. פעולתו היתה מכוונת כלפי כל חלקי התנועה הציונית, אולם תנועת ארץ־ישראל העובדת, על כל גווניה, בהיותה רוב מנין ורוב בנין בתנועה הציונית בבסרביה, הפיקה במיוחד תועלת רבה מביקורו. באותם הימים התחזקו שתי המפלגות „צעירי ציון" ו„פועלי ציון" וגם התקרבו מבחינה רעיונית ומעשית, דבר שסייע לאיחודן בחודש ינואר 1936. ביסוסה של המפלגה המאוחדת הטביע את חותמו על התנועה הציונית בבסרביה.

במרכז המפלגה המאוחדת פעלו מספר ניכר של פעילי שתי המפלגות צ"צ ופע"צ, ביניהם: ז. רוזנטל, איסר רבינוביץ, י. ויניצקי, ד"ר מ. קוטיק, צבי ויסנברג (כעת עצמון), יהודית גלר, ב. מילגרום, ש. ארטנברג, ל. בלצן, י. קורן ואחרים.

בשנים אלה חוזקה גם פעולתו של „המזרחי" וצעירים אחדים במרכזו (שנמנו על „תורה ועבודה") גילו יזמה ופעילות, גם חוגים אחדים

של „אגודת ישראל" החלו להשתתף בפעולות ציוניות. לא כן היה מצבם של הציונים הכלליים, שנחלשו בשנים האחרונות ונותרו רק קבוצות או יחידים במקומות, עסקנים ציונים נאמנים ומסורים, אבל ללא אירגון ממשי. רק „הנוער הציוני" פעל בקרב הנוער במידה מצומצמת.

המפלגה המאוחדת התחילה במשא־ומתן עם שאר המפלגות על הקמת הסתדרות ציונית אחידה. הסכימה לויתורים גדולים מצדה, ובלבד שיובטח אירגונה של ההסתדרות הציונית. הרב י.ל. פישמן, שביקר במיוחד בקישינוב והתאמץ לשכנע בכיוון זה את שאר המפלגות נתקל בהתנגדותן להסתדרות אחידה, ורק כעבור שנים אחדות, זמן־מה לפני שנחתך גורל בסרביה, קם האיחוד.

פרק מיוחד וחשוב הוא השפעתה של התנועה הציונית בקישינוב על שאר חלקי רומניה. הציונות של המונים והפרוגרסיבית בבסרביה חדרה אל כל שטחי הפעולה הציונית, בעיקר ברגאט (רומניה הישנה), הוכנס לשם החינוך הציוני העברי. מאות ואלפים של צעירי בסרביה, חניכי תרבות עברית, ספוגי מסורת ציונית, באו לרומניה, כמורים לעברית, כמנהלי בתי־ספר, אך ברוב המקרים — על מנת להשתקע ולעסוק בעסקים שונים, והם שפלסו דרך ביהדות רומניה לציונות הבסרבאית.

בתקופה זו כמעט שנותקה, בכל אופן נחלשה מאוד, המסורת של פעילות התנועה הציונית ב„געגענוואַרטס־ארבעט" — בפעולת ההוה בגולה, אבל התעמולה וההכנות לקראת הקונגרס היהודי העולמי, בשנת 1936, העלו שוב את הפעילות של התנועה הציונית בבסרביה בהיאבקות היהדות במקום. בעזרת הציונים התפשט במהירות רעיון הקונגרס היהודי הראשון, שתלו בו הרבה תקוות, שיסייע להקל על מצוקת היהודים הנתונים בצבת המשפט הרומני. אך תנועת הקונגרס היהודי עוד לא הספיקה להשתרש, והנה הוקם משטר טוטליטרי ברומניה ונאסרה כל פעולה של המיעוט היהודי.

עם עלית גוגא־קוזא לשלטון, בינואר 1938, חלו גזירות קשות גם על התנועה הציונית: נאסרה פעולת הקרנות, נסגרו מרכזי הפעולה בקישינוב, נפסקו כל העתונים היהודיים (שרובם היו ציוניים), הוחרמו הספריות הציוניות, הוגבלו האפשרויות לאספות־עם. אמנם, שלטונם של גוגא־קוזא לא ארך אלא ארבעים יום, אך בנפלו לא הוחלפה השיטה האנטישמית והאנטי־ציונית. לזכותם של ציוני קישינוב ובסרביה יש להגיד, כי לא השלימו עם ההגבלות ומצאו דרכם להמשך בפעולתם המסועפת. כשעלה בידי הציונים להשיג רשיון לחידוש פעולת הקרנות — נענו יהודי בסרביה וההכנסות

הוכפלו ושולשו. גם המפלגות נאלצו להכניס שינויים רבים בעבודתם האירגונית.

עם הקמת המשטר הטוטליטרי הוכבד מאוד הקשר מהמרכז בקישינוב אז ברחוב קיאֶבסקי 52, עם הסניפים בכל העירות, אבל לא ניתק אף ליום אחד. כשהיתה צפויה סכנה שיהודי בסרביה יהיו מנותקים מכל המתרחש בארץ־ישראל ובעולם היהודי, מחמת סגירת העתונות היהודית המקומית והאיסור על הכנסת עתוני חוץ־לארץ — עלה בידי המפלגה המאוחדת — צ"צ־פוע"צ (בשמה החדש „בנין הארץ") להוציא ירחון „צייט פראגן" (כל חוברת בת 50־60 עמודים), שהופיע בקישינוב עד הכיבוש הרוסי והיה הצינור היחידי שקשר את יהודי בסרביה לשאר חלקי היהדות, ובעיקר למפעל בא"י. הירחון מילא תפקיד חשוב גם בהדרכתם של יהודי בסרביה בימים הטרופים. ב־1939 התחיל להופיע גם ביולטין חדשי מטעם הקרנות הציוניות.

כשהגיעה הידיעה על חורבנה של יהדות פולניה, דרש המרכז בקישינוב להגביר ולחזק את התנועה הציונית הכל־רומנית, שהוטלו עליה אחריות רבה ותפקידים חשובים, כמצודה אחרונה של הציונות במזרח אירופה. כשנקראה המועצה הציונית הכל־רומנית, בפברואר 1940, בהשתת־פותו הפעילה של י. גרינבוים, השפיעו ציוני בסרביה בהרבה, שתוקם הפדרציה הציונית ברומניה כולה. בחודש מאי 1940 הוקמה סוף סוף ההסתדרות הציונית האחידה בבסרביה ועובדה תכנית לפעולה מורחבת. בכל חלקי הציונות הבסרבאית הורגשו קצב חדש ונכונות למלא את החובה כלפי התנועה העולמית. כל השמועות על הפתעות פוליטיות העלולות להתרחש לא החלישו את הפעולה.

ביום אחד, בסוף יוני 1940, כשעבר הצבא האדום את מימי הדניסטר ונכנס לקישינוב ואחרי כן לכל חלקי בסרביה — אולי גם להקלת מצוקתם של רבבות היהודים — הונף הקרדום על התנועה הציונית במקום ושותקה פעולתה.

חינוך ותרבות

מראשית צעדיה של קהילת קישינוב תפס החינוך—הדתי או החילוני—של הדור הצעיר מקום נכבד והיה מלווה היאבקות קשה להבטחת קיומו. בסוף המאה הי"ח ובמאה הי"ט היתה שיטת החינוך של ילדי ישראל בקישינוב, זו המקובלת אז בכל ערי ועיירות ישראל ברוסיה. ה"חדר" היה המוסד החינוכי היחיד בקישינוב עד שנות ה־40 של המאה הקודמת. בשנים 30־1840, כאשר שליטי רוסיה נקטו בשיטה להפצת השכלה בקרב יהודי רוסיה, היתה קהילת קישינוב כפי שהזכרנו בין הראשונות שבהן נפתח בית־ספר כללי. בשנת 1838 הוקמה בקישינוב, לפי יזמתו של המושל הכללי באיזור נובורוסיה, נסיך וורונצוב, בית־ספר כללי בפיקוח ועדה מיוחדת של בית הספר, שנבחרה אחת לשלוש שנים ע"י מוסדות הציבור בקהילה [1]. הועד הפדגוגי של בית־הספר היה מורכב ממפקח, ששה מורים ושני עוזרים. היו בו 4 כיתות רגילות ושתי כיתות מכינות. כמפקחים נקבעו בדרך כלל אנשים שהיו ידועים בציבור היהודי: יעקב אייכנבוים, משורר ומטימטיקאי ידוע, ד"ר גורביץ, רופא ידוע, גולדנטל, שלאחר שנים אחדות בקישינוב מונה כפרופסור באוניברסיטה בוינה. בבית־הספר הוקמה ספריה גדולה, ששימשה בעיקר את המורים ואת התלמידים; זו היתה הספריה הראשונה בעיר.

בשנת 1852 הקימה הממשלה הרוסית שני בתי־ספר תיכוניים, שהיו קשורים במיניסטריון החינוך. במשך 20 שנה היו שני המוסדות האלה תחת פיקוח הממשלה ונתמכו על־ידה. באותה תקופה נפתחו גם שני בתי־ספר לנערות לפי יזמה פרטית, ורוכזו בהם כ־300 בנות ישראל. גם בית־ספר פרטי לנערים של י. צוקר שנוסד בשנת 1863 התפתח יפה והיה מקובל על יהודי קישינוב, על אף ההתקפות נגדו, כפי שסופר בפרק על החסידות וההשכלה.

בעתונות משנות הששים אנו מוצאים דברי הערכה רבים לבית־הספר הפרטי של יצחק צוקר. ב"המליץ" משנת 1864 (גליון 39) אנו קוראים

---

[1] ראה מאמר שהוקדש ליובל החמשים שהופיע ב"ווסחוד" בשנת 1888; חוברת 8, המאמר נכתב ע"י א. ליאון.

בין היתר: „בית־הספר הזה נוסד לפני שנה. הלימודים קרוא עברית, רוסית ואשכנזית לכל משפטיהם ודקדוקיהם, תנ"ך והעתקת התפילה ללשון אשכנז, ומלאכת המספר. התלמידים בני 7־10". והכתב מוסיף: „אשרי עין רואה כל אלה ואשרי אוזן שזאת שומעת". וכעבור שנה בשנת 1865 כותב י'א'ר. (יצחק אריה ריבקין, כתב „המליץ"): „בית־הספר פורח וצומח, המורים נאורים והתלמידים מתמידים. למרות כתב השטנה מסר המפקח הראשי להשכלה בתור מתנה לה' י. צוקר בעד עבודתו השלמה והמוצלחת סכום של 300 רובלים. ולמלשינים בל תהא תקוה".

בית־הספר לנערות, שנוסד על־ידי יעקב שיינפלד בשנת 1856, התפתח יפה והיה מקובל מאוד בקרב יהודי קישינוב. בעיקר שמחו על כך קבוצת המשכילים וש. רבינוביץ כותב ב„המליץ" בשנת 1864 „על שמחות לב היהודים לראות את הבנות עושות חיל בלימודים תחת אשר לפנים ישבו בנות קישינוב היקרות תחת תנור וכירים ולא ידעו להבחין בין יום ובין לילה". נוסף לבית־הספר לבנות הזה היו עוד בתי־ספר לבנות של מילכיקר, פיקובסקי ושפירא, כולם מוסדות פרטיים (2).

בשנות התשעים פתחה מרת סקומורובסקי בית־ספר לנערות, שהצטיין בתכנית הפדגוגית ובגובה הלימודים. לבית־הספר ניתן רשיון לשמונה מחלקות כמתכונת גמנסיה לנערות. המוסד התקיים גם תקופה ממושכת לאחר סיפוח קישינוב לרומניה. מרת סקומורובסקי נחשבה כאחת המורות הותיקות בעיר.

*

כבר ציינו, ש„החדר" מלא תפקיד רב בחינוך הבנים, והוא גילם בתוכו אותן המגרעות שנגדן התריעו בזמנו מחדשי החינוך המודרני ביהדות רוסיה. הרוצה לעמוד מקרוב על דמותו של המוסד הזה יוכל למצוא חומר מענין במאמריו של הסופר והמורה הותיק מר שלמה הלל'ס (3), שבו מובאים פרטים על התפתחותו של ה„חדר" בקישינוב ובכפריה. „ה„חדרים" הפרטיים — כותב מר הלל'ס — ובתי תלמוד־התורה הציבוריים בבסרביה היו מאותו הטיפוס הרגיל והידוע לשלוש מדרגותיו: דרדקי, ערבוביה וגמרא, שהתקיימו בווהלין, פודוליה ובשאר פלכי אוקראינה, שכנתה של

---

2) א. ליאון: כרוניקה של יהודי קישינוב, עמוד 14־15, פרק ג'.

3) „שבילי החינוך", רבעון מס. 1־2, 1942, ניו־יורק, מאמרו של ש. הלל'ס: „סקירה על התפתחות החינוך העברי בבסרביה".

בסרביה מעבר לדניסטר." ה„חדר" היה מתחרה רציני לבתי־הספר ממשלתיים, הואיל וחלק ניכר של יהודי קישינוב סירבו לשלוח את הבנים לבתי־ספר אלה. לא אחת נזקק מנהל בית־הספר הממשלתי לשוטרים כדי לחפש נערים שילכו לבית־הספר והיו רודפים את המלמדים של ה„חדרים" ומחייבים אותם לשלוח את תלמידיהם עד הצהרים לבית־הספר הממשלתי. תקופה זו היתה ספוגת צער ועינויים לא מעטים „למלמד" נושא ה„חדר". בשנת 1887 אנו קוראים ב„המליץ" (גליון 134):

„פקיד להשכלה חדש יורד לחייהם של המלמדים, אפילו בעלי התעודות, מפני שאינו מרשה להם ללמד יותר מעשרה ילדים. שכר הלימוד 8־5 רו"כ לזמן (חצי שנה) וזה לא מספיק לגמרי. משלוש מאות מלמדים רק עשרים יש להם תעודות. השאר הולכים בטל. הישיבה והת"ת סגורות.

לא במעט סבל עמדו המלמדים עד שגברו על הגזרות האלה, אבל עם תמורות העתים הוקמו דפוסים חדשים בתוך ה„חדר", שהשפעת חוץ חדרה לתוך כתליו. באופק הופיעה התביעה לתיקונים רציניים ב„חדר". מר הלל"ס מספר:

„בסוף שנות התשעים נפתח בקישינוב „חדר מתוקן" בעזרת אגודת הציונים, בהנהלתו של המורה והעסקן הציוני מארק אטינגר ע"ה, שהיה חביב כמעט על כל השדרות של הציבור הרחב. התלמידים נשאו כולם כיפות שחורות על הראש וציציות והשגיחו גם על חיצוניותם ונקיונם... התיקונים והשיפורים נגעו לא רק בחיצוניותו של ה„חדר" כלומר: בדירה, ברהיטים, בסדרים ובדברי הלימוד, אלא גם בתכנית, שעובדה ונתקנה מראש לכל שנות הלימודים, מארבע עד שמונה בו ניתן היתרון ללימוד התנ"ך על־פי סדר — מן הקל אל הכבד ומהמוקדם אל המאוחר, לשפה העברית ולדקדוקה: לדברי ימי ישראל. למדו אז התפילות לשעורין עם פירוש המלות וכוונתן. למדו גם קיצור דיני שלחן־ערוך. אז עוד חל האיסור ללמוד רוסית בבתי־ספר פרטיים".

ואין להפחית מערכו ומקומו של ה„חדר" המתוקן בחינוך הדור הצעיר.

בין ה„חדרים" המתוקנים מקום מיוחד גם ל„חדר" הפרטי של המורה פישל שטרן. בשנת 1904 הועמד שטרן בפני קשיים גדולים, כי תלמידיו היו מוכרחים ללמוד בשעות הבוקר בבית־ספר ממשלתי ורק אחרי הצהרים היו באים ללמוד ב„חדר" המתוקן, שהיה למרכז חשוב להפצת השפה העברית. על אף הקשיים התקיים ה„חדר" הזה שנים אחדות והעמיד מספר רב של תלמידים חניכי השפה והתרבות העברית. עבודתו החלוצית של פ. ש. המורה המוכשר והמסור, היתה דוגמה לרבים ובשנים ההן פתחו גם מורים אחרים שעורי ערב לעברית וקבוצות צעירים למדו את השפה.

*

בעזרתו של עסקן מאודיסה הוקם בשנת 1872 תלמוד־תורה מתוקן, בעיקר לילדים של מחוסרי אמצעים; במוסד דאגו גם לכלכלתם של התל־מידים וללימוד מלאכה. בשנות ה־80 חדרה בקרב עסקני הקהילה בקישינוב ההכרה שיש הכרח ללמד את התלמידים מלאכה, וביחוד ילדי השכבות העניות, כדי שיצאו מהמוסד החינוכי מוכנים יותר למלחמת קיומם. רוב הילדים והנערים שלמדו ב־46 חדרים ובישיבה, לא למדו כל מלאכה או מקצוע.

בשנת 1880 למדו בישיבה ובתלמוד תורה הישנים 340 תלמידים וב„חדרים" קרוב ל־1000 ילדים וילדות. תמיכת הקהילה מהכנסותיה („קורובקה") היתה קטנה ולא הספיקו להרחבת החינוך העממי.

בשנת 1887 — מסכם א. ליאון — למדו בתלמוד תורה (בתמיכת אנשי ההשכלה; היה עוד תלמוד תורה, הישיבה — בתמיכת החסידים) ובבית־הספר היהודי מטעם הממשלה — 283 תלמידים.

בשנות ה־90 היתה התרחבות ניכרת במוסדות החינוך: ב־16 בתי־ספר למדו למעלה מ־2100 תלמידים. השלטון הרוסי לא עודד את רשת מוסדות החינוך ברוסיה בתחילת המאה העשרים, והמסגרת צומצמה. ב־1910 הוקטן מספר בתי־הספר, אף שמספר התלמידים גדל במקצת; מאות אחדות של תלמידים יהודים למדו בבתי־הספר הכלליים. שאיפת ההורים שהבנים והבנות יהיו מדופלמים כדי שיוכלו להמשיך ללמוד בבתי־ספר גבוהים הניע אותם למאמץ קשה ומיגע להכניס את הבנים בבתי־ספר ממשלתיים כלליים, על אף ה„נומרוס קלאוזוס". מאות מטובי הנוער בקישינוב נמנו בין „אקסטרניסטים", המועמדים לבחינות לבית־ספר ממשלתי.

בשנת 1906 פתח מר ישראל ברמן, מורה בעל השכלה מקצועית־פדגוגית בית־ספר עממי בן 5 מחלקות, בהתאם לתכנית שאושרה על־ידי השלטונות. הוא העיז להרחיב את חלק הלימודים בעברית ובמקום 12 שעות בשבוע ללימודי דת וחינוך בעברית הכפיל את שעות ההוראה בעברית, ועל־ידי כך היה בית־הספר העממי הזה בעיקרו בית־ספר עברי שרבים מהתלמידים נהרו אליו, ובעיני יהודי קישינוב נחשב כמוסד חינוכי רציני. ליד בית־הספר הזה הוקם בשנת תרע"ז גם גן־ילדים מפותח. בית־הספר של ישראל ברמן העמיד אלפים תלמידים שחונכו ברוח הציונות ואהבת ארץ־ישראל. רבים מהם מפוזרים עכשיו בכל פינות הארץ. בית־

הספר העממי התקיים עד 1920, כשעבר יחד עם גן־הילדים לבעלותן של „תרבות" וחברת „יבנה". המורה ישראל ברמן הוזמן אז ללמד בגמנסיה הממשלתית הרביעית שנועדה לתלמידים עבריים.

*

חברת „יבנה", שהעמידה לעצמה כמטרה עיקרית להרחיב את החינוך העברי הלאומי בקישינוב, העמידה אלפים תלמידים צעירים שהחדירה בהם בשחר שנותיהם את השפה העברית ואת האמונה הציונית.

גן ילדים „יבנה"

על גן־הילדים הזה אנו קוראים בשנת תרפ"ח, בכלי־מבטאה של ההסתדרות „תרבות", שהופיע בקישינוב:

„זהו זקן הגנים בבסרביה. את אישורו הראשון קיבל מר י. ברמן מיסדו — עוד בשנת 1918. הוא הראשון בזמן ועולה בכמותו על כל גני־הילדים שבערי השדה. בשתי קבוצותיו מתחנכים 75 ילדים ע"י שלוש גננות מנוסות ומראשית קיומו ועד עכשיו זכה לחנך בין כתליו כ־800 ילדים. מרץ רב הכניסו בו הגננות שעבדו בו במשך עשר שנות קיומו והועד המפקח. פריחתו של הגן גרמה, שבשתי השנים האחרונות נפתחו בקישינוב שני גני ילדים חדשים".

בכתלי גן־הילדים שררה אוירה של ארץ־ישראל, ומאות ילדי ישראל ספגו את האהבה לארץ מולדתם. חברת „יבנה" פתחה בתרפ"ח בית־ספר עממי בן ארבע מחלקות לנערים ולנערות, ובעיקר למחוסרי אמצעים. גזירות מיניסטר ההשכלה אנגלסקו נגד בתי־הספר העבריים החניקו עוד באבו את בית־הספר העממי, שתחילתו העידה על סיכויים טובים להתפתחות.

*

עם המהפכה ברוסיה החל המאבק הרציני על קביעת הדמות הרוחנית של בית־הספר היהודי. הציונים מצד אחד והאידישאים מצד שני (בתמיכת ה„בונד" והדרכתו) הסתערו כל אחד לכבוש את הדור הצעיר ולהקים בשבילו מוסדות חינוך ברוח התנועה שלו. בשנים 1917־1918 היתה יד המורים האידישאים על העליונה. בחודש מאי 1917 זימן אלכסנדר שמידט בקישינוב פגישת המורים היהודים בדבר הקמת ועדת חינוך (שול־קאמיסיע), שתכונן ותדריך, מטעם השלטונות העצמיים שהוקמו אז בבסרביה, את בתי־הספר היהודים ותקבע את שפת ההוראה של הלימודים.

רוב המורים שנכחו בפגישה הביעו את דעתם בעד קביעת אידיש כשפת הוראה בכל בתי־הספר, דבר שנתקל בהתנגדות חריפה ובלתי־נרתעת מצד הציונים, שדרשו להכיר בשפה העברית כשפת הוראה. גידולה של התנועה הציונית וסיכויי התפתחותה הצדיקו את עמדתם הנמרצת של החוגים הציונים בקישינוב. בכל־זאת נבחרה ועדת החינוך והציונים סרבו להשתתף בה. כמזכיר הועדה נקבע המורה אברהם רבינוביץ. בזה בעצם ניתן האות „להכרזת המלחמה" בין שתי השפות, דבר שהעסיק את רובה הגדול של הציבוריות היהודית בקישינוב. אבל עם כניסתם של צבאות הרומנים לקישינוב ועם הצטרפותה של בסרביה לממלכת רומניה, באו שינויים במעמדה של ועדת החינוך האידישאית. בשנים הראשונות לכניסתם לבסרביה היו השלטונות הרומניים מעוניינים מאד לרכוש את לבות היהודים, וגם דאגו ככל האפשר להקטין את השפעת השפה הרוסית על האוכלוסיה. מכאן ההבנה שהראה השלטון הרומני בשנותיו הראשונות לבית־הספר היהודי, ואז התפתחה רשת של בתי־הספר העבריים וגם אלה שההוראה בהן היתה באידיש. ועדת החינוך הראשונה נתקלה בקושי בעבודה, לא בלבד מצד התנגדותם של הציונים ומהחוגים הדתיים, בעיקר מצד „אגודת ישראל", אלא גם בחלק חברים קיצוניים בתוך חוג האידישאים, שראו בפעולתה סטיה מהעקרונות של „הקולטורליגע", שעמדה אז מאחורי בתי־הספר האידישאים. סרובם של המורים האידישאים להישבע אמונים למשטר

הרומני החדש עזר אף הוא לערער את פעילותם. הזרם האידישאי לא נתקבל על־ידי רוב יהודי קישינוב שנטה אז לתנועה לאומית והיה לא רצוי גם בעיני השלטונות. בכל זאת עלה בידי החוגים האידישאים להחזיק בקושי רב אי־אלו מוסדות חינוך רציניים: שני בתי־הספר המקצועיים לנערות (ברחוב כרלמפי 117 וברחוב ליאבסקי 85) ובית־ספר לנערים (רחוב כארלמפי 3).

בשנים 1918־1919 התחיל להתבסס בית־הספר העברי בקישינוב. גברה התסיסה לחינוך לאומי וציוני, היזמה להקים את הועד המרכזי של „התרבות" בקישינוב בשנת 1917 — מצאה קרקע פוריה. קישינוב המנותקת מיהדות רוסיה עמדה בפני בעיה אחראית וקשה: להקים באופן עצמאי את הכלים הדרושים ואת מוסדות החינוך כדי לקלוט את הדור הצעיר הצמא להדרכה ולימוד עברי. אחת השאלות החמורות היתה — הבטחת מורים עבריים מתאימים וספרי לימוד. עד אז היו מקבלים מעבר לדניסטר את ספרי הלימוד, אולם משהופסקו הקשרים צריך היה לדאוג להוצאת ספרי לימוד למקצועות שונים וכו', וכן להוציא אנטולוגיה של הספרות העברית, כדי להעמיד את הלימודים העבריים על גובה ראוי. בשנות מבחן אלה הונחו היסודות לחינוך עברי מסונף בקישינוב הודות למאמץ עליון מצד עסקני „תרבות".

בשנת תר"פ (1920) הוכחה לראשונה פעולת החינוך העברי בבסרביה. הקטעים הבאים על מצב החינוך בקישינוב הם מתוך דין־וחשבון שהכין בזמנו י. ברנשטיין־כהן:

„התנועה העברית הולכת וכובשת לה כרים נרחבים בבסרביה. אגודת ה„תרבות" נוסדה בקישינוב בסוף יוני שנת 1917 (אחרי הועידה השביעית בפטרוגרד), אבל בימי הרעש והמהפכות הגדולות ברוסיה לא יכלה כמובן לפעול גדולות, והדבר החשוב היחידי שנעשה על־ידה בתקופה זו היה הועידה הכללית של כל המורים היהודים בבסרביה. תוצאות הועידה לא היו משמחות ביותר. רוב המורים היו חברי „הבונד" והלאומיים היו בועידה זו מיעוט.

„כשהוכנס המשטר הרומני אל תוך בסרביה נוצרו גם אפשרויות רבות לפעולה הציונית ובתוכן גם לחינוך היהודי. האפשרויות באו ברובן כמובן לא מתוך דאגת הרומנים לתרבות ישראל, כי אם מתוך רצונם להחליש את ההשפעה הרוסית. הם מכריחים את היהודים לקבל עליהם את הנתינות הרומנית ונותנים להם את זכות הבחירה במה שנוגע לבתי־ספר: רומניים או ישראליים (עבריים או אידישאיים). היהודים המתבוללים אינם שבעי־רצון מכפית הר כגיגית זו ומתוך אונס הם בוחרים בבתי־ספר עבריים. בין כה וכה, לשמה או לא לשמה, מתחילה התרבות העברית להכות שורש. בקישינוב הוקמו שני בתי־ספר עממיים בהוראה בעברית, וכן 3 גני־ילדים עבריים, כולם מתנהלים על־ידי חברת „תרבות", אחד מהגנים האלה מקבל ילדים חינם על חשבונם של ה„תרבות". הודות להשפעת התנועה העברית קמו כמה חדרים מתוקנים

שהשפה העברית תופסת מקום ניכר בלימודים. בקישינוב נמצאים שלושה בתי־תלמוד תורה גדולים (כל מוסד 300 ילד בערך). אחד מהם קיים יותר ממאה שנה (1819). בשנים הקודמות ההוראה היתה באידיש אבל בשנים האחרונות הוכנסה העברית. המוסדות האלה מתקיימים על חשבון הקהילה. „תרבות" קיבלה רשיון ליסד גמנסיה עברית בקישינוב.

„הדאגה להדרכת המורים הניעה את מרכז „תרבות" להקים בקישינוב שעורים למורים ולמלמדים, דבר שהוא כה חיוני לפתיחת מוסדות החינוך. משגיחים מטעם „תרבות" מבקרים ב„חדרים" ומחלקים פרסים לאלה מהמלמדים המקפידים על ההיגיינה. כן החליטה הסתדרות „מכבי" בקישינוב להמציא לחדרים הגדולים מורים להתעמלות. גם ביקורי רופאים נעשו חינם.

„מקום מיוחד וחשוב הוקדש לשעורי ערב לעברית, ורבים הם המשתתפים בשעורים אלה.

„כן נוסדה אגודה עברית בשם: „שפה ברורה", מספר רב של חברים משתתפים בהרצאות ובויכוחים בשבתות. בקישינוב נוסדו 4 ספריות גדולות; אחת ציונית ע"י „תרבות", אחת של התנועה הקואופרטיבית ושתי ספריות פרטיות עם אולמי קריאה, חלק ניכר של הספרים בעברית. דאגת עסקני התנועה העברית היא ביסוד בית מדרש למורים עבריים"

מתוך קטעי הסקירה הנ"ל אפשר ללמוד על ההיקף הרחב של התנועה העברית בקישינוב בתחילת השלטון הרומני. נוסף למוסדות החינוך רב היה גם חלקו של המורה העברי הפרטי שבאמצעותו הגיע לימוד העברית לאלפים נערים.

בשנת 1921 נוסד בקישינוב, ביזמתו של המורה המנוח י. אלתרמן, המוסד להכנת גננות, שממנו יצא דור שלם של מחנכות נאמנות ובעלות כשרון שהתפזרו בכל ערי רומניה ועיירותיה. חלק ניכר מהחוגים הדתיים, בתוכם גם „אגודת ישראל", נתן את ידו להפצת העברית בקישינוב.

רבים התלוננו על תפקידו של הרב צירלסון ז"ל בהכשלת פעולתה של ועדת החינוך (שול־קאמיסיע) האידישאית ואחרי־כן המעורבת, אבל אין להתעלם מתרומתו החשובה בהגברת העברית בקרב האוכלוסיה היהודית ומהשפעתו הגדולה. כדוגמה ישמש המקרה הבא: בתחילת שנת 1920 ערך הועד המפקח של הגימנסיה הכללית בקישינוב משאל בין הורי התלמידים היהודים בדבר שאלת השפות. 103 מהם הביעו את רצונם בעד הלימודים היהודים בעברית ורק 11 דרשו את השפה היהודית. מנהל הגימנסיה קאיקוב פנה אל הרב צירלסון והלז נתן לו את התשובה דלקמן: „באבדן מולדתנו נאלצנו בימות נדודינו להשתמש בשתי השפות: העברית, החיה אצלנו למרות אלפים שנות הגלות, ואידיש. ההבדל בין שתי השפות הללו הוא: הראשונה היא טבעית והאחרונה היא מלאכותית. אותו ההבדל שיש

בין אמת וזיוף. מאחר שההורים דורשים את האמת בשביל בניהם, חובתנו למלא את דרישותיהם". תשובה זו היו לה הד והשפעה בקרב תומכיו הרבים של הרב.

יש להזכיר גם את המפעל רב הערך שהרב צירלסון הקים בשנת 1923 למען התרבות העברית — הגימנסיה העברית „מגן דוד". כמנהל הגימנסיה נבחר נ. ליבון, מטובי הפדגוגים העברים בבסרביה. אם כי הגימנסיה עמדה תחת השפעתו של הרב י. ל. צירלסון כיו"ר „אגודת ישראל", לא היה מוסד זה מרכז אנטי־ציוני. רבים מבניהם של פעילי הציונים בקישינוב ומערי השדה למדו בגימנסיה זו, שחלקם של לימודי הדת היה קטן בה, כשעתים ביום, אבל התכנית הפדגוגית היתה מושתתה על הנחה, שיש להבטיח נוסף לדת לימוד רציני ויסודי של הלימודים הכלליים. 12 שנה התקיים מוסד זה ומאות חניכיו הצטרפו למפלגות הציוניות ורבים מהם נמצאים כיום בארץ.

בשנת 1922, כאשר עלה לשלטון כראש הממשלה י. בריטיאנו, אחד האנטישמיים הרומניים המפורסמים, שסירב לחתום על חוזה השלום בשל הפיסקה המבטיחה את הזכויות למיעוט היהודי — חל שינוי לרעה בחינוך העברי בקישינוב, כבסרביה כולה. י. בריטיאנו לעג לכל ההבטחות של החוזים הבינלאומיים בעניין הזכויות למיעוטים הלאומיים, ובתחבולות ערמומיות באמצעות מיניסטר החינוך שלו אנגלסקו התחיל לצמצם ולחסל את מוסדות החינוך העברי והאידישאי גם יחד.

גזרות החנק התרבו ואילצו את הזרמים להתאחד, ובשנת 1924 שלחו ב"כ מוסדות החינוך בקישינוב תזכיר למיניסטר החינוך, בו הובעה המחאה החריפה ביותר נגד תכניות החיסול של הממשלה. בין היתר הודגש:

„חוזי השלום בפריז מ־9 בדצמבר 1919 וכן מ־28 באוקטובר 1920, מבטיחים למיעוטים הלאומיים ברומניה את זכויותיהם המלאות. התחייבות דומה לזו הושמעה על־ידי הממשלה בפני הפרלמנט הרומני ביום 28 במרץ 1923 בעת קבלת הנוסח החדש של חוקת המדינה. ובכל זאת נרמסות זכויות המיעוטים הלאומיים על כל שעל. בעקבות הגזירות האלה נסגרו הגימנסיה העברית מטעם הממשלה, השעורים הפדגוגיים של היהודים, ועדת החינוך וכו'. כן נסגרים בתי־ספר פרטיים, ועל־ידי כל זה מסלפים את כל סעיפי המנשר המלכותי ולעם היהודי אורבת סכנה רצינית לתרבותו הלאומית ולרשת החינוך שלו.

„אנו מוחים נגד הרדיפות האיומות ופעולת החוק נגד מוסדות החינוך והתרבות היהודים, שקיומם הובטח בהתאם לחוק ולחוזים בינלאומיים. בהתאם לכך הננו תובעים:

1. הזכות להרשות הוראה, באופן חפשי, בשפות אידיש ועברית.
2. להבטיח את קיומם של בתי־ספר הפרטיים, מכל הסוגים, שנפתחו לפני שנת 1918.

3. לבטל את כל צווי הסגירה נגד כל מוסדות החינוך, שנסגרו בהתאם לפקודות הרקטורט האזורי לעניני חינוך בבסרביה.
4. להרשות את קיומם של סימינריונים למורים ולגננות, כדי להכין מורים וגננות לבתי־ספר עממיים וגני־ילדים".

פעולת מחאה זו ותגובת המוסדות היהודיים נגד הנסיון לחסל את החינוך היהודי העצמאי הביאו הקלות מסוימות. פה ושם נבלמו לזמן מסוים גזירות שונות. החינוך העברי הוכנס לשלב קשה ומיגע והמאבק על קיומו נמשך ללא הרף. השלטון הרומני כמעט שלא שינה, עד סילוקו מבסרביה, את עמדתו העוינת למוסדות החינוך היהודים. נוסף לגזירות השלטון בא בשנות השלושים המשבר הכלכלי, שדלדל את המוני היהודים והשתקף גם במוסדות החינוך, שברובם קיומם היה על שכר־לימוד ששולם על־ידי ההורים. בשנות המשבר נדלדלו אלפים הורים והפסיקו לשלם את שכר הלימוד. הקהילה היהודית בקישינוב לא יכלה ובמידה מסוימת גם לא רצתה — בשל ההרכב שלה — לקבל על עצמה את האחריות המלאה לקיום בתי־הספר והדבר גרם לזעזוע רציני ברוב בתי־הספר. באותן השנים נסגרה גם הגימנסיה העברית בקישינוב „מגן דוד".

הלחץ של הממשלה לדכא את בית־הספר העברי לא פסק. זכורה עוד הגזירה הקשה משנת 1934, שלפיה אסרו לערוך סימינריונים למורים עברים. כל מורה עברי בבית־ספר יהודי נדרש לעמוד בבחינות הממשלתיות. אין לתאר את הסבל שנגרם לעסקני „תרבות" במאמציהם להבטיח מורים לבתי־הספר.

החינוך העברי והיהודי נפגע קשה מאוד, אבל לא נשבר. בשנים 34־1937 באה התאוששות במוסדות החינוך העבריים והורגשה בהן תנופה מחודשת. עסקני „תרבות" הכינו תכניות חדשות וההורים נתבעו להדק מחדש את קשריהם אל בתי־הספר העבריים. בשנות הרדיפות כוונו רבים מההורים את בניהם ובנותיהם לבתי־ספר כלליים ממשלתיים, שבהם ניתנו הקלות רבות בשכר־לימודים, ובעיקר משום שעם סיום בית־הספר יכול היה החניך להמשיך את לימודיו באוניברסיטה. „התכלית" הזאת משכה והקסימה רבים, לא רק מבין המתבוללים או סתם יהודים, אלא גם ציונים בעלי הכרה. בשנים 37־1938 חל מפנה גם בשטח זה. בירחון של „תרבות" בקישינוב „מן הצד" משנת תרצ"ט פורסמה פניה נמרצת לחזק את מוסדות החינוך העבריים בקישינוב. העברים נתבעו לקבל על עצמם את היזמה לפתוח בתי־ספר, שתקציבם מיוסד על שכר־לימוד, לבני־האמידים ולבינוניים וגם לפתוח בית־ספר תיכוני, שחסרונו היה מורגש מאוד.

בסקירת הועד המרכזי של „תרבות", שנמסרה ע"י ד. וינצקי, מפעילי התנועה העברית בקישינוב ובבסרביה — אנו קוראים:

„שלוש השנים האחרונות — 1936/37, 1937/38, ו־1938/39 — עברו עלינו במזל של ברכה ופעולה מסועפת ומוגברת. והואיל ובאו לאחר תקופה של משבר כלכלי וגם משבר פנימי, נבדלות הן מהשנים הקודמות ומהוות תקופה בפני עצמה. החתירה המתמידה לקראת הרחבת תחומי העבודה הרגילים והשאיפה ליצירת תנאים מתאימים לכך, מצאו סוף־סוף את תיקונן; העובדה שבידינו עלה להשיג אילו תמיכות, אמנם קטנות כשהן לעצמן וחד־פעמיות, לא רק שהקלה על המעמסה הכבדה ועול החובות שהיו רבוצות עלינו משנים, אלא שימשה גם מנוף להעפלה".

ביוני 1940 עם הצטרפותה של בסרביה לרוסיה הסובייטית נדם קולו של בית־הספר העברי ושאר מוסדות החינוך בקישינוב. מהבמה הציבורית־העברית נעלמה קבוצת עסקנים נאמנים של „תרבות", שעמדו על המשמר ולא נרתעו מקשיים רבים. ייזכרו אלה שלא זכו לעלות לארץ: ש. ברליאנד, ד. ויניצקי, ז. רוזנטל, ש. גרינברג, א. רבינוביץ ואחרים.

התרבות העברית, ארץ־ישראל, ציונות — הן שליוו את חניכי התנועה העברית בקישינוב. חינוך זה שספג בתוכו נוער יהודי חזקה עליו שיהיה כסנה הבוער ואינו אוכל, על אף הסופות השונות שאפפוהו מכל צד.

חינוך גופני

המהפכה בשנת 1917, הגברת התנועה הציונית, הקריאה להקמת „החלוץ", בשורת הצהרת בלפור — עוררו בנוער היהודי בתפוצות את ההכרה שהגיעה שעתו לעמוד לרשות האומה ולהתכונן באופן פיסי ורוחני לתפקידי התקופה החדשה. בימים אלה התפתח הרעיון — קודם באודיסה ואחרי־כן בקישינוב — להקים הסתדרות נוער יהודי „המכבי", שתפקידה העיקרי יהיה חינוך־גופני, ושפני חבריו לארץ־ישראל.

עוד בשנת 1917 היו במספר בתי־ספר בקישינוב קבוצות תלמידים, שחלמו על הקמת „מכבי". השנה הראשונה היתה מלווה בעיקר גישושים ונסיונות, התקשרות עם יעקב גרנובסקי, מיסד „מכבי", והתכוננות לקראת ביצוע המפעל, ורק בחודש מאי 1918, לאחר ההופעה הראשונה של „מכבי" בקישינוב, יצאה הקבוצה היוזמת משלב של חיפושי דרך. ראשוני המיסדים של „מכבי" מספרים, שאת הקבוצות הראשונות של החברים והחברות ריכזו מבין תלמידי בית־הספר קולין וסקומורובסקי. בלהט נעורים התמסרו לכך שסיסמת הדגל החדש שהרימו: „בגוף בריא — נשמה בריאה", תמצא את ההד בקרב המוני הנוער ובמידה רבה השיגו את מטרתם. קבוצת המיסדים

של „מכבי" היו: י. פיידל, ע. פלדמן, מ. רויטמן, י. רוזנבלט, י. ריפסמן ואחרים.

קבוצת הצעירים נעזרה ועודדה ע"י זקן הציונים, ד"ר ברנשטיין־כהן, ובשנים הראשונות עמד בראש הועד למען „מכבי". מראשית התפתחותו של „מכבי" בקישינוב, שהיה למרכז לכל בסרביה ואחרי כן ליוזם ה„מכבי" ברומניה כולה — הודגש רצון המיסדים לתת לנוער היהודי חינוך ספורטיבי ולאומי כאחד. „מכבי" היתה למצודה חשובה של התנועה הציונית. כדי לאפשר חינוך גופני לנוער צריך היה להבטיח שכבת אינסטרוקטורים המאומנים בשטח זה. וכאן שיחק להם מזלם של מיסדי „מכבי", שכמעט בימים הראשונים להתארגנותם הצטרף אליהם מורה נוצרי להתעמלות, בעל כשרון רב, יליד צ'כיה, אנטון אנטונוביץ פיאלו, שהיה אחד המסורים להסתדרות „מכבי" ולרוחה. הוא הכין את המחזור הראשון של האינסטרוק־טורים ומאז הונח יסוד איתן לפעולת ההתעמלות והחינוך הגופני. עשרות רבות הצטיינו במחזורים הבאים וריתקו את תשומת־לבם של רבים ליכלתם הגדולה.

ימי־אביב אלה לאלפים בני־נוער בקישינוב, סייעו לא בלבד לחיזוק השרידים, אלא גם להכשרתם במידה רבה להליכה של כבוד וגאוה לאומית. עם נהירת המוני הנוער היהודי ל„מכבי" הסתעפה הפעולה, והוקמו מספר סקציות: מחלקה להתעמלות וספורט, למוזיקה, לתיאטרון, לתרבות לאומית ולהכשרה. לא עברו שנים רבות ו„מכבי" נחשב כגורם הספורטיבי העיקרי בקרב הנוער היהודי בכל בסרביה ותחת דגלו התרכזו אלפים.

בשמחה ובגאוה היו יהודי קישינוב פוגשים את השתתפותם של נערי „מכבי" במצעדים שונים או בחגיגות, ודבר שלא ניתן לפרסם בזמנו אפשר לגלות כיום. „מכבי" היה במקרים רבים הכוח ההגנתי של יהודי קישינוב. בשנת 1927, בעת השתוללות הקוזיסטים בארדיא־מרה, הופרו רצונם והחלטתם לבוא לקישינוב, הודות לבחורי „מכבי" יחד עם חוגים אחרים שהיו מוכנים לקבל את פניהם. בשעת ביקורם בקישינוב של מנהיגי הציונים — מ. מ. אוסישקין, נ. סוקולוב ז"ל ולהבדיל לחיים ארוכים, הנשיא ד"ר חיים וייצמן — היו רמזים מהמשטרה הרומנית, שאין בטחון מלא לשלומם בשל המתיחות האנטישמית בימים האלה, אז עמדו קבוצות „מכבי" על המשמר וסיכלו עצת מתקיפים. השלטון הרומני בקישינוב התאמץ לצמצם את ההופעות הפומביות של ה„מכבי", שלא יתראה בראש חוצות.

בשנת 1927, בימי פריחתה של „מכבי", התפלגה קבוצה פעילה

פלוגת „מכבי" במצעד

ויצרה הסתדרות ספורטיבית שניה „הכוח", שהתפתחותה הלכה בכיוון אחר מזה שבו חונכו חברי „מכבי", אבל „מכבי" התאוששה מהר מהפילוג ובשנת 1928 הפגינה שוב את כוחה בקרב המוני הנוער.

יסוד ההגשמה שהיה מונח בחינוך הציוני של חברי „מכבי" הביא לעליתם לא"י של מאות מחברי ההסתדרות הזאת. בהתלהבות רבה השתתפו ב„מכביה" הראשונה (1932) והשניה (1935) בארץ־ישראל ורבים מהם נשארו בארץ.

בשנת 1937 נערכה חגיגה ל־20 שנות קיומה של „מכבי" שהיתה לחגה של יהדות קישינוב ולהפגנה גדולה של הנוער היהודי בשטח הספורטיבי.

ספרות ועתונות

המנסה לחקור את התפתחותה של הספרות בעברית ובאידיש בקישינוב, שהקדימה בעשרות שנים את העתונות המקומית, יגיע לידי מסקנה שעוד בשנות ה־70 למאה הקודמת נמצאו בודדים מקרב המשכילים, וגם בקרב הרבנים וחוגי הדת, שחיפשו דרך להדפיס את חיבוריהם. מבין המשכילים היו שתרגמו לעברית מהיצירות הקלסיות. הספרות הדתית הקדימה בהרבה גם בקישינוב את ספרות ההשכלה, אבל באותן השנים, עדין לא הופיע ספר עצמאי של מחבר מקישינוב. בעיר לא היה בית־דפוס ראוי לשמו עד לשנות השמונים, דבר שאילץ את ראשוני הסופרים להדפיס את ספריהם בורשה, ברדיצ'ב ופולטבה. בשנת תרמ"א (1881) הופיע בוורשה ספרו של ר' יוסף בר' ישראל אהרן מקישינוב: „מבשרת ציון". מתחת לכותרת הראשונה פרטי הספר: „יבשר ויציין ספוני פרפראות המאמרים אשר בתלמוד בבלי וירושלמי, ספרא, תוספתא, מכילתא, אדר"נ, תדב"א, פסיקתא, סד"ע, מסק"ט (מסכות קטנות), מדרש רבא ותנחומא ושאר מדרשים הנמצאים, זהר, תקוני זהר, ס' הקנה. הספר מסודר ע"ס אלף בית כדרך הקונקורדציה. בספר רק האות א'. ב„המליץ" משנת תרמ"ב (גליון ל') פורסמו דברי הערכה על חשיבות הספר הזה, כספר עזר ממדרגה ראשונה ללימוד ועיון בספרות הדתית. הנסיון לתת קונקורדנציה לקורא העברי, מראה על האופק הרחב של המחבר ומעיד לא מעט על מידת הלמדנות של חוג סופרים מסוים בקישינוב, שיכלו להקים מפעל ספרותי תורני. ספר בעל חשיבות רבה, ושמעטים שמעו עליו, היה ספרו של הדיין ר' שלמה זלמן פרעגער מקישינוב בשם: „שמע שלמה", על סוגיות רוב וחזקה בתלמוד, ושהפליא בהסברתו ובקיאותו בתורה. הספר הופיע בשנת תרנ"ט בדפוסו של הרב רבינוביץ, עורך „הפלס", בפולטבה (4). בשל חוסר בתי־דפוס וחומרת הצנזורה נשארו הרבה כתבי־יד חשובים שלא הודפסו עד היום.

בשנים 1880־1890 (תר"ם־תר"ן) מתחיל להתארגן הדפוס העברי בקישינוב להדפסת כרוזים, חוברות שונות וגם מספר ספרים. בשנת תרמ"ד (1884) הודפס בקישינוב „כתר מלוכה" מאת ר' שלמה וויינריב, שיר ליום הכתרתו של הקיסר אלכסנדר השלישי.

---

4) על אף חשיבות הספר הזה והדפסתו באי־אלה מאות טפסים כמעט שלא הופץ. שמעתי מפי הרב מ. גוטמן (רב בליאובה) שאי־הפצת הספר בקישינוב ובבסרביה כולה נגרם הודות לסכסוכים בינו לבין הרבנות הראשית. הספר לא הגיע לקישינוב.

השער של פנקס מחברת משניות בקישינוב,
מסוף המאה השמונה עשרה

חלוץ הדפוס העברי בקישינוב היה י. שלימוביץ ובשנת 1884 הוקם בית־הדפוס שלו. שלימוביץ דאג לרכז עובדי דפוס מוכשרים, כדי לעמוד בהתחרות עם בתי־דפוס מעבר לגבולות בסרביה. בין סדרי הדפוס הזה היה גם ר׳ אליעזר הירש מפאדאיצה, בעל מקצוע חרוץ ובעל נסיון (5).

בבית־הדפוס של שלימוביץ (6) הודפסו ספרים תורניים בעיקר, להפצת החסידות ולהשרשת דעותיה. בשנת תרנ״ה מופיע הספר „דמשק אליעזר״ מאת ר׳ אליעזר שעבשאיע, המכיל דרשות על אגדות חז״ל. אותו מחבר הדפיס בשנת תרנ״ה את הספר „השואל״, מוקדש לויכוח בין בעלי דתות שונות, וכן הספר „עמודי בית יהודה״. כעבור שנה הופיע באותו הדפוס ספרו של ר׳ שמואל קאמינקר: „שני המאורות״. בדפוס שלימוביץ הופיעו עוד ספרים. בשנת תרנ״ב יצא לאור הספר „המאסף והמזכיר״ על עניני תקיעת שופר מאת החוקר והמקובל שמואל זאב דוידזון מדוברובני; „ניב שפתים״ מאת יהודה שטינברג (תרנ״ג); „הירח״ בעל תוכן הומוריסטי, בצורת ירחון מאת ישראל געלברד מבלצי (תרנ״ו); „עזרה להבין״ — באור על פרוש אבן עזרא לתורה מאת הרב יצחק מעלער (תרנ״ו); כן הספרים „לקוטים מזהירים״ מאת י. קריצמן וספר „רמזי הגדות״ להרב דוד משה (תרנ״ח).

בשנת תרנ״ו נעשה נסיון להוצאת קובץ ראשון באידיש „דער בוקעט בלומען״, בעריכת גבריאל רויטבארד, שעל תכנו הגיעו אלינו ידיעות קלושות בלבד, ידוע רק שזה היה נסיון רציני לרכז קבוצת מושכי עט באידיש (7).

באותה התקופה הופיעו בקישינוב מספר ספרים וחוברות מוקדשים לגורל ישראל בגולה. ספרות זו מצאה הד רב בקרב יהודי קישינוב. ראוי להזכיר את הספר „בין המצרים״ מאת דניאל מורדובצב בתרגומו של יחזקאל לעויט בשנת תרנ״ח. נושא הסיפור: טבח ההאידאמאקים באומאן.

---

5) מר ה. ד. פרידברג מקראקא, כעת בתל־אביב, מחבר של ספרי הביבליוגרפיה המפורסמים, „בית עקד ספרים״, נפגש עם ר׳ אליעזר הירש מפאדאוצה, שהביא עמו בשנת תר״ן מכתב המלצת מבית־הדפוס בקישינוב על עבודתו המוכשרת.

6) על תולדות הדפוס העברי בבסרביה ראה מאמרו של מ. דוידזון בקובץ „הד הדפוס״, ת״א, גליון ג־ד תש״ט ע(מודים 24־25). המחבר פרסם גם מאמר על העתונות בבסרביה בקובץ „בסרביה״ שהופיע בת״א, בשנת תש״א.

7) קובץ זה כרבים מהספרים והחוברות בעלות ערך לא נשמרו וכמעט קשה לשקף את דמותה הרוחנית של יהודי קישינוב בלי שספרים אלה יהיו נגד עיניך.

רוח הלאום
או
מלחמת היהודי והסנבלטי

יהאר את הלחץ והעוני. העמל וההלאה. אשר סבלו גבורי ישורון. חובבי ציון. השואפים על עפר ארץ אבותיהם. מידי אחיהם שונאי ציון ומנדיה. מהרסיה ומחריביה. הקמים לבלע ולהשחית נחלה עם ה' צבאות.

מאת

מנחם מענדיל בן חיים קלעס.

מעיר ראבראוויץ.

ויהי באשר שמע סנבלט כי אנחנו בונים את החומה. ויחר לו ויכעס הרבה וילעג על היהודים. (נחמיה ג' לט) וארא ואקום ואומר וכו' אל תיראו מפניהם את ארני הגדול והנורא זכרו. והלחמו על אחיכם וכו' (שם ד' ח').

НАЦІОНАЛЬНЫЙ ДУХЪ

ИЛИ

БОРЬБА ЕВРЕЯ СЪ САНАВОЛОТОМЪ

соч. М. КЛЕССА.

КИШИНЕВЪ.
Типографія А. С. Степановой, Полицейской переулокъ.
1890.

השער של ראשוני הספרים שהופיעו בקישינוב על התנועה הציונית.

הנסיון שנעשה בשנות ה־90 להוציא ספרים בעברית ובאידית היה רציני, אבל התנאים החמריים הקשים והעדרה של קבוצה יוזמת של סופרים ועסקנים לגבש ולחזק את ראשית הפעולה, לא איפשרו את המשכה.

ראוי להזכיר עוד שני ספרים:

א) ספרו של מנחם מענדיל בן־חיים קלעס, שהודפס בשנת תר"ן — 1890, בדפוס שטעפאנובי (סמטת פוליציסקי): „רוח הלאום היהודי והסנבלטי". חיבור זה נועד לעודד את התנועה הציונית בראשית צעדיה ולסתום את פי המתבוללים שקמו בימים אלה נגד הזרם הלאומי. כותרת המשנה מספרת, שהספר „יתאר את הלחץ והעוני, העמל והתלאה אשר סבלו גבורי ישורון חובבי ציון, השואפים על עפר ארץ אבותיהם, מידי אחיהם שונאי ציון ומנדיה, מהרסיה ומחריביה, הקמים לבלע ולהשחית נחלת עם ה' צבאות". הספר גדוש מליצות, אבל המחבר שומר על חוט המקשר למען הבליט את הרוח הלאומית הפועמת בקרב חלק מהעם שעיניו נשואות לארץ מולדתו.

ב) קובץ שירים, שהופיע בשנת תרנ"ז (1896), „מכרם השירה העברית". אסיפת שירים עם מכתב הר"י רייפמן, מענה בדבר שאלה ספרותית. הקובץ מסודר ע"י ר' אליעזר פלאט. באותן השנים גברה בקישינוב ההתעניינות בשפה ובספרות העברית ודוברי העברית וחובבי ציון עודדו הופעת ספרים בעברית מקישינוב, בעיקר על נושא לאומי וציוני.

*

בתחילת המאה העשרים גדל והלך מתח החיים הציבוריים והחברתיים בקישינוב, התחילה להסתמן קבוצה חשובה של סופרים ומשוררים בבסרביה, וכאילו נתבעה מאליה הקמת מרכז רוחני של חבורת הסופרים האלה. אבל הדבר לא יצא לפועל גם בתקופה של התרומה הספרותית החשובה ביותר של יהודי בסרביה. כל סופר לבדד ישכון ולא נוצר נוסח קישינוב בביטויו ובניבו המיוחד. אמנם רוב סופרי בסרביה היו ילידי עיירות בסרביה, פרט לאליהו מייטוס שנולד בקישינוב, ורובם ככולם שאפו לכר נרחב ולהרחבת האופק. בקישינוב לא מצאו קרקע מוכשר ונמשכו לחבורת הסופרים הגדולה בורשה או באודיסה.

ובמידה שנשארו בבסרביה שאפו להימצא קרוב לטבע, בשדה הירוק. וכאן נעוצה עיקר הסיבה של אי־ריכוזם בקישינוב. אפיינית היא השיחה בין ר' שלמה הלל"ס והסופר יהודה שטיינברג ז"ל. במאמרו על סופרי בסרביה („התקופה" ל'—ל"א, ניו־יורק) כותב מר שלמה הלל"ס:

ספר

שני המאורות

מאה שני גדולי הדור אשר גדולתם אין לנו לספר רק כש"ת מוה"ר הר צבי הירש וצללה"ה אשר היו לראש פינה בחברייא של הבעש"ט וצ"ל ונכדו הרב הק מו"ה ה"ר שמואל וצלל"ה הנקרא בפי כלל שמואל קאמינקער זכותם יגן עלינו ועל כל ישראל אמן.

הובא לבית הדפוס ע"י השיחטים ה"ה הרבני מו"ה יהושע בר יוסף נ"י והרבני מו"ה ראובן בר אשר נ"י } פיקמאן

שנת ש"ש"ן לפ"ק

СЕФЕРЪ
ШНЕЙ ГАМОЙРИСЪ
т. е.
ДВА СВѢТИЛА
КИШИНЕВЪ
Типографія Э. Шліомовича.
1896.

שער הספר המוקדש לתורת הבעש"ט

נפגשתי בשנת 1901 עם יהודה שטיינברג בקישינוב בבית המסחר לספרים של רחל וברוך אוסטרובסקי ועל השאלה למה אינו עוזב את העיירה הקטנה (הוא גר אז בליאובה) ועובר לעיר גדולה ענה: „ראה — אמר לי וטפח ברגלו על מרצפת הרחוב — ראה איך אפשר לגור בעיר גדולה אשר אדמתה שומה בכבלים: אבנים גודרות וכולאות כל שרש עשב רך ורענן ואינן נותנות לו לצמוח ולהרים ראש, אף־על־פי שצמחיאל מכה עליו וקורא: עלה וגדל! אעזוב את השדה, אשר ברכו אלהים, את הגן ואת הכרם ואת כל הדר הטבע והלכתי לשבת בסוהר בין בתי־אבן גבוהים? גם החיים היהודיים שלנו, השבת והחג וכל ההווי היהודי גלו מהעיר הגדולה, ומה לי ומי לי בה? לא. בעיירה אויתי לשבת ובה אשב".

אבל רבים לא עמדו במבחן זה, ובשל סיבות שונות נמשכו אחד אחד למרכזי התרבות העברית לאודיסה או לורשה.

*

ובכל־זאת קשה להשלים עם העובדה, שבשנים 1905־1906 לא נמצאה יד מארגנת לרכז את חבורת הסופרים בקישינוב, והן אז היה ר' שלמה הלל"ס מורה בבית־ספר, ובשנת 6־1905 שהה בקישינוב יעקב פיכמן ושימש זמן מסוים כמזכירו של העסקן דר לאוו כהן וכן אליהו מייטוס וסופרים אחדים מעיירות בסרביה, שהזדמנו מפעם לפעם לקישינוב. יחד אתם היתה קבוצת עסקנים ערה ותוססת של ראשוני העליה השניה מקבוצת „צעירי ציון", שגם הם היו במושכי העט וכן גברה אז התסיסה בין החוגים הפועלים אנשי ה„בונד" ואחרים. כל אלה הכשירו את הקרקע למרכז של סופרים צעירים ועתונאים שהתחילו להופיע באפיקי החיים הבסרבאים. גם הקורא העברי והאידי לא חסר בקישינוב כבכל בסרביה. הנה מעיד יעקב פיכמן ברשימתו בקובץ „בסרביה" שהופיע בתל־אביב תש"א: „כשבאתי בסתיו שנת 1903 לוורשה הפתיעתני העובדה של„הצפירה" ו„הצופה" נתנה בסרביה את האחוז הגדול ביותר של מנויים — לעומת שאר פלכי „התחום". ב„תושיה" נודע לי, שמספר החותמים על ה„ביבליותיקה העברית" בבסרביה עולה אף הוא על שהושג בשאר גלילות רוסיה."

חוסר קבוצה מארגנת ויוזמת לאסוף את השבלים הבודדות לאלומה גדולה גרם — אני מעיז לחשוב, — לחבלה לא קטנה גם בספרות העברית. לו נוצרה אז בקישינוב במה ראויה לשמה, שתרכז סביבה ממיטב הכוחות הספרותיים והפובליציסטיים מקישינוב ומבסרביה, שבראשה יעמדו ש. בן־ציון, יהודה שטיינברג, יעקב פיכמן, אליהו מייטוס, שלמה הללס, ש.ל. בלנק ורבים אחרים, שניסו רק בשנים הללו להיכנס להיכל הספרות העברית או היהודית, או אז נוצר נוסח קישינוב בניב הרומנטיקה הכפרית של אנשי

הערבה, ספוגי אהבה לעבודת אדמה. המרכז בקישינוב יכול היה לקבל השראה, עידוד והדרכה ממרכזים העבריים מעבר לתחום הדניסטר. בשנים 1905-1910 הורגש בספרות העברית צלילם המיוחד של מספר סופרים ומשוררים מבסרביה שהופיעו באודיסה או בורשה, אולם ההליכה בנפרד נתנה פחות משהיה אפשר לתרום במרוכז. חוסר מרכז עברי ספרותי בשנים אלה השתקף בהרבה בדרכי התפתחותו של המרכז העברי החדש, שקם בעקבות התנאים הפוליטיים עם גמר מלחמת העולם הראשונה והצטרפותה של בסרביה בשנת 1918 לרומניה. בשנות ה־20 היתה קבוצת הסופרים בקישינוב ובבסרביה כולה במצב קשה ביותר, הינתקם מגוף יהדות רוסיה שממנה ינקו ועל שולחנה ישבו בלי כל נסיון של יצירת מרכז עצמאי. המציאות הזאת היא שגרמה במידה לא מעטה שבתקופה שלמעלה מעשר שנים לא יצא מרכז עברי זה מתחום נסיונות ולבטים. ובעשור השני, משהתחילה קישינוב העברית לקצור ראשית יבולה המבורך, הוכנסה למערבולת של מלחמת העולם השניה, ובשנת 1940 נפסקו צלילי המנגינה.

בעמדנו על היבול הספרותי של סופרי קישינוב— נזכיר ספרים אלה:

בשנת 1914 הופיע קובץ סיפורים לבני נוער, „באהלי שם" מאת ישראל ברמן, המכיל בערך כ־90 עמוד, בדפוס מ. שוחט וד. ויסמן (ברח' חארלמפי 58). היה זה מעשה נועז בימים ההם להוציא קובץ סיפורים לנוער.

בתקופה בין שתי מלחמות העולם היתה יזמה ניכרת בהדפסת הספר העברי והאידי. בתי־דפוס התפתחו והעיקריים שבהם: אחים שכטר, מ. אוורבוך, „טכניק" (מ. דוקטור), ש. רוזנשטרוך, וב. ליברול (בדפוס האחרון הודפסו בעיקר סדרי תפלה וספרים דתיים לבתי־הכנסת, וגם מספר קטן של ספרים חילוניים). היו גם מספר בתי־דפוס קטנים יותר, וגם בתי־דפוס של יהודים להדפסת ספרים רומניים או רוסיים. בשלושה בתי־הדפוס הראשונים פורסמו הספרים החשובים ביותר שהופיעו בקישינוב. בשנות העשרים הופיעו ביזמת „תרבות" סדרת ספרי לימוד לבתי־הספר העבריים במקצועות שונים אשר שמשו לא רק את בסרביה, אלא גם הרבה בתי־ספר בקהילות רומניה.

בשנת 1919 הופיעו ספרי לימוד לחשבון בעברית ובאידיש מאת י. רזניקוב. בשנת 1920 התארגנה בקישינוב הוצאה לספרי לימוד בעברית „שכטר ובניו". בין הספרים העיקריים שיצאו לאור בהוצאה זו: גיאוגרפיה מאת צ. שורצמן; „ידיעת הטבע" (בשני כרכים) מאת א. רבינוביץ (המורה); חריסטומטיה לטינית; היסטוריה כללית בשלושה כרכים מאת א. גורין.

ספרים אלה נחשבו במשך שנים כטובים ביותר בבתי־ספר העבריים והופצו בכל רחבי רומניה כעבור זמן רכשה הוצאת הספרים „גיטלין" מורשה את „האמהות" של הספרים האלה והדפיסה אותן במשך מספר שנים בפולין. כל הספרים האלה היו בניקוד מלא ומדויק.

המורה הותיק ישראל ברמן הוציא „היסטוריה עתיקה" בשלושה חלקים. הספרים האלה הופיעו בשנת תרפ"א, בדפוס י. שכטר. החלק השלישי של „היסטוריה עתיקה" הופיע בשנת תרפ"ג בדפוס ב. ליברול.

כספרי ערך נחשבו ספריו הגדולים של הרב י. ל. צירלסון: א) ספר „הגיון לב", מערכת עניני הטפה שונים, הופיע בשנת תרפ"ט בדפוס מ. אוורבוך; ב) „לב יהודה", כולל שני חלקים: א. הלכה (תשובות), ב. הטפה, הופיע בשנת תרצ"ו, בדפוס „טכניק" מ. דוקטור.

קבוצת הסופרים והמשוררים שהתלכדה סביב „תרבות" בקישינוב, דאגה להוציא לאור את יצירותיהם ובאמצע שנות השלושים הופיעו בקישינוב מספר ספרים: קובץ ספרותי „פרודות", תרצ"ד, שהיה בו משום נסיון ספרותי רב משקל לרכז ולגבש את היצירה העברית של הקבוצה העברית בקישינוב. קובץ ספרותי זה עורר להופעות נוספות בשטח העברי: „רשפים בערבה" ספר שירים מאת מ. גולדנברג תרצ"ט; „תמול דהה" שירים מאת ק. ברתיני.

בשנת 1940 הופיעה מהדורה שניה מספר הזכרונות של וינשטוק־גפני.

בפרק על הספר העברי ראוי לעמוד על חשיבותה של הוצאת הספרים „אסכולה" ליד מרכז „תרבות" בקישינוב, שהוציאה כפי שהזכרנו למעלה מספר ניכר של ספרי לימוד, במקצועות שונים. המחברים היו: א. בלאנק וי. קוטשר והספרים שיצאו לאור: „עמנו", ספר לימוד להיסטוריה עברית בבתי"ס העממיים והתיכוניים העבריים; א. בלאנק הוציא גם ספר לימוד לגיאוגרפיה ויחד עם י. שברץ ומ. קובלנוב מספר ספרי לימוד לחשבון. כל שהכיר את המצוקה הגדולה בה היה בית־הספר העברי בקישינוב בשנים 1918־1920, בעת שנותק מגוף יהדות רוסיה, מבלי שיהיו ברשותו מכשירי לימוד, ואת צמאון התלמידים ללימוד השפה והספרות העברית — יעריך את התפקיד המכריע שמלאו ספרי לימוד אלה לספר העברי ולתנועה העברית בקישינוב ובבסרביה כולה.

*

החשובים ביותר בין הספרים באידיש הם: „פון מיין היים" (מהבית) מאת ז. רוזנטל, קובץ נובלות מהווי העיירה הבסרבאית, נדפס בשנת 1936.

אותו המחבר הוציא לאור ספר רשמים ממסעו בארץ־ישראל „אונזער לאנד" („ארצנו"), בשנת 1938. הסופר י. ווינשטיין שעיקר כוחו הספרותי היה בסקיצה הומוריסטית, הוציא לאור את ספרו „שמייכלנדיג" („בחיוך") בשנת 1935, ובשנת 1939 את החוברת „אויף דער פוהר" („על העגלה"), סריה חדשה של חליפת מכתבים בין מנחם מנדל ובין שיינע־שינדל, מבין קבוצת הסופרים שכתבו בעיקר אידיש התבלט המבקר הצעיר ב. טוטשינסקי שרוב מסותיו על סופרים באידיש פירסם בעתונות בקישינוב. בשנת 1935 הופיע בקישינוב (בדפוס „טכניק") מסה של ב. טוטשינסקי על ה. לייוויק: „אונטער דער האק" („מתחת לגרזן"); ובשנת 1939 ספרו של חיים קליימן, מבקר תיאטרלי צעיר: „דאס וויגל פון אידישן טעאטער (עריסת התיאטרון היהודי) בהוצאת „אידיש", בדפוס מ. אוורבוך.

יש גם להזכיר את ספרו של מ. שאראנד: „א דריטל יארהונדערט אידישע קאאפעראציע אין בעסאראביע, 1901־1933". („שליש מאה שנה בקואופרציה היהודית בבסרביה"), יצא לאור על ידי התאחדות הקואופרטיבים בשנת 1934, בדפוס רוזנשטרויך. ספר כלכלי חשוב.

בשנים אלה הופיעו באידיש גם מספר ספרים מתורגמים: „אין פארשפראכענעם לאנד" („בארץ היעודה") מאת הכומר גאלא גאלאקציאן בתרגום א. רבינוביץ; „מענטשן־שטיינער" („אנשים־אבנים") מאת מ. בלכר, תרגום י. בראנשטיין (1938, דפוס „טכניק").

בצקלוני הסופרים בעברית ובאידיש היו תכניות שונות ורחבות להוצאת ספרים בקישינוב, אולם, כאמור, בשנת 1940 נדם המרכז הספרותי בקישינוב. המצב הספרותי של יהודי קישינוב כיום, תחת השלטון הסובייטי, לא ידוע לנו. ענין רב לנו לדעת את פרטי התהליך הרוחני של יהודי קישינוב, שחלק ניכר מהם היו ספוגי מסורת עברית ורוח ציונית, ואת חלקם בחוויות של יהדות רוסיה רבתי, אולם אין קשר־גשר ביניהם.

מיכאל גרשנזון

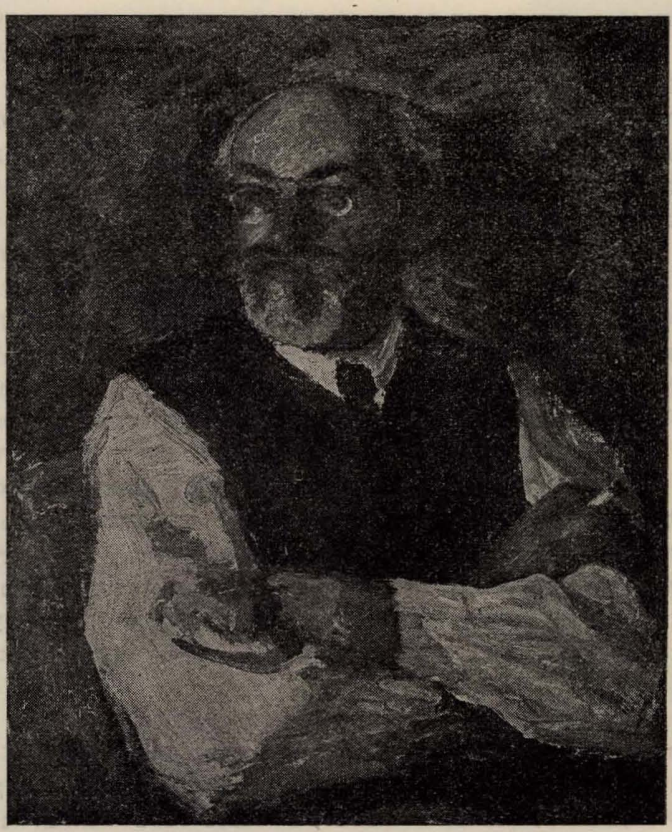
עם ההתעוררות היהודית הלאומית ברוסיה יצאו גם מבני קישינוב למרחבי רוסיה ומצאו את מקומם בתנועה הציונית, בחיי הציבור, בספרות וביצירה האמנותית; מאידך הוציאו ההשכלה וסערת המהפכה מבני קישינוב לעולם הגדול, וכמה מהם לא זו בלבד שנשתלבו בתרבות הרוסית, אלא היו גם בין מכווניה ומדריכיה. אחד מהם היה, בלי ספק, הוגה הדעות והסופר המחונן, ההיסטוריון רחב הראיה — מיכאל גרשנזון. הוא נולד בקישינוב בשנת 1869 במשפחה דתית, ובילדותו ספג את מושגי היהדות.

בסיימו את בית־הספר התיכוני נתקל בקשיים רבים עד שעלה בידו להתקבל לאוניברסיטה. ואדם שדלת האוניברסיטה היתה נעולה בפניו פתח במשך הזמן את מעיינות המחשבה הרוסית, העמיק לחקור ולהבהיר את תהליכי התפתחותה במאה־התשע־עשרה. לא עברו הרבה שנים והסטודנט מקישינוב נעשה לאביר המחשבה הרוסית, מושפע מזרם ה„סלבופילים". ברחבי רוסיה והעולם הנאור היה לאחד מבעלי ההשפעה הרוחנית בתקופתו. ירושתו של גרשנזון גדולה היא ומגוונת. בשנת 1908 הופיע ספרו על חייו ותורתו של צ׳אדאיאב; בשנת 1910 רשימות היסטוריות וספרו על היסטוריה של רוסיה הצעירה; לאחר מספר שנים פרסם קובץ של חליפת מכתבים בינו לבין המשורר הרוסי ו. איבנוב. במכתבים אלה מביע גרשנזון מחשבות נוגות על תכנה ומהותה של תרבות זו שלה הקדיש את מיטב כשרונותיו, מטיף לחזור ליסודות הראשונים לטבע, ולשחרור משעבודה של אירופה. באחד ממכתביו לו. איבנוב הוא כותב: [8]) „מילדותי דבקתי בתרבות האירופית. ספגתי עמוק את רוחה ולא רק שהסכנתי אליה, אלא שאני אוהב הרבה דברים בה; אני אוהב את נקיון הגוף ואת נוחותה, את המדע, האמנויות, השירה, את פושקין. — — — אבל בעומק ההכרה אני חי אחרת. זה שנים רבות נשמע באזני בעקשנות ובלי הפוגות קול טמיר: לא זו הדרך! לא זו הדרך! רצון פנימי כאילו פונה עורף לתרבות, לכל הנעשה והנאמר מסביב. — — — בקול זה אני מכיר את קולו של ה„אני" הנכון שלי. אני עמל בנאמנות למען אשרם, כואב את כאבם ושמח בשמחתם, אבל אני יודע שזר הנני, ובמסתרים תכלה נפשי למולדתי, לאביבה האחר, לבושם פרחיה ושיח נשותיה. היכן מולדתי?"

קריאה זו ממעמקים על חוסר מולדת־תרבות נובעת בלי יודעים מגורלו הסמלי של בן ישראל, שכנפי חזונו פרושות לאויר וכשם שהוא חסר מולדת פיזית כן לא מצאה גם תיקון מולדתו הרוחנית. בזאת לא הודה מ. גרשנזון. בשנת 1922 כתב ספר ביקורתי על התרבות האירופאית „גולפסטרום" ובאותה שנה כתב גם מסה על גורל עם ישראל. אף שהגיע לשיאים בשלטון המחשבה בתקופתו, אינו מדבר אל אחיו בטון של בן העוזב את משפחתו. הוא איננו נרתע מהתקפות של מתנגדי היהדות ובכל פעם מגלה את יהדותו. הוא גאה בכך. אבל גם התנהגותו הגאה לא עזרה

---

[8]) „חליפת מכתבים משתי זויות" ו. איבנוב ומ. גרשנזון, תרגום י. זמורה, תל־אביב, תש״ג.

מיכאל גרשנזון (ציור מאת פרופ׳ פוסטרנק)

לו לחדור למהותה המעמיקה של התנועה הציונית שלה הקדיש את עיקר מסתו. בציונות הוא רואה תנועה מתנגדת לרצון העם, ליעודו של ישראל בעמים, כי הלאומיות גולמת בתוכה איבה ושנאה לזולת, והיא היסוד למלחמות עמים. מסקנתו היא שיש לשחרר את העם היהודי מכבלי האופק הלאומי הצר ועליו להיות נר לגויים.

כיום עשרים וחמש שנים לאחר מותו של מ. גרשנזון (בפברואר 1925), אפשר ביתר קלות להוכיח את המסקנה המוטעית של הפילוסופיה התומכת יתדותיה בפיזור ישראל בין העמים. ד"ר צבי וויסלבסקי [9]) במסה על גרשנזון העמיד אותו על טעותו בגישתו לעניני גורל העם היהודי. יש להצטער שענק המחשבה הזה לא מצא את דרכו לתנועת השחרור שלנו שיכול היה להעשירה, להרחיבה ולהעמיקה.

ומענין להביא בזה את התרשמותו מביקורו של ביאליק אצלו, כפי שזה השתקף במכתביו אל אמו: „אתמול הביא לייב יפה לביתנו את ביאליק; מלבדם היתה רק ג' יפה. והריני לאמור: הרבה אנשי מעלה ראיתי בימי חיי, אבל אדם גדול כביאליק לא הסב על שולחננו. מארוסיה אומרת, שמבצק כזה אפשר היה ללוש רק את קנט או שקספיר. הוא חכם עמוק מופלא כזה, ובמחשבתו הוא ממשי כל כך, מוחשי כל כך, שלעומתה מחשבתנו אנו היא מעין מחשבה ללא יסוד ומרחפת באויר". כך העריץ גרשנזון גם את אלכסנדר פושקין. נציג השירה האוניברסלית — פושקין ונציג השירה הישראלית — ביאליק — נפגשו במחשבת השירה של אחד מגדולי הרוח מיכאל גרשנזון והוא התלבט וחיפש את דרכו לעמו, את דרך הזווג היהודי בעולם, מבלי לוותר על קיומו הרוחני והפיסי העצמאי. עמל וטרח ואת השביל לא מצא.

העתונות

בשל הסיבות שציינו מקודם הופיעה העתונות בקישינוב והתפתחה רק לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה [10]), אם כי היו גם אי־אלה נסיונות לפני המלחמה. בשנת 1912 הופיע בשפה הרוסית שבועון ראשון מוקדש בעיקר לענייני ציונים „ייבריסקה כרוניקה" בעריכת י. רוזומובסקי. בשנת

---

[9]) ד"ר צבי וויסלבסקי: „ערובי רשויות", הוצאת „יבנה" ת"א, 1944, עמודים 150־178.

[10]) הנסיון העתונאי הראשון לא היה בקישינוב כי אם בבנדרי, שם הופיע ירחון דתי־תורני „היונה", בעריכת הרב י. וורטהיים והרב י. ל. מימון (פישמן). הופיעו חוברות אחדות בלבד.

1913 הופסק ואותו העורך הוציא לאור ירחון „ייבריסקויה סלובו". מספר שנים לפני כן הופיע בקישינוב עתון „בסרבסקיה זשיזן" (החיים הבסרבאים), שהקדיש מקום מיוחד לבעיות יהודי בסרביה ולחם נגד הכנופיה האנטישמית שגדלה וצמחה בקישינוב בשנים שלאחרי 1903־1905.

רק בשנת ה־20 נעשה נסיון להוציא עתון יומי בלתי־מפלגתי „דאס בעסעראבער לעבן", שלא האריך ימים; נסיון דומה היה העתון היומי „דער מארגן", שגם ימיו היו קצרים. התנועה הציונית בקישינוב, שהיתה מעונינת ברכישת בטאון עצמאי, עודדה הוצאת עתון יומי „דער איד" (1920), שמילא אז תפקיד אחראי בחיי יהדות בסרביה, ובשנים הראשונות לעצמ־אותה הפיץ את הרעיון הציוני והקדיש תשומת־לב מיוחדת לבעיות הפליטים היהודים מאוקראינה. בדצמבר 1920 התחיל להופיע השבועון „ערד און ארבעט" של מפלגת „צעירי ציון", ששימש לה במשך 15 שנה שופר נאמן. נוסף לבעיות המפלגה והציונות הקדיש „ערד און ארבעט" בשנים הראשו־נות להופעתו מקום מיוחד לשאלות האוטונומיה היהודית ברומניה ולדמוק־קרטיזציה של הקהילות בבסרביה. לאחר איחוד „צעירי ציון" ו„פועלי־ציון" ב־1936, הופיע השבועון כשנתיים כבטאון המפלגה המאוחדת. המדפדף בכרכי „ערד און ארבעט" מתרשם מרצינות הבמה ומגישתה האחראית לשאלות שהיו מנסרות אז בעולם היהודי. בכל שנות הופעתו נשאר השבועון נאמן לשני היסודות שנקבעו בשער העתון: „ערד און ארבעט" — אדמה ועבודה — לכך הטיף ולכך חינך את הנוער העברי. במאמר הפתיחה: בגליון הראשון של „ערד און ארבעט" מ־5 בדצמבר 1920 נאמר:

„ערד און ארבעט" — אט די צוויי לאזונגען האבן ארויסגעלאזט „צעירי ציון" ערשיינעדיג אויף דער אידישער גאס. ביידע זיינען אפשר ניט ניי. „ערד" — איז געווארן א ציל פון די אידישע מאסן, וועלכע זיינען אפגעריסן פון דעם נאטירליכן פעסטן באדן און שוועבן ארום אין די לופטן, מאטעריאל און גייסטליך. וואס מעהר עס ווערט אפגעריסן די פאלקס־מאסע פון דעם באדן, אן אייגען וינקל, אלץ שטארקער ווערט דאס בענקעניש נאך אידישער ערד און שטארקער דער וויל זי אויסצוקעמפן. „ארבעט" — דאס איז די שטרעבונג פון די אנטוישטע, פארמאטערטע פון אייביגן שוינדל, דאס איז א פאדערונג פון אירע שטענדיגע שעצער און טרעגער און ביידע לאזונגען האבן זיך צונויפגעגאנגען אויף איין פונקט, אויף ארץ־ישראל".

בהוצאת העתון היו מופיעים מפעם לפעם חוברות שונות על בעיות אקטואליות, בשנת תרפ"ט, בעת מאורעות הדמים בא"י הופיע קובץ: „אין די בלוטיגע טעג" (בימי הדמים), ובשנת 1938 לפני סגירת העתון ע"י השלטונות הרומניים, הוציא העתון שורה של חוברות הסברה ועיון לקוראים.

ביניהם שתי חוברות מאת ד"ר מ. קוטיק על הקונגרס היהודי העולמי ועל הקונגרס הציוני ה־18.

עם סגירת העתון היומי „דער איד" בשנת 1922, עשתה הסתדרות „צעירי ציון" מאמץ לקבל רשיון להוציא עתון יומי „אונזער צייט" (זמננו). העתון הופיע בהפסקות קצרות עד לשנת 1938, שעה שנסגרה כל העתונות העברית והיהודית בבסרביה. לאחר תקופה קצרה הועברה בעלותו של העתון ממפלגת „צעירי־ציון" לקבוצת עסקנים בהנהלתו של עורך־דין מ. לנדאו. העורך היה ז. רוזנטאל. בשנים 1923־1925 נמצא יעקב פיכמן בקישינוב והשתתף כמעט בקביעות בעתון וכן הובטחה השתתפותו של הסופר אל. שטיינמן. בשנים האחרונות להופעת העתון עברה ההנהלה לידי קבוצת העתונאים שהשתתפו בפועל בעתון, שהיה אחד המכשירים העיקריים להדרכת הציבור היהודי בבסרביה כולה והשפיע לא במעט על החוגים הציוניים בשאר חלקי רומניה. השפעת „צעירי ציון" על העתון לא נחלשה גם בשנים האחרונות. בשנים של גיבוש עמדות ההמונים היהודים ברומניה עמד „אונזער צייט" בשער. סביבו התרכז הדור הצעיר של סופרים, שפירסמו את יצירותיהם בגליונות שבת וחג וחלק מהאינטליגנציה היהודית שהצטרף לתנועה הציונית. האווירה הפרוגרסיבית שעליה שמר העורך ז. רוזנטאל רכשה לעתון אהדה בחוגים רחבים של יהודי רומניה. בגליון המוגדל ה־4000 של העתון, שהופיע ב־30 בינואר 1936, ניתן ביטוי להיקפו רחב־הממדים.

נוסף להוצאות פריודיות או חד־פעמיות של המוסדות, כגון בולטין ההסתדרות הציונית, בטאון מרכז „תרבות", „מכבי", הוצאת „הנוער" בשנת (1935), מטעם הקרנות וכו', נעשו אי־אלה נסיונות חשובים בשדה העתונות. בשנת 1925 התחיל להופיע דו־שבועון מטעם התאחדות הקואופרטיבים „דאס קאָאָפעראטיווע ווארט", שהיה במשך הזמן כלי רציני להפצת שאלות הקואופרציה ולהסברתן בקרב המוני היהודים. משנת 1933 היה העתון הקואופרטיבי הזה היחידי בכל רומניה. בשנים הראשונות להופעתו הופץ ב־800 טפסים בערך, ורק בשנות המשבר הכלכלי בבסרביה הוקטנה בהרבה (כמעט ב־50 אחוז) הפצת העתון.

לשם חינוך הנוער יצאו לאור בעריכת ז. רוזנטאל שני ירחונים: באידיש בשנת 1925: „פארן אידישן קינד", שהופיע קרוב ל־12 שנה והופץ בקרב תלמידי בתי־הספר העממיים, והיה חדור חינוך ציוני; ובשנת 1927 בעברית „אשכולות" בהוצאת „תרבות".

בשנת 1924 עשה נ. הוברמן נסיון להוציא שבועון בלתי־מפלגתי

המערכת הראשונה של „אונזער צייט" (מימין לשמאל) עומדים: י. ווינשטין (אידל מלמד), מ. בוביס; יושבים: מ. לאנדאו, מ. וויסמן, י. לרנר, ז. רוזנטל ושלמה הלל"ס.

„דער פונק", אבל הוא לא האריך ימים. כן הופיעו מספר שבועונים מטעם מפלגות שונות, שלא חרגו ממסגרת של דיון בבעיות פנימיות מפלגתיות: „אויף דער וואך" („על המשמר") בשנת 1927, בטאון המפלגה הרביזיוניס־טית. ובאותה שנה עתונה של „אגודת ישראל" „די וואך" ואחרי כן „דער „שטוב־זשורנאל" בעריכתו של הרב ב. עפלבוים.

קבוצת הסופרים מ„הקולטור ליגע" ניסו להוציא ירחון בשנת 1930: „דער שטראם", — לספרות ולפובליציסטיקה. הופיעו מספר גליונות בלבד.

גזירות 1938 ניתקו את אלפי הקוראים ממקור יניקתם הרוחנית. על קישינוב היהודית נגזרה גזרת אלם. לאחר חדשיים של תרדמה התחילו עסקני הציונות לחפש דרכים לחדש את המגע בכתב עם המוני העם. הואיל והגזרה היתה על עתונים יומיים ופריודיים, פרשו אותה שאין איסור על הוצאת ספרים. גם האחראים בענין זה „שוכנעו" בצדקת הדבר. בספטמבר 1938, התחילו להופיע בהוצאת ההסתדרות „בנין הארץ" (שמה החדש של המפלגה המאוחדת) בכל חודש חוברות בשם „צייט־פראגן", „צייט פראבלע־מען", „אקטואלע פראבלעמען", שבכותרת המחודשת נשארה מחצית הכותרת המקורית ז.א. „צייט" או „פראגן". הנסיון הנועז של קבוצת חברים היה

העתונות היהודית והעברית בקישינוב

(קטעי העתונים בגליפה זו — מארכיון של מ. דוידזון)

צפוי לעונש מאסר, לו המשטרה תפסה אותה, אבל סכנה זו לא מנעה בעד הקבוצה להמשיך במלאכתה. עם חורבן יהדות פולין בסוף שנת 1939 נדרשה התאזרות מחודשת מצד יהודי רומניה לתפקידים חדשים ואחראיים, והיתה הרגשה שמחובתה של בסרביה היהודית, ובראשה קישינוב, להסביר ולהדריך את רבבות היהודים בכל הבעיות של שעת חרום. הירחון „צייט פראגן" מילא את התפקיד האחראי הזה.

בשנת 1939 עשה מרכז „תרבות" נסיון להוציא בטאון משלו „מן הצד" בעריכת ק. ברתיני, ד. ויניצקי ול. רוזנטאל. הופיעה חוברת אחת ושעה שהשניה היתה מסודרת בדפוס בא הכיבוש והנסיון נפסק. גם הבולטין הפנימי של ההסתדרות הציונית משנת 1939 לא האריך זמן רב.

סיכום הישגי קישינוב היהודית בשדה הספרות והעתונות מצטרף לתרומה חשובה וניכרת.

התיאטרון היהודי

יהודי קישינוב נמשכו בהמוניהם לבמת השחקנים מראשית התפתחותו של התיאטרון היהודי ברוסיה בשנות ה־70 למאה הקודמת.

לתיאטרון היהודי קדמו בקישינוב כבמקומות אחרים מבשרי התיאטרון: הבדחנים, זמרים עממיים, שחקנים חובבים, שחקני פורים, אשר מילאו את תפקידם באוירה ובנוסח החסידי ששרר באותם הימים.

בפי זקני קישינוב נשתמרו סיפורים מרתקים על הבדחן יוסיל מסטל, הלץ של הקהילה, שהיה מופיע (בשנות השמונים) בכל שמחה ומאורע חשוב בחיי הקהילה ומבדח את הנאספים, וידע להתאים את דבריו והופעותיו לשאלות אקטואליות באותו זמן. והוא לא היה היחידי.

בסוף שנות השבעים למאה הקודמת התחילו להתארגן החבורות הראשונות של שחקנים חובבים, שהופיעו בעיקר בקרב שכבות העובדים, בעלי־מלאכה; מקום ההצגות היה במרתפי מסעדות, בפינות נידחות בפרברי העיר, בראשונה התיחסו בלעג לחובבים אלה, ולא אחת היו מלווים את „הקאמעדיאנציקים" האלה בבוז, כאילו יצאו לתרבות רעה. הנסיונות היו צנועי־יכולת, וההרכב האישי של השחקנים־החובבים לא היה מן המובחרים. תנאי החיים של השחקנים, „נוסח הבוהימה", משכו אליהם כל מיני טיפוסים שלא הוסיפו משקל לתיאטרון בראשית דרכו.

הידיעות שהגיעו לקישינוב בשנים 1877־1878 על הצלחותיו של א. גולדפדן בתיאטרון שלו ביאסי (ב„פומול ורדי"), עודדו את החובבים וגדלו היזמה והנסיונות. התיאטרון בקישינוב היה אז בחיתוליו, והביקורים

של השחקנים מהחוץ ריכזו וכבשו חוג אנשים שהתחילו לראות בבמה תוכן חייהם. הרפרטואר הראשון היו מחזות א. גולדפדן. בין הראשונים שהביאו תיאטרון מקצועי לקישינוב היה אבא שיינגאלד שהקסים רבים מבין הצעירים ששאפו אל הבמה. כביטוי לתסיסה לתיאטרון בקרב חובבים צעירים וצעירות תשמש העובדה, שבשנת 1881 התארגנה קבוצת נערים ונערות בראשותו של מ. גלר, כדי לשחק על הבמה היהודית; לשם הבלטת עצמאותם כתב מ. גלר במיוחד ללהקה זו מחזה „מעכטשע דער שדכן", השחקנים העיקריים במחזה של גלר היו שני נערים מקישינוב לייב באדאלסקי (בתפקיד „מעכטשע דער שדכן") ודוד קסלר (בתפקיד „החובב"). המחזה הוצג בהצלחה ניכרת, בהצגה נכח ב"כ העתון „בסרבסקי ויאדו־מוסטי" והוא פרסם דברי הערכה, שגרמו לפרסומם של השחקנים והמחזה. ההצגה נערכה באולם מוזר, מקום שיהודי קישינוב היו נוהגים לערוך חתונות ושמחות שונות. הפרסום שניתן למחזה „מעכטשע דער שדכן" גרם לכך, שהשחקנים הוזמנו לערי השדה, ובקרוב נסע מ. גלר עם שאר השחקנים לדובוסארי ושם שחקו שבועות אחדים.

באותו הזמן בערך החליט אברהם גולדפדן לשלוח את אחיו נפתלי עם להקה לסיבוב בדרום רוסיה. בבואם לקישינוב הזמינו אליהם את דוד קסלר, ל. באדאלסקי וגם את הזמרים העממיים מ. חיימוביץ (היינע) וברל גרודברג. הציגו „כישופמאכערין", „ברייגדעלע קאזאק", די רעקרוטן", „די ביידע קוני לעמילס" ומחזות אחרים. המשחק לא עלה ביותר והקהל לא נמשך להצגות האלה. הד מן הימים האלה אנו מוצאים בזכרונותיו של השחקן הנודע יצחק ליברסקא (1950־1930) המספר, שהלהקה שיחקה בתיאטרון של גרוסמן בקישינוב (רח' מיכאילובסקי פינת ניקולאיבסקי). על־יד התיאטרון היה גם מלון לשחקנים. השחקנים לא למדו את תפקידם, כי בילו את זמנם במשחק קלפים, תגובת ההמונים לא אחרה לבוא והיא שמשה כאזהרה רצינית ללהקות אחרות שבאו לקישינוב מאודיסה ומיאסי.

ובעוד התיאטרון היהודי ברוסיה צועד את צעדיו הראשונים, והנה נגזרה ב־14 בספטמבר 1883 הגזירה מטעם שלטונות הצאר, האוסרת על המשחק בשפה היהודית, שהיתה מכה קשה לתיאטרון היהודי ברוסיה והשפיעה גם על ההתחלות המעודדות של קבוצת שחקני קישינוב. עם הגזירה התפזרה החבורה, מי לרומניה, מי לאוסטריה ומי ללונדון — ומשם לארצות הברית, ששמשה אז מקלט לתיאטרון היהודי.

באותה התקופה יצאו מקישינוב מספר שחקנים חשובים ואחד מהם עלה לפסגת הסולם של התיאטרון היהודי — דוד קסלר (1920־1860).

ד. קסלר חונך במשפחה אדוקה מאוד, אביו התייחס בבוז לדרך בה בחר בנו. פעם כאשר קסלר שב לדובוסארי עם קבוצת חובבים, נעל האב בפניו את דלתי ביתו, כי ראה בו בן ממרה שיצא לתרבות רעה. ורק הודות לרחמי האם — כינויה היה שרה „די לאנגע" (הארוכה) — מצא בשעות הלילה מקלט בבית אביו. כבר בהופעותיו הראשונות התבלט קסלר כשחקן מוכשר וחיש מהר עלה על חבריו במשחק. שמו פורסם וכל להקה שבאה לקישינוב או בזמן סיבוב בערי־שדה בבסרביה, פנתה אליו שיצטרף אליה. כבר אז, אף שהיה כבול בנוסח ובטקסט של גולדפדן ואחרים, התבלטו תכונותיו כאישיות סוערת, שלפעמים גבלו בפראות, אך ספוג כשרון נעלה. עם הטלת האיסור על התיאטרון היהודי ברוסיה יצא אף הוא את קישינוב ופניו לרומניה, שנחשבה כעריסת התיאטרון היהודי. השחקנים הידועים זיגמונד מאגולסקו וש. פינקל ריכזו אז להקה לנסוע לרומניה והזמינו גם את דוד קסלר, להצטרף אליהם, והוא בא לרומניה בסוף שנת 1883, [11]). שלוש שנים ידע סבל רב, ובעיקר השפיעו עליו לרעה הטלטולים מעיירה לעיירה; ברוב המקרים לא סבל את המשחק של חבריו ללהקה ולא אחת פרצו ביניהם סכסוכים קשים. נוסף לכך היה מצב הלהקה ירוד מאוד. בשנת 1886 הגיע יחד עם הלהקה של מאגולאסקו לאמריקה ושם התחילה דרכו המזהירה. לא עבר זמן רב והורגש שכוכב גדול הופיע על הבמה היהודית. השחקן הנודע בוריס טומשבסקי כותב בזכרונותיו על הופעותיו הראשונות של ד. קסלר ב„בית האופירה הרומני" בניו־יורק: „אף פעם לא חלמתי לפגוש על הבמה היהודית, שהיתה בתקופת בראשיתה כשרון כדוד קסלר. נשארתי במיוחד כמה ימים בניו־יורק וראיתי את ד. קסלר בתפקידים שונים ובכל פעם אחרי ההצגה הייתי מופתע מיכלתו הרבה".

ד. קסלר הלך מחיל אל חיל. הנער מקישינוב נהיה לאהוב ההמונים, כובש הבמה. הטיפוסים שיצר על הבמה בטאו את חיי יום יום; ב„שלמה׳קה שרלטן", יאנקל שבשוביץ (במחזה „גאט פון נקמה" מאת שלום אש), יאנקל בוילע (במחזה של ל. קוברין), יאנקל שמיר (מאת ד. פינסקי), הרשלה דוברובנר (במחזה „גאט, מענש און טייוול" מאת יעקב גורדין) ובעשרות תפקידים אחרים, בלט כשרונו המבורך; הוא יצר תקופה בתיאטרון היהודי. דרכו בתיאטרון מלווה סתירות רבות. יש ומתוך התרשמות רעה מהקהל באולם, הפסיק את משחקו. מתיחות רבה היתה שוררת בינו לבין חבריו למשחק. הוא התיחס בביטול לכל אחד שלא ידע למלא בכשרון את התפקיד,

---

[11]) פרטים בספרו של מ. אושרוביץ על ד. קסלר, ניו־יורק, 1930, ר׳ עמ׳ 46—70.

אבל באותו זמן ידע להעריך את גדולי השחקנים, פעם כשראה בניו־יורק את השחקנית המפורסמת שרה ברנהרד הושפע ממשחקה במידה כזאת שבמשך זמן טען, שהוא מתביש להופיע על הבמה...

אולם לא רק כלפי השחקן היו מופנות תביעותיו של ד. קסלר כי אם גם כלפי הקהל. הוא תבע ממנו התרכזות וכאשר הרגיש בחוסר הקשר בינו, לבין הקהל באולם „יצא מכליו", הפסיק את המשחק ומאחורי הפרגוד היה טוען: — „זאג אליין ווי אזוי קען מען שפילן, אז דארטן אין טעאטער זיצן מענטשן מיט בלעכענע פנימער?"

למרות כל „השגעונות" של ד. קסלר ידעו להעריך את כשרונו ויכלתו וגם לסלוח לו. הוא התנגד בכל תוקף למחזה רע וחלש וחפש את המחזה הטוב; בתיאטרון שלו ובמשחקו השתדל לרכז את מיטב הרפרטואר הרציני והמעולה של הימים ההם.

שנות חייו האחרונות היו ספוגות צער משפחה ולא מעט סבל גם מכך, שהיה נאלץ להופיע גם בהצגות חלשות. ההתמרמרות ואפיו המיוחד קרבו את קצו. בשעת ההכנות להצגה ב־13 במאי 1920 נפל על הבמה. באותו ערב עוד ניסה להופיע בתפקידו, אבל באמצע משחקו נפל שוב ולמחרת מת. בלויתו השתתפו עשרות אלפים ממעריציו. בהספד אמר שלום אש:

„אין אנו יכולים עוד לתת פיצוי לקסלר, אבל אנו אומה שאינה שוכחת את אמניה וכאשר בארץ־ישראל יבנה תיאטרון, בו יחרתו שמות כל האמנים היהודים הגדולים הנודדים בעולם, כנדידת העם היהודי כולו, לא נשכח את דוד קסלר וגם שמו ייחרת שם" [12]).

אחד השחקנים שעמד בקשר עם ד. קסלר היה לעאן בלנק, יליד קישינוב (1867) והוא שפרסם את זכרונותיו על קסלר, הורוביץ ומוגולסקא. גם בלנק נולד במשפחה אדוקה ונטייתו לתיאטרון נתקלה בהתנגדות ההורים. לאחר שעבר לרומניה נטפל ללהקות שונות וכשבא מוגולסקו מאמריקה לרכז שחקנים ברומניה ללהקתו הצטרף אליו. ראשית דרכו בתיאטרון באמריקה לא היתה סוגה שושנים. קרה ואחד מחשובי השחקנים חלה ומוגולסקא השפיע עליו למלא את מקומו. אולם כאשר ד. קסלר חלה ובלנק הסכים למלא את תפקידו לא השלים הקהל עם התחליף וזרקו עליו תפוחים רקובים; אותו הדבר חזר כשהופיע במקום השחקן הנודע טומשבסקי, בתפקיד של „הנסיך אלכסנדר". על אף קבלת פנים „חמה" זו לא נחלש רצונו לרכוש לו מקום על הבמה היהודית, לא עבר זמן רב ושאיפתו זו ניתנה לו. בכשרון רב יצר טיפוסים במחזות של יעקב גארדין: „חצקל

[12]) מ. אושרוביץ: דוד קעסלער און מוני ווייזענפרוינד, עמודים 124־139.

דרחמא" במחזה „גאט, מענטש און טייוועל"[11]; „מלכיאל גרבר" ב„המטורף", „בוריס סטברופולסקי" ב„סאפא", „שמואל אשכנזי" במחזה „הבלתי ידוע" וכן במחזות של קוברין וליבין.

בקישינוב, כבשאר ערי רוסיה, הופסק התיאטרון היהודי מאז הגזירה עליו בשנת 1883. פה ושם נעשו נסיונות להעלות איזו הצגה, אבל הם לא היו מותאמים לצרכיו של הציבור היהודי. למעלה מ־15 שנה ירד אלם על הבמה. ורק בסוף שנות ה־90 למאה הקודמת באה התעוררות מחדש, עם מתן ההקלה על־ידי השלטון הצארי. מנהלי הלהקות חיפשו כל מיני דרכים לשכנע את המשטרה לתת רשיון להצגות. השחקן בנציון פאפעפאדע, חבר הלהקה של דוד משה סאבסיי, ששהתה בקישינוב זמן ממושך בסוף שנות ה־90, מספר בספר זכרונותיו על גודל הקשיים להשיג רשיון מהמשטרה להצגה בגרמנית, אולם בשום אופן לא באידיש. קשה ומגוחך היה מצבם של השחקנים שהיה עליהם לדבר גרמנית מקולקלת, כדי להיות כשרים בעיני נציגי המשטרה שבאו בכל פעם לבדוק אם המשחק הוא באמת בגרמנית. פחד מילא את לבבות השחקנים עם ביקורו של ה„פריסטאוו" (קצין המשטרה) לבדיקת השפות. ופעם קרה שה„פריסטאוו" לא הסתפק בשמיעה כי אם החליט להיוכח מתוך ראיה, הוא הלך אחורי הפרגוד וביקש להראות לו את כתב־היד. למזלם — מספר ב. פאלעפאדע — השתתפה בלהקה גם הזמרת ראיסא מעדוויעדיעוונא שהיתה לומדת את תפקידה ממחברת כתובה באותיות לאטיניות, כי לא ידעה אידיש, ודבר זה הציל את הלהקה, המנהל הגיש לב"כ המשטרה את כתב־היד באותיות הלטיניות והכל עבר בשלום. ההצגות נערכו באולם „ברלין", כי מקום אחר לא עלה בידי סאבסיי להשיג. האולם היה צר ולא נוח, בקומה השניה, ובכל־זאת מלאו יהודי קישינוב את האולם, כדי לראות בהצגות „מישקע — מאשקע" ובעיקר „המלך ליר". ההמונים היהודים הפגינו אהדה רבה ללהקות ספוגות הסבל וגם הבינו למאמצי השחקנים לדבר דווקא גרמנית.

לאחר מספר חדשים של סיבוב להקת סאבסיי בערי־השדה חזר לקישינוב, והפעם עלה בידו להשיג את הגינה של „בלאגאראדנע סאבראניע", אחד המקומות המרכזיים בעיר, והציג קודם את המחזה של א. גולדפדן „המכשפה", וההצלחה היתה רבה. ביקורו של המושל עם כל מלוויו בהצגה זו הוסיף לה פרסומת, השחקנים הגבירו את המאמצים לדבר „דייטשמעריש" ורבה היתה שמחתם כשהביקור עבר בשלום.

גם אברהם פישזון שארגן את להקתו באודיסה פקד מדי פעם בפעם את קישינוב, שהיתה אז תחנה חשובה לכל להקה יהודית. א. פישזון המשיך

באותו הרפרטואר כמעט ויחד עם ספיוואקאווסקי עשה מאמצים גדולים להמשיך בקיומו של התיאטרון היהודי ברוסיה. סוף סוף נשאו מאמציהם פרי. בסוף שנות ה־90 ובתחילת המאה העשרים נשבר הקרח [13]). להקתם קבלה רשיון להציג גם באידיש. דרך גליציה ורומניה הביאו את רוב הרפרטואר מאמריקה, שהיה מורכב ברובו מאופרטות חסרות־תוכן. לאחר מספר שנים, בעיקר אחרי הביטול הרשמי של האיסור על הצגות באידיש, ב־1904, התחילו ברוסיה לשאוף להעלות על הבמה דרמה רצינית יותר.

תהליך זה בהתפתחותו של התיאטרון היהודי ברוסיה בשנים 1900־1910 השתקף גם בהצגות בקישינוב, אבל בשנת 1910 שוב חודשו ברוסיה הרדיפות על התיאטרון ונשללה האפשרות להציג באידיש וחזרו להצגות בגרמנית. בשנות מלחמת העולם הראשונה נפסק ברוסיה ברוב המקומות התיאטרון היהודי, ורק בשנת 1918 נעשו נסיונות לחדש את הלהקות, אבל אז היתה כבר קישינוב מבחינה גיאוגרפית מנותקת מיהדות רוסיה. השינויים בחיי תרבות, הווי וחינוך, לא הקלו על יצירת במה תיאטרלית מרכזית חשובה לכל היהדות. אפשר לומר, שמשנת 1920 ואילך באו רוב הלהקות החשובות לכל חלקי רומניה מחוץ־לארץ, פרט לשתים־שלוש להקות שעשו מאמצים להעלות משחק רציני על הבמה היהודית.

בשנת 1920 אירגן השחקן בנימין סדיגורסקי להקה בקישינוב ולאחר זמן הציג בבלצי ויאסי, עד שהצטרף ללהקה של איציק גולדנברג בבוקרסט.

באותה התקופה התחיל השחקן מישא פישזון להציג ב„מוסטר" טעאטער" (תיאטרון לדוגמה) שלו, ועשה נסיון להבטיח רפרטואר רציני יותר לבמה היהודית, כי הקהל תבע יתר אמנות וכשרון. בלהקתו של פישזון השתתף זמן מה גם השחקן שמואל איריס, יליד קישינוב (1889), שהצטיין בהופעותיו גם בתיאטרון המיניאטורי הרוסי. בשנת 1919 השתתף ש. א. יחד עם יהושע ברטונוב (עכשיו אחד השחקנים החשובים של „הבימה" בישראל) ביסוד התיאטרון היהודי האמנותי באודיסה. בתיאטרון זה השתתפו גם משה ליפמן, מישא פישזון ווירה זסלבסקי ואחרים. לאחר תקופה קצרה יסד מ. פישזון את ה„מוסטער טעאטער" וביקר את רוב הערים ברומניה ובראש וראשונה את קישינוב.

*

בקשר לתרומתם לתיאטרון היהודי של השחקנים ילידי קישינוב יש להזכיר את השחקנים שזלמן זילברצווייג מוסר פרטים עליהם בספרו. קלארה האניגמאן (1890) נסעה בצעירותה לאודיסה וגמרה שם בית־ספר תיכוני ובשנת 1908 הגיעה לפילדלפיה, בארצות הברית; כעבור זמן

[13]) ב. גארין: די געשיכטע פון אידישן טעאטער, כרך 2: עמוד׳ם 190־197.

התחילה להופיע במקהלה של תיאטרון־קולומביה בהנהלתו של מרק טומשבסקי. לאחר שנים מספר הופיעה כשחקנית ראשית יחד עם גדולי הבמה היהודית בארצות הברית. היא המשיכה את דרכה כשחקנית ידועה בתיאטרון בסקונד־אוואניו.

תקופה מסוימת פעלה בת קישינוב, פאולינה ווייס (נולדה בשנת 1884) בתיאטרון היהודי באמריקה, קודם במקהלה בקליבלאנד ואחרי כן בתיאטרון וואדעוויל בניו־יורק. לאחר זמן קצר הפסיקה את הופעותיה; רגינא סימוביץ (1881) יצאה מקישינוב לרומניה יחד עם אמה. לאחר זמן הזמינה מרדכי סגלסקו ללהקה שלו בבוקרשט, מאז המשיכה להופיע בתפקידים שונים בלהקות שונות ברומניה.

ברחבי בסרביה היה ידוע לרבים „לייבעלע זינגר", ששנים רבות משך שמו המונים, בעיקר בערי השדה, הודות לזמרתו הנעימה. שמו היה לייבל אייזערמאן, יליד קישינוב (1875) בן למשפחה אדוקה. למד בישיבה הישנה בקישינוב. לאחר שעזב את הישיבה נסע לאודיסה, שם נפגש עם מנגן, לייבל נאז, ויחד הופיעו כזמרים במרתפי־מסעדות, בחתונות. לאחר זמן חזר לקישינוב, והוזמן להצטרף ללהקה הנודדת של ציפקוס והופיע בתפקיד של „האצמאך" במחזה „קאלדוניא" ואחרי־כן כאבשלום במחזה „שולמית" לגולדפדן. אחרי נדודים שונים והופעות בלהקות שונות באוסטריה ורומניה חזר לבסרביה והתחבב מאוד כזמר עממי.

פנחס איזבעסקו, נולד בשנת 1879, למד בחדר ואחרי כן בבית־הספר בשנת 1914 היה אדמיניסטראטור בהצגת מחזות של חובבים, ובשנת 1918 הזמין לקישינוב את השחקנית המפורסמת אסתר רחל קאמינסקי. הופעותיה השאירו רושם עז על המוני היהודים. בשנים הבאות שימש בעיקר בתפקידים אדמיניסטרטיביים של להקות שונות בתיאטרון היהודי ברומניה. גם יעפים זלאטאגאראוו התאזרח בעיקר בלהקות היהודיות ברומניה.

בין שחקנים שהתבלטו היה אוסקאר אסטרוף (1904). בשנת 1918 ביקר חיים סעגאלעסקו עם להקתו בקישינוב וצירף את אסטרוף בתפקיד של שחקן עזר אצל מישא פישזון, ובשנת 1923 נסע לארצות הברית והמשיך על הבמה היהודית. כתב מחזה „וועז דו גלויבסט".

דייסקל שמואל (1886) הדרמטורג מקישינוב תרם בעיקר את חלקו על הבמה היהודית בארצות־הברית. חונך בבית של בעלי־מלאכה, משחר ילדותו הצטרף לתנועה המהפכנית. בפוגרום הראשון (1903) נפצע ואחרי־כן ניהל תעמולה מהפכנית באודיסה, ניקולאייב ובמקומות אחרים. השתתף זמן מסוים בעתון „בסרבסקיה ז'יזן" בקישינוב. בשנת 1931 בא לאמריקה

והתחיל להתענין בספרות היהודית ובשאלות התיאטרון היהודי. הופיע ספרו „10 מחזות במערכה אחת". בשנת 1929 פרסם את המחזה „דער צארן פון דער ערד" (זעם האדמה), בחמש מערכות. באותו זמן כתב גם את המחזה „צוריק צום פאלק" (חזרה לעם). משנת 1923 ואילך היה פעיל כרזשיסר במוסדות תרבות שונים של חובבי התיאטרון היהודי.

בשורת השחקנים שחלקם רב על קרשי הבמה היהודית באמריקה, יש להזכיר במיוחד את זיגמונד פיינמן, יליד קישינוב, שחקן כשרוני שהגיע לשיא במשחקו ובהשפעתו.

*

ביקורה של הלהקה מוילנה (די ווילנער טרופע) ברומניה בכלל ובקישינוב בפרט, היה מאורע חשוב בחיי התיאטרון היהודי. משנת 1923 עד 1926 חינכו הווילנאים את הקהל היהודי בקישינוב והכשירוהו לא מעט לקלוט יצירה תיאטרלית בעלת רמה אמנותית, ולהערכת תפקידו של התיאטרון היהודי בחיי התרבות. הוילנאים פלסו את הדרך לתיאטרון רציני, וכל הצגה שלהם היה חג של האינטליגנציה היהודית בקישינוב ועוררה רגש של התרוממות רוח בלב אלפי המבקרים. כשביקרו שחקנים ידועים בקישינוב בשנים 1925־1932 מצאו קהל שידע להעריך את אמנותם. ואמנם באו לקישינוב רוב השחקנים המוכרים בתיאטרון היהודי. הופעתו של פאול בראטוב בהצגותיו: „הינקעמאן", „גאט פון נקמה", „מאשקע חזיר", „שמאטעס", הקסימה את יהודי קישינוב; בהופעותיהם של לודויג זק, לידיה פוטוצקיה, צילי אדלר, זיגמונט טורקוב, אידה קאמינסקיה, מלי פיקון, נילי קסטמן, וירה קניבסקיה, — הוסיף כל אחד מהם לויתן לתיאטרון היהודי בקישינוב.

ראוי להזכיר גם את עבודתו התיאטרלית של יעקב שטרנברג בבוקרשט, בהקמת תיאטרון־סטודיו יהודי („ביטס"). הוא העלה על הבמה את יצירותיהם של י. ל. פרץ („ביינאכט אויפן אלטן מארק") ושלום עליכם („דאס פארכישופטע שניידערל"), הצגות אלה עברו בהצלחה בקישינוב. אבל המוני העם לא קלטו ברובם את הצורות החדישות של הקוביזם ופורמליזם בתיאטרון היהודי, שכל הצגה של יעקב שטרנברג היתה ספוגה בהן. על־כן לא המשיך בשיטה זו וניסה להתקרב לשיטה של ריאליזם בתיאטרון, וכבר בהצגותיו „סקאצל קומט" „ראזשינקעס מיט מאנדלען" ניכר השינוי הזה. עם הקמת הלהקה של סידי טהאל המשיך י. שטרנברג בהכנת ההצגות: „דער גענלער שאטן", „קארפוס דעליקטע", „דער אוצר", וברוי „התיאטרון בלהבות". — נסיון תיאטרלי זה הופסק עם התקרב ימי המתיחות של מלחמת העולם השניה.

חזנות בקישינוב

קישינוב היהודית, ספוגת חסידות ולאומיות, היתה אחד המרכזים החשובים של הליטורגיה היהודית במזרח אירופה. היא היתה מקום הכשרתם של גדולי החזנים במאה התשע־עשרה ובתחילת המאה העשרים וממנה יצאו לכהן בקהילות ישראל ברוסיה ומחוצה לה. חזנות וחיבה לניגוני הרגש של גדולי בעלי התפילה היו חלק בלתי־נפרד של הווי הקהילה הזאת. בבית־הכנסת הגדול, שנוסד בשנת 1816, ובעשרות בתי הכנסת האחרים — בית־הכנסת הכורלי, „זובחי צדק", החייטים ואחרים — כיהנו החזנים המפורסמים בדורותיהם.

קישינוב כאחת הקהילות המפורסמות, כאודיסה, ברדיצ'וב, וילנה וכו' נחשבה כמרכז לזמרת הרגש, ששמרה על מסורת הנגינה העתיקה, בת הדבקות והתרוממות נפש, בניגוד לזמרת הסדר שחודשה בעיקר בקהילות מערב אירופה, מתוך מגמה להכניס השכלה מוסיקלית לליטורגיה היהודית. בהבאת צלילי התפילה לבית ישראל בגולה, היתה קישינוב כעין מבצר „מזרחי" מול המגמות „המערביות", ושמה היה מפורסם בעולם החזנות, וכל חזן בעל רגש וכשרון שאף לקנות בה מקום, וכאשר עלו לרצון תפילותיו — כבש לו מקום ונגינתו הופצה חוצה. במשך השנים היתה קישינוב בבחינת „קונסרבטריום" לנגינה. מקהלות של גדולי החזנים בקישינוב היה כוח מושך לרבים אשר שאפו ללמוד מפיהם נוסח התפילה ומנגינותיהן יצאו להן מוניטין.

עוד בשנות החמישים למאה הקודמת התפלל בבית־הכנסת הגדול בקישינוב החזן המפורסם בתקופה ההיא ירוחם (בלינדמן) הקטן (1798־1891), שהקסים את קהל שומעיו בתפילת הרגש שלו. בשנת 1861 (תרכ"א) עבר ירוחם לברדיצ'וב ושמו הלך לפניו, לאחר שנחתם אתו חוזה לכל ימי חייו. בעולם החזנות ראו אותו כפלא של המאה ה־19 בן 93 היה במותו.

השני בגדלותו מבין חזני הרגש לאחר ירוחם הקטן היה ניסן ספיבק המכונה „ניסן בלזר", „ניסן מקישינוב", על שמות הקהילות בהן התפלל. רושמי הליטורגיה היהודית מציינים שניסן בלזר, אף שקולו היה חלש, הפליא לשיר בלבביות כזו שקהל שומעיו היו בוכים מרוב התרגשות בשעת התפילה. הוא היה מנצח על מקהלה גדולה, שאליה נהרו ממיטב הנוער ששאף ללמוד מפי בעלי תפילה מפורסמים את תורת החזנות. ניסן בלזר היה מקפיד מאוד בקבלת מועמדים למקהלתו. במידה שהסכים לקבל משורר לא הראה בזמן הראשון כל התפעלות ממנו. בין משורריו היה גם

החזן המפורסם פנחס מינקובסקי (1859־1924), שנחשב בין טובי המשוררים של ניסן בלזר וכעבור זמן נתקבל כחזן בית־הכנסת הגדול בקישינוב לאחרי שניסן עבר לברדיצ׳ב. להלן קטעים מזכרונותיו של פ. מינקובסקי:

„אחרי שמונה שבועות של חזנות בבית־המדרש הסטפנואי בשדה־לבן נעלמתי, כלומר: יצאתי בלי רשיון לקישינוב, מקום כהונתו של ניסן; בעל השם הגדול היה טיפוס שחור, צנום ומכוער, ובעל חוטם עב, וזקנו מדובלל ומחודד, כאילו תחבו לו איזה שערות יבשות בסנטרו, קולו כקול המסרק בין שיני הנערים, גרונו ניחר לגמרי, אבל תוכו לפיד אש, ועיניו בוערות בחוריהן. ואזניו דקות להאזין איזו פגימה דקה מן הדקה של אחד מבני־מקהלתו.“

פיני מצא חן בעיני ניסן בלזר ונתקבל למקהלה שלו. בזמן קצר למד את כל שירי ניסן והיה לאחד מטובי משורריו. ניסן לא ראה בעין יפה את המשוררים המוצלחים והיה גוער בהם. פיני הוסיף שמן למדורה, במעשה הבא: בהעדרו של ניסי בשבת אחת מקישינוב הוזמן להתפלל בבית־הכנסת המכונה פרוקופעץ־שוהל. תפילתו עלתה יפה והיתה לשיחת הבריות בכל העיר. כשניסי חזר למחרת ונודע לו על מעשה משוררו נתמלא חימה. „ובהיותו נוקם ונוטר כנחש — כותב פיני מ. בזכרונותיו — התחיל לביישני בכל „ריפטיציה“ בנוסחאות שונות: „אזא פינסטערע קאליקע וויל שוין זיין א חזן! אזא וויסטער דראַנג חזנ׳ט זיך גאָר“!

כשניסי הוזמן לברדיצ׳וב במקומו של ירוחם הקטן נזכרו אנשי קישינוב בפיני שהתפלל ב„פרוקופעץ־שוהל“, והפצירו בו שיבוא במקומו של ניסי בלזר כחזן לבית־הכנסת הגדול. לאחר שמונה חדשים חזר פיני מברדיצ׳ב לקישינוב ונתקבל כחזן בבית־הכנסת הגדול. אף חמתו של ניסי על פיני, שהעיז לתפוש את מקומו בקישינוב, גברה ובא במיוחד מברדיצ׳ב לקישינוב לחודש ימים, כדי להשחיר את שמו הטוב של פיני, אולם הדבר לא עלה בידו ופיני הלך מחיל אל חיל והיה אהוב ההמונים.

מענין להזכיר את הסיבה שהניעה לאחר זמן את פיני מינקובסקי לחפש מקום אחר לתפילותיו. הוא היה קשור אל חסידי טלנה, שהיו אז אחת הקבוצות הגדולות של החסידים בקישינוב; לא אחת ביקר ב„חצר“ הצדיק רבי דוד מטלנה, ובזמן ביקוריו של הצדיק בקישינוב היה שר לכבודו ממיטב מנגינותיו. עליו היתה גאותם של חסידי טלנא לעומת הכת השניה הגדולה של חסידי ביהוש. מעשה שטן — נתקלקלו היחסים. באותם הימים התארגנה בקישינוב קבוצת נאורים ויסדה „כור־שול“ ועלה בידה לפתות את מינקובסקי לכהן כחזן בבית־כנסת זה. הואיל וגבאי בית־הכנסת הגדול ר׳ חיים וולוויל, כמעט שהיה מרעיב את פיני, החליט האחרון שטוב

לו לעבור להיכל הנאורים. אין לתאר את זעמם ובשתם של חסידי טלנה מקישינוב ואת שמחתם של חסידי ביהוש למשבתם. לרוע מזלו של פיני מת אז המשכיל ד"ר ליוונטאן, שהיה בין פעילי הנאורים, והלויתו נערכה כמנהג הנאורים בקהילות אחרות. הידיעה, שפיני מינקובסקי ישתתף בהלויה ויעבור בחוצות העיר בליווי המקהלה — עוררה נגדו חמת רבים. לא חסרו גם איומים. אבל קבוצת הנאורים לא נרתעה ואף מינקובסקי לא נסוג. מעשה זה גרם לידי כך, שכמעט והוחרם בכל העיר, פרט לחוגי הנאורים. משנעשה המקום צר לו בקישינוב עבר לחרסון ומשם לאודיסה.

פ. מינקובסקי כיהן בקישינוב רק 5 שנים, אבל אלה היו שנות התפתחותו ובגרותו. לשיא הצלחה בליטורגיה הגיע כחזן באודיסה. חיבר הרבה תוי נגינה לתפילות והיה מורה לתולדות המוסיקה היהודית בקונסרבטוריה ואף כתב מאמרים בכתבי־עת שונים בשאלות המוסיקה. הוא הגיע לשיא המיזוג של זמרת הסדר עם זמרת הרגש.

בשנת 1884 הוזמן כחזן בבית־הכנסת הגדול ר' זיידל ראוונער (יעקב שמואל מאראגאבסקי), שהתפרסם בעולם החזנות. זיידל היה תלמידו של החזן הנודע משה שפילאנסקי, ספג לתוכו את הניגונים החסידיים מבית־הכנסת „מאקאראוער קלויז" בקיוב. הכנר המפורסם אהרן פארדהארצר הקדיש לזיידל תשומת־לב מיוחדת, לימד אותו תוים, וזיידל עשה חיל רב בזמירותיו. לאחר שהתפלל בזאסלב ורובנה נתקבל בקישינוב (1884־1896) ומשם עבר לברדיצ'ב. הקים דור של תלמידים ומשוררים והרבה חזנים למדו במקהלתו. הוא גם הדפיס חיבור בשטח הנגינה.

בקהילות של מזרח אירופה התפרסם שמו של החזן אפרים זלמן רזומני, גם הוא התפלל בבית־הכנסת „זובחי צדק" (העקער שוהל) מספר שנים, נגינותיו וזמירותיו הרעישו את לבבות השומעים. מספרים, שבשעת תפילותיו של רזומני אי־אפשר היה להבטיח סדר בכניסה לבית־הכנסת, כי היו פורצים בכוח לשמוע את החזן ומי שלא עלה בידו להיכנס דרך הדלת, היה פורץ דרך החלון או אשנב, כדי לשמוע לתפילת ראזומני.

אברהם ברקוביץ, הידוע בכנויו אברהם קאלכניק, כיהן הרבה שנים בבתי־כנסת בקישינוב. תחילה בבית־הכנסת הגדול, לאחר זה בבית־הכנסת של החייטים ולבסוף בבית־הכנסת „יבנה". היה אחד המשוררים המוצלחים של ניסי בלזר וירוחם הקטן, אולם לא הסתפק בכך, למד מוסיקה כללית ואת הליטורגיה היהודית, נחשב בצדק כחזן־אמן בתפילת הרגש ועלה בידו להקים מקהלת משוררים שהתפרסמה ברוב הקהילות בסביבה. את הנגינות

שלו ריכז בספר תפילות שבת ומועד „צלותא דאברהם", אשר שימש כספר לימוד לחזנים רבים. מת בקישינוב שבע־ימים בשנת 1927.

החזן דוד משה שטיינברג, יליד קישינוב, ששמו התפרסם בעולם החזנים, כיהן במספר בתי־הכנסת ברוסיה ושמו הלך לפניו. בזמן המהפכה בשנת 1918, עזב את רוסיה ובא לקישינוב ומשם נסע לארצות הברית. „הוא קנה את עולמו — כותב י. ויניצקי — כאמן הרצ'יטטיב־האימפרו־ביזציוני בנוסח המסורת העממית ובנוסח החסידי, שקבל בירושה מאביו ר' אברהם ז"ל — בעל התפילה בקישינוב, חביב ההמונים, ומרבותיו הגדולים זיידל רובנר ואפרים זלמן ראזומני, אחרון גאוני האימפרוביזציה של הדור הקודם, אשר התפעלו מאוד מכשרונותיו המוסיקליים ומסגולותיו ונבאו לו עתידות מזהירים. החזן שטיינברג נחן בקול טנור, שצלילו ערב, גמישות סלסוליו הקולורטוריים קלי־התנועה והפלצ'טו האמנותי המפותח מוסיפים על תפילותיו יפעת־חן מלבבת, בה הוא מרתק את שומעיו ומעורר את התפעלותו ללא שיעור".

ועוד ארוכה השורה של חזנים בעלי־שם שעברו לפני התיבה בקהילת קישינוב. נזכיר אחדים מהם: יהודה לייב קולומניק, קלמן זאסלאסזק (בבית־הכנסת של החייטים), איכט, רבינוביץ (בביה"כ „זובחי צדק"), לייב גלנץ שבא לקישינוב עם זרם הפליטים בזמן הפרעות באוקראינה, ובמשך 8 שנים רכש את אהדת ההמונים בנגינותיו־יצירותיו. בקולו היתה דבקות ואכסטזה שריתקו את קהל השומעים. נוסף לחזנותו היה גם עסקן פעיל, חי חיי תנועה. היה מפעילי „החלוץ" תרבות ו„צעירי ציון". הזיווג הזה של חזנות ופעילות ציונית היה מיוחד במינו והוסיף לו לויית־חן. לא אחת היה מלווה שיירה חלוצית מחוות הכשרה בקישינוב או ממקום אחר לאחד הנמלים שמשם היו צריכים להפליג לא"י. והיה כאשר חסרו הוצאות הדרך הרגיע אותם לייבל'ה: — אל דאגה, למחרת בבוקר נמשיך. מספיק היה להודיע באחת מעיירות בסרביה שלייבל'ה גלנץ בא לתפילת מנחה ומעריב, או לקונצרט, והאולם התמלא מפה לפה. את ההכנסות היה מקדיש להוצאות הדרך של קבוצת החלוצים, וכך המשיך אתם עד הנמל. לפני השואה הצטיין החזן שלום כץ, עכשיו נמצא בואשינגטון.

אחרון החזנים ב„כור שוהל" היה חיים ציפריס, שהתפלל שם הרבה שנים. בשנת 1941 נפל יחד עם רבבות אחיו בדרך לטרנסניסטריה.

בתולדות החזנות ביהדות מזרח אירופה מקום נכבד וחשוב לקישינוב ובזמן פריחתה של החסידות תרמה החזנות בקישינוב תרומה גדולה להחדרת הרוח החסידי בקרב המוני העם.

אמני הפיסול והציור

לא נעדר מקומם של בני קישינוב בין חשובי הפסלים והציירים, שבכשרונם חרגו מעבר לגבולות בסרביה ושמם הגיעה לרוב בירות העולם. נביא בזה פרטים אחדים על משפחה אחת — משפחת פטלז'אן מקישינוב — שהצטיינה בכשרון ברוך בשטח הפיסול והציור. שלושה אחים היו במשפחה: אלכסנדר, ניומה וגבריאל. אלכסנדר היה צייר הקריקטורה בעל ביטוי הומוריסטי וכן צייר פורטרטים של אישי תקופתו. עוד בהיותו בן 17 השתתף והצטיין בהתחרות ציורים בפריז, ולא עבר זמן רב ושמו ויצירותיו פורסמו ברוב העתונות הצרפתית. יצירתו הציורית ריתקה תשומת לב של כל אדם בעל טעם אמנותי.

האח השני — ניומה — בחר בדרך הפיסול. הוא נולד בקישינוב ב־6 בינואר 1889; מילדותו הראה נטיה לציור והתחיל בלימודו בקישינוב,

פסל של שלום עליכם — על־ידו הפסל ניומה פטלז'אן

פסל העוורים ממרוקו — נ. פטלז'אן

בשנת 1905 נאלצו שני האחים להפסיק את לימודיהם ולחזור הביתה. ניומה, הפסל הצעיר נזדעזע מהפוגרום בעיר מולדתו, שגם אביו נפגע בו. זעמו התבטא בפסל המצייר רוצח בימי הפרעות בקישינוב אוחז בידו ראש יהודי ומוסיף להתעלל בו. הפסל הזה שהעתקו הודפס ברבבות טפסים והופץ בכל תפוצות הגולה, פרסם את שמו של הפסל הצעיר. הברון גינזבורג סייע בידו להמשיך בלימודיו בג'נבה. משם עבר לפריז והתמסר בכל מרצו ללימוד הפיסול בבתי־ספר פרטיים ואחרי־כן בבית־הספר הלאומי לפיסול בפריז, שנתקבל בו כתלמיד בהתחרות של מועמדים. משנת 1908 הציג את יצירותיו בתערוכות שונות.

בשנת 1911 נפגש הפסל עם הסופר שלום־עליכם בשוויץ ונקשרה ביניהם ידידות גדולה. הוא פסל את דמותו של שלום־עליכם שנעשה אחת מיצירותיו האהובות. ניומה לא הצטמצם בלימוד הפיסול בלבד, אלא העמיק בלימוד תורת הצורות (מורפולוגיה) ועל הנושא הזה הרצה באוניברסיטה

בסורבונה ובמקומות מדעיים שונים בצרפת ובארצות־הברית. הממשלה הצרפתית העריכה את ידיעותיו במורפולוגיה ובשנת 1934 החליטה לשלוח אותו למושבות צרפת באפריקה הצפונית לשם עיון ופיסול דמויות גזעים שונים, הוא שהה באפריקה חדשים רבים ובמקומות רבים היה איש אירופה יחיד. בהסתכנות לא מעוטה עלה בידו למלא את התפקיד האחראי שהוטל עליו. מחקריו בשטח זה לא נתפרסמו עד היום.

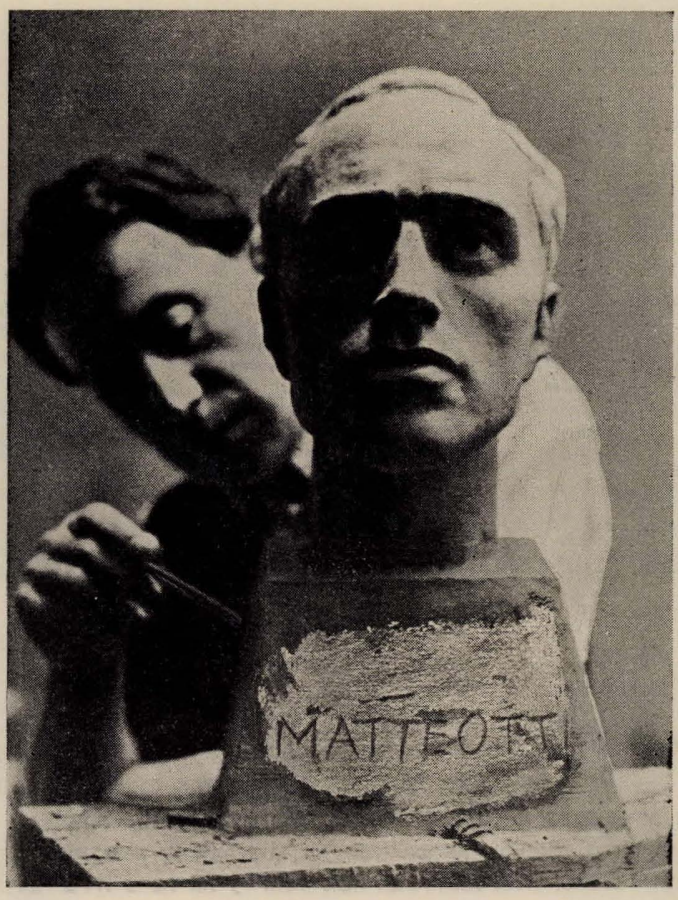
עבודות הפיסול של נ.פ. מצאו הערכה בכל חלקי העולם. לתערוכות שלו היה הד רב בין המבקרים והאמנים. יצירותיו הגדולות בפיסול־באבן, נחושת ושיש — גולמים בתוכן בעיות אנושיות גדולות; נימת הצדק הסוציאלי, התקוממות נגד העושק, כאב הנרדף, מלווים את יצירתו משחר ימיו ועד היום.

נ.פ. ממשיך ביצירותיו בחוה שלו בדרום צרפת.

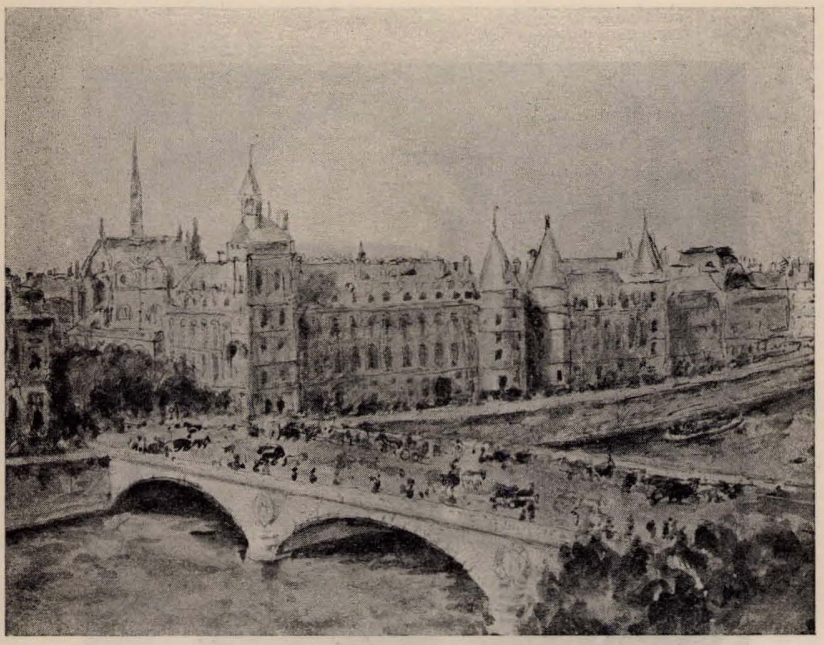
האח השלישי — גבריאל — (שינה את שמו לספאט) למד בבית־הספר העירוני לאמנות בקישינוב, הצטיין בכשרונו המזהיר ולאחר שנתים המשיך את לימודיו באודיסה. כשפרצה מלחמת העולם הראשונה נמצא בחזית באירן. גם שם לא הזניח את מלאכתו בציור. על אף כל הסכנות צייר עשרות תמונות של הנוף המזרחי וההווי המיוחד במרחבי איראן. העלה על הבד את האגדות הנפלאות שנרקמו על הארץ הזאת.

לאחר המלחמה נסע לפריז והמשיך בלימוד הפיסול והציור. הוא יצר את הפסל המפורסם של הסוציאליסט מאטיאוטי, שנרצח באיטליה עם עלית משטרו של מוסוליני. יצירתו זו העלתה את שמו בין החוגים האמנים בצרפת ובארצות הברית. הוא אמן היצירה בעפרון ויצירותיו המושכות כל עין בוחנת הוצגו בתערוכות רבות. עתוני פריז פרסמו בשנים 44־1943 סידרה גדולה מיצירותיו, וכן פרסם „ניו יורק טיימס" סידרה מציוריו על הנושא: „הגרמנים בצרפת". ביצירה אמנותית גדולה זו עלה בידו לבטא את הבוז של הצרפתים לקלגסי היטלר. בתגובתו נגד הגרמנים הרוצחים־הפולשים ניכר זעמו היהודי של הצייר. עתה מכין גבריאל ספאט אלבום שיכיל 40 ציורים ליטוגראפיים על הנושא: „הגניוס היהודי בציביליזציה של התקופה המודרנית". ביצירה זו הוא משקיע את מיטב כשרונו ויכלתו ובה יתרום בעיקר את חלקו כצייר יהודי.

גבריאל ספאט הנציח את הנוף הפריזאי על־ידי סידרת תמונות באקוורלים ובצבעים. כל תמונה שלו חדורה רומנטיקה של חיי הבירה הותיקה הצרפתית. בשנת 1937 הציג בתערוכה בניו־יורק מתמונות הנוף הפריזאי בגלריה „קרול קרסטיר", שהיה לה הד רב והערכה חיובית בכל

פסל מטיאוטי ומאחוריו יוצרו גבריאל ספאט

נוף פריזאי מאת הצייר ג. ספאט

העתונות. בצדק כנוהו המשורר הציורי של פריז היפה. בספרנו אנו מביאים אחת התמונות הנ"ל. אחת הפינות המרתקות של בירת צרפת.

תמורת קבלת אורחים החמה שניתנה לגבריאל ס. בפריז שילם ביד נדיבה, הוא נהיה למשורר־ציור של הנוף הפריזאי ובאמנות גדולה הזכיר לתושבי בירת צרפת את עליזותה, נופה הנהדר, את ההווי הרומנטי השורר בכל פינותיה.

החיים הכלכליים
והמשפטיים

כל הרוצה להכיר את המצב הכלכלי של יהודי קישינוב בתקופות שונות, צריך להסתכל גם בתנאים היורידיים בהם היתה נתונה העדה היהודית באותו זמן. מסיבה זו יהיו משולבים בפרק זה שאלות הכלכלה והמצב היורידי של יהודי קישינוב.

כבר הזכרנו, שקישינוב נוסדה במאה ה־15 והיתה אז כפר קטן על גדות הביק. כעיירה נזכרת קישינוב בפעם הראשונה בפקודה של דוקא־וואדה בשנת 1666. הואיל ושליטי מולדביה ובסרביה היו מעונינים בראשית המאה השמונה עשרה במהגרים יהודים, שיחיו את המסחר ויחדשו ענפי מלאכה, ויכניסו מתח חדש בחיי הכלכלה, לא גזרו גזירות חמורות על היהודים ויהודי קישינוב היו בשנים 1720־1750 בעיקר חוכרי אדמות (arândari), שלחו את ידם במסחר ה„הורילקה" (יי"ש – horilca) והתחילו גם להקים מספר טחנות בחוותיהם של הבויארים (boieri). אמנם היהודים לא יכלו לרכוש קרקע על שמם לעבודה חקלאית, אבל יכלו לרכוש שטח אדמה שוממה מאת הממשלה לעיבוד ולהקמת בתי־חרושת. תהליך ההתפתחות של העדה היהודית במאה השמונה עשרה לא היה מהיר וניכר. בשנת 1774 היו בקישינוב כ־150 משפחות ורק בשנים 1806־1812, בשנים של מלחמת רוסיה ותורכיה, היו גבולות מולדביה ובסרביה פתוחים לצד פולניה ואוקראינה, ובשנים האלה בא זרם מהגרים יהודים גדול. האוכלוסיה היהודית בקישינוב גדלה בתחילת המאה ה־19, אף־על־פי שהיא היתה עוד עיירה ולא מרכז עיקרי בחבל ארץ זה. המפנה בא בתקופת השלטון הרוסי.

תחת השלטון הרוסי (1812—1918)

106 שנים היתה קישינוב תחת השלטון הרוסי (הצארי). ראשית התקופה הזאת נעוצה בהתפתחות מתמדת של העיר, ובהגדלת הקהילה היהודית. השלטון הרוסי קבע את קישינוב כבירת בסרביה. המושל גנרל בכמאטיוב הכין תקנון לכל הנפה, שאושר ב־29 באפריל 1918 ע"י הצאר. בתקנון זה היתה רוח ליברלית כלפי כל האוכלוסיה, והיהודים בכלל, הואיל

והרוסים חיפשו דרכים כיצד לספק את הרגשתם הלאומית של המולדובנים, שהראו סימני התמרדות נגד השלטון החדש, ועל־ידי כך להדק את הקשרים בין השלטון החדש ובין התושבים. מתוך כך הוכנסו בתקנון הקלות רבות כלפי האוכלוסים, ששוחררו בתקופה הראשונה ממסים, ועד שנת 1874 שוחררו גם מחובת הגיוס וכן אופשר להם להמשיך בחייהם בהתאם לנוהג המקובל. ע"י כך לא נותק המסחר עם מולדביה. אשר ליהודים, נשמרו כל הזכויות שהיו להם בזמן השלטון הרומני, ובתקנון של הגינרל בכמאטיוב אושרו היהודים כשווי זכויות (באי־אילו הסתייגויות) לשאר שכבות האוכלוסיה כגון: סוחרים, חקלאיים ואזרחים. בצדק מציין נ. ד. גרדובסקי בספרו [1], שזכויות היהודים בבסרביה היו יוצאות מן הכלל בהשוואה למצב היהודים בדרום רוסיה. היחס הזה עודד את גידול הקהילה בקישינוב והתפתחותה. היהודים התחילו להרחיב את המסחר והמלאכה ולבסוף. גם העובדה שיהודי קישינוב, יחד עם שאר יהודי בסרביה, היו משוחררים עד 1874 מחובת הגיוס, גרמה לזרוז התפתחותה הגדולה של הקהילה.

בתקופה הראשונה שרר שקט יחסי, אולם המשטר הצארי לא השלים זמן רב עם ההקלות שנקבעו בתקנון בכמאטיוב ולאחר אי־אילו עשרות שנים בא מפנה לרעה. פסק הכוון של פיוס בבסרביה, והמגמה היתה לדכא כל עצמאות לאומית במקום ולכלול את הנפה הזאת במסגרת השיפוט הכללי של רוסיה הגדולה. מובן מאליו, ששינוי זה גרם קודם כל לשינוי לרעה במצבם של היהודים, שהתחילו להרגיש ביתר שאת בשלטון הצארי. בשנות ה־60 הועלתה שאלת זכות הימצאם של יהודים בתוך העיר קישינוב, הואיל והיא נמצאת במרחק של 50 וויורסט (בערך 50 קילומטר) מהגבול, ולפי פקודת השלטון המרכזי יש לגרש את כל האוכלוסיה היהודית מתחומי הגבולות. גזירה זו גרמה סבל ויסורים ליהודי קישינוב ושמשה אמצעי סחיטה נוסף בידי המשטר כלפי היהודים. לפי חוק זה אסור היה לכל יהודי בקישינוב להימצא בה, אם לא היה רשום בקהילה לפני ה־17 באוקטובר 1858 ואם עד אז לא רכש נכסי דלא־ניידי [2]. הגזירה הזאת הוציאה אלפים משפחות של יהודים מענפי כלכלה שונים. גם אלה שקיבלו זכות ישיבה בעיר היו נתונים לבקורת קפדנית של המשטרה, שהיתה בודקת מפעם

---

[1] חוקים בעניני הכלכלה היהודית (רוסית) חלק א', נ. ד. גרדובסקי, פטרבורג, 1886, עמודים 258—260.

[2] התחוקה הרוסית בעניני היהודים: (רוסית), פטרבורג 1877, מאת י. ג. אורשנסקי, עמודים 356־374, בו מובא המאמר מהעתון: „נובורוסיסקי טלגרף" על גירוש יהודי בסרביה.

סוחר נודע בקישינוב (בשנות ה־80 למאה הקודמת)

לפעם את כשרותם. היה מספיק שינוי קטן בשם הפרטי או בשם המשפחה, שנתגלה לשוטר או לבא־כוח המושל הנפתי, כדי להוציא צו גירוש נגד יהודי. האמצעי הבדוק „שוחד" היה דוחה את הביצוע, אבל בסופו של הדבר היו מגרשים את היהודי.

נוסף לגזירת „50 וויורסט" סבלו יהודי קישינוב, כרוב יהודי בסרביה, החל משנות ה־80 של המאה הקודמת, מהרדיפות נגד היהודים נתיני חוץ. עוד בשנות ה־50 וה־60 למאה הקודמת היה רואה המושל הכללי של בסרביה ואיזור אודיסה בעין יפה את הגברת המסחר בין רומניה ואוסטריה, והיה מאפשר ליהודים שבאו מארצות אלה לקבל רשיון ישיבה בקישינוב (או במקום אחר) במשך שנה, כדי להמשיך במסחר או לפתח איזו מלאכה. עם תום השנה היו מאריכים להם את רשיון הישיבה. בדרך זו ניהלו יהודים נתיני־חוץ רבים מסחר והקימו מפעלי מלאכה. יהודים אלה היו פטורים מחובת הגיוס, שבוצעה בתקופה ההיא באכזריות רבה בכל חלקי רוסיה (פרט לבסרביה שרק משנת 1874 הונהגה בה חובת הגיוס), ההקלות לנתינים זרים השפיעו על יהודי רוסיה במקומות שונים וגם על יהודי קישינוב להמיר את נתינותם בנתינות של תורכיה, אוסטריה, רומניה וכו', ועל־ידי־כך לקבל זכות ישיבה בתחומי בסרביה, דבר שפתח לפניהם אפשרות של מסחר ומלאכה בתנאים נוחים יותר. הפחד מפני „החוטפים" שמסרו ילדי ישראל לצבא, מעשה שהיה מלווה בעינויים קשים ולעתים באונס של שמד, הגיע אף הוא רבים מיהודי רוסיה לבחור בנתינות זרה. מספר הנתינים הזרים הגיע לאלפים, דבר שנוצל אחרי־כן על־ידי השלטונות.

לאחר שנות ה־80 התחילה רדיפה בלתי־פוסקת על הנתינים הזרים האלה, וחלק ניכר גורש לחוץ־לארץ. גרוש זה, נוסף לדלדול הכלכלי שהביא לאלפים משפחות, היה מלווה בטרגדיות איומות. בזמן הגירוש התברר שנתינותם בארצות האלה לא היתה כחוק ולא ניתנה להם זכות כניסה לאותה ארץ. אלפים משפחות מגורשות לא מצאו מקום מקלט וגורלן היה קשה מנשוא, והן היו במצב של „תלויים באויר". מהנתינים נשללו הרשיונות למסחר ולמלאכה, הם לא יכלו לקבל שום משרה וגם אסור היה לילדיהם להתקבל בבית־ספר. בשנים 1889־1891 הגיעו הרדיפות על היהודים הנתיני־נים הזרים לשיא. במקרים לא מעטים החליטו היהודים בעצמם להופיע בפני בית־המשפט ולהודיע כי חיו במקום כזרים על סמך תעודות מזויפות, וכי הם והוריהם היו רשומים כדין כנתינים רוסיים. במשפטים כאלה היו עונשים את העבריינים במספר חדשי מאסר, והנאשם היה „מאושר" שסוף־סוף עלה בידו להיפטר מהקללה שרבצה עליו בקבלת התעודה של נתין זר.

מוכר כעכים ברחובות העיר

אבל רוב הנתינים הזרים לא הצליחו להוכיח, שפעם היו נתינים רוסיים וסבלם נמשך. בשנים 1914־1915 העבירו לסיביר ולמקומות אחרים ברוסיה האסיאטית מאות יהודים שהיו נתינים זרים והם נפרדו מבני משפחתם לשנים רבות.

על־אף הגזירות לא נהרס מעמדם הכלכלי של יהודי קישינוב, בעיקר בהשוואה למצבם בראשית המאה התשע־עשרה. קישינוב ריכזה את התוצרת החקלאית מרוב חלקי בסרביה הדשנה, סחרה עם אודיסה ועם ארצות חוץ וסיפקה להם: חיטה, יין טבק, פירות, עורות, צמר וכו'. במסחר חוץ שלטו כמעט יהודים. בשנת 1887 פרסם העתון „גובורוסיסקי טלגרף" מספרים

סנדלר־מטליא נודע בעיר

מאלפים על מעמדם הכלכלי של יהודי קישינוב. המפקד של הבתים והרכוש שעליהם חלה חובת תשלום מס לטובת העיר, הראה שבשנת 1887 היו בקישינוב 8113 בתים ואחוזות שנאמדו ב־3.949.000 ר"כ; מהם היה רכוש יהודים 1235 בתים, בסכום של 1.167.808 ר"כ, בממוצע 945 ר"כ לבית, בעת שהממוצע לבית של נוצרי היה 404 ר"כ. היהודים קיבלו תעודות מסחר על סכום של 52.822 ר"כ כ־63% מתעודות המסחר שהוצאו באותה שנה. המספרים האלה מראים שבעוד אשר יהודי קישינוב היו 45% מהאוכלוסיה הכללית, הרי בנכסי דלא־ניידי הגיע האחוז שלהם רק ל־27%. מעריכים כי כ־5%־7 מיהודי קישינוב מעמדם היה טוב מאוד, בהשוואה למצב הכלכלי במקום, והם היו בעיקר בעלי חנויות ברובע של הרחובות

אלכסנדרובסקי, פושקינסקיה, כארלמפסקיה, סינדינו, ובעלי מפעלים בפרברי העיר. על סמך זה היו תמיד טוענים שרוב יהודי קישינוב הם „גבירים" ובעלי רנטה. לאמיתו של דבר החלק הגדול של האוכלוסיה היו בעלי מלאכה צנועים וסוחרים קטנים. מענין להביא את הטבלה שפרסם ב„המליץ" (בשנת 1887) רופא מקישינוב בתשובה למקטרגים שהסיתו נגד יהודי קישינוב בטענה שהם כולם סוחרים גדולים, וכל פרנסתם באה להם מניצול שכניהם הנוצרים, וכי אין הם עוסקים בשום מלאכה. ואלה הם פרטי הרשימה על הרכב בעלי מלאכה בקישינוב בשנה ההיא:

	המקצוע	עוזרים	חניכים
חיטים וחיטות	228	475	193
תופרי כובעים	45	65	13
עובדי עורות	7	12	—
תופרות לבנים	27	234	91
עושי צמר גפן	15	19	—
תופרי נעלים ורצענים	266	486	—
בורסקים	30	—	—
רוקמים בכסף וזהב	25	17	—
מושחים בששר	17	20	—
כורכי ספרים	25	20	10
עובדי דפוס	10	—	—
ציירים ובונים אמנים	29	—	—
פוטוגרפים	1	2	—
שענים	23	11	18
מפתחי חותמות	10	—	—
מנגנים בכלי זמר	55	—	—
עושי צעצועים	21	30	24
מנקי ארובות, שואבי מים, חוטבי עצים	211	—	—
סבלים	14	—	—
חזנים, שמשים ושוחטים	377	—	—
חרשי נחושת ורוקעי פחים	78	124	—
מנסרים במסור	5	14	—
עושי לבנים ורעפים	12	—	—

	המקצוע	עוזרים	חניכים
זגגים וצבעי קירות	40	—	—
עובדי טבק	1117	—	—
עושי מסרקי שער	4	5	3
עושי נרות ומבשלי בורית	6	49	—
עושי חמרי דבק, דיו ומשחה לנעלים	10	—	—
טוחנים ברחיים	59	—	—
דיינים וקצבים	295	—	—
אופים	103	436	50
מכיני יין, י"ש, שמרים, חומץ וכו'	514	20	10
גלבים	10	—	10
עושי עולי־עור ועגלות	24	76	36
עגלונים ורכבים	471	—	—
מיפים זרעוני תבואה	65	—	—
עושי עבודה קשה	1300	—	—
פועלים בבתי מסחר	1918	—	—
בלנים	42	—	—
סך־הכל	7509	1925	458

יוצא איפוא שמספר בעלי מלאכה יהודים היה — 9892.

השנים הראשונות של המאה העשרים הביאו סבל וחורבן לקהילת קישינוב. הפרוגרומים בשנים 1903—1905 זעזעו קשה את היסודות הכל־כליים של כל העדה היהודית, ושנים אחדות עברו עד שהתאוששו מהדכאון. אלפים מיהודי קישינוב היגרו לארצות מעבר לאוקינוס, אז חלה גם ראשית העליה השניה מקישינוב לארץ־ישראל.

התנועה הקואופרטיבית היהודית

בעל־המלאכה והסוחר הזעיר היוו את החלק העיקרי של האוכלוסיה היהודית בקישינוב, ודווקא הם נוצלו על־ידי המלווים בריבית ובידי בנקים שהיו גובים ריבית גדולה. מצב זה הוא שהמריץ חלק מעסקני קישינוב למצוא דרך נאותה להקלת המצוקה. בחיפוש הפתרון הגיעו לידי מסקנה לייסד קופת מלוה וחסכון לבעל־המלאכה והסוחר הזעיר, כדי להמציא להם

הלוואה בתנאים נוחים, ובמידה האפשרית לספק להם גם צרכי תרבות שונים. היסוד לתנועה הקואופרטיבית לאשראי הונחה בשנת 1901 ביזמתו של נ. מ. רויטמן ז"ל. באותן השנים נתקל ייסוד קופת־מלוה ליהודים בקשיים רבים, לפי החוק צריך היה להבטיח שבהנהלת המוסד יהיה מספר מסויים של נוצרים [3]). לשם קבלת הרשיון לפתוח מוסד כזה היה הכרח שיועץ ממשלתי (סטטסקי סובטניק) יעמוד בראש ההנהלה. במועצת העיר היו אז נוצרים אחדים ידידי היהודים, ובעיקר קרל שמידט, ראש העיר. לאחר זמן ניתן אישור ליסוד קופת המלוה הראשונה. הרכב המועצה הראשונה היה: ק. שמידט, ד"ר י. מוטשניק, ד"ר י. ברנשטיין־כהן, י. לבינסקי, מ. בכמן, א. ריכטר. בהנהלה המצומצמת: י. פרענעל, ג. פוטץ, א. גולדנשטיין, מ. שטירבו ומ. אטינגר ומזכיר המוסד נ. מ. רויטמן. ב־4 בספטמבר 1901 התחילה קופת המלוה לפעול ובתקופה קצרה ריכזה מספר רב של לקוחות. בשנת 1902 היו לקופה 575 חבר, ב־1907 — 3.111, ב־1910 — 4.393, וב־1914 — 5.382 חבר. הצלחת קופת המלוה בקישינוב היתה לדוגמה לשאר ערי בסרביה ועיירותיה.

בשנים 1908 — 1914 הוטב מצבם הכלכלי של יהודי קישינוב, התרחבה רשת המפעלים היהודים בעיר, גדל חלקם במסחר, במלאכה ובענפים שונים בחיי הכלכלה בעיר. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הופסק התהליך הזה. שנות המלחמה היו שנות קפאון, אבל העיר כמעט שלא סבלה מפגיעות המלחמה, ורוב המוסדות והמפעלים הכלכליים בעיר נשארו בשלמותם ועם תום המלחמה אפשר היה לחדש את רובם, אבל אז עברה קישינוב בתוך כלל בסרביה לשלטון רומניה. לאחרי נסיון חיים של למעלה ממאה שנים הועמדו יהודי קישינוב במצב חדש לגמרי ועליהם היה לפלס להם דרך חדשה במדינת רומניה.

בתחום רומניה (1918 — 1940)

סיפוחה של קישינוב לרומניה גרם לזעזוע כלכלי, אשר השתקף מיד בכל שכבות האוכלוסיה היהודית. כאמור, היתה קישינוב אסם התוצרת החקלאית של בסרביה הדשנה. מכאן היו שולחים בלי קשיים רבים את התוצרת לכל חלקי רוסיה הגדולה ולחוץ־לארץ. מבצעי המסחר הזה והמטפלים הרבים הקשורים בו היו בעיקר יהודים. לאחר הסיפוח לרומניה נשתנה

---

[3]) מ. שוואראנד: א דריטל יארהונדערט אידישע קאאפעראציע אין בעסעראביע (1901—1933), קישינוב, 1934, עמודים 5—12.

המצב מעיקרו, כי הארץ החקלאית הזאת לא היתה צמאה לתוצרת חקלאית. נוספו על כך קשיי ההעברה של הסחורה ממקום למקום, בשל חוסר קרונות ברכבת, ההוצאות הרבות הכרוכות בדבר, הפסקת היצוא של תוצרות שונות מבסרביה בשל השינויים הפוליטיים.

המסחר שחלקו היה רב במקורות הפרנסה של יהודי קישינוב, היה נתון בתנאים קשים. המסחר לפי טבעו מחייב אשראי נוח, אך סוחרי קישינוב נתקלו בקושי רב בהשגת הון חוזר, ואם ניתן להם אשראי מסויים בבנקים היו חייבים לשלם ריבית גבוהה, דבר שגרם לבלימת המסחר. הריבית של 25%-35 גרמה להרמת מחירי הסחורות ולהקטנת כוח הקניה של הצרכן, וכתוצאה מכך החלשת המסחר. במעגל קסמים זה נמצאו הסוחרים היהודים בקישינוב, שהתרוצצו מתוך סבל רב לחפש דרכים לאזן את מסחרם. נוסף לכך הטילה ממשלת רומניה על המסחר מסים גבוהים שנגבו בקפדנות רבה ובתנאים ברוטליים. סוחרי קישינוב ידעו לספר סיפורי זוועה על אופן גביית המסים. בלי כל התחשבות היו מטילים שעבוד על הסחורות, במקרים רבים הוציאון למכירה פומבית, אם לא שולם המס הנדרש. הסבל האיום הזה וחוסר סיכוי לשיפור המצב דיכא רבים מהסוחרים היהודים. עשרות שנים חיו כסוחרים הגונים ומכובדים, נענו ביד נדיבה לצרכי ציבור, והנה הגיעו עד כדי כך שלא יכלו לעמוד בהתחייבויותיהם. הבנקים לוחצים, המנגנון לגביית מסי הממשלה רודף בלי רחמים, ובבית המרוהט והיפה מהשנים שעברו מורגש מחסור בצרכים חיוניים. מצב זה דחף אחדים לסף היאוש. סוחרים שלא יכלו להשלים עם העובדה שיכריזו עליהם כ„פושטי רגל", איבדו עצמם לדעת.

רוח ההסתגלות של היהודי היא שעמדה לו לא להיכנע ולא לנטוש את המערכה. בעצם הימים העגומים האלה התחיל להתפתח תהליך חדש בקרב הסוחרים: צמצום ההוצאות עד קצה האפשרות. רבים מעוזרי המסחר פוטרו, ובמקומם עבדו בני המשפחה או בעלי העסק לבדם. „עבודה עצמית" זו ריתקה את הסוחר למפתן עסקו ולא יכול היה לנסוע בקלות לבתי־החרושת או לבתי־המסחר הגדולים בגלץ, יאסי או בוקרשט, כדי לקנות את הסחורה הדרושה לו. המציאות החדשה „הולידה" מין סוחר נע, מתווך, „קומיסיונר" בלע"ז, שהיה מספק לסוחר הזעיר את הסחורות הדרושות לו. במשך שנה שנתיים התפתח מאוד ענף זה, ובקישינוב התפרנסו עליו מאות יהודים. הסוחר הנע־ונד היה פטור ממסים ומאשראי בנקאי גדול. וכך היה סדר יומו של הסוחר הנודד: לפנות ערב היה מבקר בחנויות לקוחותיו ברחובות קישינוב ומקבל את ההזמנות. כדי „להרויח" זמן יצא

לגלץ או לבוקרשט בלילה והגיע לפנות בוקר למקום תעודתו רצוץ ועיף. כאן התחילה הריצה הבלתי־פוסקת לעשרות בתי־מסחר גדולים כדי לקנות את הדברים הנחוצים, ומשעלה בידו לרכז הכל היה מכניס עם רדת היום את הסחורה ב„חנות" שלו, במזוודות, ומיהר לרכבת. גדולים היו מאמציו לקחת אתו בקרון הנוסעים את המזוודות ולא לשלוח אותן כמטען, כי דבר זה היה קשור בהוצאות ניכרות ובזבוז זמן יקר, ובהתחרות מצד סוחרים נודדים אחרים שסיפקו „ישר" את הסחורות הדרושות. והנה גזרו השלטונות על העברת מזוודות שיש בהן סחורות למכירה בקרונות נוסעים. המפקחים התחילו ב„ציד המזוודות" ומי שהורע מזלו ונתפס ב„מזוודתו" הוחרמה הסחורה וגם קנס הוטל עליו. יהודים חפשו עצה: מכיון שברכבת נוסעים יהודים רבים היו „מחלקים" ביניהם את המזוודות, אולם לא תמיד הצליחה התחבולה, יש ונוסעים לא ידעו בשעת החיפוש לענות על השאלה: מה נמצא ב„מזוודותיהם" — והתרופה הבדוקה היתה „מתן בסתר". כך היתה פרנסת ה„קומיסיונר", שלא ברווחים מופרזים חפצו, כי אם בפת לחם לבני המשפחה. גדולה היתה המצוקה הכלכלית שירדה באותן השנים על בתי ישראל בקישינוב.

מקצועות בעלי המלאכה אף הם לא חסרו משברים, אבל מצבם היה יציב יותר. בשל חוסר תעשיה מפותחת גדלה והלכה שכבת בעלי־המלאכה. רבים שהמשטר הרומני החדש הוציאם מפרנסתם בשל חוסר ידיעת השפה או אי־אישור מקצועם, פנו למלאכה. הם ניסו גם להביא את ענפי המלאכה ליתר שלימות, השתדלו להשתמש במכונות ובחשמל והתוצרת השתפרה והיתה מקובלת על האוכלוסיה. לעזרתם הישירה באה הקואופרציה האשראית שהתפתחה בשנים האלה; היא שאיפשרה הלוואות לזמנים קצרים, לרכישת מכונות שונות הדרושות לבעלי־מלאכה. בשנים 1922־1930 אישר איגוד הקואופרטיבים לבעלי־מלאכה בכל בסרביה הלוואות בסכום למעלה מ־38 מיליון לעי. פעולות אלה נעזרו ע"י הדז'וינט שהקציב להן בשלב ראשון 200 אלף דולר. בשנים 1928־1929 ריכז איגוד הקואופרטיבים מכונות בשביל בעלי־מלאכה שהיו כ־30%־35 מכל חברי הקואופרציה האשראית במקום ובשנות המשבר היה בזה סיוע רציני למאות יהודים להבטחת קיומם. נעשו גם נסיונות להבטיח קניה מרוכזת של חומר גלמי לבעלי־המלאכה כדי שלא יצטרכו לעמוד במחירים הקמעוניים הגבוהים, אבל העזרה בשטח זה לא נמשכה זמן רב.

בעלי המקצועות החפשיים נשארו לאחר הסיפוח לרומניה כתלויים על בלימה מתוך אי־ידיעתם את השפה הרומנית. במיוחד הורגש הדבר

במקצועות של עורכי־דין, מורים וכו׳. השופטים בבתי־המשפט הרומנים בקישינוב התיחסו יחס רע לאלה שלא ידעו רומנית. חלל ריק זה משך אליו יהודים ונוצרים רבים מעבר לנהר פורט, ז. א. מרומניה הישנה לבוא לקישינוב ולמלא את המקומות ה״פנויים״. הלקוחות אף הם ידעו שכל היודע רומנית זוכה להתחשבות יתירה ולכן פנו לאלה שבאו מרומניה. אולם עברו רק כעשר שנים והתווסף מלאי רציני של בעלי דיפלומים רומניים מאוניברסיטאות בוקרשט, יאלי וצ׳רנוביץ, ומאות מועמדים במק־צועות חפשיים שונים הופיעו בקרב יהודי קישינוב. בשנים 1932־1938 הורגשה רוויה גדולה במקצועות החפשיים, ומאות אנשים הסתובבו בלי סידור וקיום. את הנהירה הגדולה בשנים 1925־1937 לאוניברסיטאות הרומניות מצד הנוער הלומד היהודי בקישינוב אפשר להסביר בזה, ששערי המסחר והמלאכה היו צרים לקלוט אותם, לפקידות הממשלתית כמעט לא ניתנה ליהודים דריסת רגל, עבודת פועלים בבתי־חרושת ובתעשיה כמעט שלא היתה, הענף הרציני האחד בקישינוב — תעשיית הטבק שקלט תחילה מאות רבות, פלט אותם לאחר שתעשיית הטבק הוכרזה כמונופול של הממשלה. הממשלה הרומנית לא השלימה עם פועלים יהודים במפעליה. השבילים הצרים של הכלכלה היהודית בקישינוב טיפחו אשליה בקרב חלק ניכר של ההורים, שחלמו לחנך את בניהם ובנותיהם באוניבר־סיטה ועל־ידי כך להבטיח להם קיום ״מכובד״. במרוצת הזמן, עם הריבוי הגדול של בעלי דיפלומה התברר, שבדרך זו אין פתרון להמונים ולאט לאט, עם המצוקה הכלכלית, התהווה ״פרולטריון בעלי דיפלומות״ שנטש את התעודה שלמענה עמל 3־4 שנים באוירה של סטודנטים קוזיסטים, והתחיל לחפש דרכי סידור, בלי לברור בין עבודה לעבודה, זמנית או קבועה.

עם התגבר המשטר הכלכלי בשנות ה־30 גבר רצונם של רבים לעלות לארץ־ישראל, שהיתה לאלפים חוף מבטחים. ואם כי מא״י לא הגיעו ידיעות מעודדות על המצב הכלכלי בכל זאת לא נרתעו מלהמשיך בדרכם. הנוער, חלק מהאינטליגנציה היהודית, בעל המלאכה ע״י הסתדרות ״העובד״ — התחילו להתדפק על דלתי המולדת. בקצב קטן יותר שאפו רבים להגר לארצות הברית ולאמריקה הלטינית. בעליה לא״י ובהגירה מעבר לאוקינוס ראו רבים מיהודי קישינוב פתרון רציני. אבל לא המצוקה הכלכלית בלבד ליוותה את יהודי קישינוב, אלא גם הגזירות של המשטר הרומני. עם קום התנועה ההיטלריסטית באירופה הורגשה גם ברומניה הגברת התנועה האנטישמית. קוזא הזקן נהיה ״שמרני״ לעומת תלמידו

קודריאנו מארגן „משמר הברזל", ורוח פרצים של רדיפות וגזירות התחילה לנשוב במחנות ישראל. נגע האנטישמיות חדר גם למפלגות שהתקשטו בנוצות הדמוקרטיה. זכורה פרישתו של וואידא־וואיאוואד מראשי מפלגת האכרים („נציונל־צרניסטים"), שהודיע שיש לקבוע תחוקה אנטי־יהודית במדינה, באשר היהודים מהווים גוף זר ויש לפעול נגדם באופן שיטתי. אף הוא תמך באלה שצדדו בקבלת „נומרוס קלאאוזוס" בכל שטחי החיים כלפי היהודים. ידוע שגם בחצר המלך קרול השני, על אף זה שבמחיצתו נמצאה אהובתו היהודית מגדה לופסקו, היתה יד האנטישמיות על העליונה. בסוף שנת 1937 עלו לשלטון אקטאביאן גוגא וקוזא. בפעם הראשונה הוכרז על משטר אנטישמי בשם המדינה. ממשלת גוגא־קוזא האריכה רק ארבעים יום, אבל זרע השנאה והאנטישמיות נבט גם לאחר נפילתה. באותם הימים היו שרויים יהודי קישינוב כבתדהמה. בקושי השלימו לפורעניות המתקרבת המבשרת הרס לעמל שנים. בקרב יהודי קישינוב קמה בהלה. זה עשרות בשנים לא קרה שיהודי לא יוכל להיכנס לעיריה, או שיפחד לעבור על מפתנו של מוסד ממשלתי. כאילו מתחת לאדמה צצו ועלו ידידי קוזא, שרק תמול־שלשום הופיעו כידידי היהודים. המסחר דוכא לחלוטין. בקישי־נוב התחיל להופיע עתון אנטישמי „רומניה הנוצרית" בעריכת הקוזיסט נגרו והכומר טשאקאן, שבתכנו הזכיר בהרבה את ה„בסראבץ" בעריכת קרושבאן. נמצאה גם קבוצת עורכי־דין נוצרים בראשותו של ברינזה שדרשו „נומרוס בסאראביקוס" כלפי עורכי־הדין היהודים בקישינוב.

מצב של אי־בטחון השתרר בכל הפינות של חיי היהודים בקישינוב וגם לאחר נפילתה של ממשלת גוגא לא הוחזרו החיים לתיקונם. ב־24 בפברואר 1938 נתקבלה קונסטיטוציה חדשה בה אושר משטר טוטליטארי במדינה. התחיל תהליך של חיסול שרידי המשטר הדמוקרטי, צמצום האפשרויות של פעולות המפלגות הפוליטיות וקיומן. ביזמת המלך קרול הוקמה „החזית הלאומית" וסמכויות דיקטטוריות נמסרו בידי המלך. כראש הממשלה נתמנה מירון קריסטיא, ראש הכנסיה הרומנית, אנטישמי מובהק, ובהצהירו על מצע ממשלתו הודיע שימשיך בתהליך של הרחקת כל הזרים מהאומה, וכי ידאג להגדיל את ההגירה היהודית מרומניה. בלי רעש המשיך קריסטיה בקו פעולתו כלפי היהודים כפי שנקבע ע"י ממשלת גוגא־קוזא.

באותם הימים קרו מאורעות שהיה נדמה כאילו בהתפתחותם תהיה רווחה ליהודים. פרץ סכסוך חריף בין קודריאנו והמלך קרול והדבר הגיע לידי כך שאנשי קודריאנו רצחו את ראש הממשלה החדש קלינסקו כאות

אזהרה למלך, אבל המלך לא נרתע וכתגובה לכך הוציא להורג את קודריאנו ומאות מתומכיו. למען יראו ויראון הוציא פקודה שגופותיהם של ההרוגים יהיו תלויות יומיים במרכזי הערים והעיירות. באותם הימים כשבחוצות קישינוב היו מונחים ראשי הקוזיסטים וקודריאנו כפגרי כלבים, היו יהודים שחשבו כי הנה תמו הרשעים מן הארץ והרדיפות על היהודים תיפסקנה. אבל היה זה חשבון מוטעה, כי שליטי המדינה הוכיחו ששנאת ישראל היא מחוץ לכל חשבון מפלגתי־פוליטי. באוגוסט 1938 כשנתקבל חוק המיעוטים הלאומיים בו היו כלולות הקלות שונות צויין במפורש, שאין החוק הזה חל על יהודים. לעומת זה החלו בהגשמת חוק לבדיקת הנתינות של היהודים שנתקבל עוד בימי ממשלת גוגא־קוזא ב־22 בינואר 1938. חוק זה המיט צרה גדולה על רוב היהודים, בעיקר בנפות הנספחות כגון: בסרביה, בוקובינה וטרנסילבניה. למעלה מ־200.000 יהודים היו נאלצים להוכיח את כשרות נתינותם, ומי שלא היה בידו להוכיח שהוא התישב בבסרביה לפני 7 במרץ 1918, עלול היה לקבל פקודה לעזוב את המקום תוך 3 חדשים, בהתאם לצו שנתקבל במיניסטריון המשפטים הרומני. יהודי קישינוב כאחיהם במקומות אחרים התחילו לטפל יומם ולילה בחיפוש תעודות להוכחת כשרותם. במשך חדשים רבים שכחו יהודי קישינוב את פרנסתם ודאגותיהם והיו נאלצים להבטיח את כשרותם, כי אחרת היתה תלויה על צוארם גזירת גירוש. במקרים רבים הוצאו אנשים ממקומות עבודה, מהנדסים ובעלי מקצוע אחרים פוטרו, בוטלו הרשיונות למכור משקאות וטבק. בחודש נובמבר 1938 מחקה התאחדות הסוחרים בעיר מתוך רשימתה את כל אלה שאיבדו את נתינותם. כזה היה גם מצבם של עורכי־הדין ואנשי המקצועות החפשיים. ביוני 1939 הטילו מסים כבדים על מחוסרי הנתינות וסבלם גבר והלך.

בשנת 1938 התחילו לחסל באופן יותר שיטתי כל פעולה וכל מוסד יהודי. נגזר על כל לימוד באידיש, נסגרה העתונות בעברית ובאידיש. גם המפלגות היהודיות חוסלו, פוזרה כל נציגות יהודית ונותק הקשר עם שאר הנפות ברומניה. בימי חרום אלה — בחורף שנת 1938 — התאספו בדירתו של הרב י. ל. צירלסון עסקני מפלגות ומוסדות לטכס עצה. לאחר דיון סוכם לבחור בועדת ארבעה — הרב י. ל. צירלסון, שלמה ברליאנד, קרל שטיינברג ויצחק קורן — שמתפקידה היה להגיש עזרה משפטית למטפלים בבדיקת הנתינות ולאלה שנפסלה נתינותם, וכן לבוא בדברים עם ב"כ היהודים בשאר הנפות לשם תיאום הפעולה לעזרת האוכלוסיה היהודית. נעשו אי־אילו צעדים להקלת המצוקה, אבל המתיחות הפוליטית

ודאגת היהודים לא פגו. הממשלה בבוקרשט לא הניחה מידה את הנשק האנטישמי. משטר היטלריסטי חדר בכל ויהודי רומניה חיו חיי פחד ואיומים. גם עם פרוץ מלחמת העולם השניה לא שונה הקו הזה. במצב רוח כזה נמצאו יהודי רומניה, וביניהם רבבות יהודי קישינוב, ביוני 1940, כאשר צבאות רוסיה המועצתית עברו את הדניסטר ונכנסו לקישינוב, השלטונות הסוביטיים נתנו ארכה לנתיני בסרביה לשוב למקומותיהם. יהודי קישינוב שהיו פזורים בפינות שונות בערי רומניה שהתקרבה לגוש ההיטלראי, חשו שעכשיו השעה לחזור לבתיהם. אלפים רבים חזרו וקישינוב קלטה במשך מספר שבועות רבבות יהודים, מהם שבאו מרומניה ומהם שעברו מעיירות קטנות בסביבה.

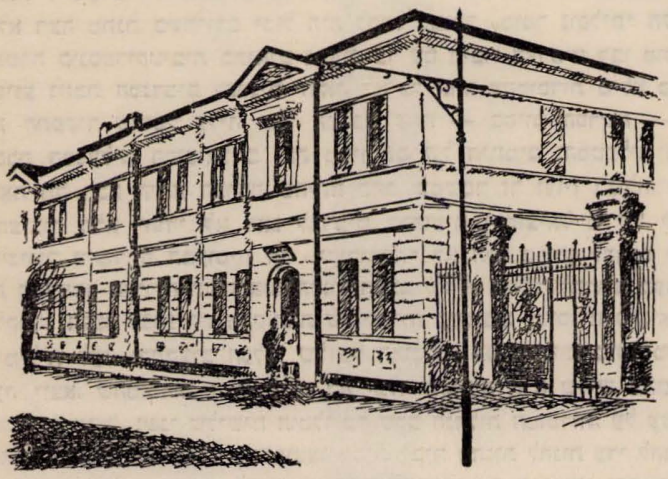
מוסדות סוציאליים

כל המנסה להציב את הדמות החברתית והווי חיי הציבור של יהודי קישינוב, עליו להזכיר מספר גדול של מוסדות סוציאליים, שהוקמו ברוב המקרים ביזמת עסקנים נלהבים, אשר היו תמיד נכונים לעזור לאחים במצוקה. מפעלים אלה מילאו תפקיד רב־ערך בימים שהעוני והמחסור גדלו בעיר וחדרו למשכנותיהם של רבים. רשת המוסדות האלה היתה מסונפת מאד: עזרה חמרית לעני מחוסר כל, מטבח זול למחוסרי אמצעים, דאגה ליתומים ויתומות, מושבי־זקנים, עזרה רפואית, לימוד־מקצוע, ומי שלא רצה מתנת בשר־ודם יכול היה לקבל במוסד „סומך נופלים" הלוואה למטרה קונסטרוקטיבית בתנאים נוחים. כך עם ריבוי הצרכים רבו מוסדות הסיוע ויזמת המנדבים השונים. ודאי, לא כל אחד מהמוסדות מילא כרצוי את התפקיד שהוטל עליו, אבל המסכם עתה — בסיום הפרשה — את מסכת המפעלים הסוציאליים ואת מסירותם של היוזמים והמטפלים בהם, רואה מה רבה היתה הברכה שהיתה בהם, במשטר זר ועוין בגולה, שעה שהציבור הלא יהודי לא דאג לצרכים הדחופים והסוציאליים של יהודי קישינוב והקהילה המקומית או „הקורובקה" לא היה בכוחן להרים לבדן את המעמסה הגדולה והאחראית הזאת. המצב של אז אפשר להדגים בעובדה דלקמן: בשנת 1935 היו ההקצבות של קהילת קישינוב למוסדות סוציאליים 3 מיליון לעי, והתקציב הכללי של כל המוסדות הסוציאליים כ־10 מיליון לעי. יוצא, שהמוסדות המאורגנים לא יכלו להבטיח אלא שליש מהוצאות המוסדות הנ"ל, ושני שלישים הוטלו על שכם הנהלות המוסדות, על עשרות ומאות עסקנים ועסקניות שהתרוצצו מבית לבית מחנות לחנות כדי להבטיח את קיומם של המוסדות. לא תמיד ידעו להעריך את מסירותו והתמסרותו

של עסקן זה או עסקנית זו, שחיו בכל רמ"ח איבריהם את דאגת המוסד, והעמידוהו מעל לדאגותיהם וטרדותיהם הפרטיות. לא מעטים היו "משוגעים" כאלה בקרב יהודי קישינוב שהתמסרו לעבודה הסוציאלית. הם מילאו גם תפקיד רב בימים בהם באו אלפים פליטים מאוקראינה וכן סייעו לנפגעים בשנות הבצורת בבסרביה, בשנים 1925-1926, 1928 ובשנת 1935, כאשר עסקני קישינוב הקימו ועד מרכזי להגשת עזרה לרעבים.

בית החולים היהודי

מוסד זה ראוי שיסופר עליו במיוחד: לפני כ-130 שנה, סמוך לשנות העשרים למאה הקודמת, הונח היסוד לבית-החולים היהודי, ששוכן בבנין לא נוח ולא מרווח, כמעט בקצה העיר, ברח' ניקולאיבסקי. בית-החולים לא קיבל שום סיוע ממועצת העיר, והחזקתו כולה היתה מתרומות שנאספו בקרב האוכלוסיה היהודית. חלק ניכר של ההכנסות באו מהסכומים הצנועים שנשי ישראל בקישינוב היו משלשלות בקופסאות לפני הדלקת הנרות. תקופה ממושכת עברה עד שהובטח התקציב — ואף הוא לא היה יציב — של המוסד החיוני הזה. בשנים הראשונות לקיומו לא הראתה האוכלוסיה היהודית רצון להשתמש בשרותו והיו זמנים שאף חולה אחד לא נמצא שם.

בית-החולים היהודי

בלשון של בדיחה היו מספרים על מקרה שקרה בימים ההם: [4]) בשנת 1828 הודיע אחד הבויארים על רצונו לבקר בבית־החולים שלא היה בו אף חולה אחד, החדרים היו פנויים וכל המנגנון התבטל. מנהל בית־החולים היה במבוכה עד שהמציא „המצאה", חיש מהר רץ לשוק הישן, אסף מספר ניכר של עניים והציע להם „למלא" תפקיד של חולים. לא עברו שעות ספורות וברוב המיטות בבית־החולים שכבו „חולים", שהבריאו מיד עם צאתו של האורח וקיבלו שכר בעד טרחתם, כל אחד 75 פרוטות. אבל אין מקרה מבדח זה בא ללמד על היקף עבודתו של המוסד גם בתקופה הראשונה. מסתבר שבית־החולים היהודי מילא תפקיד חיוני בכל שנות קיומו, ולא מעטים מחוץ לעיר מצאו מקום בו בימי חלים.

בשנת 1826 פנתה הנהלת בית־החולים למועצת העיר בבקשה לסייע בהחלפת הבנין או בשיפורו, כי בנינו לא התאים לתפקידו, על אף המלצתם של רופאי העיריה נדחתה הבקשה. עובדה זו פורסמה בקובץ היובל שהופיע בקשר לחגיגת 100 שנה מיום סיפוח בסרביה לרוסיה (1812־1912). חוסר כל עזרה מצד מוסדות העיר הטילה אחריות רבה על הנהלת בית־החולים, שעשתה מאמצים רבים להבטיח את קיומו. בשנות ה־40 למאה הקודמת עמדו בראש המוסד העסקנים: מאיר הירש קוגן, שאול גלבינר, מניה שורצמן, לייב קופרינדה, זלמן דוד איסר׳ס ודוד בר האדום. הנהלה זו התמסרה לא רק לריכוז אמצעים, כי גם לפעולות הסברה בקרב היהודים על חשיבות המוסד.

גם בשנת 1844, בעת שהונהגה „הקורובקה" בקרב יהודי קישינוב וחלק ניכר מהכנסותיה היה מיועד להחזקת בית־החולים, לא בא שיפור רציני במצבו. הממונים על חלוקת כספי ה„קורובקה" לא התחשבו במידה מספקת בצרכי המוסד. רק בשנות ה־70 חלה הטבה ניכרת. בית־החולים הוכר אז ע״י מועצת העיר כמוסד עצמאי. דבר שהתבטא בהקלות שונות. המועצה בחרה גם בהנהלה חדשה לפקח ולנהל את בית־החולים, שחבריה היו מטובי העסקנים ובעלי־הבתים באותו זמן, ביניהם: אברהם גרינברג, א. ד. דנין, ד״ר גרוסמן, אברהם בלנק ואחרים. כרופא ראשי נבחר ד״ר ו. ל. ברנשטיין, רופא בעל השכלה רחבה ומומחה במקצועו. בזמן כהונתה של ההנהלה הזאת הוכנסו שיפורים ניכרים בהנהלת בית־החולים. בשנות ה־60 למאה הקודמת נפתח גם מושב־זקנים על־יד בית־החולים.

מפנה חשוב בהתפתחות בית־החולים חל בלי ספק בכניסתו של

---

[4]) א. ליאון, פרק ז׳, עמוד 17.

ד"ר מ. ב. סלוצקי למוסד באוקטובר 877", אשר לאחר שנים אחדות נתמנה כרופא הראשי בו. ד"ר סלוצקי שרת במוסד למעלה מ־50 שנה. הוא ראה כמטרת חייו להרים את קרנו של בית־החולים, לבנות בנינים חדשים ולהכניס מכונות מתאימות, להזמין מומחים, להרחיב את הטפול באמבול־טוריה של בית־החולים, ואת מבוקשו השיג במאמץ ומאבק בלתי־פוסק. בשנת 1897 נבנו שלושה בנינים גדולים חדשים. הרחבת בית־החולים היתה למאורע בחיי העיר ובחיי הקהילה היהודית. הנהלת בית־החולים אז שהשקיעה הרבה מרץ והשיגה רבות היתה מורכבת מהחברים: יושב־ראש מ. א. בלומנפלד (בן הרב מטעם בלומנפלד), ג. נ. קוגן, ש. י. ליפשיץ, ד"ר ש. מוצ'ניק, י. פ. ריידל, ומ. ל. פוקלמן. בשנת 1900 מת בלומנפלד ובמקומו נבחר ש. י. ליפשיץ.

בשנת 1935 היו במוסד: 200 מיטות לחולים ו־60 מיטות במושב־זקנים שעל־ידו. באותה השנה שכבו בו 2756 חולים. לאמבולטוריה פנו 14446. 75% מכל החולים נתקבלו בלי כל תשלום. התקציב לשנת 1935 היה 3.600.000 לעי. הקהילה השתתפה ב־1.110.000 לעי והיתר צריך היה לבוא מתרומות פרטיות ואוסף כספים ע"י הנהלת המוסד. קשה לשער באילו קשיים היה נתון מוסד זה, שלכאורה הכל העריכוהו, אבל לא הכל הבינו מה רב הוא הסבל והדאגה של הנהלתו כדי שהחולה, הפצוע, היולדת, הזקן התשוש, יקבלו את טיפולם הדרוש על אף המחסור באמצעים כספיים.

במצבים הקשים ביותר החזיק בית־החולים מעמד, תמיד נמצא לו גואל ולא דעך אף לרגע שביב העזרה לחולה ולנפגע. למעלה ממאה שנים היה קיים המוסד עד שעלה הכורת על קהילת קישינוב כולה.

ימי התפוררות וחורבן

אַיָּם עֲתָה? אֵי סוּפַת־לַיִל נוֹשְׂאָה אֶת
אֲפָרָם, פֶּזֶר בְּקֶר נָכָר וְזָעַם
וּבְחוֹל שָׁדוֹת דָּמָם עוֹד יָפַעַם.

„בסרביה", יעקב פיכמן

בחדשים אוקטובר־נובמבר 1939, לאחר התפוררותה של יהדות פולין שנכבשה ע"י קלגסי היטלר, עלה בגורלן של מספר קהילות ברומניה (קישינוב אז אף היא בתחומי מדינה זו), למלא תפקיד רב בתוך יהדות אירופה המזרחית. טבעי היה הדבר, שבנפול המצודה הרוחנית והכלכלית של יהדות פולין, ימלא את מקומה הקיבוץ היהודי ברומניה, אשר מנה קרוב למיליון נפש. וקישינוב היהודית נטלה חלק רב באחריות למילוי תפקידים אלה.

הגורל סיכל את התכניות. עוד בחודש פברואר 1940, לאחר שמולוטוב הדגיש בנאומו, כי רוסיה הסוביטית לא ויתרה מעולם על בסרביה וכי חבל זה צריך לשוב לרוסיה, נטרפו כל ההכנות לקראת התפקידים האחראים, אשר יהודי קישינוב התכוננו לקראתם. המפנה שעמד לחול בחיי הקהילה השתקף מיד במתח החיים הציבוריים והחלה ההתפוררות במעמדם הכלכלי של יהודי קישינוב. לא הכל האמינו אז, שהחזרתה של בסרביה לברית־המועצות הוא דבר שבודאות. על כל פנים לא חשבו רבים מבין עסקני הציבור כי תמורה זו קרובה לבוא, והמשיכו לפעול בדברים השוטפים.

אדישות זו מצד המוני היהודים והעסקנים, מקורה היה בשמועות שנתאמתו, כי רומניה עומדת להצטרף לחזית הגרמנית ובין כך וכך יושמדו היהודים, לפיכך אין טעם להימלט לבוקרשט או לעיר אחרת. וכך, בלתי „מוכנים", הועברו יהודי קישינוב מהמשטר הרומני למשטר סוביטי.

ב־28 ביוני 1940 נכנס הצבא האדום לקישינוב. מיד לאחר הסיפוח נהרו לקישינוב מערי רומניה אלפים מיוצאי בסרביה, שרצו להימלט מהסכנה הנאצית אשר גברה ברחבי רומניה. זרם הפליטים גרם לצפיפות ולדחקות גדולה בעיר. כניסת הצבא הסוביטי גרם להרגשה, כי הנה נמלטו מן הסכנה ההיטלראית.

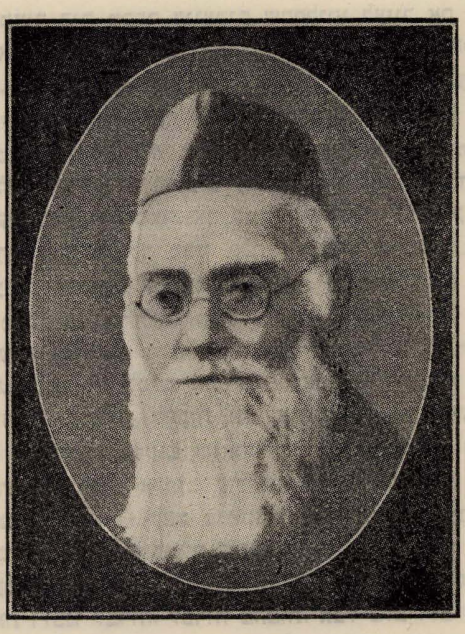
שריפת גוף ושריפת נפש. החיים ניתנו לעת־עתה במתנה, אולם על

הנפש היהודית נגזרה גזירת כליה. חיי הציבור, המפלגות, המוסדות, הקהילה, ההסתדרות הציונית המסועפת , — הכל כאילו נעלם בין לילה. הפעולה הציונית שותקה, אבל רוב הציונים לא נטשו את אמונתם וחיכו ליום של גאולת הנפש. הנוער הציוני לא פסק מלחפש מגע וקשר עם המחנה מעבר לגבולות וכל שביב אור עודד להמשך התנועה. החינוך הבריא שקיבל הנוער הציוני, ובעיקר הנוער של ציונות העבודה, לא הכזיב בימים ההם. השלטון הסובייטי לא נקט פעולה נגד הציונות ופעיליה לשעבר. רק ב־13 לחודש יוני 1941, כשקרבה סכנת הפלישה של הנאצים והרומנים לבסרביה, החליט השלטון להגלות מקישינוב כמה אלפים משפחות, וביניהם גם חלק ניכר ציונים. העברת המשפחות האלה גרמה להפרדה בין בני המשפחה וברוב המקרים להפרדה לצמיתות, כי חייהם של רבים מהם נצמתו בגולה.

עוד בראשית ההתקפה של הנאצים ב־22 ביוני 1941 הופצצה קישינוב כמעט יום יום. באכזריות רבה היו קלגסי הרומנים מפציצים את האזורים היהודיים בקישינוב והפילו מאות חללים. אז נהרג הרב י. ל. צירלסון, בדירתו ברחוב חרוזינו, ע"י פצצה שריסקה את כל גופו. אברי הגוף פוזרו בכל חלקי החצר. עדי ראיה מספרים על היגון הגדול שירד על כל האוכלוסיה היהודית כשנודע שראשו של הרב נתרסק כולו ולא נמצא ולקבורה הובילו את חלקי הגוף בלי ראשו.

הרב י. ל. צירלסון ז"ל נבחר לכסא הרבנות בקישינוב בשנת 1910 וכיהן במשרה זו קרוב ל־36 שנים. גם בשנים שהיה פעיל מאוד ב„אגודת ישראל", והקים נגדו חלק ניכר של האוכלוסיה היהודית בקישינוב, היו מתנגדיו מכבדים אותו וידעו את כוחו הרב במדע ותורה. הוא חיבר ספרים רבים בתורה ודעת: שו"ת עצי הלבנון, גבול יהודה, הגיון לב, לב יהודה. כל ימיו הגן על כבוד ישראל ונלחם באומץ לב נגד הצוררים הקוזיסטיים. זכורים דבריו האמיצים בסינאט הרומני בכ' כסלו תרפ"ז, שעבורם זכה להתנפלות פרועה מצד כמרים אנטישמיים וכתגובה לכך הסתלק מחברותו בסינאט. הוא היה הראשון שהשמיע בפני נציגי רומניה הגדולה, כי הם יגרמו להתפוררותה של המדינה, אם לא יעקרו מן השורש את הנגע האנטישמי.

בשנים האחרונות לחייו חלה תזוזה ניכרת ביחסו של הרב צירלסון למפעל הבנין בא"י, ועל אף היותו ראש „אגודת ישראל" בבסרביה, ניסה לשנות לחיוב את עמדתו כלפי הציונות. לא אשכח את הפרידה ממנו לפני עלותי לארץ ישראל במאי 1940. ישבנו בחדר העיון של הרב, חדר לא גדול, מלא ספרים. בפינה שולחן כתיבה גבה־רגלים, שלידו היה עומד שעות

הרב י. ל. צירלסון

רבות בכל יום וכותב. השיחה נסבה בעיקר על ארץ־ישראל והתנועה הציונית, הרב שבע־השנים העלה פרק זכרונות מאותה תקופה שהיה פועל בציונות, הוציא מארון הספרים חוברות אחדות וברטט דפדף בהן, כדי למצוא את המאמרים שהוא כתב פעם על הציונות, כאילו רצה להוכיח שעדיין לא נפסק החוט. כעבור שנה העביר אלי, באמצעות אבי, שהיה עוד אז בקישינוב, את בקשתו הנמרצת שנחיש את עלייתו לארץ. הוא ביקש רשיון עליה. ובאותם הימים שקיבלתי את המכתב הזה הגיעתני הידיעה שהרב נהרג בהפצצה.

בימי הפצצות קישינוב, שנמשכו קרוב לשלושה שבועות, נהרגו כאלפים יהודים. עדי ראיה ספרו את זוועות הימים ההם. חלק מיהודי העיר עבר לנקודות הסמוכות לקישינוב, אבל ברור היה לכל שאין תקוה להינצל. והנה באה ההחלטה הגואלת של השלטון הסוביטי להעביר את אוכלוסי קישינוב הרוצים בכך, לחלקים המרוחקים של רוסיה, כדי להצילם מידי

האויב. מעט מזער היה מספר הנוצרים שהחליטו לעזוב את קישינוב, אבל קרוב ל־30 אלף יהודים, כשני שלישים מהאוכלוסיה היהודית, הצטרפו לנדידה הזאת. כל הדרכים שהובילו אל מעבר לעיר נמלאו עגלות, מכוניות ואלפים הולכי רגל, שעזבו את כל רכושם והצטרפו לצבא האדום הנסוג מעבר לדניסטר. שיירות אלו, שארכן הגיע לעשרות קילומטרים, שימשו מטרה נוחה לאוירוני האויב ואלפים קרבנות היו מפוזרים בדרך זו, בשדה, על ההר או על גדות הדניסטר. אך במידה שחלק מיהודי קישינוב נשארו בחיים, הרי היו אלה בעיקר מבין אלה שהצליחו להימלט בנדידה הזאת.

עם יציאת היהודים הציתו השלטונות הסובייטים את רוב המוסדות בעיר וחלק מהבתים הגדולים, האש בערה שלושה ימים, 13־15 ביולי, בתבערה זו עלה באש גם חלק ניכר מבתי מגוריהם של יהודי קישינוב הנעזבים, ומשהביטו הנמלטים אחורנית ראו את התמונה המסמלת את גורלה של יהדות הגולה: להבות אש אוכלת, חורבן במשכנות ישראל, והמון גולים, הנמלטים ממקום שנאחזו בו מאות בשנים, כשבידם צרור קטן ומקל נדודים לעבור אלפים קילומטרים. תשוקה אחת כבירה ותקוה אחת היתה אז בלבותיהם: קצת מנוחה, ופינה להימלט מפני חרב האויב. עולה חדש שעבר בדרך היסורים הזאת ספר: „לא דיברנו אז ביניינו על עתידנו, כי עמדה לפנינו שאלה אחת ויחידה להימלט מקלגסי היטלר. רצון החיים דחף את רובנו לברוח, לברוח מהמות, אבל בלב רוב הנודדים פעמה התשוקה להגיע לחוף מבטחים. מתחת לסף ההכרה עודדה תקוה זו את רבבות הנודדים בדרך הסבל שלהם. חלמנו שהדרך הארוכה מגדות הדניאפר והוולגה תוביל אותנו לבסוף לגדות הירדן והכנרת. רק מעטים, מעטים מאוד, זכו שחלומם הנכסף יתמלא".

כך נסתיימה המערכה הראשונה של חורבן יהודי קישינוב. המערכה השניה והסופית היתה עם הקמת הגיטו.

הגיטו והגירוש

גם לאחר עזיבתם של רבבות, עוד נשארו, בשל סיבות שונות, כ־15.000 יהודים בעיר. על ימיה האחרונים של שארית קהילת קישינוב הדוויה שמענו מפי פליטים שהצליחו להינצל ולהגיע לארץ, ביניהם הח׳ ד. צ׳רניבסקי, אשר היה פעיל שם בחיי הציבור, וכן קראנו בספר השחור שהופיע בבוקרסט.

באותה תקופה שלט ברומניה יאן אנטונסקו, שהיה ככלי שרת בידי

ההיטלראים שחדרו לרומניה. אנטונסקו החליט להשמיד ולמגר את יהודי בסרביה ובוקובינה ובחלקה הגדול ביצע את מזימתו.

ב־8 ביולי 1941, תשעה ימים לפני כניסתם של הרומנים לקישינוב, נאם אנטונסקו בפני מועצת המיניסטרים בבוקרסט והדגיש שעכשיו הגיעה ההזדמנות להיפטר מהאוכלוסיה היהודית. וכה אמר: „אני מסתכן לא להיות מובן ע"י השמרנים, שאין להם מקום בקרבנו, אני בעד יציאה כפויה של כל יהודי בסרביה ובוקובינה שיש לזרוק אותם מעבר לגבולות... לא איכפת לי אם ההיסטוריה תרשום אותנו כפראים. האימפריה הרומאית עשתה כמה מעשים שלפי המושגים של היום הם נחשבים כמעשי פראים אבל בכל זאת היא ביצעה את המפעל המדינה הגדול ביותר. אין בהיסטוריה שלנו רגע מתאים יותר לכך. „אם יהיה צורך יש לפתוח ביריות במקלעים".

בציוד „רוחני" זה התקדם הצבא הרומני־היטלראי לכבוש את בסרביה.

למחרת כניסת ההיטלראים והרומנים לקישינוב, ב־17 ביולי 1941, התהלכו חיילים מבית לבית, בעיקר ברחובות פודולסקאיה וליאובסקאיה, וגרשו את כל הגברים מן הבתים אל משכן הגיסטאפו ברחוב סאדובאיה, בבנין הגימנסיה השלישית לשעבר. רוכזו שם כ־600 איש, כל השבוע עבדו עבודת פרך, רתמו אותם לעגלות להביא מים מן הפרבר בוּיוקאן. הנח־שלים ונחלשים במשך השבוע נורו במקום ולגיטו חזרו רק 26 איש. בין החוזרים היה גם מזכיר הקהק"ל בקישינוב, איסר רבינוביץ. בעשרת הימים הראשונים, עד 27 ביולי 1941, הופקרה האוכלוסיה היהודית לחיות טורפות בצורת אדם, שהיו בוזזים, הורגים, מענים ומאנסים. דם יהודי נשפך כמים, מתים התגוללו בראש חוצות והיהודים נאלצו לקבר במו ידיהם את מתיהם בחצר או ברחוב, מספר הקרבנות הגיע לאלפים.

ב־27 ביולי 1941, הוקם הגיטו באופן רשמי. חיילים בלוית שוטרים גרשו את היהודים לתוך החלק התחתון של העיר, מעבר לרחוב חארלאמ־פּיאֶבסקאַיאַ. רוכזו כאן 10.000 יהודים.

המסתכל במפת גיטו קישינוב יראה שאחריתה של קישינוב היהודית היתה באותו מקום בערך, ששימש בשנים 1770־1790 כמקום צמיחתה הראשון של הקהילה הזאת. במרוצת השנים התפשטו יהודי קישינוב בכל רחבי העיר ויזמתם ויכלתם הגיעו לכל פינות החמד של הכרך. בימים מעטים נהדפו יהודי קישינוב ל„עמדות הראשונות" לגדות הנחל ביק,

---

[1]) הספר השחור (ברומנית) מ. קרפ, חלק ג', בוקרסט 1947, עמוד 92.

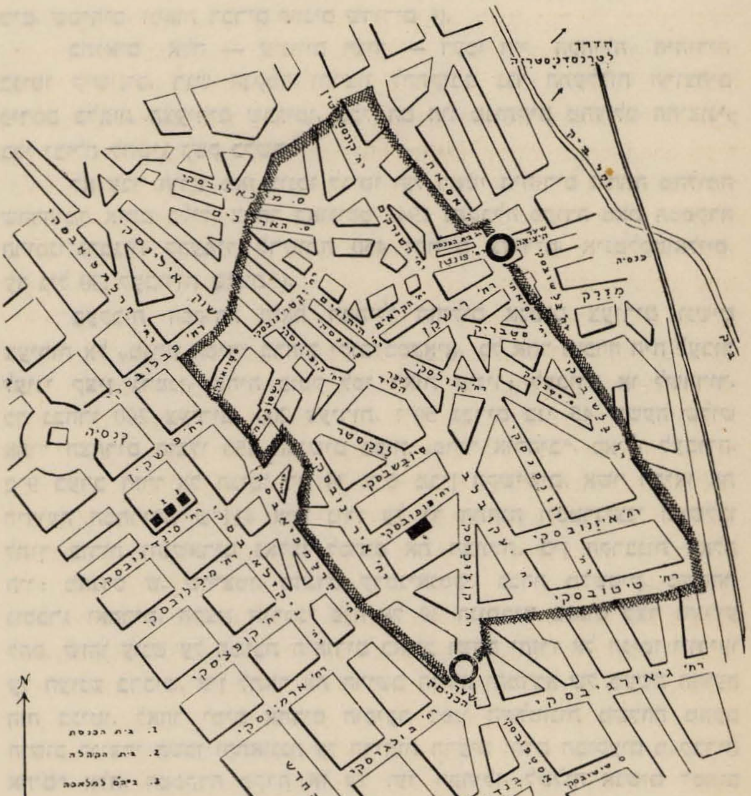
לשכונות העוני והסבל, ונכלאו בגיטו. אבל שלושה חדשים (מסוף חודש יולי עד סוף חודש אוקטובר 1941) עונו בגיטו, חלק ניכר מהם הושמד, ואחרי־כן גורשו כולם לחבל ההשמדה, לטרנסדניסטריה.

מכל חלקי העיר נגררו יהודים, זקנים, נשים וטף אל הגיטו וצרו־רותיהם על שכמם. אף־על־פי שהשטח היה גדול למדי היתה הצפיפות איומה, מפני שרוב הבתים היו הרוסים ועל כל חדר נלחמו רבים, לסוף השתכנו עשרות אנשים בחדר אחד. התנאים הסניטריים היו איומים. חלק עיר זה היה בשנים כתיקונם חסר נוחיות אלמנטריות ולאחר ההרס בעיר הורע המצב והצפיפות היתה נוראה ללא לחם וללא מים. רק לאחר שהדיק־טטור הרומני בבוקרסט הודיע על החלטתו לגמול ליהודי קישינוב ולהש־אירם בחיים, ניתנה הרשות לכונן קהילה בגיטו, אשר תטפל בעניני האוכ־לוסיה היהודית. התארגן ועד הקהילה לשעבר שהיה מורכב ששים איש בערך. בגיטו היה מספר ניכר של רופאים, עורכי דין, מהנדסים, מורים ומספר רב של פעילי התנועה הציונית ועסקני ציבור. ביניהם: ליב בלצן, איסר רבינוביץ, יהודית גלר, שלמה גרינברג, א. נמירובסקי ורבים אחרים. בימים אלה נמצאו שם האלמנות של העסקנים הציונים ד"ר י. ברנשטיין כהן וג. מ. רויטמן. הפעילים הועברו עוד בחודש מאי למקומות שונים בתוך רוסיה. בין הגולים היו שלמה ברליאנד, יו"ר ההסתדרות הציונית, ז. רוזנטל, י. ויניצקי, צבי כהן, ליב אלכסנדרובסקי, ש. אורטנברג, י. ריטיך, המשורר ק. ברתיני, ואחרים. כן הוגלו באותו זמן עסקני הקהילה ומוסדות שונים, עתונאים ואחרים.

להנהלת הקהילה בגיטו נקבעה דירת הישיבה ברחוב פופובסקי. ממקום זה החלו לארגן את חיי האנשים האומללים. ראשית כל דאגו לקבלת קמח לאפית לחם ולאספקת מים. האמצעים: נדבות יחידים ועזבונות המתים, שמספרם עלה מיום ליום. לאחר זמן נתקבלה עזרה כספית מיהודי בוקרסט, אבל מאימת המלכות הופסקה התמיכה.

המחסור במים גרם סבל רב. בכל שטח הגיטו היו רק שתי בארות ליד הנחל ביק; וכשהיו היהודים באים לשם לשאוב מים היו מקבלים אותם החיילים במכות רצח. כל טיפת מים עלתה בדמים. המבואות אל העיר נחסמו בגדרי תיל ועל ידם משמרות מזוינים שלא נתנו ליהודים לצאת ולנוצרים להיכנס. התמותה גדלה מיום ליום. רבים מתו מרעב.

מיום ליום רבו התנפלויות החיילים על בתי היהודים, גזלו, שדדו עינו נשים. כל ביקור של חילים ובעיקר של קצינים בגיטו גרם שעות של זוועה ושוד. כשהיו הרוצחים מופיעים בשערי הגיטו ידעו שפורענות

מפת הגיטו בקישינוב

חדשה מתקרבת ויורדת על ראשי העדה הכלואה במספר הסימטאות. כעדות לשוד בגיטו תשמש העובדה, שבחיפוש אצל הקצין יאן פרסקיבסקי, מפקד הפלוגה 23 של המשטרה, מצאו תערוכה שלמה של דברי־ערך נוסף לרהיטים, שטיחים, ומאות דברים שונים שדודים [2].

בתנאים אלה — עינויים ושוד — דעכו חיי הקהילה היהודית בגיטו קישינוב. רגש הנקמה והרצון להתקומם נגד התעללות הרוצחים כירסם בלבות הצעירים שבגיטו, אבל הם היו מנותקים מהעולם החיצוני, בלי יכולת להשיג נשק כלשהו.

לא עבר חודש מאז כונסו לגיטו ועל ראשי היהודים ניחתה מהלומה שהדהימה אותם כליל. באחד באוגוסט 1941 נתקבלה פקודה מאת המפקדה הרומנו־גרמנית להעמיד לרשותה 450 יהודים צעירים, אינטלקטואליים, עד גיל 30, לעבודות שונות [3].

בעקבות הפקודה הזאת הבהילו החילים אנשים צעירים ונשים צעירות אל „מגרש הסיד" ברחוב יקובלבסקאַיאַ. כל אחד מוכרח היה לעבור לעיני קצין גרמני, שהיה פוסק לפי ראות עיניו: לעבודה או לשחרור. כך נבחרו 200 צעירים, 200 צעירות, ו־50 גברים בני 45. בשעה שלוש אחרי הצהרים הובלו 450 האנשים בכוון „פרור אורהיב", כאילו לעבודה. ב־9 בערב חזרו אל הגיטו רק 39 איש מבין הקשישים, אשר הביאו את הידיעה המחרידה ש־411 איש נורו על יד התחנה ויסטרניצני והושלכו לתוך בורות והנשארים נאלצו לסתום את הבורות. בין הקרבנות האלה היו: מהנדס ש. שורצמן, מהנדס קרסניאנסקי, גברת מלשטיין, משפחת גוסברג ואחרים. הקצין הגרמני פנה אל 39 הנותרים בנאום קצר והודיע להם, שזהו עונש על תמיכת היהודים באויב ושהם יחזרו אל הגיטו ויודיעו על העונש ברבים. אין לתאר את הרושם הנורא והמדכא של מעשה הזוועה הזה בגיטו. לאחר ימים אחדים הופיעה בפני השלטונות משלחת מטעם הישוב הנוצרי השכן והתאוננה על הריחות הרעים והדם הבוקעים מ„קברות אחים" אלה. המפקדה פקדה אז על ועד הקהילה לשלוח אנשים לסתום את הבורות. בגמר העבודה נשמעה בחלל השדה תפילת „קדיש" על קבר הנרצחים.

---

[2]) „הספר השחור" חלק 3, עמוד 80.

[3]) הדו"ח שהוגש ע"י ועדת החקירה על אי־הסדרים שבגיטו קישינוב, בהתאם לפקודת המרשל יאן אנטונסקו (בחודש דצמבר 1941) מאשר את כל פרטי הזוועה שצויינו למעלה, בו אנו מוצאים עוד פרטים על אכזריותו של הקצין הגרמני הזה.

הפצעים לא הגלידו, אבל גזירה על החיים שימשיכו בחייהם. הקהילה מארגנת בית־חולים בבנין ה„תלמוד תורה הישן", בית־מרקחת, בית־יתומים, מושב־זקנים ומטבח זול וארוחות חינם לנצרכים. השלטונות תובעים יום יום 600־1200 אנשים לעבודה. מכיון שהעבודה נעשית בחלק העליון של העיר (פינוי ההריסות) הולכים לעבודה ברצון: שם מקבלים פת לחם, מים ולעתים רחוקות פרוטות אחדות. ביום אחד נשלחו מאה אנשים לכפר ונדזורו לעבודה ומהם חזרו 20 פצועים קשה מן המכות האכזריות שהוכו בידי החילים הממונים עליהם. לאחר שבוע נתקבלה דרישה מאת המפקדה הצבאית לשלוח 550 איש לעבודות חוץ לסחוב אבנים לבנית תנורי סיד בכפר יאֶדיניץ במרחק קילומטרים אחדים מקישינוב. הפעם סירב ועד הקהילה למלא אחרי הפקודה, בהשיבו שמחוץ לעיר העובדים היהודים הם בסכנה. השלטונות הוציאו את כל חברי הקהילה לרחוב, העמידו אותם בשורות, לקחו כל חמישי מהם כבן תערובת, והודיעו, שאם עד שעה 12 בצהרים לא ימסרו למפקדה את מספר העובדים הדרוש, יירו בבני התערובת. מאות אנשים הודיעו על רצונם ללכת לעבודה זו, כדי להציל את חברי ועד הקהילה. התאספו 550 איש ונשלחו לגידיניץ. לאחר שבוע חזרו 220, מכיון שהעבודה הספיקה רק ל־330 איש. בקרבת יאֶדיניץ היו עוברות רכבות צבא וחילים היו יורדים מן הקרונות ומחבלים ביהודים העובדים. פעם העלילו החילים על העובדים היהודים, ששמו אבנים על פסי הרכבת לשם חבלה, והיכו בהם מכות רצח. רובם נפצעו ומהם כעשרים פצועים קשה, אשר הועברו לבית־החולים שבגיטו. לאחר ימים אחדים נתקבלה פקודה חמורה להחזיר תיכף ומיד את הפצועים למקום עבודתם לשם חקירה. כפי שהוברר אחר כך נערך „משפט" נגד כל 330 היהודים האלה והם נורו בחורשה על יד סטראשני.

בהתקרב הימים הנוראים של שנת תש"א הוגברה אכזריותם של המרצחים. ב„שמחת תורה", ב־4 באוקטובר 1941, יצאה הגזרה לחסל את גיטו קישינוב ולגרש את היהודים לטרנסדניסטריה. התחילו במשלוח טרנס־פורטים בני 1000 — 1500 איש בכביש אורהיב—רזינה. מספר קטן מאוד של עגלות הועמדו למטרה זו. רוב האנשים ערכו את דרכם ברגל בלוית משמרת מזוינת. ועד הקהילה נתן להולכים לחם כצידה לדרך. מעבר לגבול הגיטו התנפלו עליהם החילים, הכו אותם וגזלו מהם את אשר נשאר בידיהם. רובם נספו בדרכים המושלגים ורק מעטים הגיעו לעבר הדניסטר. בכל יום חמישי או ששי הרכיבו „טרנספורט" חדש. דרי רחוב אחד העומדים להיגרש ברחו לרחוב אחר, וכך נדדו יום יום מדירה לדירה, מתוך תקוה קלושה,

אפשר שהגרוש יופסק וינצלו. אבל הגרוש נמשך. ראשי ועד הקהילה סיכנו את חייהם למען הגשת עזרה. עו"ד א. שפירין, חבר ועד הקהילה, בלבוש של קצין מצא קשר לנסוע באוירון צבאי לבוקרסט להשתדל שיפסיקו את הגרוש.

באותם הימים נשלח שליח לגיטו בקישינוב, העו"ד הנוצרי מושט, מטעם הפדרציה של הקהילות בבוקרסט, כדי שינסה להציל את אשר ניתן להציל. גם מאמציו היו לשוא. ביום 30 באוקטובר 1941 הוא מטלגרף: „המשפט נפסד, כל הלקוחות נאשמו, יש לערער בבוקרסט" [4]. היה זה פסק־הדין האיום על גורלם של יהודי קישינוב. היהודים הכלואים עוד ניסו לפרוץ ממעגל המות, אבל לא הצליחו. בשבוע האחרון לחודש אוקטובר 1941 שלחו מאות טלגרמות אזעקה לקרובים ולמוסדות בלשון מסותרת ובקשו עזרה והצלה. הכלואים לא ידעו שכל מאמצם לא ישא פרי. לא יכלו להשלים כמעט עד הרגע האחרון עם גזר דינם. מתוכן המכתבים שנשלחו באותם הימים מקישינוב אפשר לראות, שעוד עמעם אצלם שביב תקוה שעל ידי דרישה נמרצת מצד אחים בבוקרסט תוגש להם איזה שהיא עזרה.

„בספר השחור" של מ. קרפ מובאים מספר טלגרמות־יאוש שנשלחו מקישינוב בימים האחרונים לפני החיסול. נביא שתים מהן:

1941. 10. 22 קישינוב — דחוף — צנזורה.

„אבא חולה מיואש... תשלחו דחוף את הרפואות !, לפי הכתובת : שברצברג־חלפין. תענו מיד." „אמא"

1941. 10. 22

„טלגרפו מיד אם 14 החולים הנמצאים בבית־החולים יקבלו את הרפואות. טלגרפו לפי הכתובת של הרופא פייגיל פינציבסקי. המצב הורע ביותר."

„מילה סוניה"

כל המאמצים היו לשוא. נגזרה הגזירה לרוקן את הגיטו. בבוקרסט הציעו לעו"ד שפירין להשאר שם, הואיל ואין סיכוי להציל את יושבי הגיטו, אך הוא סרב להישאר ולהינצל, ובחר ללכת בדרך היסורים של כל העדה.

הידיעה שאין כל סיכוי להפסיק את הגירוש הגדילה את היאוש. רבים אבדו עצמם לדעת ובלבד שלא להתענות בדרכים, בגשם ובקור, ללא אוכל ומים, נרדפים על ידי ז'נדרמים אכזריים ומנוולים. כ־9000 מהמגורשים הגיעו עד הככר בוגדנובקה על גדות הדניסטר וסמוך לבואם

---

[4]) „הספר השחור" חלק ג', עמוד 90.

נורו כולם על ידי האוקראינים ליד בנין ה„סובחוז" המקומי. באותו המקום ניספו גם רבים מיהודי אודיסה.

ב־31 באוקטובר 1941 עזב ה„טרנספורט" האחרון את קישינוב. הגיטו התרוקן, נשארו רק 50־60 איש, בעלי רשיונות מיוחדים של ה„גוברנמנט" כיהודים בעלי „זכויות מיוחדות" וחולים במחלות מדבקות, עשרות אחדות של יהודים הצליחו להתגנב מהגיטו ולהגיע לרומניה. אבל גם הבודדים האלה שהצליחו לברוח לבוקרסט לא ניצלו מהגרוש. בחורף של אותה שנה הלשינו על מספר פקידים שעסקו בהברחה ומצאו בידיהם את שמות היהודים הניצולים, כמאה נפש נאספו בבוקרסט ולאחר משפט החזירום לקישינוב, שם רוכזו באחת מחצרות הגיטו העזוב מאדם והחזיקום עד חודש מאי 1942 ואז גורשו לטרנסדניסטריה. בודדים הצליחו לחזור לבוקרסט, וכעבור שנה וחצי הגיעו לארץ.

ההשמדה בטרנסדניסטריה

אין לסיים את פרשת המרטירולוגיה של יהודי קישינוב מבלי להעלות את זכר תחנות הזוועה בהן עברו, יחד עם אחרים, אחרוני היהודים מקהילה זו, ספוגת יסורים ודם. בכור היסורים של תחנות אלה — טרנסדניסטריה ו„סטרומה" — עברה שארית הפליטה של יהודי קישינוב. לא נספר בזה על פרטי הגיהנום בטרנסדניסטריה ועל כל התלאה שמצאה את הגולים. נביא קטע מכתבי איש קישינוב שחי את כל הזוועה ובדרך נס ניצל הנמצא כעת בארץ ישראל: [5])

„אקמאצ'אטקא" — כזה היה שמו של מחנה המתים הנורא בטרנסדניסטריה. הוא נקרא על שמו של הכפר, שבשכנותו נמצא כפר אוקריני גדול באזור דומנובקה, במחוז גולטה על גדות הנהר בוג.

במרחק של שני ק"מ מהכפר בעמק השתרעו ארבע מכלאות ארוכות, בנויות מחומר ומכוסות בגגות סוף וקש. היו הללו מכלאות מיועדות לגידול אלפים חזירים בימי השלטון הסובייטי. מעל הגבעה התנשאו מספר צריפים ובניני־אבן מיועדים לחבר העובדים, שגרו במקום וטיפלו בחזירים.

באביב 1942 ציווה צורר היהודים מושל מחוז גולטא, מ. יאסיפאסקו, בהתאם להצעתו של קצין האזור דומנובקה, העו"ד בלונארו, על כל היהודים, שגורשו למחוז זה ושאין במצבם הפיזי להמשיך בעבודת הפרך שהומצאה עבורם בחקלאות ובסלילת כבישים, לרכז אותם במכלאות „אקמאצ'אטקא", כדי שלא יצטרכו להוסיף להם אוכל ושימותו מרעב וצמא.

ב־10 למאי 1942 (יום חג לרומנים) הוצאה הפקודה לפועל, ומכל קצוי המחוז

---

[5]) קובץ „חורבן יהודי בסרביה", תל־אביב 1944. עמודים 27־29.

אספו את כל החולים והחלשים וכל אלה שאין ביכלתם הפיזית לעבוד וביניהם הרבה זקנים נשים וטף שהוגלו לאותו מקום איום ונורא, שהוכתר בקרב האוכלוסיה היהודית בשם „דער טויטן־לאגער" — מחנה המתים. סביב למחנה הוקמה גדר תיל ותעלה עמוקה נחפרה סביבה ושוטרים אוקרינים הועמדו על המשמר להשגיח שלא ימלט איש, וכל הנמלט אחת דתו להיהרג.

במצב נואש כזה, ללא תנאים אנושיים, הוכנסו במכלאות אלה כמה אלפים נפשות. לא מזון ולא מים אפילו לשתיה בלבד נתנו מטעם הרשות. כל מי שעוד היה בידו קצת כסף, אבנים טובות או חפצים יקרי ערך, שעלה בידם להצילם עד כה ולהטמינם בקיפולי בגדיו, הוציאם כעת ומכר אותם במחיר מגוחך לשוטרים המשגיחים, כדי לקבל תמורתם פרוסת לחם, פרי או דבר מה להשיב את נפשם.

היהודים הנשארים ידעו את אשר קרה את אחיהם האומללים, אבל קצרה ידם להושיע, על אף רצונם הכביר. הנסיעה ממקום למקום היתה אסורה ליהודים וכל העובר דינו מות ובכל זאת, לאחרי הרבה השתדלויות עלה בידנו, חברי הקהילה מדומנובקה, שהורכבה עוד קודם לכן, לקבל רשיון ביולי 1942 לבקר את המחנה ולהביא להם עגלת מזונות. גם אנו הנשארים לא היתה הפת מצויה בסלינו — ובכל־זאת חסכנו מפינו והוספנו לזה את אשר חסכנו מיום צום, אחד לשבוע, שהטלנו על עצמנו כדי להמציא להם משהו. הידיעות שהגיעונו משם היו מחרידות ומזעזעות עד היסוד.

ספרו לנו שהם גוועים מרעב ומיתה איטית בעשרות ובמאות. ביום ראשון אחד, בימים הראשונים לחודש אוגוסט 1942, נפל בחלקי להוביל לשם אותה עגלה. נורא היה המחזה שנתגלה לפני עיני. במידה שהתקרבתי למחנה עוד ממרחקים, הגיעו לאזני קולות קריאה של התפעלות ושמחה. ראיתי והאנשים מתקהלים על־יד הגדר ומנופפים בידיהם. וכשהתקרבתי ?... נורא ואיום להביט בפני האנשים האלה. יחפים וערומים למחצה, רק כדי כסות לבושתם, ראיתי אותם, אנשים נשים וטף, בחורות צעירות, יבשות ודלות בשר כמקלות; מלוכלכים ומגודלי שער פרוע, הם זחלו על גחונם, נפוחי בטן ורבים מהם כירסמו את הדשא הדל שעל פני אדמת החצר. הבחנתי רק מספר נשים שישבו מן הצד ובשלו דבר מה ליד מדורה חלשה ודועכת. לא אוכל לתאר את השמחה למראה עגלת המזון.

בתאים נתקלתי באנשים, שלא יכלו לעמוד יותר על רגליהם מחמת חולשה ורק בעיניהם בערה עוד שלהבת הרצון לחיות. ביניהם היו כאלה שעברתי אתם את הדרך האיומה מקישינוב לטרנסדניסטריה והכרתים כאנשים בריאים וחסונים. הפעם בקושי נטלו לידם את המנה העלובה, לחם העוני והדוי הזה."

„סטרומה" במצולות ים

ושעה שהתחוללה הטרגדיה בטרנסדניסטריה והיד הפושעת הרומנו־היטלראית השיגה כל יהודי מבסרביה ובוקובינה והשליכתהו לגיהנום מעבר לדניסטר — בחורף שנת 1942 — בחפוש איזה שהוא שביל הצלה, הופיע פתרון חלקי — „סטרומה", כלי שיט רעוע, ששמש ספינת־בהמות. קיבולה 180 טון. בספינה זו הצטופפו 769 יהודים, ששאפו להינצל מהרדיפות ומהגזירה להישלח לטרנסדניסטריה. ולהגיע לארץ־ישראל. ביניהם מספר

המצבה שהוקמה לזכר קרבנות האניה „סטרומה"

ניכר של יהודי קישינוב ומקומות שונים בבסרביה שנשארו ברומניה. אבל גורלם היה גורל מר ותחת להגיע לחוף המבטחים הגיעו למצולות ים. היד הפושעת של השלטון הבריטי בתקופה ההיא, לא הראתה סימן של הומניטריות למצבם המיואש של 769 היהודים, ולא נתנה להם לרדת אל החוף ובדרך חזרה הופצצה האוניה וכל נוסעיה טבעו בלב ים. היחידי שניצל היה דוד סטוליאר מקישינוב, אז כבן 20, ודומה שהגורל זימן לו אחריות רבה להיות היחידי שיוכל להנציח ולספר על סבלם של מעפילי „סטרומה" שהעפילו ולא הצליחו להגיע למחוז חפצם [6]), נביא כאן את דבריו כפי שפורסמו ב„מגילת סטרומה" על השעות האחרונות של חיי המעפילים ב„סטרומה" לפני שנטבעה:

„היה זה ביום א' 22 בפברואר 1942 (ה' באדר). לאחר שביעות של צפיה, של יאוש ושל זיקי תקוה, שנראו בשמינו האפלים, הגיעו אלינו ביום זה שני מברקים שרוממו את רוחנו: האחד מידידים ומכרים בארץ־ישראל, שעודדו אותנו לא להתיאש (אין לתאר במילים, מה כוחה של קריאה כזאת במצב כמצבנו!) והאחד — מהרב סטפן וייז בניו־יורק, שבו נאמר, כי יש 2000 סרטיפיקטים ומהם יתנו גם לנו, לעלות לארץ. היה זה יום של אושר ושל שמחה שאין בכוחי לתארו. כל אחד ראה במו עיניו את קץ היסורים שלנו מתקרב יותר ויותר. ומי זה לא רקם ביום זה ובלילה שלאחריו את חלומותיו ואת תכניותיו על חייו בארץ!

למחרת הבוקר, התקרבה אלינו ספינת גרר. התעוררו אמנם חששות, אולם קוינו שזה לטובתנו. שוב שעות של צפיה בין יאוש ותקוה. בשעה אחת אחה"צ הגיעו שוטרים בסירה שרצו להתיר את „סטרומה". אמרו לנו, כי רוצים להוציא אותנו למקום סמוך, לשם פעולת חיטוי. כאשר הפליט אחד השוטרים האלה: „יחזירו אותכם לים השחור, לבורגוס שבבולגריה או לקונסטנצה", אחזה רעדה את כל המעפילים. נדהמנו לרגע, כי טרם יכולנו לעכל את הבשורה האיומה הזאת אחרי יום ולילה של תקוה. ההתלחשות בין ראשי השוטרים ורב החובל הגבירה את החשדות. הרגשנו במזימה הנרקמת והתנגדנו להתרת הספינה. השוטרים המעטים לא יכלו לנו ועזבו את הספינה כלעומת שבאו. אחרי זמן מה הגיעו בסירות כ־80 שוטרים, שהקיפו את „סטרומה". המעפילים לא נתנו לשוטרים לעלות על הספינה. רב החובל לא הראה כל התנגדות. ארז את חפציו והתכונן להפלגה. חשדנו בו והאשמנוהו, כי גם ידו בכך, לדרישתנו חתם על התחיבות להסיענו לארץ־ישראל.

בשעה 10 בלילה הגיעה הספינה לים השחור, במרחק של 5 ק"מ מהחוף. כאן נותקה ספינת הגרר ואנשיה, בעזבם אותנו, קראו: אתם נוסעים לבורגוס!

המלאי בצרכי אוכל בספינה היה קטן, מאז קבלת המשלוח האחרון כבר עבר יותר משבוע ימים. ידענו גם זאת, כי אין בספינה כמות דלק שתספיק לימים אחדים. בלילה הזה לא עצם אף אחד מאתנו את עיניו. כמעט שלא הוציא איש הגה

---

[6]) „מגילת סטרומה" כתובה וערוכה בידי ל. קופרשטיין. תש"ב, תל־אביב; עמודים 80 — 86.

מפיו. דוממים ישבו כולם כל הלילה. למחרת, ביום ג׳ בבוקר, עליתי על הסיפון ונוכחתי לראות, כי מאז נותקה הספינה התרחקנו כשלושה ק״מ נוספים מהחוף. עסקנו בתיקון המנוע, לפי דברי רב החובל היינו עוד בשטח המים הטריטוריאליים של תורכיה. רב החובל נזהר מלהוציא מילה העלולה להרגיז. הוא אמר, כי המנוע אינו פועל, כאשר יתחיל לפעול, יחזור אל החוף התורכי.

הספינה לא זזה ממקומה. הים היה שקט בהחלט. והנה זמן מה לפני 9 בבוקר, נשמע קול נפץ חזק. הספינה טבעה בין דקות אחדות. הנני זוכר שנזרקתי לאויר וכאשר נפלתי אל הים, ראיתי רק כמה עשרות מעפילים נאבקים עם הים. נשמעו צעקות איומות של גברים ונשים. נראו חלקים שונים מהספינה צפים על פני הים. אחדים מהמעפילים נאחזו בחלקים אלה ואף אני עשיתי כך. מי הים היו קרים כקרח. מהקור ומאפיסת הכוחות צנחו המעפילים שנאחזו בחלקי הספינה אל הים אחד אחד. בשעות הצהרים בערך נוכחתי כי נשארתי לבדי. הייתי לבוש מעיל עור קצר שחימם אותי ועזר לי להחזיק מעמד יותר.

והנה, בערוב השמש, ראיתי עוגן הצלה: אחד מספסלי הספינה (ואולי מספינה אחרת שנטרפה) צף על פני המים. הצלחתי להשיגו והעליתיו על גבי העמוד. התישבתי על הספסל וגופי הנקפא היה כולו מחוץ למים.

מחריד היה מקום מושב „נוח" זה בלב ים! אין לראות אף נפש חיה, מלבד צפורי הטרף העטות על הגויות ואל צרכי המזון הצפים על פני המים. עם שקיעת החמה ראיתי איש שט לקראתי בקושי רב. כאשר התקרב הכרתיו, שזה סגן רב החובל לאזר, היה עיף מאוד. עזרתי לו לעלות על הספסל ונח במקצת. על שאלתי איך קרה הדבר, ענה לי סגן רב החובל, כי הוא ראה את המקלע צף לקראת הספינה. קרא לרב החובל ובינתים נתרסקה הספינה. הוא ידע לספר, כי ראה את רב החובל שט שעות אחדות, אולם נקפא וטבע. כבר ידע, כי מאנשי הספינה לא נשאר אף אחד בחיים. נדברנו שנינו לא להירדם, כדי שלא נמות מקפאון. חיממנו אחד את השני במידה שיכלנו להניע את אברינו.

הלילה עבר. כוחותיו של סגן רב־החובל אפסו יותר ויותר. בבוקר, עם עלות החמה נראו בו סימני גסיסה. דעתו נטרפה עליו. ברגעיו האחרונים השתעשע בדגי הים. כוחותיו של סגן רב החובל אזלו, נפל אל הים וטבע.

מותו של לאזר זיעזע אותי עוד יותר — ממשיך הלאה סטוליאר, את ספורו המזעזע — מרחוק ראיתי את החוף, החלטתי לשחות לשם. אזרתי כוח ושטתי כמאתים מטר. לא יכולתי וחזרתי. ראיתי, כי גורלי יהיה כגורל סגן רב החובל, והחלטתי לשים קץ לחיי. בקושי הוצאתי סכין שהיה בכיסי וניסיתי לחתוך את עורקי היד. בידי הקפואות לא יכולתי לבצע זאת. באין ברירה חיכיתי לבאות.

לפתע ראיתי ספינת מסחר מתקרבת. צעקתי בכל כוחותי וקראתי לעזרה. עברו במרחק של מטרים אחדים ממני ולא עצרו להצילני. הראו לי דבר מה באצבעותיהם שלא הבינותי אותו, וחשבתי שאומרים לי לשחות אל החוף הקרוב. לא ידעו, כי אין לי כוח אף לשים קץ לחיי!

ברגעים של יאוש מלא ראיתי סירה מתקרבת, היתה זו סירת הצלה שנשלחה מהמקום הסמוך שילה (כפר תורכי קטן ליד הים השחור), ובה מלחים תורכים, מצוידים בכל המכשירים הדרושים לכך. העלו את גוית סגן רב החובל שהיתה עוד בקרבתי.

עוד גויה אחת. אותי העלו באלונקה. הגישו לי עזרה ראשונה. הביאו אותי אל הכפר. טפלו בי ונתנו לי זריקות."

*

אביב שנת 1942. מחזירים מבוקרסט לגיטו קישינוב את היהודים הבודדים שהצליחו לברוח משם.

אחד הניצולים האלה סיפר על אותם הימים כשהוחזר באפריל מבוקרסט לקישינוב. העיר היתה ריקה מיהודים. רחובותיה המרכזיים שהיו שוקקים לפנים חיים יהודים, לבשו צורה אחרת, כאילו אף פעם לא גר שם יהודי. לבלוב העצים והשמים האביביים וריח הירק, כל אלה כאילו באו להסתיר מהעין הבלתי בוחנת, את הדם היהודי המשווע מכל פינה. במורד רחוב סינאדיני נתקל בפנים מוכרות, אחד מפקידי הבנק העירוני שעזר לו הרבה בתקופות שונות. כשהגוי הזה ראה לפניו יהודי חי ברחובות קישינוב, לא האמין למראה עיניו. תגובתו הראשונה היתה: „העוד חי הנך? הייתי בטוח שהנך מזמן בין המתים". כך חשבו הגויים „הטובים". הפקיד הנוצרי הרגיש בכשלונו וניסה לטשטש את דבריו, אבל היהודי התחמק והמשיך בדרכו. אימת הבדידות השתלטה עליו ורגליו נשאוהו לפינות שונות בעיר, אולי ימצא יהודים חיים, אולם לשוא. בלי משים נכנס לגן העיר הגדול, אחד מפינות החמד. הכל צמח וגדל כאן כתמיד, אותן שדרות עצי נוי, ערוגות פרחים ועשב למכביר ומקהלות הצפרים שהשמיעו שירתן מעל כל עץ. באמצע הגן עמדה כמקודם בלי שינוי האנדרטה של א. פושקין ובאותו מבט עצוב הסתכל במבקרי הגן. על האנדרטה היו חרותות שתי שורות מתוך שירו:

„Здесь лирой северной
Пустиню оглашая
Скитался я..."

„בהחרידי בנבל הצפון את המדבר
נדדתי כאן..."

לא ידע א. פושקין, שהוגלה בשעתו ממוסקבה לקישינוב, כי לאחר מאה ועשר שנים, ייתן תוכן חדש לשירת התוגה שלו. אחד מאחרוני היהודים בקישינוב שעמד לפני אנדרטת פושקין הרגיש, על אף תסיסת החיים שמסביב, את חלל המדבר.

תעודות

תקנון „חברה קדישא" דקישינוב [1]

תרל"ג (1773)

סעיף א: כל החברים של חברה קדישא צריכים לחיות בשלום ביניהם, וצריכים להיות מוכנים בכל זמן למלא את תפקידם הקדוש. במקרה שתתעוררנה בקרב חברי חברה קדישא אי־הבנות, עליהם לעשות מיד ויתורים הדדיים ושלא־יהיו בבחינת עדר התועה, בלי טעם, בדרכי החיים.

סעיף ב: במקרה של מות, מחובתו של נציג חברה קדישא לגשת לבית הקברות ולהראות את מקום הקבורה, שנקבע עבור המת הזה ועליו לתת את כל ההוראות הדרושות בקשר להכנת הקבורה. בעד עבודה זו יזכה לקבל את התמורה הנאותה מאלהי הרחמים.

סעיף ג: ראש החברה — הוא אבן הפינה של כל החברה הקדישא. הוא הראשון הנותן הוראות, ואת הפקודות שלו יש למלא בלי שום ערעור; מי שמתנגד להוראותיו או להוראות של רוב חברי החברה עלול להיות מוצא מרשימת החברים. הוצאת חבר אפשר להחליפה בעונש כספי, אבל נוסף לכך הנענש מחויב לבקש סליחה אצל ראש החברה ואצל כל החברה קדישא.

סעיף ה: מי שירצה להצטרף לחברה החשובה הזאת, עליו לחכות לאחד מחגי שלש רגלים, ואם ראש החברה ורוב החברים ימצאו שהמועמד ראוי לכך, עליו להכניס לקופה סכום שיקבע ע"י ראש החברה ורוב החברים.

סעיף ו: באותו יום לא יוכלו להתקבל לחברה שני מועמדים; הגבלה זו אינה חלה על חברים מכובדים של החברה.

סעיף ז: אדם שאינו חבר בחברה אינו רשאי להיכנס, בלי רשיון לכך, לישיבות החברה, אפילו רק כדי להאזין לויכוחים, כל־שכן בזמן מילוי התפקידים הקדושים. העברין ייענש.

---

[1] תקנון זה נכתב עברית ותורגם בחלקו לרוסית. הטקסט העברי לא נמצא תחת ידינו ולכן החלטנו להחזיר לתקנון את הלבוש העברי, ומובן שאין זה הלבוש מלפני 180 שנה, והסגנון אינו הולם את רוח הימים ההם. מצאתי לנחוץ להביא — בתרגום חפשי — חלק ניכר מהסעיפים שתורגמו לרוסית, כדי שהקורא יעמוד על אפים של חיי הקהילה בקישינוב כמעט בראשית התפתחותה. התקנון אושר על ידי הרב הראשי ביאסי.

סעיף ח: ואם חלילה, יקרה ומישהו יחלה בעיר, והיה זה אדם חשוב, או מדלת העם, על ראש החברה קדישא לשגר מיד שני חברים מכובדים להתפלל על־יד מטתו של החולה. נשלחים שני חברים, כדי שבמקרה ואחד מהם נרדם מעייפות, השני ימלא את מקומו.

סעיף י: ואם מישהו יעשה אי־זה דבר לפני ראש החברה בקשר לסדרי הקבורה, ייענש.

סעיף יא: כלי הקבורה צריכים להימצא במקום תפילה, ולא במקום מגורים, תחת השגחת עובדי החברה. אם מישהו משתמש בהם למטרות אחרות ייענש ב־10 פרים. אם כלי הקבורה יתקלקלו, על ראש החברה לתקנם על חשבון החברה. ראש החברה יכול להשאיל את כלי הקבורה למטרה שימצא לנחוץ, אבל בתנאי שיקבל דמי ערבות בעד הכלים המושאלים.

סעיף יב: אף אחד אינו רשאי לבוא לישיבות החברה בלי המעיל החיצוני, העברין — ייענש בעשרה פרים; נוסף לכך מזהירים בו שעליו להופיע בצורה מכובדת בפני אסיפת החברה.

סעיף יג: הפקדון על חשבון ההוצאות של הקבורה מקבלים לפני שהולכים לכרות את הקבר, ואין זה מחייב לפדות את הפקדון לפני גמר 30 ימי האבל, אבל יותר לא צריך להשאיר את הפקדון לא פדוי. הסכום המגיע בעד הקבורה משלמים בהתאם להחלטה של היושב ראש והחברה. לפני גמר השנה מיום שניתן הפקדון יש להזהיר את המפקיד שאם הפקדון יתקלקל או שימכרו אותו — אף אחד לא יהיה אחראי.

סעיף יד: מחובתו של ראש החברה להכין נרות בשביל כל חברי החברה לערב חג שמחת תורה, כדי לקיים את הכתוב: „ליהודים היתה אורה", ולסייע שחג קדוש זה יהיה בשמחה ובשירה.

סעיף יז: בספר בו רשום תקנון החברה, יש להכניס את כל ההכנסות וההוצאות של החברה, כל הכנסה יש להכניס בצורה נקיה בלי מחיקות, ובכל שנה, בחול מועד פסח, על ראש החברה לעזוב את התפקיד שלו, ולמסור ליורשו את תקנון החברה באופן חברי ובלי טענות. נוהג זה צריך להישמר תמיד ובלי שינוי.

סעיף יח: התרומות שתתקבלנה מנדרי יום הכפורים, וכן כל ההוצאות בקשר לקבורות, וכל העודף שישאר לאחר כך, נשמרים בידי ראש החברה, וניתנת לו הזכות לחלק את הנשאר, לפי דעתו, לעניים זקנים או לצרכי צדקה או לתכשיטי תפילה.

סעיף יט: הבחירות לראש החברה צריכות להיערך בכל שנה, ובזמן הקבוע, ואם עד תום חג הפסח לא סודרו הבחירות, אז ראשות החברה נשארת לשנה שניה בידי היושב־ראש הקודם.

סעיף כג: סעיפי התקנון הזה אינם נתנים לערעור. תוספת לסעיפים מותרת רק בהסכמה כללית.

סעיף כה: לפי הסכמה כללית נקבע שאם אדם מכובד יופיע כמועמד לחבר, הקרובים שלו לא יוכלו להשתתף בבחירתו, הואיל והוא יוכל להתקבל רק ברוב

קולות של החברים שאינם קרובים שלו. בכל הבחירות בחברה אין חבר יכול למסור את קולו לאחר.

סעיף כו: לפני שמכניסים את שמו של החבר החדש בספר החברה עליו לכבד ביין את כל חברי החברה, כדי שהנאספים יאחלו לו כל האיחולים המקובלים במקרה זה. לעובדי החברה עליו לתרום סך של 15 פרים. אחרי כל זה כל הנאספים פונים אליו בקריאה: מעכשיו אתה אחינו במפעל קדוש.

סעיף כז: בשעת הקבורה, אם מישהו מהנאספים ירצה לאכול דבר מה או לשתות מים, עליו לעשות זה לא בתחום בית הקברות. אם מישהו מהנאספים רוצה לדבר בשבחו של הבר־מינן עליו להתרחק ארבעה צעדים מקבר המנוח.

סעיף ל: אף אחד אינו יכול לעשות שום סימן או ציון על קברו של נפטר בלי רשותו של ראש החברה ורוב החברים. העברין — ייענש לפי החלטת החברה.

סעיף לב: חבר חדש שנתקבל אין לו זכות הצבעה במשך שלוש השנים הראשונות. בזמן ההתיעצויות עליו להתנהג בכבוד כלפי החברים הותיקים.

סעיף לג: בישיבת החברה אסור להוריד את הכובע מהראש; העברין — ייענש ב־10 פרים. אבל ראש החברה יכול להרשות למישהו להוריד את הכובע, אם המבקש מודיע שמטעמי בריאות קשה לו לשאת את הכובע.

סעיף לד: בזמן סעודה של כל חברי החברה אסור לשים את הידים על השולחן; עליהם להתנהג בקדושה ובהרבה נימוס בזמן האכילה והשתיה.

סעיף לו: במקרה של מות בעיר, אסור שאף אחד מחברי החברה קדישא יפתח את החנות שלו עד אחרי ההלויה. אבל נוהג זה אינו מחייב אם המת הוא צעיר מבן 10. העברין — יענש ב 15 פרים.

סעיף לט: חייטים וכל שאר בעלי מלאכה, חברי חברה קדישא, אינם צריכים להתעסק במלאכתם עד אחרי ההלויה; העברין — ייענש בסך 15 פרים.

סעיף מ: אם מישהו מהחברה רוצה להביע את דעתו באסיפה כללית עליו לפנות קודם לראש החברה, ואחרי כן לכל האסיפה, ורק אז יוכל להביע את דעתו בעמידה. לשבת — מרשים רק לאנשים זקנים או חלשים.

סעיף מג: אם אחד מחברי החברה או עובדיה ימות, אז כל חברי קדישא צריכים לבקש סליחה ומחילה מהמת ולהכריז שעכשיו הם נפרדים ממנו; לידו של המנוח יש להכניס עט, כדי שבידו של המת יעשה עגול על יד חתימתו בספר חברה קדישא.

הצעת־פרוגרמה של צעירי ציון

א. הנחות כלליות.

1. חלוקת האנושיות לגופים לאומיים, המותנית בשוני שבאקלים הארצות ומבנן הפיזי — הנה תולדה טבעית של סדר העולם.

2. האינדיבידואליות הלאומית הנה תוצאת היחסים ההדדיים שבין התנאים האקלימיים והפיזיים של הארץ והתפתחותה המשקית.

3. האינדיבידואליות הלאומית של כל לאום הנה גורם באיבולוציה האנושית בדרכה לפרוגרס.

4. ההתפתחות והתוכן של האינדיבידואליות הלאומית מותנים בעצמאותה הפוליטית והעצמאית, וזו האחרונה בריבונות המספרית של העם הנדון על פני טריטוריה מסויימת.

5. העם העברי הופיע כשולט ברובו המכריע בטריטוריה מסויימת — ארץ־ישראל.

6. כתוצאה מחיי עם חפשי בארץ־ישראל, בהשפעת תנאיה הפיזיים, האקלימיים והמשקיים של אותה ארץ, נוצרה הפסיכיקה העברית האינדיבידואלית, שהתבטאה בתרבות הלאומית העברית.

7. בהפסידה את שלטונה הפוליטי על ארץ־ישראל, הפסידה האומה העברית גם את עצמאותה הפוליטית והמשקית, וכתוצאה מזה נמנעה ממנה ההתפתחות החפשית העתידה של כוחות הייצור הכלכליים וכן גם יצירתה העממית המקורית.

8. בהיכנסו, כטיפוס אינדיבידואלי מוגדר היטב, שצמח על קרקע קשרים סוציאליים מיוחדים, לחברתם הזרה של העמים המקיפים אותו, לא יכול היה העם היהודי להיצמד לתנאים המקומיים של החיים ולחדור לקבוצות הסוציאליות של האוכלוסיה המושרשת ותפס רק אותם תפקידי תיווך שבחיי הכלכלה, אשר אינם מושכים אחריהם ניוילציה של האינדיבידואליות.

9. בתוקף המשיכה הלאומית הטבעית, נוצר וממשיך להיוצר ריכוז המוני יהודים בארצות שונות, וכתוצאה מזה הופיע בארצות הגולה העולם העברי המובדל — ה„גיטו". הסתגרות הגיטו גברה בכוח ההשפעה המנוגדת והיחס השלילי אל היהדות מצד האוכלוסים שבארץ, המהווים בה את הרוב.

10. הגיטו, מצד אחד, שמר על האינדיבידואליות, היצירה והתקוה של העם העברי (הפסיכיקה שלו, ספרותו, המשיכה למכורתו והשאיפה לתחיה בארצו, הקשורה אתו אורגנית), ומאידך — שיקף בצורה פסיבית מומנטים של איבולוציה עולמית, שנתגלו בתורת זרמים פנימיים בקרב המוני היהודים.

11. מצבם היוצא מן הכלל של היהודים כמיעוט עצמאי, הזר בתכונותיו הלאומיות לעם־הרוב הסובב אותו עורר מצד זה האחרון אנטגוניזם חריף, שהתבטא, במובן הרוחני בשנאה גזעית ודתית, ובמובן החמרי — בהרחקתם מתפקידי הייצור בחיי הכלכלה.

12. אנטגוניזם העמים כלפי היהודים מחריף ומגיע לממדים מאיימים ברגעים המשמשים נקודות־מיפנה בתולדות העמים והאנושות, כגון: צורות פוליטיות ודתיות, חילופי משטר פוליטי וצורות המדינה.

13. אנטגוניזם זה מהווה את המהות והתוכן של מה שקוראים השאלה היהודית.

14. השתקפות המומנטים של האיבולוציה העולמית בעם העברי והאנטגוניזם

של עמי הרוב הסובבים אותו — מתחברים לאחד ומתגבשים בהכרח היסטורי, הדוחף את המוני היהודים בדרך לשחרור עצמי והשגת תנאי חיים חפשיים בארץ ישראל, הקשורה אורגנית (במובן הלאומי־הפסיכולוגי) לעם העברי.

15. צורותיו הראשוניות של הכרח היסטורי זה מתבטאות בנדידות המוניות של היהודים, בתנועה בלתי סדורה לארץ ישראל, בהגירה חדישה ובאירגון העצמאות בארצות הגולה.

ב. הציונות — תנועה.

1. תוכן הציונות. ציונות הנה שאיפת העם העברי לתחיה מלאה ורב־צדדית בארץ־ישראל.

2. מימוש החזון. אי־שביעות הרצון הגוברת של שכבות העם העברי הרחבות והכרת אי־הסיפוק מתנאי קיומו, מגלמים שאיפה זו בתנועה עממית מקיפה, יוצרים וקובעים את התנאים ההכרחיים לקיומו.

3. נושאי התנועה. המוני העמלים הנושאים עליהם, בתוקף הקונצטרציה של חיי הכלכלה בארצות הגולה, את כל הבלתי־נורמלי שבמצב, הן מבחינה מוסרית והן מבחינה חמרית, אשר השתחררו לחלוטין מאויקי היהדות המסורתית, שרידי הגיטו, הגם נושאי התנועה, הואיל ובתוכם גדלה השאיפה לצורות חיים חדשות, חפשיות ונורמליות. בכוח המוני עם אלה תתגשם תנועה זאת.

4. הגורמים העיקריים של התנועה. א) הכלכלי. הצורה הקפיטליסטית של הייצור והמכירה, השלטת עכשיו, מסלקת את היהודים מתפקידם המתוך, ומעמד הבורגנות הגדולה והזעירה המופיע בתוך עם־הארץ, מוציא את היהודים כליל מעמדותיהם עד כה; ומאידך, חוסר אפשרות המעבר אל צורות ייצור גבוהות יותר של חיי הכלכלה, מציג בפני ההמון היהודי את בעיית ההכרח של יצירת צורות עצמיות לקיום משקי.

ב) התרבותי. בהשפעת ההתפתחות הכלכלית ועם השמדת צורות הקיום של תיוך, נטולי האפשרות להתמיד בצורות התרבות הנושנות, שומה על המוני היהודים לקלוט צורות תרבות חדשות, שהנן תולדות התפתחות עם זר, ובזה בלבד להיות נידונים לחיסול לאומי מוחלט. מבחינה לאומית תרבותית, יש, איפוא, הכרח ליצירת תנאים לאומיים חפשיים להתפתחותם רב־הצדדית של כוחות עממיים שפונים שדוכאו.

ג. לאומי־פוליטי. בתוקף האבולוציה הסוציאלית שוב אין המוני היהודים יכולים להישאר במסגרת הצורות הנושנות של קיומם; ומאידך, נטולי העצמאות הלאומית־הפוליטית, אין להם היכולת ליצור צורות חדשות בארצות גלותם. מכאן נובע הצורך ביצירת תנאים נורמליים להתפתחות עצמאית של היצירה — דבר האפשרי על ידי קונצנטרציה והויי רוב מכריע על פני טריטוריה מסויימת.

חלוץ־התנועה: א) הפועל היהודי העסוק בענפי מלאכה, הנידונים לניוון על־ידי הקפיטליזם המתפתח, נמצא בשלב נמוך ביותר של החיים הסוציאליים.

ב) בעמסו עול כפול, בהיותו מנוצל מצד אחד במיוחד בשטח הייצור הזעיר, התובע אימוץ כל הכוחות להגנה העצמית מפני ההון; ומצד שני בהיותו חלק של עם־מיעוט, — הוא נעדר יכולת, שלא כהמוני העובדים של עמים אחרים, לנהל פוליטיקה מעמדית נורמלית במסגרת של הגדרה לאומית עצמית, המכוונת להשיג שוויון בשימוש בעושר החמרי והשתתפות כללית שווה ביצירה הלאומית.

ג) מדוכא כפליים, נדחף בתוקף תנאי חייו למאבק לקיום טוב יותר, ברם ללא

מציאת סדן לניצול מרצו בשטח הפוליטיקה המעמדית, הריהו מגיב, תודות לפסיכיקה שלו, יותר מכל אלמנטים אחרים, על אי־הנורמליות שבמצבו — כיהודי וכפועל — ולכן הנו לוחם בשורה הקדמית לשחרור לאומי, כחלוץ התנועה הציונית.

ג. הגשמת החזון הציוני.

א) אירגון האומה. לשם השגת החזון הציוני, נוקטת התנועה :

1. פעולה כלכלית להטבת והעלאת מצבם הכלכלי של המוני היהודים העמלים.

2. חברתית — לחיסול מושגי התרבות של הגיטו שנתישנו ולסייע להחדרת מושגים חדשים ושאיפות ליצירת תרבות עברית חפשית.

3. לאומית־פוליטית — לאירגון המאבק של זכויות לאומיות ומלחמה עליהן בארצות הגולה.

4. פעולת החינוך הדמוקרטי של העם לסילוק ההשפעה של הפילנטרופים היהודים וסיוע להעברת כל המוסדות היהודיים הצבוריים לידי המוני העם.

ב) השגת ארץ־ישראל. 1. יצירת הון עממי (בנק, קרן וכדומה).

2. ניצול הקרקעות שנרכשו על־ידי ההון הלאומי בארץ־ישראל, באמצעות יהודי המקום ואלה החיים בארצות הסמוכות.

3. פעולה תרבותית כלכלית בין יהודי ארץ־ישראל, לשם הגברת השפעתם בארץ.

4. אירגון קבוצות להתישבות על יסודות קואופרטיביים, והעמדת הקרקעות, שנרכשו בכספי הקה"ל בא"י, לרשותן, ליישובן באמצעיהן הן.

5. כיוון והדרכת ההגירה לארצות המזרח, הקרובות לארץ־ישראל.

ג) השגת עצמאות אוטונומית בארץ־ישראל. 1) מאבק מתמיד על זכויות פוליטיות־לאומיות.

2. תעמולה רחבה בקרב העולם החיצון למען יכיר את דרישות העם היהודי.

ד. צעירי ציון כאירגון.

צעירי ציון הנם אירגון המאחד את הפועלים היהודים — חלוץ הציונות — בצורת „פדרציה של הפועלים הציונים".

תפקידי צעירי־ציון. בעמדם על קרקע האינטרסים של הפועלים היהודים, מציגים צ.צ. לעצמם, מלבד העבודה הציונית הכללית, הגנת אינטרסים אלה והשגת הטבה מכסימלית במצב הכלכלי, האפשרי בתנאי החיים של היהודים בגולה.

הטקטיקה של „צעירי ציון". הגנה על התביעות הדמוקרטיות הן בהגשמתה ואירגונה של הציונות והמוסדות שניעורו על־ידיה לחיים, הן בכל יתר הגילויים, אשר מגע להם עם חיי היהודים.

ה. יחס צ. צ. אל תנועות אחרות.

1. לתנועה הציונית הכללית. כחלק מהתנועה הציונית הכללית, הכוללת בתוכה את כל האלמנטים של העם היהודי, מכירים צעירי ציון באוטוריטה של הקונגרס ומקבלים עליהם את החלטותיו והחלטת מוסדותיו, בגבולות סמכויות הקונגרס. בלכתה יד ביד עם כל הציונים במימוש החזון הציוני, בהשתתפם באופן שווה עם האחרים בכל המוסדות שהוקמו על־ידי הקונגרס, מציגים צ.צ. כתפקיד ראשי לעצמם לבצע בחיים את העקרונות הדמוקרטיים הנוגעים לצרכיהם והכרתם של המוני העמלים.

בתבעם את החדרת העקרונות הדמוקרטיים לאירגון, את ביצוע הטקטיקה של

התנועה והגשמת החזון, חושבים צ.צ. כצורך ראשון, את דבר הגשמת היסוד הפדרטיבי בתנועה הציונית.

2. אל מפלגות הסוציאל־דמוקרטיה היהודיות. בעמדם על קרקע העקרונות הציוניים הכלל־לאומיים, מכירים צ.צ., שהתיאוריה והפרקטיקה הסוציאל־דמוקרטית אינן מתאימות להמון היהודי העמל, בתנאי חייו דהאידנא, כמעמד המשולל יכולת לנהל פוליטיקה מעמדית־פרוליטרית. נקיטת התיאוריה והפרקטיקה של הס.ד. נוגדת לאינטרסים של העם היהודי והנה מטמיעה במהותה.

התיאוריה של פועלי ציון, במפלגה ס.ד., נוגדת לאשיות הציונות. בהגשימה את התיאוריה שלה אך ורק כטקטיקה של הס.ד., הריהי צועדת בדיעבד, בתוקף תנאים חיצוניים, בדרך ההתבוללות. צ.צ., המאוחדים אתה במטרה הסופית הכללית, בהיותם סולידריים באנליזה הכללית של אי־הנורמליות הטריטוריאלית הלאומית, בפעלם יד ביד אתה, כעם קבוצה הקרובה אליהם ברוחה בכיוון הנ"ל, חושבים צ.צ. להכרח להילחם נגד ביסוסה המעמדי של הציונות.

3. אל הטריטוריאליזם. בהכירם, כי תחיה מלאה, חמרית ורוחנית, של העם היהודי, כמו גם שחרורו הלאומי־הפוליטי, אפשריים רק בארץ הקשורה בו אורגנית — ארץ־ישראל — מוצאים צ.צ. כי הטריטוריאליזם הנו תנועה מנוגדת לאינטרסים של המוני העם הרחבים והדוחה לזמן ארוך את הפתרון היסודי של הבעיה היהודית הלאומית, ולכן חושבים להם להכרח להיאבק בטריטוריאליזם בכל גילוייו.

ו. בדבר הפעולה הלאומית־הפוליטית ברוסיה

בצאתם מנקודת ראות ההכרח בפוליטיקה לאומית, מכירים צ.צ. כי במלחמה להשגת מכסימום החופש לקיום והתפתחות המוני היהודים, אשר יתכן רק בעצמאותו הלאומית־הפוליטית בארץ־ישראל, נתון המאבק למתן זכויות מלאות לעם היהודי בגולה, כסיפוק מינימלי הכרחי לחופש הקיום.

אמצעי המלחמה לשוין זכויות מלא ברוסיה. 1. איחוד לאומי־פוליטי של העם היהודי על רקע הגנת האינטרסים הלאומיים.

2. השתתפות פעילה בתנועת השחרור כגוף לאומי שלם, המתאם את הופעותיו להופעותיהם של חלקים אחרים בתנועת השחרור.

צורת האיחוד. קריאת אסיפה מכוננת, על־ידי בחירות כלליות, שוות, ישירות וסודיות, שצריכה ליהפך לסיים לאומי־יהודי הפועל באופן נורמלי ושיה־ה אורגן מרכזי ומדריך של היהודים ברוסיה.

ז. דרישות צ. צ.

בנטלם חבל בתנועת השחרור הכללית, מציגים צ.צ. את התביעות דלקמן:

1. קריאת האסיפה המכוננת הכל־רוסית על יסודות של החוק הכללי השוה והסודי והלאומי הפרופורציונלי.
2. חופש הדיבור, הדפוס, האסיפות, האגודות והמצפון, חופש הפרט, חנינה כללית לפושעים פוליטיים ודתיים, חיסול משפט המוות והפסקת כל מיני מצבי חירום.
3. אוטונומיה מלאה ביותר של העממים תושבי רוסיה.
4. השוואה מידית של היהודים בזכויותיהם ליתר האוכלוסים.
5. חופש ההגדרה הלאומית העצמית של היהודים.

הועד הקישינובי של „צעירי ציון"

(„כרוניקה יברייסקוי ז'יזני", מס' 13, שנת 1906)

ל. טולסטוי על פרעות קישינוב

(קטע מתוך מכתבו של הסופר ל. טולסטוי בענין פרעות קישינוב)

„קבלתי את מכתבכם. בינתים קבלתי כמה מכתבים דומים. כל מחברי המכתבים מבקשים ממני, כפי שאתה עושה זאת, שאחוה את דעתי על המאורעות בקישינוב. נדמה לי, שהפניות האלה מקורן באי־הבנה. הפונים אלי חושבים שלדברי יש משקל, ועל כן הם מבקשים ממני לחוות את דעתי על מאורע כה חשוב ומסובך כרצח שנעשה בקישינוב. אי־ההבנה נובעת מהעובדה, שתובעים ממני תגובת פובליציסט, בזמן שאני מתעסק בשאלה אחת ויחידה, שאין לה שום קשר עם המאורעות האקטואליים — וזוהי שאלת הדת ושימושה בחיים. דבר בלתי הגיוני הוא לתבוע ממני חוות דעת פומבית בשאלות אקטואליות, כפי שיש לדרוש מכל אחר המטפל בשאלות אקטואליות, ושבהן הוא מבטא את השקפותיו. לא אוכל לנהוג כפי שנוהג כל פובליציסט, אפילו אם אחשוב שהדבר הוא לתועלת, ותהא חשיבותו הגדולה ביותר. לו עשיתי כך, הייתי פועל באופן פזיז ובלי שיקול־דעת הראוי לכך, והייתי חוזר על דברים שנאמרו כבר על־ידי אחרים, ואז לא היה לדעותי הערך הדרוש.

נדמה, שדעתי בשאלת היהודים והמעשה האיום בקישינוב, היתה צריכה להיות ברורה לכל אחד, שהתענין בהשקפת עולמי. לא אוכל לראות את היהודים אחרת, כי אם כאחים שאני אוהב ולא בשל היותם יהודים, אבל מפני שהם, כמונו וכמו כל אדם, בנים לאלוהים היחיד. אהבה כזו אינה מצריכה שום מאמץ מצדי, אני פגשתי ומכיר הרבה אנשים מצוינים בקרב היהודים.

עמדתי כלפי הגבלה שנעשתה בקישינוב מוגדרת בהשקפת עולמי הדתית. כשקראתי את הידיעות הראשונות בעתונים, גם בטרם ידעתי את הפרטים האכזריים, אשר הגיעו אחרי כן, ידוע ידעתי את כל הזוועה שקרתה, ולבי נתמלא רחמנות עמוקה על הקרבנות חפי־הפשע שנפלו כקרבן לברבריות של האספסוף; הנגי מוכה תמהון נוכח האכזריות הפראית של אלה המכנים את עצמם נוצרים והנגי מלא בחילה וגועל נפש כלפי אנשים, לכאורה אנשי תרבות, המעודדים את האספסוף ורואים בעין יפה את מעשיהם. אבל מה שאני מרגיש עמוק יותר, זוהי הזוועה כלפי הרוצחים שהם בעצם אחראים לכל מה שקרה; זוועה כלפי הממשלה שלנו, עם חבר הכהנים שלה, המחזיקים את ההמון במצב של בורות ופנטיזם ועם גדודי בנדיטים של פקידים. הפרעות בקישינוב הן תוצאה ישירה של תעמולה מסולפת ושל שימוש בכח, אשר ממשלתנו השתמשה בה במרץ רב. עמדת ממשלתנו כלפי המאורעות האלה היא הוכחה נוספת של האגואיזם האכזרי שאינו נרתע משום אמצעים, אפילו אכזריים ביותר, כדי לדכא כל תנועה הנחשבת כמסוכנת, והאדישות המוחלטת דומה לאדישות של הממשלה התורכית כלפי הזוועות נגד הארמנים, כלפי הפרעות האכזריות שאינן נוגעות לאינטרס של הממשלה.

זהו כל מה שיכלתי להגיד בנוגע למאורעות בקישינוב, אבל כבר הקדימוני אחרים". — — — — — —

מגילת־סתרים של אחד־העם

בימי האביב שנת תרס"ג היה הדבר. הלומי רעם־קישינוב ישבנו איש בביתו באודיסה בלב קרוע ומורתח, מלא „חרון אין־אונים". כשבאו הידיעות המבהילות לעירנו הקרובה אל החללים, נשמט קולמוסי מידי ולא יכולתי לשוב אל עבודתי ההיסטורית ימים רבים. עדיין לא הורגלנו בפורעניות כאלה, כי הפרעות שקדמו להן כעשרים שנה גרמו לפחד־מות ולא למיתות משונות במידה כזו. כשעברו ימי האבלות הראשונים היינו מתכנסים לפונדק אחד, אני ורעי הסופרים שגרו בשכונה אחת, קרובה לחוף הים: אחד העם, ביאליק, רבניצקי ובן־עמי והיינו מטכסים עצה מה לעשות. במוחי נקר רעיון אחד: ליסד לשכת חשאין, שתאסוף את כל הידיעות מעיר־ההרגה ותמציאן לאנשי שלומנו בחוץ־לארץ, כדי שיפרסמו אותן בכתבי העתים ויעוררו את הקהל באירופה ובאמריקה למחאות כנגד ממשלת הזדון שברוסיה. לרעיון זה נצטרף בשיחותינו עוד אחד: לקרוא לסידור הגנה עצמית מזוינת בכל קהילות ישראל העלולות לפוגרומים (הגנה מעין זו נוסדה בימים ההם ע"י מפלגת הפועלים היהודים באודיסה). אבל איך לעשות את הדבר הזה, בשעה שמלאכי החבלה של המיניסטר פליבה היו בודקים בחורים ובסדקים לשם ביעור־חמץ של „ריבולוציה יהודית"? טיפלנו הרבה בעריכת הצעת הכרוז שכתבתי בלשון המדינה, ולבסוף החלטנו לכתבו עברית (כתריס בפני המזיקין), ועל אחד העם הוטלה כתיבת ההצעה.

אחד העם עשה את שליחותו באופן הראוי לסופר שכמותו. בסגנונו הבהיר סיכם את השקפתנו היסודית: שפרעות ההמון הן תולדה מוכרחת מהפוליטיקה הצוררת של הממשלה ואין זו בת־חורין להיפטר מהרוחות המזיקות שהעלתה לאויר העולם בהשב־עותיה, אפילו אם תרצה בזה. ובכן עלינו לעמוד על נפשנו ולסדר הגנה עצמית, כדי שיראו שונאינו שאין אנחנו כצאן לטבח ושהבאים להרגנו מעמידים בסכנה גם את נפשותיהם. ליתר זהירות נאמר בכרוז שעלינו להשתדל שגם הממשלה תכיר בזכותנו הטבעית להגן על חיינו. למטרה זו צריך לקרוא לאספה כללית של נבחרי הקהילות הראשיות, שתסדר את ההגנה ותעסוק גם בשאלות חשובות אחרות העומדות על הפרק, כמו סידור האמיגרציה מארץ הדמים, באופן שלא תהא מנוסת־בהלה אלא תנועה מסודרת בארץ היציאה ובארצות הכניסה.

לכתחלה חשבנו לחתום על הכרוז את שמותינו ולשלחו לפרנסי הקהילות הרא־שיות ברוסיה ולרבניהן הרשמיים מאלה המסורים לרעיון הלאומי. אבל בינתים נודע לנו שממשלת פליבה מתעתדת לגזור איסור חמור על כל נסיון של סידור הגנה־עצמית מצד היהודים (כך עשתה בקרוב בצירקולאר הידוע). ובכן אם יפול אחד מכרוזינו בידי פקידי הממשלה — אנו מסכנים את נפשות החותמים. ע"כ החלטנו לחתום על הכרוז בשם סתמי „אגודת סופרים עברים" ולהודיע בעל פה ליחידי סגולה מאנשי שלומנו, מי ומי נכנסו לאגודה זו. כך נחתם הכרוז ביום העשרים באפריל תרס"ג, כשני שבועות אחרי הטבח בקישינוב ונשלח לתעודתו בכמות של מאה אכסמפלרים לערך.

הכרוז מצא מסילות ללב קוראיו. רעיון ההגנה היה מרחף באויר בימים ההם ובערים רבות התכוננו במשך הקיץ גדודי־הגנה למרות האיומים של הממשלה. אולם גם רעיון האגיטציה בחוץ־לארץ שכבר צמח גם בעיר הבירה פטרבורג, לא הוסר מעל הפרק. קרוב לזמן ההוא נתועדנו באודיסה באספת סופרים ופרנסי הציבור, שהשתתפו בה גם אורחים מקישינוב (זוכר אני את הד"ר כהן־ברנשטין שבא לאודיסה בחזרו מפטרבורג

ואת הרצאתו ע"ד שיחותיו עם ראשי הממשלה בענין הפרעות). ושם החלטנו לשלוח לקישינוב את משוררנו ח"נ ביאליק לחקור את פרטי המאורעות ולרשום את כל אשר יראה וישמע לשם הרצאה מפורטת בשביל אחינו שבמערב. ביאליק שהה בקישינוב שבועות אחדים, חקר, דרש והתבונן בעין פקוחה של משורר לאומי. עד שהספיק להכין לדפוס את רשימותיו, כבר נתפרסמו בכה"ע של כל חלקי העולם פרטי המאורע ממקורות אחרים. אבל דבר אחד נשאר לנו לפליטה מנסיעת ביאליק, היא שירתו הנפלאה „בעיר ההרגה" (בהוצאתה הראשונה "משא נמירוב") שהשאירה באלפי לבבות רושם יותר עמוק מכל הספורים המבהילים של כתבי העתים [1].

ואלו דברי אחד־העם בכרוז הנזכר, שראוי הוא לקבעו בתור המעולים במאמריו:

א ח י ם!

ההרג והביזה בקישינוב, אשר כמוהם לא באו עלינו מימי חמילניצקי וגונטא — מחייבים אותנו לפקוח עינינו לראות מעמדנו בארץ הזאת כמו שהוא, למען נדע לבחור דרכנו ולא נוסיף עוד להשלות נפשנו בנחמות־הבל ותקות־שוא. ובתור סופרי ישראל, אשר מצב עמם נוגע עד לבם, מבקשים אנו רשות מכם להציע לפניכם את השקפתנו על הדבר הזה.

לא מקרה בודד הוא מעשה־קישינוב ולא בזדון לבם של איזו יחידים נוכל לתלות כל האשם. אמנם, רשעים יחידים, המסיתים בנו את ההמון והולכים לפניו, הם תמיד הסיבה הקרובה במקרים כאלה, אבל לא בהם מקור הרעה, כי אם במצבנו בכלל. לולא היינו משוללים הזכויות האנושיות היסודיות, לולא ראה ההמון בכל יום את שפלותנו במדינה ואת השנאה והבוז השופעים עלינו מלמעלה, — לא היה כוחם של מסיתים יחידים גדול כל־כך, להביא את ההמון הזה לידי שוד ורצח לעיני השמש. אבל בהיותנו מושפלים ומדוכאים לאין גבול על ידי חוקי המדינה עצמם, בהיותנו מרמס כל הימים לכל אשר רגל לו ושונאינו מנבלים בלי הרף אותנו ואת הקדוש לנו ואין מוחה בידם, בהיותנו נמצאים במצב שפל כזה וההמון הגס רואה את שפלותנו ושומע את חרפתנו יום יום, הלא חזיון טבעי ומוכרח הוא, כי החינוך התמידי הזה משריש בלב עם האין אמונה חזקה, שהיהודי אינו קרוא אדם ואין שום חובה להתנהג עמו בדרכי צדק, כמו עם שאר בני אדם: כי לא רק רכושו וכבודו, אך גם חייו הפקר הם ודמו לא ידרש.

אם גם נניח [2] שהממשלה העליונה לא תחפוץ בהרג וחמס [3] ורוצה להגן עלינו מפני מעשים כאלה, המפריעים שלום המדינה בכלל, הנה אף היא [4] אין בכוחה לבטל את התולדות, כל זמן שהסיבות המחייבות אותן קיימות ועומדות. אי־אפשר לשבור את החבית ולשמור יינה. כוח ההשפעה התמידית של מעשי יום יום גדול הרבה יותר מכוחה של פקודה יחידה הנשלחת מגבוה, ולו גם בסגנון היותר נמרץ, בעת שהצרה קרובה או כבר באה. הפקידים המקומיים בערי המדינה, שהורגלו לקבל תמיד פקודות ואזהרות

---

[1] הקדמה זו של שמעון דובנוב לכרוז הבא, ביחד עם הכרוז גופו, נדפסה ב„התקופה" תרפ"ח, כרך כ"ד, למלאת כ"ה שנה לטבח קישינוב.

[2] נמחק: „אין ספק אמנם, כי הממשלה" וכו' (התקון בפנים הוא שלי, הוצע בשעת העריכה. — ש.ד.)

[3] נמחק „ובלב שלם" רוצה וגו' (המחק בפנים הוא שלי כנ"ל. — ש.ד.).

[4] נחק „אבל גם הממשלה העליונה" (השנוי שלי כנ"ל — ש.ד.).

לרעת היהודים ולהוציא את הפקודות האלה לפעולה בלי רחמים וחנינה, לא יוכלו להתהפך לשעה אחת, על פי גזרה פתאומית, מאויבים לאוהבים, ולהרגיש בשעת הסכנה את חובתם לעמוד לימין היהודים נגד אחיהם בני עמם. ובעשותם חובתם שלא ברצונם, לא יפלא הדבר, כי יעשוה רמיה, בלב ולב, או גם — כמו שראינו בקישינוב — לא ישלטו ברוחם ויתנו גם הם ידם לעושי הרעה.

והחקירה והדרישה, והמשפט והעונש, הבאים אחר המעשה — הנוכל לשים מבטחנו בהם, כי יפול פחדם על ההמון ולא יזיד עוד להתנפל עלינו? לא נדבר פה על החזיון הכללי הידוע כי גם העונשים היותר קשים אין בכוחם לבער חוטאים מן הארץ במקום שיש סיבות פנימיות הגורמות להוליד חוטאים כאלה.

אין אנו צריכים להאמת הכללית הזאת, אחר כי ידענו היטב על פי נסיון של עשרים שנה ויותר, מה הן תוצאות כל החקירות והמשפטים על דבר „הפרעות" הנעשות ביהודים, כמה הנענשים ומה הם העונשים. וגם על זה אין להתפלא, הן גם חוקרי הדין וגם השופטים עצמם אך בני אדם הם, שקשה להם להתגבר על רגשי לבם. ואל השנאה והבוז, שהם מרגישים ליהודים בכל עת, מתחבר עוד במקרים כאלה גם כעס עצור על היותם מוכרחים להעיד בעצמם על עמם, כמה רחוק הוא עוד מן הקולטורה האמתית, ולשים עונש על אחיהם הקרובים ללבם בשביל שנגעו ביהודים. כל זה מביאם להטות שלא מדעתם כלפי חסד ביחוסם אל הנאשמים, להמעיט דמותה של האמת בשעת החקירה, ודמותו של הצדק בשעת המשפט.

ועל מה איפוא, אחים, נוכל להישען, כי לא יתפשט האסון עוד הפעם בכל הארץ, כמו לפני עשרים שנה, והפעם עוד ביתר עוז, כמו שנראה על פי ההתחלה בקישינוב? ולמה איפוא נאבד כוחנו ונשפיל כבודנו, בבקשנו עזר והצלה מחוצה לנו, אחרי ראותנו על פי הנסיון, כי ההצלה לא תבוא ולא תוכל לבוא מן החוץ, כל עוד מצבנו בארץ ישאר כמו שהוא — והוא הלא ישאר כמו שהוא מי יודע עד מתי עוד? דמעות ותחינות — אלה האמצעים היחידים שבהם השתמשנו מאז החלו הפרעות ועד עתה — לא הועילו לנו ולא הצילונו מן האסון אשר בא עלינו עתה. ההרג בקישינוב — זאת היא התשובה על כל דמעותינו ותחינותינו. והאמנם נחשוב להסתפק גם לעתיד אך בדמעות ותחינות?

חרפה היא לכמה מיליון נפש אדם להטיל עצמם על האחרים, לפשוט צוארם להורג ולצעוק לעזרה, מבלי נסות כוחם להגין בעצמם על רכושם וכבודם וחייהם. ומי יודע, אם חרפתנו זאת לא היא הסיבה הראשית להבזותנו בעיני עם הארץ ולשימנו כעפר לכל? בין העמים הרבים והשונים, היושבים בארץ הזאת, אין גם אחד זולתנו אשר יתן גיוו למכים וכבודו לכלימה, מבלי לעמוד על נפשו בכל שארית כוחו. רק היודע להגין על כבודו מכובד גם בעיני אחרים. לו ראו אזרחי הארץ, כי גם לסבלנותנו יש גבול, כי גם אנו, אף כי לא נוכל ולא נחפוץ להתחרות אתם בשוד וחמס ואכזריות, נכונים אנו וגם יכולים, בכל זאת, להגין בעת הצורך על היקר וקדוש לנו עד נטף דמנו האחרון, — לוא ראו זאת בפועל, כי אז — בזה אין ספק — לא היו מתנפלים עלינו בקלות דעת כזו; כי אז לא נועזו איזו מאות שכורים לבוא במקלות וקרדומות שבידם על עדת יהודים גדולה, שיש בה כארבעים אלף נפש, להרוג ולחמוס כאות נפשם.

אחים! דמי אחינו בקישינוב צועקים אלינו: התנערו מעפר והיו לאנשים! חדלו מבכי ותחנונים, חדלו מלפרוש כפיכם אל שונאיכם מנדיכם, כי יבואו ויושיעוכם, תושיע לכם ידכם!

אורגניזציה תמידית נחוצה לנו, בכל מקומות מושבותינו, אשר תעמוד על המשמר ותהיה נכונה תמיד לקדם פני האויב ברגע הראשון ולאסוף עד מהרה אל מקום הפרעות כל איש אשר כוח בו לעמוד במקום סכנה. והננו חושבים כי גם הממשלה העליונה צריכה להכיר את צדקתנו, אם נבקש רק את הדבר הזה: כי יתנו לנו להגין על עצמנו בכוחנו אנו. אם שלילת הזכויות האנושיות הביאה אותנו למצב כזה, שגם דמנו הותר בעיני יושבי הארץ — האמנם יחפצו לשלול ממנו גם את הזכות הטבעית של כל בריה חיה, להגן על חייה עד כמה שכוחה מגיע?

מובן מאליו, כי הדבר הזה עודנו דורש התבוננות מרובה, איך להוציאו לפעולה, ואנחנו לא באנו בזה לדון על הפרטים. מגמתנו היתה רק להעיר לבכם על היסוד הכללי, שעליו אנו צריכים לבסס מעשינו לעתיד, לבל יהיו חיינו תלויים מנגד כל הימים. אבל, בשביל לסדר את הדבר לכל פרטיו, צריך לפי דעתנו, לקרוא אספה כללית של נבחרי כל העדות הראשיות אשר בארצנו. אספה כזו צורך השעה היא ואין לדחותה. כי מלבד השאלה היסודית, אשר רמזנו עליה בזה, עוד מתעוררות גם שאלות נכבדות אחרות, לרגלי השינוי שבא במצבנו. הנה, למשל, שאלת האמיגרציה, אשר גם עד כה היה חסרון־הסדרים מורגש בה מאד, — בודאי תסתבך בקרוב עוד יותר, כי גדול הפחד בכל תחום המושב וביחוד בערי הדרום, ואפשר לראות מראש, כי תתגבר בהן האמיגרציה הרבה יותר מאשר עד כה. ועוד שאלות שונות בחיינו דורשות עתה פתרון בחזקה, ועל האספה יהיה לשים לבה להן ולבקש פתרונן במועצות ודעת.

התעוררו, אחים, כי בא מועד; ובתקותנו החזקה, כי בין ראשי העדות ושאר העוסקים בצרכי הכלל ימצאו אנשים אשר יבינו ערכה של השעה הזאת בחיינו ויקדישו כוחם להוציא את הצעתנו לפעולה, — הננו חותמים

בברכת אחים

אגודת סופרים עברים

(אחד־העם, ש. דובנאוו, בן־עמי, י.ח. רבניצקי, ח.נ. ביאליק)

20 אפריל 1903

נ.ב. הננו מבקשים להודיע תוכן מכתבנו זה לכל המשכילים ואנשי המעשה שבכל מקום. וחסד יעשו עמנו אלה מהם אשר יואילו להודיענו דעתם על הענין.

קטעים מתוך דין־וחשבון של הועד האוקראיני בקישינוב

(ספטמבר 1919 — ספטמבר 1921)

בחודש אוגוסט 1919, כשהגיעו לקישינוב הידיעות האיומות על הפוגרומים באוקראינה ועל קהילות שנחרבו והושמעה זעקה לעזרה מהירה, — נערכה בקישינוב, לפי יזמתו של הרב י. ל. צירלסון, פגישת העסקנים ואחר דיון הוחלט להקים בקישינוב ועד לעזרה של נפגעי הפרעות באוקראינה. הרשיון להקים את הועד ניתן על שמו של הרב י.ל. צירלסון ע"י המיניסטר לבסרביה ה' פ. כאליפא, בקישינוב, ב־24 בספטמבר 1919, מספר 4359. מאותו יום היה קיים בקישינוב הועד האוקראיני לסיוע ועזרה.

בפעולת הועד האוקראיני בקישינוב אפשר לציין שלוש תקופות:

א. מסוף שנת 1919 עד חודש יוני 1920 — התקופה של ריכוז העזרה והעברתה לאוקראינה לנפגעי הפוגרומים.

ב. מחודש מאי 1920 עד התחלת מרץ 1921 — התקופה כשהועד האוקראיני היה היחידי ופעל גם כועד מרכזי לכל בסרביה.

ג. מהתחלת מרץ 1921 עד ספטמבר 1921 — תקופת הפעולה של הועד האוקראיני בקישינוב, כועד המקומי הגדול ביותר.

סוף שנת 1919 — יוני 1920.

הרשיון שהוזכר להלן מציין, שיש להקים ועד בקישינוב שמטרתו לאסוף כספים, להקים קרן עזרה לנפגעי הפוגרומים מעבר לדניסטר, לאחר שנתקבל הרשיון התאספו פעילי העסקנים וראשי העדה ונבחר ועד מורחב מ־40 חבר מקישינוב וכן עוד 8 נציגים, אחד מכל נפה (אויעזד) בבסרביה.

בישיבת הועד מיום 11 באוקטובר 1919 נבחרה הנשיאות בהרכב ד"ר יעקב ברנשטין כהן, יושב ראש; ד"ר סלוצקי והמהנדס גוטליב — סגני יו"ר ול. טרכטנברג — גזבר. כן נבחרה לשכת הועד בה נכנסו נוסף ל־4 חברי הנשיאות עוד 12 חבר, ואלה הם: ג. מרגולית, הלנה באביטש, ש. ברליאנד, צ. ברבש, ד. סויבלמן, י. ארעשטער, בן־ציון בלצן, צ. שכטר, משה שוחט, מ. קורנברג וז. פוזננסקי. כן נבחר ועד בקורת בהרכב נ.מ. רויטמן, ס. ליכטמן, מ. קאואשאנסקי ופינקל.

הועד התחיל באוסף כספים. הודפסו והופצו כרוזים להגיש עזרה מהירה לנפגעי הפוגרומים. כן התחילו לפעול שני אינסטרוקטורים מטעם הועד, אחד לערי השדה בבסרביה ואחד ברומניה הישנה. ששת החדשים הראשונים לפעולה מאומצת נתנו תוצאות טובות ונאסף סכום של מליון וחצי רובל וכן נאספו חפצים רבים שכולם רוכזו בועד בקישינוב. כדי לברר את מצב העניינים באוקראינה למען דעת לאן ובאיזו מידה יש לשלוח את הכסף והחפצים שנאספו, נשלחו שמה שני צירים מטעם הועד: ה' שוחטמן ובן־ציון בלצן. רק מר שוחטמן הצליח להגיע, בסכנות נפשות, לאוקראינה וביקר במספר מקומות שנפגעו בפוגרומים. מר שוחטמן חזר לקישינוב והביא הרבה פרטים על האזורים ע"י הדניסטר שסבלו מהפרעות. הידיעות כללו פרטים על גודל האסון שקרה בכל מקום ועל הצורך לשלוח עזרה מידית.

הועד נקט את הצעדים הדרושים, כדי לקבל מהממשלה הרומנית רשיון להעביר לעבר הדניסטר כסף וחפצים בשביל היהודים הנפגעים.

רק בחודש ינואר 1920, תודות לשתדלנותו של ב"כ ה„ג'וינט" בניו־יורק, הקולונל בקר, שקיבל רשיון לעבור לאוקראינה דרך בסרביה, העבירו לקהילה בקמניץ־פודוליה סכום של 440 אלף רובל. בעזרת הסכום הנ"ל הצליחה הקהילה מקמניץ לפתח פעולת עזרה נרחבת במקומות הנפגעים במערב פודוליה.

באותו הזמן גל הפוגרומים לא ירד. עשרות ערים ועיירות נחרבו ממש, מאות ואלפים קרבנות נפלו בידי הרוצחים, ואז התברר לחברי הועד בקישינוב שיש להזעיק את דעת הקהל של היהדות העולמית לאסון זה.

בסוף שנת 1919 ובתחילת שנת 1920 בררו את דבר שיגור ציר מטעם הועד האוקראיני בקישינוב לפאריז וללונדון, כדי לעניין יותר את היהדות בתפוצות בפרעות באוקראינה. למעלה משלושה חדשים התנהל ויכוח סביב קביעת המועמד לנסיעה ורק במרץ 1920 ביקר, בפעם הראשונה, ד"ר יעקב ברנשטין־כהן בועד הסיוע בפאריז.

ב.

יוני 1920 — מרץ 1921

הפליטים התחילו להגיע קבוצות־קבוצות בחדשים מרץ־אפריל. בעיקר בסביבת בלצי. בלצי מקום ששם בראשונה הועברו הפליטים בפני בית־הדין הצבאי, היה המרכז הראשון של הפליטים. באותו הזמן מתחילים לבוא הפליטים לבסרביה. תחילה יחידים ואחר־כך בזרם הגובר והולך. אז משתנה בהחלט אופי הפעולה של הועד האוקראיני בקישינוב. מתעוררת השאלה של עזרה מידית לפליטים שבאו, דאגה לשיכונם, כלכלתם, עזרה רפואית וכו'. כל התפקידים האלה הועמדו בפני הועד בקישינוב. לשם הגברת העזרה נשלח מועד קישינוב כסף וחפצים לנקודות שונות בבסרב"ה: לועד בבלצי — 235.000 לעי, לועד סורוקה — 185.000 לעי, לועד אורהיב — 20.000 לעי, לועד בריטשינ — 17.500 לעי, לועד דומברובני — 15.000 לעי, לועד חוטין — 10.000 לעי. נוסף לכך עוד הוצאו סכומים ניכרים לאירגון הועדים בנפות ובפעולות האינסטרוקטורים.

בחודש יולי 1920 נשלח ד"ר סלוצקי כציר לועידה העולמית לסיוע בקרלסבד, ועל־ידי כך התהדק המגע עם המוסדות העזרה בחוץ־לארץ.

בימים ההם הובטח, שיש למצוא דרך של ליגלזציה ע"י השלטונות וכן להבטיח לפליטים, אם גם באופן זמני זכות ישיבה בבסרביה בחודש.

ביולי 1920 יצאה משלחת לראש הממשלה בבוקרסט, גנרל אבירסקו, בהרכב של ד"ר יעקב ברנשטין־כהן והסינטור אלקסנדרי, כדי להשתדל להקל את מצבם היורידי של פליטי אוקראינה. כתוצאה מהשתדלנות למען הפליטים, יהודים ולא יהודים, נפתחו על ידי כוחות הצבא, כמה נקודות־בקורת על־יד הגבול של הדניסטר, כדי לאפשר להעביר אותם הפליטים שיש להם שייכות לבסרביה, ואז זרמו דרך הדלתות הפתוחות לא בלבד יהודי בסרביה, אלא גם יהודי אוקראינה.

מספר הפליטים הגיע לאלפים אחדים ולפני הועד הועמד תפקיד אחראי וגדול: לדאוג לבתי־מגורים, הלבשה, עזרה סניטרית ובעיקר עזרה יורידית. כדי לבצע את כל הפעולה הזאת היה צורך במנגנון ניכר, אבל הועד היה בדוחק כספי לענינים אירגוניים, זמן רב שמש מר ש. ברליאנד כמזכיר אחד ונוסף לכך התנדבו לפעולה אחדים מחברי

הועד, וביניהם יש לציין במיוחד את מסירותו הגדולה של המנוח גרשון מרגלית.

בחודש יולי 1920, התענין סניף ה„ג'וינט" בקישינוב בגורל הפליטים ולפי יזמתו של מר לנדסקו, מנהל הג'וינט ברומניה, נקבע ועד משותף של ב"כ הועד האוקראיני וועד הג'וינט לחלוקת הכספים שהג'וינט הקציב לטובת הפליטים באוקראינה. הועדה המשותפת היתה מורכבת: ב"כ הועד האוקראיני: ג. מרגלית, ש. הלפרין וצ. שוחט. הועדה המשותפת פעלה מאוגוסט עד נובמבר 1920 ופעולתה חוסלה לאחר שחלקה את ההקצבה של הג'וינט בסכום של 100.000 לעי.

בנובמבר 1920 הוחלט להכניס שנויים בועד האוקראיני ולכנס כינוס של ב"כ כל המוסדות הסוציאליים והמוסדות לעניני תרבות (2 צירים מכל מוסד) יחד עם מועצת הקהילה, כדי לבחור בועד חדש. נקבעה תכנית פעולה בועדות דלקמן: שיכון, כלכלה, עזרה יורידית, כספים ואוסף חפצים. כדי להפריד את הפעולה העצמאית בנפת קישינוב סוכם שיש לבחור בועד מרכזי לכל בסרביה שבו השתתפו ב"כ הועד מקישינוב וגם משאר ערי השדה.

בכנוס הנ"ל שהתכנס ב־15 בדצמבר 1920 נבחר ועד חדש בן 18 חברים, וכן נשמרו 2 מקומות לב"כ ועדת הנשים, ו־4 מקומות לב"כ הפליטים, ד"ר יעקב ברנשטין־כהן כיושב ראש של הועד המרכזי. הועד המקומי בקישינוב בחר בסיניור י. סנילביץ, כיושב ראש.

עד מרץ 1921 המשיך הועד האוקראיני מקישינוב למלא את התפקידים של הועד המרכזי, הואיל והאחרון לא הספיק עד אז להתארגן בצורה הדרושה. באותה תקופה טיפל הועד מקישינוב בשטח הפעולה דלקמן:

א. שיכון: — בשאלת השכון טפלה ועדה מיוחדת שנבחרה בהרכב מ. שוחט, ל. אלקסנדרובסקי וגב' שורצמן. הועדה דאגה לבתי מגורים לפליטים בקישינוב. ברוב בתי־המדרשים סודר שיכון משותף לפליטים. במשך התקופה סידרה הועדה שיכון ל־6000 נפש.

ב. הספקה: — הועדה לעניני הספקה היתה מורכבת מה"ה: ל. אלקסנדרובסקי ש. האלפרין, י. האכמאן ומ. שוחט. לפי הסכם שהושג עם הנהלת המטבח־הזול בקישינוב סודר ש־1200 פליטים קבלו אוכל בכל יום ויום.

ג. עזרה רפואית: — הועדה בהרכב: מ. שוחט, גב' בביץ וד"ר שטרן טיפלה בהגשת עזרה רפואית לפליטים.

ד. הגירה: — בועדה לעניני הגירה טפלו ה"ה: מ. דינשפארג, מ. שוחט, א. לברטוב, ב. בלצן, ש. הלפרין ול. אלקסנדרובסקי. כל קבוצה שיצאה לדרכה קבלה נוסף להוצאת הדרך, גם הלבשה וחפצים שונים, אוכל, סבון וחלב.

ג.

מרץ — ספטמבר 1921

מתחילת מרץ 1921 פעל הועד הקישינובי כועד מקומי. באותה תקופה הגיע מספר הפליטים שנרשמו בקישינוב ל־6000. לקישינוב נמשכו לא בלבד הפליטים שלא מזמן חצו את הדניסטר, אלא גם אלה ששהו זמן מסוים בערי־השדה בבסרביה. השאיפה להגיע למרכז, לקישינוב, נבעה מתוך כך שכל אחד בערי השדה ידע שפעולת העזרה

והסיוע בקישינוב מסודרת יותר טוב, מאשר ביתר חלקי בסרביה. נוסף לזה יש להודות שהסניף לעניני חליפת מכתבים ע"י ה"ג'וינט" בקישינוב למען הבטחת הקשר עם קרובי הפליטים מחוץ לארץ — גם כן היה לגורם מושך לקישינוב, והיא נעשתה מרכז חשוב להתקשרות עם הקרובים בארצות הברית.

ערב פסח 1921 הגיע מספר הפליטים ל־12 אלף ובספטמבר ל־15 אלף. באותו זמן נדלו כמעט כל האמצעים של הועד האוקראיני בקישינוב. המצב הכספי הזה אילץ להתאים את פעולת הועד לתנאים החדשים. צריך היה לבנות את הפעולה במידה רבה על עבודה עצמית של הפליטים. אז נקבעו דרכי העזרה ע"י עבודה וגם ע"י קואופרציה של הפליטים („הייַמלאָזע קאָאָפּעראַציע, רעליעפן") ושאר שטחי הפעולה, כגון: שיכון, כלכלה ועזרה רפואית הופסקו ע"י הועד האוקראיני בשל חוסר אמצעים; כל שטחי הפעולה האלה עברו אז לידי הועד החדש של ה„ג'וינט".

בסוף מרץ 1921 בא לקישינוב מפאריז חבר ועד הפועל של הועדה היהודית לסיוע, ה' ולדימיר טיומקין. הוא שהה בבסרביה שלושה חדשים והודות למרצו ויזמתו וכשרונו להתמסר לכל פרטי פעולת העזרה, עלה בידו לחזק את האירגון בערי השדה בבסרביה בכלל, ובועד קישינוב בפרט ונהדק עוד יותר הקשר עם מוסדות הסיוע בחוץ־לארץ ובדינים וחשבונות של מוסדות אלה צויינה הפעולה בקישינוב למופת.

קהילה כי תיכרת...

כל הנותן את לבו לגורלה המר של קהילת קישינוב שעלתה באש הזוועה והשואה, לסופה הטרגי והאכזרי של אחת הקהילות שצמחו וגדלו על אדמת הנכר וטיפחה במשך כמה דורות אהבה ומסירות לכל נכסי האומה הישראלית — ירגיש בים של שנאה ושטנה שהציף את משכנות ישראל בחבל־ארץ זה.

ששה מיליוני היהודים שמוגרו והושמדו על מקודי טריבלינקה, אושוינצ'ים וטרנסניסטרה, לא היו חיילים אלמוניים, כי אם בניהן ובנותיהן של מאות קהילות שטוו במשך דורות את הרקמה של חיי האומה בתפוצות. קהילות אלה, על עושר יצירותיהן, השגותיהן, ההווי המגוון והמרתק, על כל מה שסימל בגולה את נצח האומה — כלו ונכרתו מקרב עמן בתקופה קצרה. קללת הנכר ירדה עליהן כשחור הליל וקול זעקתן המיואשת לא נשמע בגויים. נהיינו לאומה פצועה, שותתת דב מיטב בניה. קהילות אלה, על רבבות בניהן, מזדקרות וצופיות אלינו מקבר־האחים הענקי המשתרע בכל חלקי אירופה, ובהמית החללים, קדושי האומה, נשמע אות אזהרה לעתידנו על אדמת הנכר. קהילות אלה, כאילו תובעות מאתנו שהקרבן ששלמנו — לא יהיה לשוא.

מבית־העלמין של קהילות אירופה עולה עמוד־האש של קהילת קישינוב. במאתיים שנות קיומה הזרימה קהילה זו את מיטב רגשותיה ללב האומה, כי קישינוב היתה ספוגה אהבה ללא גבול לקיום האומה. עם כל פשטותה, עם כל עליותיה וירידותיה, נשארה נאמנה תמיד לציר הרוחני שהדריך אותה בכל שנות קיומה. קישינוב היהודית תישאר לעולם סמל של עממיות מתקדמת, של רצון איש השורה לתרום את חלקו למזבח האומה. זרה היתה לה רוח ההתרברבות של חוגי משכילים, אף שלא פגרה מלתרום את חלקה בזרמי המחשבה וההשכלה. קהילה זו לא סבלה אדישי־

מזג וכל מה שהאמינה ואהבה, קיימה ברוממות רוח ובהתלהבות. רוח זו פעמה בלב בניה ובנותיה שהמשיכו את המסורת הזאת בכל מקום שם הגיעו. רצונה לחנך ולכוון אלפים מבניה להצטרף לבוני המולדת המחודשת — לא הכזיב. התנועה הציונית, ובחלקה הגדול הציונות העובדת, הסעירה והדריכה את יהודי קישינוב מימי חיבת ציון עד ליומה האחרון לפני התחלת השואה. על אף המציאות המרה וקשיי השעבוד בנכר זרם זרם בלתי־פוסק של צעירים וצעירות מקישינוב לרוות בזיעתם ובדמם את שדות ישראל.

ומשירדה חרב המשחית על הקהילות במזרח־אירופה, הופסקו החיים התוססים של קהילת קישינוב. השואה כאילו מחקה אותה ממפת הארץ ובמקומה, במקום מגורי יהודיה, במקום עשרות מוסדותיה — שורר חורבן ויגון. קברים קברים עד אין סוף. האילן עמוק השרשים נכרת כולו. פה ושם עוד נשמע נהי ובכי של שרידים שבמקרה נשתמרו בין החורבות.

כך עלתה לה לקישינוב היהודית.

ישמשו פרקי הספר הזה, כזר פרחים על קבר־אחים של קדושי ישראל בקישינוב.

ביבליוגרפיה

לפרק החסידות וההשכלה

1) ש. דובנוב: דברי ימי עם עולם, חלקים ט', י', י"א.
2) כתבי הרב י. ל. צירלסון.
3) „החסידות והחסידים", ש. א. הורודצקי.
4) „המליץ", שנת תרכ"ד, מאמריו של א. ב. גוטלובר.
5) „תולדות חברת מרבי השכלה בישראל", יהודה בר' משה הלוי רוזנטל. פטרבורג תר"ן
6) מילקוט ריב"ל, ורשה, תרל"ח (1878)
7) „רשומות" מאסף לדברי זכרונות. חלק א' (אודיסה, תרע"ח), חלק ב' (תל־אביב תרפ"ז).

לפרק תנועות חברתיות

1) בספרו של נ.א. בוכבינדר (ברוסית): תעודות לתולדות תנועת הפועלים היהודית ברוסיה. מוסקוה־פטרבורג 1923.
2) מ. רפס (רוסית): סקירה לתולדות ה„בונד". מוסקוה 1923.
3) דו"ח של בא־כוח הג'וינט על בסרביה.
4) האנציקלופדיה הסובייטית הגדולה (רוסית).
5) „די וואך", כלי בטאונה של „אגודת ישראל" בקישינוב.
6) דברי ימי עם עולם, ש. דובנוב, כרך י'. פרק 22: המשבר הפנימי.
7) ש. ל. ציטרון: מאחורי הפרגוד: חלק ראשון, המומרים, וילנה, תרפ"ד.
8) А. Ліон: „Хроника Кишиневскихъ Евреевъ". קישינוב, 1891.
9) Д-ръ М. Б. Слуцкий: „За три четверти века". קישינוב, 1927.
10) „המליץ" פטרבורג, שנת 1884.
11) „וסחוד", „Восходъ" 1882 חוברות 7־8, 1885 חוברת 12.
12) יהודים נוצרים בקישינוב, ב"צ כץ, „היינט", ורשה, 1932 גליון 160.
13) א. רייזין, לעקסיקאן פאר שריפטשטעלער און ליטעראטור, וילנא 1929.

לפרק הפוגרומים בקישינוב

1) הפוגרומים ברוסיה (גרמנית) בהוצאת הועד הציוני לעזרה בלונדון; קלן, 1909 חלק ב'; עמודים: 5-37; 83-89;

2) שמעון דובנוב: דברי ימי עם עולם; חלק י'. ספר ב', עמודים 232-239; (ההוצאה העברית, תש"ח).

3) ג. ב. סליוסברג: "Дѣла минувшихъ дней". ("משפטים מימים עברו") עמודים 48-73; פריז, 1934 (הוצאת המחבר).

4) ספר ברנשטיין-כהן; פרק שמיני: הפרעות בקישינוב (עמודים 125-137); תל-אביב, תש"ו.

5) גרף ס. ו. ויטה: זכרונות "Воспоминанія" Граф С. Ю. Витте. כרך א', פרק 16, עמודים 185-199, בהוצאת "סלובו" ברלין 1923.

6) טולד: "הפוגרום בקישינוב" (גרמנית) 1903; בהוצאת "אידישער פערלאג" ברלין.

7) זיגמונד ברגל: קישינוב ומצב היהודים ברוסיה (גרמנית) ברלין 1903.

8) פ. לחובר: "ביאליק, חייו ויצירותיו", מוסד ביאליק תש"ד, חלק ב', פרקים: קישינוב "על השחיטה"; "בעיר ההריגה"; הדפסת "בעיר ההרגה" ופרסומה בקהל; "עם שמש"; עמודים 424—242.

9) אגרות ח. נ. ביאליק, כרך א'.

10) סירוס אדלר: "קולה של אמריקה על קישינוב" (The Voice of America on Kishineff פילדלפיה, 1904.

11) "הזמן", רבעון, פטרבורג, 1904-1903.

12) "הצפירה", עתון יומי, ורשה, 1903—1904.

13) ו. ג. קורולנקו (רוסית); "Домъ № 13" (הבית מספר 13) רשמים מהפוגרום בקישינוב.

14) ש.ש. ורמל: "ו. ג. קורולנקו והיהודים" (רוסית), זכרונות ומכתבים, מוסקבה, 1924.

15) לואי מרשל והפוגרום בקישינוב (אידיש) א. דנציס "טאג", ניו-יורק, 15-11 בנובמבר 1929.

16) פ. אברבוך: ח.נ. ביאליק "בעיר ההריגה", כ"א תמוז תרצ"ה;

17) י. ברמן "עם ח. נ. ביאליק בקישינוב"; קובץ "בסרביה", עמודים 160-164; תל-אביב תש"א;

18) גביות עדות מנפגעי הפוגרום בקישינוב. כתבי-יד ב"בית ביאליק", תל-אביב;

19) קובץ תעודות (ברוסית), על תולדות הפוגרום ברוסיה. כרך א', ש. דובנוב וג. קראסני-אדמוני, פטרוגרד, 1919;

20) ד"ר י. מוצ'ניק: זכרונותי על הפוגרום.

21 הנסיך ס. ד. אורוסוב: "רשימות המושל "Записки Губернатора" קישינוב 1904-1903;

22) חיים ויצמן: "מסה ומעש": הוצאת שוקן, ירושלים, תש"ט. עמודים 85-88;

23) ב. כצנלסון: כתבים, כרך י"א, עמודים 31-37.

לפרק הציונות

1) מאסף "המליץ", תרמ"א-תרמ"ט.

2) "חיבת ציון" מאת נ. סוקולוב, ירושלים, תש"א.

3) מכתבים לתולדות „חיבת ציון" בעריכת דרויאנוב, חלק ב׳ וג׳.
4) ספר ד״ר ברנשטיין־כהן, תש״ו תל־אביב.
5) ספר מ. דיזנגוף חייו ופעולתו מאת יערי־פולסקין, תל־אביב, תרפ״ו.
6) דו״ח על הקונגרסים הציונים (ראשון־שמונה־עשר) ;
7) „ערד און ארבעט", שבועון, קישינוב 1920־1935.
8) „אונזער צייט", עתון יומי, קישינוב 1922־1937.

לפרק חינוך ותרבות

1) „Восходъ" שנת 1888, חוברת 8, על בית־הספר הכללי בקישינוב ;
2) דין וחשבון של הג׳וינט (1924) ;
3) „העולם" (תר״ס, תרפ״א, תרפ״ג) ;
4) התנועה העברית בגולה מאת אברהם לוינזון, ורשה תרצ״ח, עמודים 67־69, 378־381 ;
5) „אין געראנגל" (במערבולת), מאמר מאת ד. ויניצקי (מזכיר „תרבות") שפורסם בגליון היובל של „ערד און ארבעט" בקישינוב, דצמבר 1935 ;
6) דו״ח של הסתדרות „תרבות", קישינוב, תרפ״״ח ;
7) „ייבריסקייה אנציקלופדיה" (רוסית) ערך „קישינוב" ;
8) „מן הצד", חוברת א׳, לספרות חינוך לתרבות, קישינוב, תרצ״ט.
9) „פרודות", קובץ לדברי ספרות. קישינוב, תרצ״ד, מאמרו של ד. ויניצקי לתולדות בית־הספר העברי בבסרביה ;
10) „שבילי החנוך", ניו־יורק, מס׳ 1־2, 1942, שלמה הלל׳ס : „סקירה על התפתחות החנוך העברי בבסרביה" ;
11) סנקס החברה לחינוך ולתמיכה „יבנה", קישינוב, תרצ״ג ;
12) „קולטור־טרעגער פון דער אידישע ליטורגיע", אליהו זאלודקאווסקי, דעטרויט, 1930 ;
13) יובל השלושים של איגוד החזנים באמריקה, 1924 ;
14) „פרקי חיי", פנחס מינקובסקי „רשומות" חלק א־ג ;
15) מכתב־יד של יש. ויניצקי (תל־אביב) על „חזנות בישראל" ;
16) זיידל ראוונער : חזנים בקישינוב, "טאג", 1939.

לפרק התיאטרון

1) „לעקסיקאן פון אידישן טעאטער", שני כרכים מאת ז. זילברצווייג, ניו־יורק 1934;
2) „די געשיכטע פון אידישען מהעאטער", ב. גארין ; 1918 (שני כרכים) ;
3) דוד קעסלער און מוני וייזנפרוינד", מ. אשאראוויטש, ניו־יורק, 1930, עמודים 70־46 ;
4) „זכרונות פון א האלבן יארהונדערט אידיש טעאטער", בנציון פאלעפאדע, בואנוס־איירס, 1946, עמודים 94—110 ;
5) נח פרילוצקי : אידיש טעאטער (1905־1912) ביאליסטוק, 1921, הקטעים על מ. פישזון ;
6) חיים קליימן : דאס ויגעלע פונם אידישן טעאטער, קישינעוו, 1939 ;

7) אברהם טייטעלבוים: טעאטראליע, ורשה — ניו־יורק, 1929, עמודים 12־23;
8) ענציקלאפעדיע: „יידן", כרך ב' הפרק על התיאטרון.

לפרק החיים הכלכליים

1) „חוקים בעניני הכלכלה היהודית" (רוסית) חלק א', נ.ד. גרדובסקי, פטרבורג, 1886.
2) „התחוקה הרוסית בעניני יהודים" (רוסית) י.ג. אורשנסקי, פטרבורג, 1877.
3) „קובץ חוקים על יהודים" (רוסית), י.ב. גסן וב. פרידשטיין, פטרבורג, 1906.
4) היהודים ברוסיה (רוסית), יו. י. גסן, פטרבורג, 1906.
5) „א דריטל יארהונדערט אידישע קאאפעראציע אין בעסאראביע" מאת ע. שיראנד, קישינוב, 1934.

לפרק ימי התפוררות וחורבן

1) „הספר השחור", עובדות ותעודות (רומנית), מ. קארפ, חלק ג', בוקרשט, 1947.
2) קובץ „חורבן יהודי בסרביה", תל־אביב, 1944.
3) „גולה במאבקה", מ. קוטיק, בהוצאת מוסד ביאליק, ת"א, 1944.
4) „מגילת סטרומה", ל. קופרשטיין.